ERDÉLYORSZÁG
TÖRTÉNETE

TEKINTETTÉL

MIVELŐDÉSÉRE.

IRTA

SZILÁGYI SÁNDOR.

ELSŐ KÖTET.

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

MDCCCLXVI.

ERDÉLYORSZÁG
TÖRTÉNETE

írta

Szilágyi Sándor.

Első Kötet.

Báthori István a fejedelem.

Pesten, Kiadja Heckenast Gusztáv

ERDÉLYORSZÁG

TÖRTÉNETE

TEKINTETTEL

MIVELŐDÉSÉRE.

I.

Pest, 1866. Nyomatott Heckenast Gusztávnál.

ELŐSZÓ.

Jelen munkát olvasókönyvül készitettem a nagy közönség, főként az ifju nemzedék számára, tekintettel arra, hogy az anyaállam történeteiről irott munkákat kiegészitse. Való igaz, hogy főként az utolsó időben a magyarországi történetirók kellően méltányolják Erdély fontosságát, tanulmányozzák mivelik történetének forrásait s jóval terjedelmesebben s méltányosabban irnak róla mint elődjeik. De természetesen munkáik terve sem engedi meg, hogy többre terjeszkedjenek ki, mint az érintkezési pontokra, s minden méltányosságok, jó igyekezetök mellett is sem terök sem alkalmok nincs a régi előitéletek egész halmazát lerontani, és a kis állam intézményeit, melyek oly gyakorlatiak, küzdelmeit melyekben annyi a kitartás, szenvedéseit'

melyek egy pár esetben a világtörténetben páratlanul állanak, egy egész képben mutatni fel. Azon korról, melyben Erdély örvidék volt, s melyben institutioinak alapjait megvetette, azon hetedfél századról említést is alig tesznek. Azután, hogy a separatio megtörtént, az uj ország külön államélete tárgyalásuk keretébe hasonlag nem illeszthető, annyi sajátsággal s eltérő szinezettel bir az. Mentsen Isten, hogy ezt hibáztassam. Ez az eset áll minden kiváltságolt és örvidék, minden társ- és mellékországgal szemben, s az nem is lehet másként mind addig, mig mind ezeknek külön, részletes és kimeritő monographiája nem áll a történetiró rendelkezésére. De épen ezen eset igazolja a szempontot, melyet Erdély története megirása körül választottam.

Más különben is Erdély külön történettel bir, valamint elválása az anyaállamtol a kor, viszonyok események által igazoltatik. Ma már senki sem tagadja, hogy annak a magyar nemzet és alkotmány fenntartása körül missioja volt, még azon esetben is midőn tul vitte fegyvereit a Tiszán. Ekkor sem ment soha magára s nem csak a Részek — az a darab Magyarország, mely sor-

sát az övéhez kötötte — hanem a felső vidék minden megyei hozzá csatolták zászlóikat. Hiában való igyekezet e mozgalmakat lázadásokká akarni törpitni, hiu törekvés a fejedelmeket pártvezérrekké alacsonyitni. Volt idő, midőn Erdély az európai politikában játszott szerepet, a külső hatalmasságok pedig számitásaikban factorul vették fel, s hogy ez ugy történt, az nem egy-két nagyravágyó ember müve volt, bár mennyire akarják is azt itt-ott a világgal elhitetni. Ezekben áll történetének fontossága, mely maga nyilt felelet minden ellene szórt vádakra, gyanusitásokra.

S épen e kor az, melyet legterjedelmesebben tárgyaltam, s mely jelen munkának csaknem háromnegyed részét betölti. De nem akartam kiválóan csak azt mutatni fel, bár kétségtelen, hogy az a dolgozás nehézségein tetemesen könyitett volna. Erdély megalakulása a honfoglalás után egy pár századdal fejeződött be, de fekvése, sajátságos helyzete s ezekből és őrvidéki állásából folyó kiváltságai, különös viszonyokat idéztek elő, melyek nemcsak azért érdekesek, mert önálló állammá alakulására befolytak,

hanem kiválóan, mert legtöbb intézvényének gyökérszálai odáig nyulnak fel. Ezért nem akarám e kort mellőzni, de épen ez tette szükségessé, hogy magára a művelődés történetére is, annak folyamában mindenütt kiterjeszkedjem. Ez utóbbira különben is elegendő mintát találtam az európai irodalomban, mely ma már a művelődési s politikai történeteket összeköti, habár ez nálunk ily alakban tudtomra első kisérlet. Hogy pedig a Rákoczi-forradalom lezajlása utáni kort oly rövid kivonatban tárgyaltam, annak fő oka az, hogy e kornál már megszakad a történeti irodalom s annak adatai rám nézve hozzá férhetlen levéltárakban vannak elzárva. Különben is érdemes volna az egy külön monographiára.

Végül még forrásaimról kell számot adnom. E részben kötelességem szerint az ujabb idő minden nyomozásait tekintetbe vettem, azonban igyekeztem mindenütt felmenni az első forrásig s abból meriteni. Tudva, hogy az átalánosságokban is a részletek lehető teljes ismerete által kerüli el az iró a tévedéseket, sokkal részletesebb tanulmányokat tettem, mint mennyit e szabott körü munkában felhasználhattam. Épen

ezért az egykoru röpiratok sem kerülték el figyelmemet, habár nehányhoz azok közül minden igyekezetem mellett sem juthattam. Fősulyt fektettem az egykoruak történeti munkáira, évkönyveire, naplóira, és más nemü irataira egys okiratokra és levelezésekre más felől. E részben tagadhatatlanul már sok közzé van téve, de még több az mi — főként a mohácsi vészt megelőző korszakra vonatkozólag — levéltárakban, gyüjteményekben kiadatlan, s részben ismeretlen. Saját gyüjteményemen kivül jó akaróim, barátaim szivessége által, meglehetős számu, s nagy részben kiváló fontossággal biró kézirati adatot lön alkalmam felhasználhatni. Jelesül: édes atyámnak s a Magyar tudományos Akademiának gazdag gyüjteményeiből az erdélyi országgyülési articulusokat; nagyságos Mike Sándor urnak szivességéből az felséges k. főkormányszék birtokában levő török leveleket s az ő saját gazdag okmánytárának egy nevezetes részét; Rozsnyai Dávid collectioját, melyet gróf Mikó Imre ő nagyméltósága kegyeskedett velem közleni; kisebb, de nem kevésbbé fontos közléseket nyertem Torma Károly, K. Papp Miklós tisztelt barátaim s a Magyar

Akademia gyüjteményeiből. Legnagyobb köszönettel azonban Szabó Károly és Szilády Áron barátimnak tartozom, kik közül ez utóbbi közel kétszáz török állam-okiratot forditott le, az első pedig az Erdélyi Muzeum-egylet irattarából több mint kétszáz a törökviszonyokra vonatkozó oklevelet s alkalom szerint más egyéb adatokat is közlött velem. Ez által nekem lehetségessé vált tüzetesebben megismerkedni azon viszonynyal, melyben Erdély állott a portához.

Jól tudom, hogy bármily érdekes és nevezetes gyüjtemény is az mit felhasználtam — még is csekély ahoz képest mit nem használhattam fel. A történet-nyomozás oly arányban halad elé, hogy kétségtelenül elébb utóbb ezek is közzé fognak tétetni. S ez nem csak bövitni de alakitni is fogja tudomásainkat; valamint a mindig szaporodó monographiák tisztázzák a részleteket. Mindazáltal a már ismert adatok is eléggé tisztán mutatják a történet körvonalait s az én meggyőződésem szerint a kutatásnak és feldolgozásnak arányban kell állani. Ezért nem riadtam vissza a kidolgozástól, ezért és csak ezért fogadtam el Heckenast G. ur ajánlatát „Erdélyország Törté-

netének“ megirására. De a tér, melyen mozognom lehetett, meg volt szabva, s nekem gazdálkodnom kelle a helylyel. Igy hát mellőznöm kelle a magyarországi történetek tüzetesebb tárgyalását, mellőznöm a források idézését a harmadik könyvön kezdve, midön t. i. azoknak egyik fontosabb részéről, a történetirók munkáiról, különben is emlitést találand az olvasó az irodalom-történetben. Kivételt csak a nyomtatásban meg nem jelent adatok egy részére nézve tehettem, a többieket illetőleg, valamint munkám azon helyeire vonatkozólag, melyekkel a történet számos homályos pontjait tisztázni törekedtem, elégnek tartom kijelenteni, hogy kritikai megfontolás nélkül, indokolatlanul semmit sem irtam le, a minthogy nyilvános vagy magános felszólalásokra mindig kész is vagyok igazolással szolgálni. Az első és második könyvre nézve azonban, minthogy ezeknek forrásai nagyon szét vannak szórva, s legnagyobb részben csak oklevelekből állanak, kivételt tettem, mert itt sok helyt épen az irt okból mellőzhetlennek hittem azok idézését.

Nagy-Körös, 1865. sept. 10-kén.

SZILÁGYI S.

TARTALOM.

A) Tárgymutató.

I. könyv. I. Dacia meghóditása Róma által. Római telepek és miveltség. Az oláhok római leszármazása. Hún és avar hóditások. Székelyek. II. A magyarok bejövetele. Honfoglalás. A székelyek csatlakozása. Az oláhok megveretése Töhötöm által. Az ország első szervezete. A keresztyénség behozatala, Hierotheus. I. és II. Gyula. III. Erdély meghódittatása István király által. A király első intézkedései. Küzdelem a bessenyökkel. István utódai. A kunok beütése 1070-ben. Cserhalom. További küzdelem a bessenyökkel s kunokkal. IV. A szászok betelepitése. A nagy flandriai telep egyházi függetlenitése, a szebeni prépostság. Egyházi és politikai szétdaraboltság Erdélyben. V. A Bárczaság betelepitése. Német vitézi rend. Kihágásai, elüzetése. VI. A szászok aranybullája. VII. Béla herczeg Erdélyben. Kun püspökség. VIII. A tatárjárás Erdélyben. Az ország helyreállitása. IX. IV. Béla küzdelme István herczeggel. Feketeügy ostroma. Két kun király. A szászok kirabolják Gyulafehérvárt. Ujabb kun pusztitások. X. Az oláh kenézségek. Roland vajda lázadása. XI. Alkotmány mivelődés, irodalom. 1—82. lap.

II. könyv. I. Ottó király és László vajda. Péter és Benedek püspökök. Erdély lecsendesitése Róbert Károly által. Tamás vajda érdemei. A szászok kiváltságaikat szaporitják. Lázadások. Az 1342-iki gyülés. II. Nagy Lajos dicsőséges uralkodása. A Laczkfiak. Moldva alapittatása. Lajos 1386-iki mulatása Erdélyben. Vlajkó lázadása. Megajándékoztatása Fogaras földével. Gobelin püspök. III. Zsigmond király. Küzdelem István moldvai s Mircse oláh vajdákkal. Stibor vajda. Lázadás Erdélyben Debrői és Ludányi alatt. Küzdelem a törökökkel. Zsigmond Erdélyben 1426-ban. IV. Huszita nyomok. A dézmaügy. Az olá-

hok ingerültsége. Szabad költözködés. Az 1437-iki lázadás. A három nemzet uniója. V. Török háboruk. Mezid bég és Hunyady János. Kemény Simon önfeláldozása. Hunyady Beszterczét nyeri örökös grófságul. VI. Mátyás király. Kolozsvár kiváltságai. Beszterczei zavarok. Szilágyi elfogatása. Az 1459-ki unió. Drákula és árulása. A tolnavári országgyülés. Hadszervezet. Fogaras földje visszacsatoltatása. VII. Szentgyörgyi forradalma. Mátyás szigorusága. Hadjárat Moldva ellen. VIII. István moldvai vajda s ujabb erdélyi zavarok. Fáncsi Mihály s a székelyek lázitása. Török háboruk. A kenyérmezei diadal. A szász terület egyesittetése IX Báthory vajdasága. Kegyetlenkedése a székelyeken. Drágfi. Ulászló látogatása Erdélyben. Országos zavarok. Tordai gyülés, udvarhelyi gyülés 1505-ben. Ökörsütési mozgalmak. X. Zápolya János vajdasága. A pórlázadás Erdélyben. A törökök előhaladása. Zápolya intézkedései Erdélyben ezek feltartóztatására. A mohácsi veszedelem. XI. Alkotmány, mivelődés; a protestantismus keletkezése. Ipar, kereskedés XII. Irodalom. 83 - 218. lap.

Függelék. Az 1459-iki unio-okmány. 219—224 lap.

III. könyv. I. Zápolya János és Ferdinánd ellenkirályokká választatnak. Iván czár. Reicherstorfer Erdélyben. Erdély felláziása s elfoglaltatása Ferdinánd részére. II. János király visszafoglalja Erdélyt. Küzdelem a szászokkal Báthory István helytartósága, s utóbb vajdasága. Péter moldvai vajda pusztitásai. János k. Erdélyben 1531-ben. Majláth Gritti. III. János király környezete. Czibák megöletése. Medgyes ostroma és Gritti megöletése. Szeben ostroma s bukása. János ügyei jobbra fordulnak. A nagyváradi béke. IV. János király 1538-ki nagymérvü készülődései. Tartózkodása Erdélyben. Házassága. Majláth forradalma. János Erdélybe siet. A lázadás nagy részét elfojtja. Fia születik. Halála. V. Majláth forradalma nevekedőben. Izabella királyné és tanácsosai. Athname János Zsigmond részére. Buda ostroma. Fogaras visszavétele. Majláth megfékezése. Fogaras bukása. Buda elfoglalása. VI. Izabella királyné és a barát. Erdély igyekezete, hogy önállóságra emelkedjék. A separatio. Péter vajda beütése. Török adó és szabad fejedelemválasztás. Feszült-

ség a királyné s a barát közt. Az 1544-iki tordai gyülés. A tiszai Részek. A kincstartó igyekezete. VII. Ujabb feszültség a királyné s a barát közt. Szinleges kiengesztelődés. Alkudozások Ferdinánddal. Petrovics magatartása. Mahmud Erdélyben. Török, tatár, oláh beütések. A barát intézkedései. Castaldo. Erdély átadása Ferdinándnak. VIII. Török háboru a bánság ellen. Martinuzzi bibornok megöletése. IX. Castaldo rémuralma Erdélyben. Temesmegye bukása. A királyné igyekezete Erdély visszafoglalására. Castaldo távozik Erdélyből. Dobó és Kendi István vajdasága. Igyekezetek a királyné visszahozására. Erdélyi lázadás. Petrovics törekvései. A törökök beavatkozása az erdélyi dolgokba. Ferdinánd uralkodásának vége. X. Izabella királynénak és János Zsigmondnak visszatérése. Az 1556-iki alkotmányozó gyülés Kolozsvártt. 1557-ben a vallásszabadság kimondása. Petrovics halála. Igyekezetek a Bánság visszanyerésére. II. Henrik követe Erdélyben. Bebek és Kendy Ferencz összeesküvése. Egyezkedések Ferdinánddal. Izabella halála. XI. János Zsigmond. Gyulai követsége a portán. Ferdinand igyekezete Erdély visszaszerzésére. Heraklides Jakab segélyt nyer tőle. Háboru Ferdinánd és János Zs. között. Alkudozások Báthori István által. Heraklides bukása. Ferdinánd halála. Háboru Maximilián és János Zs. közt. A szathmári kiegyezés. Báthori István Bécsben. A szathmári pontok Konstantinápolyba küldetnek. A háboru folytatása. János Zs. szorongattatása. Uj athname. A zimonyi tisztelkedés. Szolimán halála. Békes Gáspár emelkedése. Alkudozások a franczia udvarral. A speyeri szerződés. János Zs. halála. XII. A protestantismus terjedése, s a vallás-szabadság kivivása a négy bevett vallásra nézve. 225—383. lap.

Függelék. A János Zsigmondnak adott athname. 383—388 lap.

IV. könyv. I. János Zs. temetése. Báthori István megválasztatása. Békes fellépése. Küzdelem vele. Báthori viszonya a portához. Békes szökése Fogarasból, nótáztatása. Követsége a portára. III. Murád trónfoglalása. Békes hadjárata, megveretése, pártjának nótáztatása. Báthori István lengyel királylyá választatik. II. Báthori Kristóf. Az unitariusok szorongattatása. Dávid

bukása. A jezsuiták Erdélyben. Márkházi Bál. Báthori Zsigmond megválasztása. Kristóf halála. III. Erdély igazgatása. A triumviratus felállitása. Géczi János kormányzó. István király halála. Zsigmond nagykorusitása. IV. Zsigmond és rokonsága. Feszült viszonyok. Józsika István meggyaláztatása. A jezsuiták tulsúlya. Cariglia gyóntató. A jezsuiták ellen hozott törvény szeliditése. Zsigmond első lépései Rudolffal kiegyezni. Gálfi és Gyulai megöletése. A küzdelem kezdete a török és német párt közt. Titkos szerződés Rudolffal. Külföldi követségek. Rácz mozgalmak. A török párt erélye a német frigy életbeléptetése ellen. Zajos gyülések. Zsigmond szökése, visszatérése, mészárlásai. V. A török frigy felbontása. Moldva- és Oláhország bevonatnak a frigybe. Szerződés Rudolffal. Zsigmond diadalmas háboruja a török ellen. Házassága Mária Kristiernával. Prágába utazása. Lemondása birodalmáról. Mária Kristierna kormányzósága. Zsigmond visszatérése országába. Ujabb lemondása Báthori Endre részére. 389—462. lap.

B) Erdély uralkodói:

Vezérek a Töhötöm családjából . . . . . 10 14 lap.
Árpádházi királyok . . . . . 14—72 „
Különböző házakból származott királyok . . . 85—271 „
Izabella királyné (1541—1551) . . . . . 272—305 „
Ferdinánd (1551—1556) . . . . . 305—330 „
János Zsigmond és Izabella (1556—1559) . . . 330—343 „
János Zsigmond (1559—1571) . . . . . 343—367 „
Báthori István (1571—1576) . . . . . 391—408 „
Báthori Kristóf (1576—1581) . . . . . 409—417 „
Báthori Zsigmond (1581—1598) . . . . . 417—455 „
Rudolf első izben (1598) . . . . . 455—459 „
Báthori Zsigmond másodizben (1598—1599) . . 459—462 „

ELSŐ KÖNYV.

I.

Dacia a keresztyén évszámlálást megelőző századokban tekintélyes birodalom volt. A Dnieper, Feketetenger, Duna és Tisza közti földeket foglalta magában. Fővárosa Sarmisegethusa Erdélyben feküdt a kies és gazdag Hátszeg vidékén, ott hol ma egy szegényes falu, Várhely, emelkedik. Bár a fennmaradt kevés történeti adat rendezett államnak, királyságnak tünteti is fel: de népe a dákok vagy géták, minden harcziassága mellett is, csak barbar civilisatioval birt. Eredetére nézve ez a thrák törzshez tartozott s a macedoni királyok: Nagy Sándor és Lysimachos hóditási kisérleteit sikerrel veré vissza.

Ezalatt Róma sasait három világrészben meghordozta. Leigázta Hellast és eltörölte a föld színéről Karthagot, s ezzel rabszolgájává tette az árja és semita miveltség két kiemelkedő képviselőjét. Ezután a szomszédos barbarokra került a sor: s mialatt az élénk gallok egyenetlen harczban leverettek, Pannonia pedig a világ uj urának meghódolt, a dák fegyverek nem egyszer reszkettették meg Augustus nagy de hizelgő költőjét, (VI könyv 3-ik oda) mig a legioknak aránylag csekély diadala ugyan ezt határtalan örömre ragadta.

Az első Caesarral vége lett Róma szabadságának. Az imperatoroknak sok diadalra és sok zsákmányra volt szükségök, hogy a háborgó népet a dolgok uj rendéhez szoktassák. Dacia tiz császár alatt fenntartá független-

ségét, sőt a tizenegyediket Domitianust adó fizetésére kényszerité. E gyalázatot csak második utóda Trajanus mosta le, ki a dákok utolsó királyát Decebalt legyőzte s a birodalmat római provinciává változtatta. Diadalának nagyszerü, ma is fennálló emléke a római Trajan-oszlop. Az örök város elkényeztetett tömege örömmel legeltette szemeit ez oszlop dombormüvein, s gőg és önérzettel szemlélte alakjait: a rómait a mint erdőket irt, hogy Daciaba nyomulhasson, a mint küzd és győz, Decebalt a mint Trajanus lábainál békét nyer, s viszont zendülése után a mint levágott fejét lándzsán hordozzák körül. De fojtott haraggal s kielégitett boszúval szemlélte a dák nőket a mint élesztik a tüzet s vetkőztetik a rómait, hogy belevessék, s a dákokat a mint a méregkehelyt üritik, hogy a rabszolgaság alól meneküljenek.

E dombormű-csoportozatok jellemzők — s legalább is annyira mint Strabo vagy Dio Cassius vagy akarmelyik más római, hiven ecsetelik a helyzetet. A dák nép nem hajolt meg önként s leveretése után nem könnyen tűrte a rabigát. De az elfoglalt provincia egész arcza meglőn változtatva. A hid, mely a Dunán emelkedett s a római épitészetnek egyik mesterműve volt, az utak, melyek átszeldelék az országot, összeköték ezt a világbirodalommal. Azon helyeken, hol a dákoknak kisded léczczel fedett néha négyszögü, néha oszlopokon nyugvó kerek faházai voltak, emelkedtek a római városok. Az ezeket köritő egyszerü kőfalak és fatornyok helyét jól épült római erődök foglalák el. A főváros Ulpia Trajana nevet nyert s oly nagy volt, hogy határán belől ma tiz falu emelkedik. Ez lett a római polgárisodás főfészkévé s a dák elem romanisálásának központjává.

És a római gyarmatok az egész tartományt elborították. Az utolsó hadjáratok megfogyaszták a dákokat, s még a felett is sokan a Hierasuson (Pruth) tul menekültek szabad törzs-rokonaikhoz. Az italiotá**k** most is talpon voltak, hogy a szépnek és gazdagnak hiresztelt

uj hóditmányon vagyonhoz és jóléthez jussanak. Két római legio lőn elhelyhezve a városokban és erődökben, hogy fegyverével fenntartsa a gyarmatok biztosságát s visszaverje a külső rohamokat. A többi könnyen és csaknem önkényt bekövetkezett.

A miveltségnek egyenlő fokán álló népek közt a beolvasztást a szám tulsulya dönti el: de a civilisatio alacsony fokán álló nép könnyen vegyül a miveltebbe. A római nyelv és római törvény uralkodóvá lett e tartományban, a római szokást és római erköltsöket a leigázott rabszolga lassan lassan mintának tekintette, melyet követnie kell. De isteneiről nem könnyen mondott le. Az eddig uralkodó papi kaszt befolyása még letünte után is szemlélhető volt s a nép, mely annyira irtózott az idegen istenségektől, hogy valahányszor dörgött, nyilaival akarta az ismeretlen elemet elűzni, nem akart lemondani Gibileisisrol s többi isteneiről, kik erdők árnyaiban s szellős ormokon laktak. S e pontban az idegen elemekkel megrakott római mythos engedékeny volt, s mint országát, kizsákmányolta a meghóditott dák népnek cultusát is.

S mi lett a dák népből, azután hogy a papok cytherája nem serkentette háborura, törvényei megszüntek érvénynyel birni, s erkölcse az idegen elem tűzpróbáját nem állotta ki? A római sasok 168 évig maradtak Daciában. Elég idő, hogy a dák elem rómaivá váljék, nyelve átalakuljon s önállóságát csak mint régi idők bizonytalan hagyományát emlegesse. De mialatt két legio s az italiota és városi telepek egy thrák (vagy kelta) faju népet rómaivá tettek, magának a birodalomnak alapjai megrendültek, boltívei aláaknáztattak. A caesarismus rabszolgasága megtermé gyümölcsét, s a nép, mely meghóditá a világot, nem tudá megtartani azt. Kelet és észak forrongott a birodalmi határok mellett, s a megtámadott germanok támadókká lettek. A gothok már a vad Caracalla idejében megjelentek az Al-Dunánál s ezóta folytonosan fenyegették és nyugtalaniták Daciát.

A birodalom zavara naponként növekedett, s egy időben már feloszlásához állott közel, sőt bár kevés időre szét is daraboltatott. De annak mesterséges épülete még e próbát is kiállotta — teljesen azonban soha ki nem épült. Gallienus óta az imperatorok Daciát alig tekintették római provinciának, egy a gothokkal folytatott husz éves háboru után pedig tarthatatlannak hitték. Aurelianus békét kötött ezekkel s a béke idejét a provincia kiürítésére használta fel. A római telepeket 274-ben átszállitá az Al-Dunán s azután a két legiót is kivonta abból.

De bizonynyal egy nevezetes része az italiótáknak ott maradt. Ez már összevegyült, egy néppé lett a leigázottakkal. Daciát tekintette hazájának s mert e perczet felszabadulás órájának hitte, nem vonult el rokonaival. Azért még megtartotta római emlékeit s szerette magát romainak nevezni. A név varázsát mi sem törlötte le s e gőg a dákra is elragadt. A Macedoniat megreszkettető Dromichaetes, a harczterén elesett Cotiso neve nem birt előttök annyi varázszsal, mint a Scipioké és Caesaroké. De e keverék népben sem a Scipiok sem a Cotisok vére nem folyt többé. A visszanyert szabadságot nem tudá megtartani, s ugy látszik még védni sem próbálta. Az elvonult legiok, a megürült telepek helyét minden küzdelem nélkül gothok foglalták el. A római miveltségnek s fényüzésnek még élő fennálló emlékeibe bőrbe öltözött vad barbarok telepedtek le.

Most már megforditott viszony volt az uralkodó és szolgáló törzs között: ugyanannak, mi később a római birodalom minden tartományában ismétlődött, itt volt az előjátéka. A miveltebb volt a rabszolga. Attól fogva a népvándorlás minden korszakán át sokféle érintkezésnek volt kitéve az uj rumun, de mindenik csak kevéssé tudta érinteni. A mivé a dák a római keveredéssel változott, az maradt mind végig. A római nyelvből elsajátitotta a szavakat — de a nyelv szelleme nem fogott rajta. A római szokásokból megtartott sok külsőséget — de az erő azon nyersesége, mely Róma nagyságának alapja

volt, hijányzott nálok. S valóban sok van a mai oláh köznép szavaiban és szokásaiban mi Rómára emlékeztet — de hát római-e ő azert? Óh nem. Mind az, mi nála római, tulajdonkép pirtó emlék: emléke annak, hogy egy talán thrák, talán kelta szabad népet hogyan olvasztott fel, hogyan vetkőztetett ki nemzetiségéből egynehány telep, s hogyan törölte el másfél század alatt őseinek még emlékét is szivéből.

Ezen római leszármazás hite aligha megvolt azon népben, mely a kivonulás után ott maradt. Aurelián szavára bizonynyal minden ki rómainak tartotta magát s viszonyát Rómával feladni nem akarta, ment. A ki ott maradt, dák és dákkal vegyült római volt. De midőn a nép-vándorlás folyamában látták, hogy a római név még mindég bir varázszsal, sőt Kelet-Róma, egy nagy Caesarja alatt, világuralomra tör: fölvették a román nevet, s azt meg is tartották. Ettől fogva sok viszontagságon de kevesb változáson mentek át. A jelleg, mely az ott maradtak sajátja volt, de a mely korántsem volt római, nemzeti jellegökké lett. Sem idő, sem szolgaság nem törölte le, vegyülés talán csak módositotta, de egy második nagy átalakuláson nem yitte át.

Mind ennek természetes oka van. Dacia s főként Erdély volt a kapu, melyen a nép-vándorlás folyama alatt majd minden keletről jövő nép átvonult. De akár ázsiai hordák, akár germán gefolgek voltak is: az ár nagy lüktetése pihenni is alig engedé őket. Alig volt ezeknek egyébre idejök, minthogy a római miveltségek egy egy emlékét szétrombolják — melyet aztán a dáknak ujra fölépitni ideje sem lett, oly gyorsan váltakozott szeme előtt minden. A gothokat legyőzték a hunok, de alig hogy ezeknek kóborló hordáit Attila egy világbirodalom alapitására egyesité, halála után egész munkája összeomlott. Erdély viszont german törzsek (gepidák) uralma alá került. S ime megint a hunnal rokon hordák jelennek meg az álavarok (uárok és kunok) szláv és bulgár népeket hajtva maguk előtt. Khaganjok Baján épen mint

Attila, birodalmat alapit — de szerencsétlenebb mint Attila, annak már hanyatlását is megéri. Keleten a szláv népek már alakulóban vannak s a byzanci császárok által összeütközésbe hozatnak az avarokkal. S most ezeknek saját alattvalóik, a szlávok és bulgárok ellen kell magukat védeni. De nem ez hozott rájok végveszélyt. Az idők küzdelmeiből egy hős alakja emelkedett ki, a Nagy Károlyé, ki bámulatosan egyesité magában a hóditó és szervező tehetségeket. Elfoglalta és birodalmába kebelezte az avarok birtokait egész a Tiszáig (796).

Dacia még az avaroké maradt. Ez országban különböző népek laktak nagyobb szigeteket képezve. Az erdélyi érczhegyeket a Meszest s a Kárpátok aljait is a rumanok tartották meg. Innen a Királyhágón nagyobb bolgár telepek nyomait tarták fenn magyar történetirók. S magyar és székely mondák és hagyományoknak s e két testvér nemzet életében kitörülhetlenül megmaradt hitnek tanuság tétele szerént a Kárpátok alsó kanyarulatánál Csaba királyfi alatt székelyek telepedtek meg. De az avarok nem maradhattak nyugodtan. „Vad szomszédai a szlávok és bolgárok ugy bántak vele, mint az üldöző ebek a halálra sebzett vaddal. Vendek, szorbok, fehér krabátok, csehek, lengyelek benyomultak a Kárpátok szorosain, mialatt a bulgárok átkeltek a Dél-Dunán. Minden pillanatban egy egy vérboritott horda boritá el a tanyákat, szállásokat, fölégette, leölte a lakosokat, elfoglalta a nyájakat s e föld uraivá tette magát.“*) E zaklatott életet nem türhették az avarok. A nemzet zöme a Nagy Károly birodalmában keresett menhelyet: de bizonynyal e kibujdosás nem volt átalános. „Minden valószinüség szerént — mond Thierry, s nem ok nélkül idézzük e lelkiismeretes criticaval dolgozó francziát — az avar népnek azon töredéke, mely Daciában maradt, könnyen védelmezhető helyeken vonta meg magát, a

*) Mondja Thierry „Historie d'Alttila t de ces successeur“ II-ik k. 201 l.

mocsárok között, vagy a Kárpátok völgyeiben, hol biztos menhelyet találtak a szláv csapatok rohamai ellen. Ilyen természetes erősség lehetett Erdély, s ha a hagyomány, mely az első hunok egy töredékét ez országban helyhezi el, történelmileg való, Baján fiának katonái találkozhattak s összevegyülhettek Attila fiának katonáival.“*)

A székelyek ezen eredetét a történetirók egész serege kétségbevonja. Szerintök sem a kronikairók Anonimus, Kézay, Thuroczy, sem a csiki kronika, sem a nemzeti hagyomány nem eléggé hitelesek. De ellenében semmit egyebet nem tudnak felállitani hypothesiseknél, melyeknek még hagyományi becse sincs, s véleményeknél, melyek vajmi bizonytalan alappal birnak. Tudom hogy a monda nem történet s a hagyomány nem csalhatatlan. De egy nemzetnek hite, mely vele született s mely ime régibb nyolcz századosnál, mégis többet ér a nagyon uj keletü föltevéseknél.

II.

Daciára és Pannoniára nézve a IX-ik század alakulás kora volt. Pezsgett forrongott anélkül, hogy megülepedni, állandósulni tudott volna. A darab országocskákban kisebb nagyobb zsarnokok merültek fel, kik gyéren lakott területeken, félig vad, félig elvadult népek felett, nem patriárchai, hanem kháni hatalmat gyakoroltak. Csak északon kezdett egy nagyob állam alakulni — de ennek is, a nagy Morva birodalomnak, sulypontja kivül volt. Mind a mellett, állandósulása esetére, ez lett volna hivatva az önmagukban fenn nem állható kozár, bolgár, és rumán birodalmakat felolvasztani, s át-

*) Dacia secunda, ubi modo Uni, qui et Avari inhabitant mondja Ravennai Guido egy a IX-ik században irt földrajzában

nyulva a Száván és Dunán az ott letelepült szláv testvérekkel egyesülni.

E percz, melyben a hajdani Hunnia egy széttépett testhez hasonlitott, igen alkalmas volt az ország megh6ditására. Azonban hogy az ujgur népek ezen harmadik honfoglalása is oly mulékonnyá ne legyen mint a két első, szükség vala, hogy a nemzet vezére necsak hadfoglaló, hanem szervező tulajdonokkal is birjon. Árpád bölcsesége e részben felyülmulta a Bajánét s még az Attiláét is — ő mindent, mi a viszonyokban kedvező volt, ügyesen felhasznált és kizsákmányolt. Csak igy alapithatá meg a magyar birodalmat.

Hogy szerencsétlenségök az Al-Dunánál, elvonulások s nagyobb erővel a Karpátok felé vonulások titok maradt volna azon népeknél, melyek az Erdő-elvén laktak, alig volna képzelhető. Itt a keleti hegyek aljában egy ruman vagy oláh, a nyugatiban egy magyar vagy székely uralom alakult. Ha az első a hirt aggodalommal s már megszokott rohanásokra elkészülve fogadta, annyival melegebben üdvözölte a másik. A csiki kronika szerént*) midőn a magyar hadak átszállottak a Karpátokon a székelyek rabonbánja követeket küldött a magyar vezérhez, s ennek bemutatta azon alaptörvénye-

---

*) A csiki székely kronika 1533-ban készült régi irományokból a Sándor Menyhért várában. Ebből 1695-ben másoltatott le. Ezen utóbbiról pedig 1796-ban másoltatott le s nyujtatott be az erdélyi nyelvmivelő társaságnak. Kiadta Székely Mihály a nemes székely nemzet Constitutioji czimü gyüjteménye végén. Alig folyt valamely magyar forrásért több per mint ezért, s ennél alaposabban és jobban alig vitattak meg valamit. Különösen két kitünő tudósunk tette részletes tanulmányozás tárgyává: u. m. Nagy-ajtai Kovács István egy kitünő munkájában, melyben a székelyek és szászok eredetére vonatkozó forrásokat tette birálata tárgyává (Nemzeti Társalkodó Kolozsvárt 1833 II-ik f. év a 12-ik számon kezdve) és Szabó Károly az uj magyar Muzeum 1854-ik folyamában, gróf Kemény József ellen védvén azt. Szabó Károlynak a nemes gróf valódi tudóshoz illőleg e szavakkal adott igazat „victas do manus.“

ket, melyek a székely nép állam szerkezetét teszik s feltünőleg hasonlitottak a magyar vérszerződéshez. Árpád örömmel látta a követeket magánál, habár annak egyelőre aligha volt más eredménye, minthogy figyelmét e rokon nemzetre vonta.

De ennél több még ekkor nem is történhetett. Óriási bérczek és ellenséges népek választották el őket egymástól, s elébb ezeket kelle legyőzni. A honfoglalás munkája azonban nagyszerü eredményeket mutatott fel rövid idő alatt is, s Magyarország nevezetes része csakhamar Árpadnak engedelmeskedett. A Nyirség meghóditásával Töhötöm volt megbizva, s midőn ez végrehajtatott, e vezér az Árpádtól nyert engedély alapján Erdélybe nyomult az oláhok ellen. Az itteni oláh és szláv népeknek fejedelme Gyéló egyetlen ütközetben megveretett, futása közben pedig megöletett. Most az oláhság önkényt meghódolt.

Tuhutum e foglalásával nem Árpád birtokát szaporitá. Ő itt önálló uralmat alapitott s mint a névtelen jegyző mondja magának Árpádnak engedelmével. A köztök levő viszonyon ez keveset változtatott, s az egész aligha volt egyéb annál, hogy Töhötömnek több függetlensége és hatalma volt miut társainak a többi nemzetségfőknek. Az Erdélyt Magyarországtól elválasztó bérczek természetes határfalat képeztek, s az uj államot az épen ezért nehezen védhető birtokkal tulterhelni nem akarta. Azonban az ország kicsinysége — mert a székelyek földjére nem terjedt ki — biztositá, hogy az fennállásának egyetlen alapját a Magyarországgal való barátságban fogja feltalálhatni.*) Ez volt első alapja a későbbi Erdélyországának.

---

*) Azon történetirók, kik a magyar források hitelességét kétségbevonják vagy egyenesen tagadják, Erdélyt Szent László által hódíttatják meg. Ezek szerént Erdély a VIII-ik században a chazarok, a IX-ikben a bessenyők által hódíttatott meg. Nagyajtai Kovács István részletesen s épen az azok által használt forrásokból mutatta meg ez állitások alaptalanságát (Társalkodó. A

Töhötöm családja számára biztositá Erdélyt, valamint a székelyföld is függetlenségét és szerkezetét megtartá. Csak szövetségesei s szükség esetére védelmezettjei voltak az anyaállamnak. De ezen önállóság nyomai történetében örökre megmaradtak, sem elfoglaltatása s összecsatoltatása Magyarországgal, sem félezredes együttlét nem törölhették el. A magyar földre nézve ezen önállósági nyomok inkább csak politikai jogokban tarták fenn magokat, a nemzetségi szerkezet bukásával, a megyei felosztás s az ezzel kapcsolatos birtok-átalakulások itt is megtörténtek. A székelyek pedig mindent megtartottak.

A székely földjét legteljesebb tulajdoni joggal birta. A hűbériség soha semmi alakban sem férkőzött be hozzájok, s az alap-elvek módosulására még közvetve sem birt befolyni.*) Sem magszakadás, sem hűtlenség nem adott egy talpalatnyihoz sem jogot a fiscusnak. Minden egyes tagja birt a személyes nemesség előjogával, de nem hadi szolgálatai fejében, nem mint határőr s nem is valamely magna charta értelmében. Neki ez nem is kellett, az, mire ő jogait alapitá, régibb volt minden arany bullánál. Ez maga volt a meg nem változtatott ős szerződés.

A nemzet feje volt a közakarattal választott fő rabonbán (ravóbán Szabó K. értelmezése szerént) ki ka-

---

fenn idézett czikkek.)Még azok is, kik Tuhutumnak létezését megengedik, Erdélyt dubiae possessionis solumnak tartják. De azután ezen urak semmit sem oldanak meg, csak rombolnak. Azon nevezetes jelenséget, mely ezen alakulást csaknem kétségtelenné teszi, hogy Erdélynek még a magyar koronához csatoltatása után is sok önállósága volt, hogy a székely intézvények s alkotmány oly praegnans sajátságokat mutatnak fel, hogy azok azutáni korból melyben Sz. István a Nagy Károly féle intézvények szellemét ültette át, semmi uton módon sem származhatnak, — figyelembe sem veszik.

*) Hogy e jogon négy, öt századdal utóbb sok erőszak tétetett, s szabad székelyek lettek jobbágyokká, az, mint törvényesen elismert visszaélés, mit sem változtat a dolgon.

tonai és polgári hatalommal birt, vezette a nemzeti áldozatokat s Budvárában székelt. Ez áldozatoknak fontos szerep jutott: egy neme volt a népgyüléseknek s maga az áldozás a végzéseket szentesitő cselekmény. A részvétel azokon jog és kötelesség volt egyiránt, s az azokkal daczolás halálos büntetést vont maga után.

Maga a nemzet hat nemre, az az törzsre volt felosztva, s minden törzs viszont ágakra. Nemcsak vérrokonsági, hanem hadi és közigazgatási felosztás volt ez egyszersmind. Nyomaira bővön akadhatni XVII-ik századi okmányokban s fontossága a XVI-ik század derekán egészen megvolt. Az ágak tagjai, mint a spártai asztaltársak, bizonnyal együtt küzdöttek a háboruban s a hivatalok viselése a külön nemek és ágak szerént váltakozott, magát a főrabonbant kivéve, ki az Apolt nemzetségéből választatott. A nagy és kis gyulák és harkászok a keresztyén vallás elterjedésével letüntek a történet szinpadáról, de kik helyöket pótolták birók, hadnagyok, dúlók, még sokáig a nem és ágazati rend megtartásával választattak el.

Azonban már a fejedelmi korszakban nevezetes változás alapjai lőnek megvetve. Ez volt a keresztyén vallás behozatala. Gyula és Bulcsu — az első Töhötöm unokája Erdélyből, az utóbbi Magyarországból — megismerkedtek Konstanczinápolyban a keresztyén vallással, sőt Gyula egy Hierotheus nevü szerzetest is hozott magával, ki aztán itt a keleti vallást elterjeszté. Ezen kezdeményezés a későbbi időre nézve is nagy fontosságuvá lett. Az oláh nép már közelebbi érintkézési pontjainál fogva is a dél-dunai szláv népekkel, a bulgárokkal, legalább részenként, megismerkedhetett a keresztyén vallassal s most „Erdély első keleti püspökének“ — ha őt erre Theophilactus patriarcha csakugyan kijelelte — téritési munkája nagyobb akadályokra nem talált. A magyarok közt a keleti vallás mély gyökeret nem verhetett: s még jóval később is csak átmenetet képezhetett a nyugatiba, de az oláhok egész népe erre tért át.

I. Gyula megmaradt a keresztyén vallásban. Leánya, a korán elhalt Sarolt neje volt Geiza vezérnek s anyja az első magyar királynak De neki nem volt fiu utódja s II. vagy ifjabb Gyula, testvérének Zombornak fia, ki a vajdaságban utódja volt, a pogány valláshoz ragaszkodott. S midőn épen ez időben a székelyek közt is a keresztyén hittérités ellen tettleges föllépések történtek — azt lehet mondani hogy a magyar nép a görög egyházra nézve rövid idő alatt elveszett.

III.

Mialatt Erdélyben a görög hit nyomot vesztett, Magyarországon a latin erősödni kezdett. Geiza vezér fia és utódja nemcsak megkeresztelkedett, hanem a német császári családdal házassági összeköttetésre is lépett. A magyar nemzet jövendő sorsát e lépés eldöntötte. István vezérré levén, egy hittérítő buzgalmával s egy államférfi bölcseségével fogott a római vallás terjesztéséhez. A régi istenekhez ragaszkodóknak sejtelme sem volt róla, hogy mekkora veszély fenyegeti szent berkeiket, s midőn oltáraik kioltott lángja figyelmesekké tette őket, hogy bajok többé nem az ingatag Geizával van: felzudultak. A somogyi lázadás leverése, Koppány elesése megdöbbentette őket, s István szabadabb kezet nyert perczre.

A kezdeményezés nagyszerüsége bámulatra ragadta Európát. A pápai széken ez időben egy kitünő férfiu ült: II. Sylvester, kit tudománya és magas lelki tehetségei méltóvá tettek, hogy a hitélet fejévé legyen, belátta az előnyöket melyek a magyarok megnyeréséből az egyházra háromlanak. Elvonatnak ezek a görög egyháztól, sőt ellenében bástyává lehetnek, s mi még fontosabb a római szent birodalom hatalmi törekvései ellen is bástyául szolgálhatnak. Koronát küldött a kenetteljes férfiunak s az egyházjogoknak teljességével ruházta fel.

Istvánnak mint királynak viszonyai államai irányában megváltoztak. Az uralkodói korlátlan hatalom még akkor ismeretlen volt ugyan nyugaton, s a hűbérurak gőgösen pareseknek (paire) nevezték magokat, de itt még sok függött Istvántól hogy mennyit tartson meg abból. Magyarország pairejeivé a nemzetségfők s a behivott lovagok válandottak: s hogy ezek is olyanokká lehessenek, amazoknak tartományaik részeit át kelle az idegeneknek s az uj egyház méltóságainak engedni. Maga István mondja, hogy még sokszor és sok küzdelme volt e miatt — bizonynyal a kisebb Kopányokkal.

Természetes vala, hogy a dolgok uj rendje Erdélyre is kiterjedt. Természetes vala, hogy szomszédságában István egy független és pogány „darab Magyarországot" nem szenvedhet meg. Már helyzeténél fogva is mint királynak s mint az összes magyar nemzet urának, más viszonyba kelle azzal jönni. Nemcsak az volt hivatása, hogy megtéritse Erdélyt, hanem hogy Gyulát hűbéresévé tegye, s országának ő legyen fő hűbérurává, mely czimhez mint királynak és I. Gyula unokájának kettős joga volt.

S épen ezen jog megszerzése volt a főkérdés. Minden keresztyén államban, melyben Nagy Károly intézvényei divatoztak, az uralkodó csak családi birtokát — s ez nem volt nagyobb egyik vagy másik herczegénél vagy grófénál — igazgatta önuri joggal, a többi tartományok irányában suzerain volt. István jól ismeré s felhasználta Nagy Károly Capitulare-jait. De az alkotott ország szerencséjére ő mint hittérő, a Koppánynyal történt előzmények után, nem engedheté, hogy a nemzetségi birtokok herczegségekké fejlődjenek ki: keresztül kelle vinnie, hogy az egész Magyarországot mint souverain birhassa. Neki és első utódjainak ezért még sokáig kelle küzdeni.

Erdély más volt. Az addig független országot nem elfoglalni, nem beolvasztani akarta. Hogy a természettől is külön választott tartomány mit és mennyit tartson

meg önállóságából, az kevesbbé látszott előtte fontos kérdésnek, mint az hogy a keresztyén vallásnak s a magyar koronának meg legyen nyerve. S e kettőre nagy sulyt fektetett: nem sokkal a koronázás megtörténte s az első intézkedéseknek keresztülvitele után felszólitotta Gyulát, hogy mondjon le a pogány szertartásokról, s simuljon a dolgok uj rendjéhez. Gyulának tagadó válasza, vagy beütései a tiszai vidékekre s csatlakozása némely bálványos nemzetségfővel, Istvánt Erdély megtámadására birták. Az 1002-iki hadjárata véres de rövid volt. Istvánnak kész szövetségesei voltak a székelyek s keresztyén magyarok. Ifjabb Gyulát legyőzte s fiaival Buja és Buknával Magyarországba hozta. Gyula bukását követték az alvidékek többi főnökei és kik ennek szövetségesei voltak: a Keané, ki bulgárjaival s bessenyőivel a természettől megerősitett helyen vonhatta meg magát*) s az Ochtumé, ki a még Árpád által Gládnak meghagyott birtokokat Marosvárból kormányozta. Erdély ily módon elfoglalva s birtoklása biztositva lőn, a mennyire a viszonyok közt lehetséges volt.

Erdély különállását István nem bántotta. Vajdává egy Zsolt nevü főurat nevezett ki, ki azonban csak a magyar területen vitte a helytartóságot. Behozta a várszerkezetet ugyan e részekre vonatkozólag, s a nemességnek mind azon fokozatát, mely ezzel kapcsolatban volt. A keresztyén vallás megszilárditása végett pedig egy római püspökséget állitott fel, gondoskodott téritőkről, papokról, s ideiglenes könnyü művű fából készült egy-

*) Post haec autem movit exercitum super Kean, ducem bulgarorum et slavorum quae gentes loca naturali situ munitissima inhabitant — tehát bizonnyal Erdély alsó részét és tán a Havasalföld felső területét — s miután legyőzte és kincséitől megfosztotta, et locavit ibi unum nomine Zoltan etc. Ebből nem következik, hogy Kean valamely szomszéd ország fejedelme lett volna, sőt ha ibi in partes transilvanas mellé tett be vajdát, épen az ellenkező következik. (Qui postea haereditavit illas partes transilvanas).

házakról.*) A székely intézvényeket még ennyi változáson sem vitte keresztül. E népben ő igen alkalmas határőröket látott s erre a kun és bessenyő népek szomszédsága miatt szüksége is volt. A nemzet egyrésze már is állott ki küzdelmeket a keresztyén vallásért, s ő épen e hiven maradt párttal egyezkedett. Védelmezzék a hazát északról**) tartsanak a király udvarában száz lovast, adót nem fizetnek, de meghatározott nevezetesebb alkalmakkal ökröt bélyegezzenek. Különben a magyar részekkel semmi kormányzati összeköttetésök sem volt: az erdélyi vajdaság s a székelyek ispánsága két egymástól elválasztott hivatal lévén. Mindkettőt a király nevezte ki, s a két hivatal csak hosszas idők multán lőn egyesitve.

Ily módon Erdély nemcsak Magyarországgal nem volt egy hon, hanem önmagában sem. Sőt valószinü, hogy a meghóditott oláh nemzet sem háborgattatott nagyon.***) Azon helyeken, hol tömegesebben lakott, megtartotta saját kenézeit vagy ispánjait. A mint a rabszolgasági állapotok Magyarországon tünedeztek, hihető hogy az ő sorsuk is a szerént változott. A várszerkezettel együtt járt a várak emelkedése, s ezzel a várnép s vár-

*) István korából Erdélyben egyetlen templom romja sem maradt fenn: még a gyulafehérvári sem. Hogy ezen normann stilben épitett templom a XI-ik század vége előtt nem készülhetett, megmutatta Müller: Die kirchliche Baukunst des rominischen Styles in Siebenbürgen Wien 1859. 16 l.

**) A székely krónika északot mond. Miért azt erőszakkal keletre változtatni? Nem mulhatatlanul szükséges, sőt nem is bizonyos, hogy az István Erdélye a mai Erdélyt magában foglalta volna egészen. Sőt valamint Fogaras vidéke nem tartozott hozzá, ugy a mint alább látni fogjuk, a székelyektől északra eső vidék sem volt meghóditva.

***) Quod si literas Sancti Stephani regis aut successorum ejusdem in quibus libertates et statuta habentur ab imperiali Majestate possent impetrare . . . . . t. i. universitas Hungarorum et Valachorum, mondja egy 1437-iki okmány, Hunyádiak kora X. k. 7-ik l.

jobbágyi rend. De bármely kiváltság adatott is utóbb egyes kerületeknek, sem a kenézek sem az oláhok azért nem birtak a vajdák és ispánok a magyarok és székelyek politicai különállásával.

István első diadalmaival nem volt vége még az Erdély birhatásáért folytatott küzdelmeknek. Az Erdélyt északról és keletről környező bessenyők veszélyes ellenségei voltak az alakuló államnak s gyakrabban intéztek rabló hadjáratot ellene — jelesül 1021-ben, midőn azonban István intézkedései a beütőket visszavonulásra kényszeriték.

Az Istvánt követő zavaros időszak Erdély birtoklását még kétesebbé tette. Németország trónján III. Henrik ült: egy hatalmas és erélyes ember, ki egész életét egy merész eszme kivitelére szentelé: a nyugati keresztyén világ központjává, fejévé a német romai császárt tenni. S valóban a tarenti öböltől a Visztuláig már mindenütt az ő parancsszava döntött. A pápákat ő nevezte ki s a magyar király hűbérurának ismerte el őt. De e korszak mind kettőjöknek jó leczke volt: a pápának és magyar nemzetnek. Midketten beláthatták, hogy függetlenségöket egy és ugyanazon oldalról fenyegeti veszély s hogy az ellen legbiztosabb védelem kettőjök összetartása. S valóban azon egész időszak alatt, melyben a frank és hohenstaufen császárok élet-halál harczot folytattak VII. Gergelylyel és utódaival, a magyar királyban mindég biztos szövetségesre találtak ezek.

De az Árpádház fiágának a trón visszafoglalása sok vérbe és sok áldozatba került. Elébb egy sereg főur vérpadon vérzett el s a paganismus ujra erőre kapott, eddigi megaláztatásáért szilaj rombolással véve boszut. A diadal múlékony volt, sőt Endre és Béla növekedő erélylyel küzdöttek ellene s mindinkább leszoritották. Főként ez utóbbi, ki a kolosmonostori apátságot épen e czélból alapitá, a székelység megtérítését csaknem végre hajtá s a pogányság emlékeit szétrombolá köztök.

Volt-e a pogány magyarságnak a rokonfaju kunok-

kal és bessenyőkkel összeköttetése? S nyert-e azokkal valami segélyt vagy támaszt? Évkönyveink és emlékeink ezeknek beütéseiről hallgatnak. Az egész küzdelmes korszak eltelik, négy király váltja fel egymást a trónon s már az ötödik Salamon is két évig uralkodott, midőn azok ujra megjelennek. Évkönyveink e hiányait soha semmi sem fogja kipótolni. Midőn Endre a pogányság segélyével Pétert leverte s azután maga is a pogányok ellen fordult, és midőn Béla az őshit védelmezőinek nagy fölkelésén diadalmaskodott, nem küzdöttek az egész ország ellen, s a nyugoti részen lefolyt harczokban semmi vagy kévés része lehetett a keleti vidékeknek. De hogy Erdély s a keleti vidékek meg lettek volna kimélve, anynyival hihetetlenebb, mert a mint látszik, a radnai és fogarasi havasok a kunoknak s bessenyőknek kezében voltak, honnan aztán ezeknek nem volt nehéz leszállani. De azért sem pusztitás sem egyes hadjáratok nem tették Erdélyt kétes birtokuvá, nem tudták állandósitni a kunok uralmát s az 1070-iki csapással megfékezésök ideje kezdődik.

Ez évben roppant kun csapatok törtek a magyar király birtokába. Beszterecze felől nyomultak Erdélybe, a Szamos völgye mentében Dézs felé folytatták utjokat, s a Meszes hegy felső végénél, az alparét- őrmező-zsibói vonalon át Magyarországba mentek át, áttörvén az ellenök emelt fagátakat, rablással és égetéssel jelezvén mindenfelé utjokat. A Nyirséget, a Biharvárától Mármarosig eső gazdag és szép földet felégették, kirabolták s azután a Szamos és Lápos közti vidéken visszafordultak, nőket, férfiakat s roppant barom-csordákat hajtva maguk előtt.

A kipusztitott országrész épen Gejza herczegé volt, ki, miként atyja Béla, Endre korában, ennek fiával Salamonnal végrehajtott osztozásban az ország tiszai harmadrészét nyerte. De az ilyen herczegségek sem voltak kivéve a királyi főgondoskodás alól, bár az inkább védelmi mint teljhatalmu volt. S most is maga a király egyesül a herczegekkel Gejzával és Lászlóval s lovas

seregeket gyüjtvén össze a Meszes-kapun át (Zilah s Magyar-Egregy közti uton) Erdélybe ment s Doboka váránál megállapodott. E vár kétszeresen fontos volt a magyar sergekre nézve. A király eddigelé készakarva kerülte a találkozást a kun hordákkal, s az ut, melyet választott, olyan volt, hogy épen elibök kerülhetett. Aztán e várnál biztos támpontja volt a hadműködésre, a szomszéd várak fegyvereseit ide könnyen összehivhatá s a hordák utját bár merre menjenek is, innen biztosan elvághatá.

Itt a hadseregnek ideje maradt pihenni. Mindenfelé kémek küldettek ki, hogy a kunok jöveteléről biztos hirt hozzanak. Egyikök csaknem egy hét mulva tért vissza azon jelentéssel, hogy a hordák Sajó völgyének vették utjokat. A magyar had rögtön nyomukba indult s még azon éjjel a kun tábor közelébe érkezett, mely csakugyan a Sajó völgyében Cserhalomnál települt le. Nem messze egymástól töltötte el az éjt a két tábor. Hajnalban a papok feladták az urvacsorát a magyar tábornak hogy megszenteljék küzdelmöket. De Ozul a csapat vezére komoly csatára gondolni sem akart, stáborának ifjaival intézett rohamot a magyar sereg ellen. Ezen ifjak pezsgő vérek mellett is megrettentek a jól felszerelt magyar seregtől s visszavonultak. Most Ozul védelmi helyzetbe tette magat s Cserhalom lapályos tetejét foglalta el.

Erre megkezdődött a magyarok támadása. Salamon király dandára egyenesen a hegyre akart nyomulni: de az ott tanyázó kunok nyilaikkal fogadták. Daczára ennek oda ért a magyar hadosztály s az alant tanyázó kunokat visszanyomta. A hegy itt meredek volt, s több kun véressé vágta ijjával lovának oldalát, csak hogy társaihoz juthasson. Ez alatt Gejza a kun tábor háta mögé került s a lejtősebb uton nyomult fel, mig testvére László csatabárdjával a legsűrübb soraikat támadta meg. Az ormon még elkeseredettebben folyt a harcz: de a horda megveretett s megtizedelten indult futásnak. A magyar had

nyomban üldözé a futókat.*) Ekkor történt, hogy László herczeg egy kunt megpillantott, ki egy magyar lányt vitt lován. A herczeg hiában biztatta kedves lovát Szöget a kun paripát nem érhette utól. De miután intésére a lány övénél fogva földre rántá a kunt, László utólérte s párbajban vitéz védelem után a földre terité és a lány kérelme daczára meggyilkolá. Ez volt a kerlési csata, melyről oly szépen mondja a költő:

Cserhalom a te tetőd diadalnak büszke tetője!

A vad hordákat egy bármily fényes diadal sem szokta viszariasztani. Ha a kunok a beszterczei havasoknak eddigelé birtokában voltak, azokat most kétségtelenül elvesztették**) azonban a duló hadjáratokról, mint államszerkezetök egyik leglényegesebb pontjáról, nem mondottak le, s még sok időn át voltak ostorai nyugati és déli Európának. Főként Erdély szenvedett tőlök igen sokat, s a Salamon király és a herczegek közt kitört villongás uj utat nyitott a kalandokra. Az elűzött Salamon most maga megy közibök, s vezérökkel Kuteskkel frigyet köt, hogy ha őt trónjára visszasegiti, nőül veszi leányát s Erdélyt átadja. A beütés megtörtént, László ellenök ment, és ők „mint a sólyom körmeiből kiszabadult madarak, tollaikat vesztik — mond Thuróczi — csak futással menekülhettek.“ (1086)

Hat év mulva uj kun és bessenyő csapatok ütöttek

---

*) Lehetetlen hogy ne figyelmeztessem az olvasót Nagy-ajtai Kovács István gyönyörü értekezésére ez ütközetről, mely az Erdelyi muzeum-egylet Évkönyveiben látott világot.

**) A szász tudósok nevezetes része bizonyos ugy nevezett tisztázások alapján Erdély meghóditását épen ez időbe teszi, sőt még kitünő magyar irók is hajlandók elhinni, hogy Erdély István után elveszett. Müller Fridrik e nézet nagy tudományu képviselője magát Thuróczit idézi: mert ntm másként emliti Erdélyt az 1070-iki hadjaratkor és után. Ha máskülönben sokat bajlódnék Thuróczi Erdelylyel, ha megmagyarázná, hogy a székelyek mit csináltak ezen idő alatt, ha okmányilag nem állana, hogy a kolosmonostori apátságot I. Béla alapitá: akkor érvei birnának az igazságnak legalább látszatával.

be. Felprédálván Erdélyt és a tiszai részeket s roppant zsákmányt gyüjtvén visszafordultak. „Harczolva jöttünk, mondák, vadászva térjünk haza.“ De ha vezérök Kapolcs roppant hordáival könnyü szerrel győzte le azon szétszórt csapatokat, melyek itt-ott utját el akarták állani, annyival erősebb küzdelmet kelle kiállania, midőn László király jól rendezett hadával találta magát szemben. Kapolcs elesett s hordája teljesen megsemmisittetett. A honn maradt kunok fogolytársaik kiadatását követelték — vesztökre, mert most László be nem várta támadásukat, határukra nyomult s vezéröket Ákost elejtvén hordáját megfutamitá.

A szomszéd bessenyőknek s kunoknak e négy beütéséről csak a magyarországi évkönyvek emlékeznek, mert Erdélynek, fájdalom, e korból krónikája nem maradt. Oly ismeretlen volt-e az erdőn tuli rész? vagy bizonyos körülmények behatása alatt méltatták-e oly kevés figyelemre? jelesül Erdélyt nem tekintették-e Magyarországnak s az erdélyit véröknek? Fájdalom ugy van. Hogy az erdélyi megyék nem osztattak be a magyarországiakba, hogy a székelyek különállása meghagyatott, ha a körülmények parancsoló hatása alatt történt is: mégis politicai hiba volt, mely megbosszulta magát még történetében is. Ime ezen három utolsó hadjárat nagyrészben ezen körülménynek köszöni fentartatását hogy a daliás László főtényező volt a diadalokban s hogy különben is Magyarországot érdekelte. Ha oly időben, midőn a rend megszilárdult s erős kezek által fékeztetett a kunok enynyiszer és ily messze nyomulnak — mi történt akkor, midőn zavar és belháboru napirenden volt a király és vele osztózó rokonai, a herczegek közt.

Ilyenkor, minthogy az anyaállam segélyére még kevesbbé lehetett számolni, a beütések hihetőleg gyakoriabbak voltak. Erdély volt a bástya, mely e rohamokat feltartá, s mely épen azért végetlenül sokat állott ki. A hordák hadjárata rendesen tömeges és irtó. Erejök csak is ebben állt s ebben rettenetességök. Keresik a nyilt csa-

tát, hol lovasaik és ijászaik ügyességöket egészen kifejthetik, kerülik a várakat, melyekkel nem birnak. De tagadhatlanul volt különbség a hordajárások közt, még pedig éles és felismerhető s nemzetiségi sajátságokkal összefüggő. Midőn az avarok szláv és bolgár hordákat hajtottak maguk előtt, a gyilkolás módjából külön minden horda utja felismerhető volt. A keresett kinzásnak mindeniknél volt egy kedvencz neme, milyeket sem a kun sem a hun nem alkalmazott s még a bessenyő sem használt oly rendszeresen.

De azért rosz volt a kun és bessenyő szomszédság, s még roszabb hogy Erdély magára hagyatva saját erejével állotta ki becsapásaikat. Bizonnyal nem engedék magukat az önvédelem megkisértése nélkül mészároltatni s intézkedéseket is tettek feltartóztásukra. A székelyek közt várak emelkedtek,*) mely menhelye legyen a fegyverteleneknek s fedezze a fegyveresek kiütését. Mind a mellett ez is sokat szenvedett tőlük, bár több sükerrel is védte magát. Sok bessnyőjárás meghiusult s ilyenkor a levertek ben maradtak a székely földön s kaptak szétszórva telepeket,**) — mert a székely népnek ereje és harczias szervezete volt legbiztosabb védelme.

Annál többet szenvedett a vidék, mely a székelyektől északra feküdt s az ország déli része. Töhötöm magyarjai e vidékig nehezen terjedhettek ki. Az alsó, természettől megerősitett helyek szent István alatt Keánéi voltak s ennek megverése után kebeleztettek Erdélybe, a felvidéken (Doboka megyén felül) többnyire kunok

---

*) . . . Ut siquidem castrum Waarheghy finitimum ad reprimendos paganos et pichenetos per siculos ab olim ex jussu divorum regum bonae memoriae exstructum . . . . . Schuller Urkundenbuch I. 1 l.

**) Egy 1324-ben kelt okmány emlékezik a székelyek közt levő bessenyőkről: quosdam bissenos suos . . . . octuaginta mansiones hominum liberorum bissenorum stb. kiadta gróf Kemény József Kurz Magazin II. 265

campiroztak. Midőn a kerlési veszteség ezeket a beszterczei havasokon tul nyomta, e helyeken nagyon gyér lehetett az oláh népség. Fogaras földje épen a bessenyők s utóbb bulgárok kezében volt.*) A Barczaság, mely azon tul feküdt s melynél megszünt a székely birtok, s az ország azon része, mely innen felől ért össze határával lakatlan vadonná lett. Az oláh kenézek — ha laktak ott — idébb vonultak, részint felebb részint nyugatra Zaránd és Hunyad-megyébe. E rengeteg puszta a védfal egy nemét képezte, de a mely csak nehezité, azonban nem gátolta a becsapásokat, s minthogy a kivonuló hordáknak alkalmas visszavonulási helye volt, szükségessé vált biztosabb határvédőkről gondoskodni.

Igy történt, hogy II. Gejza uj telepeket szállitott országába.

IV.

„Az egy nyelvü és egy szokásu ország gyarló és töredékeny“ — e szavakat irá I. István fiának Imrének, mint leendő utódjának azon atyai szózatában, melyről óhajtá, hogy ennek és következőinek uralkodási programmja legyen. István előtt a római birodalom és Nagy Károly országának képe lebegett, s másként is e szavakat Magyarország saját viszonyaihoz kivánta alkalmazni: jőjjön ez mennél gyakoribb érintkezésbe a nyugati államokkal s szaporodjék népessége mennél nagyobbra. És e részben nem is lehetett panasza utódaira. Mindenfelől számtalan lovag jött be, kik itt egy-egy előkelő magyar nemzetségnek ősapjaivá lettek. Kézai Simon mester csehekről, lengyelekről, bessenyőkről,

*) Egy 1231-iki okmány mondja „a temporibus jam quibus ipsa terra blaccorum (t. i. Fogaras földje) terra bulgarorum extitisse fertur“ Kurz Magazin I. 177. Az oláh-bulgár birodalom alapitása a dél-dunai tartományok) a tizenkettedik század végén mintegy 1190 körül történt. Azelőtt kunok, bessenyők lakták, vagy legalább tették mások által lakhatatlanná.

görögökről, őrményekről emlékezik, kik Gyeics vezér s a kiályok idejében koronként bevándoroltak, s utána tesz, hogy majd minden nemzet, mely az ég alatt van, itt vendégszeretőleg fogadtaték. De legtömegesebb, s következményeiben legfontosabb telepités volt az, melyről Kézai megfeledkezett emlitést tenni, s melynek ideje II. Gejza korára esik.

A keresztes háboruk nyugotot forrongásba hozták. Ez egy népvándorlás volt, melyet Európa intézett Ázsia ellen. Közel két századig tartott, mindenfelé zaklatva és korbácsolva ezen idő alatt a szenvedélyeket. Néha csapatok kerekedtek fel, melyek rendeltetésök helyét soha el nem érték, s más irányt vettek utjoknak. De alig ment végig Európán egy-egy nagyobb sereg, mely magából kisebb fáradtabb rajokat ne bocsátott volna ki. S főként a nagy de szétszaggatott német nemzet közt volt akkor is, mint napjainkban, a kivándorlás leginkább elterjedve. Hogy mikor, minő és mekkora csapatok telepedtek le Erdélyben a keresztesek közől, annak nem maradt fenn semmi nyoma, azonban nagyon hihető, hogy az első német bevándorlók ezekből teltek ki. Egyes városok: mint Dézs, Magyar-Igen, Torda, Enyed, részint még a vegyes királyok korszakában, részint azután is német lakossággal birtak: jeléül annak, hogy e helyeken ők honositották meg a városi szervezetet s részben hihetőleg alapitották. Majd nagyobb tömegek jelennek meg, melyeket egyes városok nem voltak már képesek befogadni, s mely a szebenvidéki vadont népesité meg. Ez volt zöme a bevándorlásnak, a mai Szeben, Ujegyház, Nagy-Sink székeket foglalta magában. De még ekkor sem volt annak vége. E század folytán kisebb bár, még mindég jelentékeny tömbök jőnek s Szászváros, Szászsebes, Szerdahely, Kőhalom, Segesvár székek területén foglalnak állomást. Majd Medgyesszék is megnépesedik s meg tán még Gejza alatt, vagy legalább e században az északi vadon: Besztercze is, a többiekkel össze nem függő s még századokig külön álló helyzetet foglalva el.

Némely hagyományok arra mutatnak, hogy e telepek legnagyobb tömbje flandriai volt. De mi volt bejövetelök, vagy ha ugy tetszik, behivatásuk czélja s minő állást foglaltak el a korona és magyar nemzet irányában bejövetelöktől fogva azon napig, melyen II. Endre jónak látta őket Erdély harmadik nemzetévé tenni — alig van kérdés, melyről hevesebb vitákat folytattak, s melyet szenvedélyesebben, ingerültebben vizsgáltak volna, mint épen ez. Minden biztos adat hiányában koronként a föltevések egész serege merült fel, melyek alkalmasabbak voltak bonyolitani, mint tisztázni a kérdést.

Pedig minden adat, minden körülmény világosan mutatja Gejza czélzatait: betelepitni a lakatlanná lett helyeket, megnevelni az ország katonai erejét, s gondoskodni az északkeleti és déli határok megvédéséről,*) oly módon, mint a székelység felől czélszerünek bizonyult be. A behivottaknak kétségkivül ez volt feladata, anélkül azonban hogy első szervezetök már oly egyetemes hadi kötelezettséget rovott volnn rájok, mint a székelyekre, kiknek egész szervezetök katonai democratia volt. A flamand békés házi tüzhelyétől magával hozta a polgári elemet s ezt az idők változásai alatt sem vetkőztette le.

A magyar törvények sok kedvezéssel halmozák el a bevándorlókat, kiket a vendég tisztes nevével ruháztak fel. I. István rendeletei első könyvének egy fejezetét rólok irá, Kálmán (Decr. I 35, 81) nem engedi hogy hadi szolgálaton s fizetésen kivül más munkával terheltessenek, s ezek és utódaik oly bőven oszták nekik a kiváltságokat, hogy az arany bullának egy czikke (19-ik) már kiköti, hogy minden vendég a bejövetelekor nyert szabadságában megtartassék. Kétségtelenül a nagyobb

*) Nec ob custodiam confiniorum excubent in exploratione. mondja Endre 1206-ban egy a szászoknak adott kiváltságlevelében. Urkundenbuch 86.

szász csapatok betelepülésök alkalmával nyertek kiváltságokat s ezt öregbiték is: de szint oly bizonyos, hogy a különböző nagyobb területeknek — utóbb székeknek neveztettek — kiváltságaik különbözők voltak, nem volt közös fejök, s semmi szorossabb láncz nem füzte őket össze: ellenben kiváltságaik körén kivül, a mennyiben t. i. nem egyenesen a király alá tartoztak, alája voltak vetve részben talán a vajdai hatóságnak, de tulnyomólag a székely grófnak legalább kormányzati és hadászati tekintetből, s katonai szervezetök is más nemü volt mint a magyar vidékeké. Várakat, gyakrabban váracsokat emeltek, melyek a honvédelmi rendszer központjai voltak, s melyekből a nép természetes hajlamaihoz mérten, utóbb kincses városaik fejlődtek ki.

A telepités az egész XII-ik század alatt, sőt még azután is tartott, s ha az önkéntes bevándorlást némely esetekre biztosan feltehetjük, kétségtelen, hogy sokan voltak a behivottak „vocati.“ Az a század, mely Erdélyt minduntalan egy egy hordajárással látogatta meg, nem engedte meg, hogy ez ország a természet gazdag adományait csak valamennyire is fejthesse. A nép, melynek önvédelme miatt mindég fegyverben kelle állania, hogy meg ne lepessék, legtöbb esetben pedig futnia, hogy el ne sepertessék, s védelmi tekintetben királyaitól csaknem magára volt hagyatva, iparral nem sokat foglalkozhatott. De a zaklatások végre ritkultak, a sátrak és fagunyhók, melyek a várak tövében, inkább csak szállásai — descensus — mint állandó lakhelyei voltak a népnek, kezdettek a várak területébe beolvadni. A városok alakulása nálunk is olymódon történt mint nyugoton mindenütt — csak hogy mig ezeknél a római kornak maradványai e részben sok könnyitéssel szolgáltak, nálunk a népvándorlás mindent elsepert — itt mindent alapjából ujra kellett kezdeni. A németek behivása sok hasznos szolgálatot tett nem csak az alakulni kezdő városoknak az ipar fejlesztése által, hanem magának az országnak is uj városok alapitásával.

A behivás, midőn volt, nem történt egyedül csak népesités szempontjából: s ha a nagyobb tömbökkel vagy vadonokat fogadtak mivelés alá, vagy honvédelmi czélokra számitottak, a kisebbek feladata volt az ipar egy egy ágát meghonositni, a bányászat valamely nemét mivelni. Az ilyenek adomány-leveleket nyertek, melyeknek erejével azon kiváltságokat, melyekkel hazájokban éltek, megtartották, sőt uj kiváltságokat kaptak rendesen. Magok választották biráikat, tanácsukat*) sőt néha még egyházi tekintetben is részesültek előjogokban. Azonban nem képeztek sem a kisebb városi telepek, sem a nagyobb tömbök külön politikai nemzetiséget, s valamint településük különböző időben és különböző helyekről történt, ugy összeköttetéseik is lazák voltak.

Idők folytán sikerült ugyan e telepek nagy részének, annak, mely ma már collectiv névvel szásznak neveztetik — bizonyos solidaritásba lépni, de ez *később*, csak akkor történhetett meg, midőn a legnagyobb telepnek, Szeben környékének sikerült politikai önállóságra szert tenni, s magát oly központtá alakitni át, melyhez a hason ajkuak vágyva vágyódtak. E törekvésnek kezdete és első nyilatkozványa volt a nagy flamand telepnek egyházi függetlenitése, mely csak hamar III. Béla alatt bekövetkezett.

A magyar király az apostoli jogoknak teljességével birt. A mily szüséges volt ez a királyság megalapitásakor, oly sok gáncsra adott később okot a hatalmas pápáknak, kik VII. Gergely óta a keresztyén világ fő-

*) A toroczkaiak Austria Eisenwurczel helyéből hivattak meg. Okmányaikat a tatár dulás elseperte ugyan, de kiváltságaikat III. Endre megerősiti: iisdem juribus libertatibus et indultis ad que vocati fuerant, de hinc quoque uti, frui et gaudere ad instar reliquorum in dicta Austria Superiori constitutorum metallurgorum et ferri fabrorum uti frui et gaudere possunt in perpetuum stb. Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens Ik. 176. Tordaakna, Szék, Kolos, Dézsakna kiváltságairól u. o. CLXXVI okmány.

hűbérurának akarták magukat tekinteni. S ha egyes kérdések olykoron vontak is összeütközést maguk után, a pápa és király mindég kiegyenlitették azt. Érezték, hogy egyiknek a másikra nagy szüksége van, közös ellenségök, a német császár tervei meghiusitására. S még más veszély is fenyegette az egyházat: a patarenusok eretnek felekezete Tracziában, Bulgáriában, Bozsnyában, Dalmátiában, a Magyarországgal részint határos, részint összeköttetésben álló országokban szemlátomást terjedt sőt még más név alatt (valdenses) délen és nyugaton is ismertté lett. A magyar királyok, a pápáknak régi frigyesei, buzgó catholicusok voltak ugyan, de jogukból sem akartak engedni: s e körülmények közt tanácsos volt őket még ez áron is megtartani az egyház érdekei mellett.

A magyar korona területén a bevándorlók a legtöbb esetben nemcsak a politikai hanem az egyházi kiváltságokkal is birtak. Épen ugy mint az ugynevezett „ecclesiae regales“ az apátságok, prépostságok, kolostorok s a szerzetes rendek ki voltak véve a püspöki dioecesis hatósága alól s saját felsőségek alatt állottak, és egyházi dolgokban illető főnökjöktől s ezek viszont az esztergomi érsektől, világiakban pedig a királytól — mint ki alapitá, dotalta őket s praelatusukat kinevezte — függöttek: épen ugy voltak a városok között számosan ecclesiae exemtae-k is. Ezek maguk választák plebánusaikat, szedték a dézmát,*) mely tulajdonkép a parochia védszentjeé volt s nem állottak azon püspöknek hatósága alatt, kinek területén feküdtek, hanem az esztergomi érsek alá voltak rendelve. Azonban könnyebb igazgatás szempontjából az ilyen, egymástól nem messze fekvő egyházakat saját prépostságokká (tehát királyi egyházakká) alapitották s mindeniknek fejévé égy egy pré-

*) More saxonum válasszák papjaikat s szedjék a dézmát. Okmányok Fejérnél IV. I. 314.

postot tettek*) ki született kanonok volt s igen sok esetben nem is lakott prépostsága székhelyén.

Az Erdélybe különböző időben behivott szászoknak némely városa el volt látva ilyszerü kiváltságokkal, nagyrésze azonban az erdélyi püspök alá volt rendelve. Azok, melyek birtak e joggal, bizonynyal eredetileg birták azt, mert képzelhetetlen, hogy a püspök hatalma alól valamikép ki tudták volna magokat szabaditani. A dolog természetében fekszik, hogy az erdélyi püspök ezen hatósága alól kivett egyházakat nem szivesen türte, nem annyira azért, mert jövedelme ezáltal csökkent, hanem elv szempontjából is, részint hogy nem csak czimjénél fogva, hanem valóban is Erdély püspöke legyen (a székelységre, mely a milkovi püspök alatt állott, nem is gondolt) s részint hogy a még önálló prépostsággá nem szervezett egyházakat saját hatósága alá huzza.

Béla uralkodásának végefelé 1190 körül azon munkált, hogy I. Lászlónak a szentek közé sorolását kieszközölje. E tárgy végett Gregorius de S. Apostolo bibornok, egy rendkivüli tehetségü férfiu mulatott udvarában. Az erdélyi püspök épen ez időben Adrián volt, ki ugy látszik, hogy a kivételes egyházak bekebelezésének eszméjével komolyabban kezdett foglalkozni, s a kolosmonostori apátságot elfoglalta, a monostort lerombolá és az apátot fogságba vetette. A bibornoknak nem vette minden idejét igénybe a legendáknak összegyüjtése, s szivesen foglalkozott egyházi dolgokkal. De az adománylevéleknek ellenére, a király s az esztergomi érsek védelme alatt álló kivételes egyházakat nem lehetett a püspöki hatóság alá vonni: hogy mégis ne maradjanak egyházi hatóság nélkül, kieszközlé III. Bélánál, hogy ez felállitá a szebeni prépostságot, azt nyomban rá maga is megerősité, sőt Czelesztin pápa által is 1191 dec. 20-án megerősitteté.

---

*) Nem kell összezavarni ezen praepositi regaleseket a pr. capitulorummal.

Az egyházi egyesülés alapja hát meg volt vetve. Az azonban csak azon területre terjedt ki, melyen a Gejza által behivott flamandok laktak, t. i. azon székekre melyek ma Szeben, Ujegyház, Nagy-Sink nevet viselnek, s a többi egyházak maradtak régi állapotban. De a versenygésnek ezzel nem volt vége. A szász egyházak belátták, hogy ebben nemzeti egyesülhetésöknek kovásza rejlik, s az uj prépostsághoz kivántak csatlakozni, felhasználván nem eléggé világos szavait az alapitó okmánynak. Az ügy a pápa itélőszéke elé került, s ez Gergely bibornokot bizta meg eldöntéssel. A prépost szerint minden flandriai, Adrián püspök szerint csak azok, kiket Gejza hivott be, volnának az uj prépostság alá vetve. Világos vala, hogy e kérdésben csak azon értelmezés a döntő, melyet a király ad az alapitóokmánynak — s a király a püspöknek adott igazat,

Nem sokkal ezután a prépostságok ügyében egy nevezetes lépés történt. III. Incze pápa 1202-ben oct. 8-án egy a magyarországi érsekekhez s püspökökhöz adott bullájában kijelenté, hogy a prépostságok valamint világiakban a király, ugy szellemiekben közvetlenül az ő hatósága alá tartoznak — tehát a főpapok hatalma alól ki vannak véve. E kivétel nagy csorbitása volt az esztergomi érsek hatalmának s Jób az akkori érsek, hogy e nevezetes előjogát megmentse, tüstént még azon télen személyesen Rómába utazott s élő szóval adott értesitéseket a pápának. Sikerrel járt, s egy nyalább bullával tért haza, melyek az érseki hatalom és előjogok tiszteletben tartását czélozák s melyek a prépostságok ügyét is másképen dönték el. „Nem akarjuk — mondá 1203 apr. 7-én III. Incze, ezen leghatalmasabb az Isten szolgáinak szolgái között — hogy azon levél alkalmával, melyet az egész Magyarországban az esztergomi egyház alá vetett királyi prépostságok ügyében először adtunk ki, neked vagy utódaidnak valamely sérelme származzék.“ Ezen értelmezéssel azonban, sem a király, sem a prépostságok nem voltak megelégedve: nem főként a

szebeni, mely azon tervével, hogy hatáskörét minden telepre kiterjessze, épen nem hagyott fel. S miután alárendeltségét nem változtathatta meg — habár az ujon választott prépostok megerősitésekor a pápa e prépostságot szellemiekben közvetlenül maga alá rendeltnek állitá is — tervének más fordulatot adott.

Ez időben Erdély egyházi tekintetben épen ugy szét volt darabolva mint politikailag. A vajdaságnak külön volt püspöke, ki a kalocsai érsek alá tartozott, a székelységet s szász telepek némely részét is a milkovi püspök dioecesisehez számitották, a vajdaságban apátságok, archidiaconságok voltak, melyek az esztergomi érsek alá tartoztak s végre a szebeni prépostság is azon törte fejét, hogy önállóságát püspökséggel koronázza. Ily módon remélte az összes szász telepeket a maga hatásköre alá vonhatni. II. Endre királyt megnyerte tervének, s ez tett is felterjesztést Rómába ez ügyben. A dolog nagy zajt csinált s meghiusitására a magyar clerus mindent elkövetett. Willermus az erdélyi püspök, külön követe által értesité III. Inczét, hogy mily elviselhetlen nagy mértékben fogná ez az ő kerületét megkisebbitni, az esztergomi főpap pedig kimutatta a pápánál, hogy az nemcsak neki, mint egyháziakban a prépostság fejének, hanem magának a pápának is hátrányára volna. A megerősités 1212 febr. 12-éről meg lőn tagadva — de ez csak nevelte a viszályt, mely utóbb még véres harczokat is idézett elő.

V.

Az uj telepeknek nem volt oka megbánni, hogy hazát cseréltek. Igaz, hogy a vajda is, a pöspök is, a hol lehetett, kiváltságaik némelyikét megnyirbálta, s mindenik igyekezett hatásköre terjesztésén. De bizonnyal sem ez, sem a határőrködés nem volt oly terhes, hogy felvirágzása gátolva lett volna, s már III-ik Béla alatt

oly virágzó állapotban volt, hogy midőn a király II. Fülöp Augustus franczia király leányával Margittal második házasságra készült, s a franczia király számára a magyar király összes (166,000 marka ezüstöt meghaladó) jövedelmeiről kimutatást készitettek, a király erdélyi telepei, bár kétségtelenül tulzott felvetéssel, tizenöt ezer marka ezüsttel szerepelnek ezen kimutatáson. S csakugyan e század alatt nem szünik a telepedés s tart a következőben is, és mindjárt kezdetén egy uj még pusztán álló föld egyszerre népesedik meg.

Ez volt a Barczaság.

Az uj telepités azonban merőben különböző az eddigiektől — tisztán katonai volt az. A német lovagrend csak nem rég lőn alapitva s épen ez időben nagymestere Salza Hermann alatt nagy tekintélyre tett szert. E rendnek különös pártfogója volt a thüringeni tartománygróf, s ennek fia Lajos Endre leányát Erzsébetet vette nőül. Talán épen ezen körülmény szolgáltatott alkalmat, hogy Endre érintkezésbe jőjjön a nagymesterrel, azon nagymesterrel, ki jól látta, hogy a keresztyén hóditásoknak keleten többé nincs jövője s épen ezért rendje számára másfelé keresett foglalkozást. A nagymester első eszméje a kunok megtéritése volt, kik Moldva és Oláhországban laktak, s a mennyiben koronként fel-fel merül a milkovi püspökség, mint moldvai, egyes keresztyének is lehettek köztök. Itt e véghatárán a keresztyén világnak, mely a latinismus és byzantinismus közt még eredeti vadságában fennállott, más kilátások is kecsegtették a rendet. Ha terve sikerül, beékeli magát a keleti vallásu szlávok és görögök közé, s ezeknek nagy fontosságuvá lehető találkozását meggátolja, szomszédjává lesz a bulgár-oláh birodalomnak, melyben nem volt sok rokonszenv a konstánczinápolyi császárság iránt, és még a nem messze levő patarenusokra is gyakorolhat befolyást.

Az eszme merész és a telepedés pontja kitünő tapintattal volt választva. Valóban Endre 1211-ben kiadta

adomány levelét. Az adományozott Barczaság nagyobb volt a mainál, feküdt a kunok (Oláhország), székelyek és blaccusok (fogarasföldi oláhok) közt, közel 45 mföldnyi területen, az Olt, Tatrang, Borza vizektől s meredek és erdős hegyektől köritve. Midőn a király megbizottja Jura pristáld a rend tagjaival megjelent a hely szinén, hogy megtartsa az ünnepélyes határjárást s a rendet beigtassa — a vadon szépségei bizonnyal mindenkit bámulatra ragadtak. Egy folyókkal gazdagon átszelt tartomány, melynek közepe a Feketeügy mentében egy a természet őserejét bőven mutató medenczét képezett, s mig egész kerületében kisebb termékeny és fákkal borított hegyvonalok nyulnak el, széleit meredek ormok, óriási sziklafalak s a távol kékjében felcsillámló havasok, szegik be. Minden, minden lakatlan és puszta volt még ez áldott helyen*), midőn a pristáld a lovagok bizottjaival megjárta és megjelelé a határhelyeket, ugy mint erre Mihály vajda utasitá őket.

Örök és szabad birtokul adá e földet Endre a lovagoknak. Ő annak főhűbérura, ő azon a legfőbb itélőbiró. A mi arany és ezüst abban felfedeztetik, annak fele a királyé, fele övék, de a lovagoknak joguk pénzt verni nincs. Ezek csak favárakat és fakastélyokat épithetnek, mert a kunok ellen ezek is biztos védeszközök, kővárakat csak a király birhat s mások is csak különös esetekben és különös adomány utján épithetnek. Ellenben azok védelmezik a határszélt a kunok ellen, magok választják biráikat, mentesek a vajda vendégelésének költségeitől s minden adófizetéstől és földjökön szabad kereskedést folytatnak.

Valóban a rend sok önállósággal birta földjét, mely a birtokbavétel napjától külön kis tartományt (provincia), a barczaságit képezte. S im a vadon felvirágozott. A lovagok nyomában telepek jöttek, németek Németor-

*) De ez nem azt teszi, hogy ottan egy ember se lakott volna. V. ö. Schuller Archiv I. 170.

ságból, oláhok a szomszéd helyekről, s falukat, helységeket alapitottak melyek egyenesen a rend alá s csak közvetve voltak a király alá vetve. A kunok pusztitásainak Erdély egyetlen rézse sem volt annyira kitéve, mint e sarok, melybe három szoros ut vezetett. Az alapitó okmány azon szavait, mely e földet desertumnak, s a későbbiek azon jellemzését, mely üresnek és lakatlannak mondja azt, alig vehetjük azon értelemben, hogy azon egy lélek sem lakott volna — de azok hiven festik a helyzetet. Vadon volt —mert nem miveltetheték, lakatlan, mert az ott szállangozó nép falukba nem településhetett s hogy tengethesse életét, a rengetegekbe kellett futnia. A félig elvadult emberek nagyon megrémülhettek az uj harczosoktól, kik mellükön keresztet s oldalukon kardot viseltek, s még jobban elbujtak barlangjaikban, honnan azonban csahamar előjöttek.

És e harczosok szépen megoldák feladatukat. Az ujon érkezők még jobban felingerlék a kunok harczvágyát, beütéseik az óta szaporodtak, mindennapiakká lettek, mondja egy okirat, ugy hogy nekik vérükön kelle az ajándékot elfoglalni. A rohamoknak azonban azon arányban kelle ritkulniok, a mint a lovagok várai elkészültek s a tartomány biztos védhelyeivé váltak. De a rend első tette mindjárt kétszeres áthágása volt az adománylevélnek: kővárakat épittetett s egyet, Keresztvárat (Kruczburg) azon a helyen hol a mai Nyén falu emelkedik, a bozzai ut vonalán, egyenesen a kunok tőszomszédságában, kivül a nekik adott területen. E kettős visszaélésnek nemcsak hadászati fontossága volt. Igaz, hogy a kővárak biztosabb védelmül szolgáltak fa-alkotmányoknál, s ezekkel megerősitették a védendő területet jobban, mintha adományuk szavához ragaszkodnak. Igaz, hogy ezen egyszerre védelmi és támadó fellépés nagy hatással lehetett a kunokra s e vad hordák irányában hadászati szempontok által különösön ajánltaték. De két dolognak csalhatatlan bizonysága volt. A rend a Barczaságot oly állomásnak tekinti, melyből foglalási háborut akar foly-

tatni, s szemeit Kunország meghóditására függeszté. Endre királyt is csak addig hajlandó hűbérurának elismerni, mig oly terület urává nem lesz, mely alkalmas arra, hogy önálló uralommá alakittassék. Mind az, mit a rend utóbb egy pár tizeddel északon tett bizonyitja, hogy itt volt első kisérlete s épen nem rajta mult, hogy nem hajthatá már itt végre.

Öt ház — fünf Hüser, mondja egy régi német föl-jegyzés, s még sok esetben századok mulva is házaknak nevezik a várakat — csakhamar elkészült öt jól kiszemelt ponton: Keresztvár, Földvár — mely tán maga lehetett fából — Feketehalom, Törcsvár — mely nevében: lapis Theodorici a rend egy előkelő tagjának, tán épen comthurjának emlékét tartotta fenn — s végre Brassó. Ez öt vár megannyi rendház volt, melyekből lőn intézve a tartomány kormányzása. De ezenkivül még más várak, váracsok, templomkastélyok emeltettek, ugy hogy a Barczaság egy erődített tábornak nézett ki.

Endre aligha vette jóneven az adománylevél ellen elkövetett kihágásokat, de még ezuttal, bizonynyal tekintetbe véve a rendnek hasznos szolgálatait, tultette magát azokon, s hogy az ügy kiegyenlittessék, a hatalmaskodással elfoglalt földnek birtokában megerősitette, sőt ujabb kedvezményekben részelteté azt. Detrik testvér közbenvetésére megengedé, hogy az uj telepre pénzváltók nemenjenek, hanem a forgalomra szükséges pénzt csere utján ezüstért adják. Talán Detrik többet, pénzverési jogot sürgetett, talán verettek is már ekkor a lovagok s Endre a kényszerüség felhozott okát, a zsidó haszonbérlők háborgatásait, akarta megszüntetni, s készebb volt a lucrum cameraeról lemondani *), mint a

*) A vékony ezüst pénzt t. i. a kopás által haszonvehetetlenné válván, évenként bizonyos vesztességgel beváltatott s ujjal cseréltetett ki. A nyeremény — lucrum camerae — a kincstár jövedelmét tette. Ezt Endre zsidóknak s izmaelitáknak adta ki, kiknek ebből szép hasznok volt.

különben is messze fekvő telepnek még több felségi jogot engedni.

Ez még a rend ottlétének második évében 1212-ben történt. Ugyanekkor Vilmos erdélyi püspökkel is nagy fontosságu kiegyezés jött létre, talán hasonló előzmények következtében*). A mit a püspök adománylevelében mond, nem mindennapi nagylelküséget árul el: „vérrel szerzett földjöket a pogányok naponkénti rohamai ellen védik e vallásos férfiak s az egy Isten harczosai" és ezért káptalanjával egyetértve, megengedi, hogy magok szedjék a papi tizedet, kivéve a betelepülendő magyaroktól s székelyektől, kik neki adják a tizedet, hogy plébánosaikat magok nevezzék ki, kiket azonban ő fog megerősitni. De az egyházi biráskodást magának tartá fenn, s kötelezte a rendet, hogy ha kiséretével a Barczaságba megy, ott előjogaihoz mért fogadtatásban részesüljön. Ez adománylevél volt első vivmánya a rendnek azon törekvése felé, hogy egyházi tekintetben is független s önálló állást vivjon ki magának.

A rend hatalmas kezei között csakhamar felvirágozott a Barczaság. Az uj telep részese volt a harczoknak, melyeket a lovagok folytattak, s a szorgalma által felvirágzottat segitett vérével megvédeni. Hatalmával azonban nevekedett a rend gőgje is: folytatta területi nagyobbitásait, fakastélyok helyett kővárakat emelt, nem elégedett meg a pénzcserélés kiváltságával, hanem maga veretett pénzt. Végül egyházi függetlenitése felé is egy nevezetes lépést tett: kieszközlé 1218-ban Honorius pápánál, hogy ez a Vilmos püspök adományát megerősitse.

De főként a pénzverés kérdése boszantotta Endrét: s midőn a szent földről ereklyéivel haza tért, a johannitákat magasztalásokkal s adományokkal, a templomosokat

*) Iustis postulationibus fratrum annuentes, mondja az illető okmány Urkundenbuch 11. De az ilyen igazságos követelések megadását rendesen küzdelmek szokták megelőzni.

hasonlag adományokkal halmozá — de a német rendről meg sem emlékezett. Boszankodásának ez volt első jele, de midőn a sérelmek halmozódtak, s midőn fiai, az erdélyi vajda s az erdélyi püspök nem szüntek meg előtte emlegetni az adatokat, melyek a rend végczéljait mutatták, a végsőre határozta el magát. Már ki is adta az okmányt, melylyel adományát visszavette, s a végrehajtással meg is bizta a vajdát*). De talán a rend korán értesült a fenyegető veszélyről, s eszközlésére bizonynyal a pápa, Salza a nagymester, Thüringen tartomány grófja, kinek Endre ipa volt, mindent mozgásba tettek, hogy a veszélyt elháritsák. A király ezuttal megint megengesztelődött, s a visszaéléseket megint utólagos jóváhagyással szentesité. Neki adományozá 1222-ben az ujonan foglalt földeket, egészen Oláhország határáig s a Dunáig, s Ipocs bán pristáld által be is igtattatá őket. A régibb kiváltságokat ujjal szaporitá; 12 hajójok az Olton és Maroson megosztva szabadon vihet sót és hozhat árut, kővárakat épithetnek, elfogadhatják a véghagyományokat, s gyarmatjaikkal együtt vámmentesek, ha akár a székely földön, akár Fogaras vidékén átmennek. Mert a királyi harag megkárositá őket, meghagyta nálok a pénzbeváltás kedvezményeit, sőt ennek jövedelmét nekik engedé. De kettőt kikötött, pénzt ne verhessenek, s a vajdaságból beköltöző német telepeket ne fogadják be. Az uj alapitványlevelen már a nagymester neve is előfordul, s ennek felhivására a pápa azt még azon év december 19-én maga is megerősité.

A már kétszer kapott leczke semmit sem használt, sőt inkább táplálta a rend elszakadási hajlamait. Időközben ez a Vilmos által nyert kiváltságot a pápánál ujjal, sokkal tágabb körüvel cserélte ki, melyben a magyar egyház dolgaiba oly szivesen avatkozó Honorius

*) Fuerant non modicum damnificati — mondja az illető okmány. Urkundenbuch 19. De minő más kárositás lehet, mint időközi felfüggesztés?

a Barczaságot közvetlen saját hatósága alá rendelé. „Ne legyen más főpapjok mint a római püspök," mondá. Ez azonban még nem alakitá őket uj egyház-kerülettó, vég czéljok pedig az volt. S fölterjesztésökre, minthogy már is számos pappal birnak, megbizá Honorius az esztergomi érseket, hogy addig is, mig a barczasági lakosok annyira szaporodnak, hogy külön püspökséggé alakittathatnak, dekánjokká azt nevezze, kit a lovagok felterjesztenek.

Ezzel hát a Barczaság is külön egyházi kerületté lett. Egy püspök sem türte szivesen az exemptae ecclesiaeket, melyeknek száma rövid idő alatt, III. Béla óta, hárommal, a szebeni, a kerczi — mely a cistercitáké volt — apátságokkal s a Barczasággal szaporodott. Ugyanaz a Vilmos, ki a Barczaságot egy adománylevéllel legalább még egy ideig hatósága alatt tudta tartani, megtámadta a pápa alá rendelt kolosmonostori apátságot, az apátot s két testvérét elfogta, a királyi adománylevelet vizzel, a pápait tüzzel pusztitotta el. Hasonlót nem mert tenni a lovagrenddel, mely több fegyveressel rendelkezett mint ő, s irányában az engedékenység utját választá. Halála után (1221) a püspöki szék egy ideig üres maradt, minthogy a kalocsai érsek a megválasztott, de hibás szemü Rajnáldot csak a pápa megkérdezése s 1223. jun. 3-án nyert engedélye után erősité meg.

A kivételes egyházak iránt elődeinél Rajnáld sem volt türelmesebb. Hihetőleg ezen interregnum alatt hajtatott végre a pápai szék alá rendelése a lovagrend földjének, s főként azért nem akart róla tudomást venni az uj püspök. Nem ismervén el más zsinórmértéket a Vilmos-féle egyezménynél, a papokat törvényszéke elébe idézte, a világiaktól követelte a dézmát s más illetőségeit*) s midőn sem egyik sem másik nem engedelmes-

*) De vajon kiktől? nem csak azoktól, kiktől a Vilmos adománylevele alapján joga volt követelni? A pápai bulla igen határozatlanul szól. Urkundenb. 22. l.

kedett, egyházi átokkal sulytotta őket. Az ügy a pápai szék elébe került, s Honorius a rendnek adott igazat. Rajnald meglőn feddve, s az esztergomi érsek parancsot kapott, hogy ha a püspök átkát vissza nem vonná, ő jelentse ki azt érvénytelennek. Végül a dekán ki lőn nevezve, — s ez volt a tényleges befejezés — a pága pedig ezt 1224. apr. 2-án mint a Barczaság és Havaselve*) dékánját megerősité.

Tehát az egyházi függetlenség is ki volt már víva, sőt több, mintegy megjelelve a föld, mely az uj püspökségnek magvát képezendi. S a rend buzgón munkált azon, hogy Honorius ezen vágya teljesedésbe menjen, s e végre elegendő nagyságu birtoka legyen. Már Havaselvén is kezdettek várat emelni, támpontját a támadó háboruknak, melyre készültek, s melynek épithetését csak egy a kunokon nyert diadallal biztosithaták. Minden, minden mutatá, hogy a rend teljes függetlenségre törekszik: pénzt veretett, uj foglalásokat tett, s már nemcsak a kunok felé, hanem Erdély határos földjein is, és a szász telepeket erővel a Barczaságba viszi át. Ekkor Salza Hermann egy mindezeknél vakmerőbb lépésre határozta el magát: Barczaságot és Havasalföldét a szent széknek adományozá, s évenként két marka arany fizetésére kötelezte magát.

Endre nem tartozott az erélyes és határozott jellemü uralkodók közé. Fiai s környezete, mint ezt az ez ügyben fennmaradt számos pápai bullák némelyike mutatja, már régóta figyelmeztették a királyt, hogy a lovagok vakmerő dolgokon törik fejöket, s ha ama hazafias törekvéseknek már régebben is volt sikere, most Endrének be kelle látnia, hogy a lovagokkal többé nem alkudhat. A föld nem volt a lovagoké, csak mint hűbért birták, s hogy ezek itt a magyar korona csonkitásával önálló országot akarnak felállitani, az már nyilvánvaló dolog.

---

*) „Ultra montes nivium“ igy nevezi a bulla s ez = Havas elve v. Havason tuli föld.

Válaszul az adományozásra, Endre visszavonta saját adományozását.

A lovagok azonban nem könnyen mondottak le birtokukról, s még egy ideig daczoltak a királyi parancscsal*). Azonban 1225. év nyarán maga Endre ment hatalmas lovas-sereggel ellenök s a Barczaságon megállapodott. Most a rend felhagyott a fegyveres ellenállással, a király pedig egymásután foglalta el váraikat, s mialatt a harczosok a gyarmatot zsarolták, maga hadi sarczot csikart tőlök. Végre kiadá parancsát, hogy a lovagok távozzanak a Barczaságból — de ezek azon reményben, hogy a pápa ujra kiegyezést hozand létre, kijelenték: hogy ezt csak a pápának vagy nagymesterüknek rendeletére fogják tenni. S valóban Honorius mindent elkövetett érdekükben, vigasztalta őket, három cistercita apátot**) megbizott, hogy vizsgálatot tartsanak, megbiztaa portói püspököt, legatusát, hogy igyekezzék a királyt megengesztelni, kérte, intette Endrét, s végre magát Bélát is. Sőt miután a három megbizott apát értesitése is a lovagok részére kedvezőtlenül ütött ki, még akkor sem hagyott fel békéltetési kisérleteivel. De már minden késő volt. Endre nem várta be a vizsgálat eredményét, hanem a lovagokat kihajtotta a Barczaságból.

Honorius még azután is tett kisérletet, hogy Endrét a lovagok visszahivására birja: de Endre hajthatlanságán meghiusultak mind az ő, mind utódjának IX. Gergelynek igyekezetei. Sőt ez utóbbi 1227-ben, a kunok megtéritése szempontjából, Róbert esztergomi érseket kumaniai s brodiniai pápai legatussá is kinevezte, hogy a rend restitutiójának szükségességét bebizonyitsa —

---

*) Quod ipsos super terra eadem inquietas: mondja Honorius, s ez aligha lehetett más, mint fegyveres nyugtalanitás. Urkundenbuch. 32 l.

**) De Lineveld, de Kercz et de Egris volt a három apát. Urkundenbuch 31. l.

de ennek sem lett meg a kivánt eredménye. S még akkor is, midőn IV. Béla a rend iránt megengesztelődött és azt Magyarországon nevezetes adományokkal látta el: a Barczaságot nem ereszté ki kezeiből.

De a lovagrend telepitésének a koronára nézve megvolt az a haszna, hogy a Barczaság be lőn népesitve és várakkal felszerelve. Területi épsége nem maradt meg. A kunoktól elfoglalt föld örökre elszakadt Erdélytől, a a többinek nagyobb része Brassó vidékké lett, egy része azonban a magyar*), más a székely földhöz csatoltatott.

VI.

II. Endre uralkodása Magyarországra és Erdélyre nézve egyaránt emlékezetes. Ott is itt is egy-egy arany bulla tartja fenn nevét, melyek mindkét helyt nem egyenlő, bár nagy fontosságu következményeket idéztek elő, s melyek mégis uralkodói tehetetlenségének bizonyitványai. A várszerkezet már ez időben veszendőben volt, s a várjószágok, a bitorolt földek visszavétele, melyet az ifjabb király Béla oly buzgón sürgetett s sokszor erélylyel hajtott végre, ha a király pénzzavarán annyit a mennyit segitett volna is, de a roskadozó épületnek egyetlen kövét sem mentette meg. De ha a hanyatló magyar alkotmánynak romjait megmentette, sőt annak fejlődését óriási lépéssel mozditotta elő a magyarországi bulla — a kétfelé darabolt erdőntuli földet épen három részre osztotta az erdélyi.

A szászok ez okmányt nagy nemzeti vivmánynak tartják. S méltán, mert ez volt az, mely Erdélyt három részre osztotta, nekiek adván a harmadikat. De hogy üdvös volt-e Erdélyre nézve: az valóban más kérdés. Ha

*) Ez volt az okmányokban előforduló „terra Szék", mely előbb egy Fulkun nevü szászé s a tatár pusztitás után a hatalmas Akadás fiáé Vinczéjé volt, ugyanazok kiktól a gróf Nemesek és Kálnokiak származnak.

a vajdaság nem ugy fejlődik mint indult, ha az erdélyi vármegyéknek nincs a király alatt még egy külön fejök; egy szász vármegyének alakitása a magyar korona egységének nem sokat ártott volna. De Erdélyben ezzel egy harmadik, a más kettővel ellenkező érdek oltatott be, mely e naptól fogva fenn tartá magát, folytonosan erősödött nemcsak nemzeti elsánczolás, hanem épen területi nagyobbodás által is.

A magyar bulla keletkezésének története meglehetősen tisztára van hozva. Minő küzdelmek ára volt, hogyan csikartatott ki, s mi czéloztatott vele, ezekre maga a történet megfelel. Az erdélyinek eredetére nézve annyival nagyobb a bizonytalansága, ha csak a bulla bevezetésének szavait szószerénti értelemben nem veszszük, s az irályi czafrangokat is históriai tények gyanánt nem fogadjuk el. Az első szavak mindjárt Endrét nagy és igazságos uralkodónak mutatják, „ki a kevélyek makacsságát hatalmasul elnyomja, az elnyomottakat felemeli, mérlegeli a hűséges szolgálatokat, s mindenkivel saját érdeme szerént érezteti kegyét.“ Nem hiszem, hogy maga Endre is komolyan hitte volna e szavait. Ha e szavak a szászok szolgálatait illetik, kérdés, minő szolgálatok lehettek azok? A szászok e részen határőrök voltak, a királyt csak keleti hadjárataiba kisérték*) s délfelől védelmezék az országot. De épen ez volt betelepitésök oka és rendeltetése. Midőn a németek bejöttek, minden egyes telep, a mint székekre oszlott, vagy helységeket szervezett, kapott külön kiváltságokat.

„Panaszkodának — folytatja az okmány — a mi hűséges telepeink, hogy azon szabadságokból, melyekre hivattak ősünktől Geizától, egészen kiestek, s ha csak kegyesen rájok nem tekintünk, szegénységök nyomor-

*) Item quod iidem ad exercitus regios duntaxat ad partes orientales pro tempore emergentes . . . . . ire teneantur prout iidem saxones nostri de Cibiniensi et aliis sedibus transire ab antiquo sunt soliti. Egy 1369-iki okmány szavai.

miatt nem is szolgálhatnak minket.“ S valóban ily szomoru lett volna e a szász telepek sorsa? Hogy az erdélyi megyéknek mind püspöke, mind vajdája azon igyekezett, hogy a kiváltságolt helyekre befolyását nevelje, s hogy a székely gróf sem volt kiméletesebb, az kétséget sem szenved. S ha a püspök igyekezete sérelmes volt mindjárt kezdettől fogva, az nap óta, hogy a szebeni dioecesis szerveztetett, törvénytelenné is vált. Természetes, hogy Gejzának egyházilag független telepe most politicai independentismusra is törekedett, de hihető, hogy a vajdák és a székely grófok által ejtett sérelmek épen azon arányban szaporodtak.

Ily körülmények közt hivatott meg a német lovagrend s vette kezdetét a Barczaság betelepitése. A rend onnan hivott be lakosokat, honnan kapott. A kilátás az uj földön nem volt rosz. A mely feltételek alatt birta eredetileg földjét a szász, csaknem azon feltételek alatt mehetett ide is át, sőt itt a határőri kötelezettség, a rend tagjai vezetése alatt, sokkal nagyobb számu várak mögött nem volt oly terhes, s mi legfőbb az ott megcsonkult kiváltságokat itt nagyobb mérvben és biztosabban élvezheté: tehát tömegesen s oly feltünő számban vándorolt a Barczaságba, hogy Endrének kötelességévé vált az ellen fellépni, ha csak nem akará elnézni, hogy ama határszél ujra desertummá váljék*). Első fellépésének a rend ellen ez volt egyik oka: de ezen épen oly kevéssé segitett az uj kötés, mint a többi panaszokon. A bevándorlás azért nem szünt meg. S mégis segitni kelle a dolgon — és Endre segitett is, az arany bulla kiállitása által egy évvel a rend elűzése előtt 1224-ben.

A bulla régi szabadságok visszaadásáról szól: de valóban oly kevéssé szoritkozott csak régi kiváltságokra, mint maga a magyar arany bulla. Ez ugyan a szent

*) Ha valaki a mi embereink vagy a szászok közül hozzájok vándorolna, a mint megtudják „expellant, et hi qui eos introduxerint in manus regis vel nunciorum ejus tradent.“ Az 1222-iki második alapitványlevél: Urkundenbuch 18. l.

István alkotmánya szellemében készült, de a szászoké nem teljesen Gejza kiváltságainak alapján; — mert ennek nem volt czélja telepitéseivel Erdélyben egy harmadik független politikai testet teremteni. Egy találkozó pontja azonban van a kettőnek: mindkettő democratiai elemeket foglal magában, de mig az első a kisebb nemességet védi az aristocratia ellen, az utóbbi egy saját fejlődésre utalt democrata alkotmánynak forrásává lett.

„Azon nép mely Szászvárostól Barótig és Daróczig terjed a székely földi Sebessel együtt egy nép legyen.“ E nevezetes és a határvonalakat illetőleg a megfejthetetlenségig homályos szavak adák meg a szász nemzetnek politikai önállóságát, s ha mi utána következik, „hogy egy biró alá legyen vetve, s minden megye (t. i. szék, az, melyet a bevándorlók külön csapatokban alapitottak) teljesen megszünjék, kivévén a szebenit“ ezen értelmezést igazolják, szintugy bizonyos, hogy a nép egységének eszméje a rangfokozatok különbségét kizárta. Az okmány szerént e földön csak szász lakhatott, birájok csak a király lehetett s a szebeni ispán, kit a király nevezett ki, s a ki idegen hivatalnokokat nem állithat be, hanem ezeket magok választszák. Bizonyos, hogy bevándorlásuk alkalmával s utóbb is sem egyenlő rang, sem egyenlő birtok nem volt köztök: de ez okmány értelmében jogaik és kötelezettségeik teljesen egyformákká lettek, oly alap, melyre utóbb nagy fontosságu statutumaik épültek.

A kamarai nyereséget évenként 500 marka ezüsttel szaporitják*), de ennek fejében a pénzbeváltók nem jelenhettek meg köztök. Ezen összeget saját hatóságaik

*) III. Béla jövedelmeinek kimutatásában, mint láttuk, magokra az erdélyi vendégekre 15,000 marka van téve. Ezen összeg az andranum 500 markájával összehasonlitva roppant nagy, még az esetben is, ha felveszszük, hogy az minden szászra, ez pedig nem mindnyájára volt kivetve. De talán egész Erdélyre szólott azon összeg?

vetették ki a lakosokra, fizetése alól különös kiváltság nélkül senki sem volt kivéve, még a praedialisták sem, azon nagyobb, hihetőleg szász birtokosok, kik köztök laktak; köteles fizetéseiket azon ezüst marka sulyával mérjék, melyet III. Béla engedett nekik (tehát már ezen király idejében is voltak panaszaik, s történt is azokon orvoslás) t. i. ötödfél fertót, azaz negyedet számitva egy szebeni sulyra, kölni denárokból, hogy a mértékben mely szerént fizetnek, különbség ne legyen, azaz miután a budai ezüst marka három lattal nehezebb volt az erdélyinél, egy budai marka pedig 4 arany-forintból állott, és az erdélyi csak $3^{7}/_{19}$ arany forintot tett: tehát e részben is fizetésökben a már kinyert kedvezményt megtartották. E számitás szerént ötödfél negyed vagy fertó épen 18 lat ezüstöt tesz*). Azon királyi hirnököknek, kik az adó felszedése végett mennek hozzájok, naponként három lat ezüstöt fizetnek.

A birodalom határain belől 500 katonával, azon kivül 100-al segitik a királyt, ha személyesen vezérkedik, de ha csak jobbágyát küldi, 50-nel.

Papjaikat szabadon válaszszák.

Legyen saját pecsétjök, ismeretes a királyi környezet előtt.

A blaccusok és bessenyők erdőségeit és folyóit a blaccusokkal és bessenyőkkel együtt közösen használják, mint melyek egyedül a királyi adománytól függenek, ur és szegény egyenlő joggal. E föld volt a mai Fogarasvidék s talán Oláhország egy része, a blaccusok és bessenyők pedig oláhok és bessenyők (s bizonynyal kunok is — mert a bessenyő uralom már ekkor nem állott fenn), kik e földön laktak s az alvidékek betelepitése óta

---

(* Egy markára rendesen 16 lat ezüstöt számitanak, de a budaiban 19 lat volt, mig az egymással egyező szebeni és kölniben 18—18 lat volt. Tehát vevén négy közönséges fertót, azaz 16 latot, és egy fél fertót, azaz 2 latot, lesz 18 lat, t. i. a Bélaféle gira.

a magyar koronához tartoztak s megyévé soha sem alakittattak.

Évenként három ízben nyolcz-nyolcz napig szabadon vihetnek be morzsasót. Kereskedőik szertejárhatnak az országban vámfizetés nélkül, s vásáraik otthon adómentesek.

Senki a jobbágyok (azaz nemesek) közül jószágot földjökön ne merjen kérni, s ha kérne, ők ellentmondhassanak.

Ha mi megyünk közéjök csak három szállásköltséget, ha pedig a vajda, annak csak két szállás költséget tartoznak fizetni.

S ez volt a hires arany bulla, mely a szász nemzetnek egy nevezetes részét Erdély harmadik politikai testévé tette. Ez azonban világosan csak a Gejzaféle telepre szólott, arra t. i. mely elébb a hét első szász széket foglalta magában (Szeben, Ujegyház, Szászváros, Kőhalom, Szerdahely, Segesvár, Szász-Sebes). Épen ezért azonban az összes nemzet nehézkedési sulypontjává lett, okozójává nem egy küzdelemnek s forrásává sokféle vágyaknak, maga pedig az okmány mint libertas cibiniensis példányává a kiváltság-törekvéseknek. S ha az ugynevezett szebeni kiváltság oly törvényes szójárássá lett is, mint Magyarországon a budai vagy fehérvári, de két századnál több idő folyt le, mig csak a nagyobb telepek is egyesültek, a nélkül hogy a kisebb pontok, szétszórt városok valaha bekebeleztethettek volna. Az uj terület egy saját grófot nyert, mely a maga körében épen annyi önállással birt, s épen ugy a király alá volt rendelve, mint akár az erdélyi vajda, akár a székelyek ispánja, mig egyházi tekintetben a szebeni prépostság alá tartozott.

A be nem kebelezett területek megtartották eddigi viszonyaikat a koronához és annak hatóságaihoz. A szebeni grófság tőszomszédságában fekvő Medgyes szék, sok önállóságot biztositó kiváltságai mellett, a székelyek

grófja alá volt vetve, Besztercze*) mint emberek emlékezete óta volt, a magyar királyné uradalma maradt, s ennek, valamint a Barczaságnak (mely 1422-ben soroztatott a szász gróf alá), saját külön ispánjaik voltak, de kik épen ugy, mint Medgyes és Selyk, a székelyek ispánjának hatósága alatt állottak, ugy hogy az Andreanum által nem kiváltságolt egész szász föld, daczára hogy egy részben legalább Fehérmegyéből vált ki, nem tartozott a vajdai hatóság alá. Ezen kétségbevonhatlan történeti tény önkénytelenül is azon kérdést támasztja: ha vajon nem volt-e az egész szász föld az Andreanum kelte előtt a székely ispán alá vetve? Ha veszszük, hogy maga az Andreanum is a felszabaditandó föld egy részét Sebest székely földhez csatoltnak mondja, hogy magok a szászok is mint határőrök voltak alkalmazva, s ez oknál fogva is természetesebbnek látszik a székely gróftól függésök, — hihetőnek fogjuk találni ezt.

Azonban az összes szász föld egyesülése csak lassan haladt. A hét székhez előbb a kettő: Medgyes és Selyk (septem et duo sedes), később a másik két provincia vagy vidék is csatlakozott, ugy hogy a szász ispán hatósága az összes szász földre csak a XV-ik század második felében terjedt ki, miután az Andreanum kiváltságait már elébb külön külön megnyerék.**)

*) Teusch és Fernhaber Urkundenbuchja I. 80. l. mint Orbán pápa 1264. jul. 16-iki bullájában nevezi.

**) Az Andreanum, s ezzel kapcsolatban a szász nemzet eredete és jogi állása felett hosszas irodalmi viták folytak, mióta amaz okmányt Töppelt kiadta. A magyar és szász felfogást ég és föld választá el egymástól, mert a kérdés szoros kapcsolatba hozatott az erdélyi közjoggal. Az okmányon mindkét részről sok erőszakot tettek, mit tanusit a szászok által elnyomott oláhok bele szólása az 1791 és 1841. országgyüléseken. S ha egyfelől Töppelt megbüntetésére, mert a vocati helyett donatit irt s Attila határjárásaira is hivatkoztak, bizonyos, hogy Slötzernek pöffeszkedő hangján minden higgadt ember megbotránkozhatik. Minden commentatorok közt legtöbb tudományos apparatussal Eder és Schuller szólottak a kérdéshez s bár ők sem mentek az elfogultságtól, tagadni nem lehet, hogy a tudományos kutatás körén belül maradtak.

VII.

Mióta I. Endre testvérének Béla herczegnek segélyével nyerte vissza a trónt, szokássá vált királyi herczegeknek az országnak egy részét, néha harmadát kormányzatul átengedni. Mig Horvátország és Dalmatia nem tartoztaka magyar koronához, Béla, Géza, László herczegek a tiszai harmadrészt kapták. Sok valószinüség van benne, hogy Erdély, legalább a megyék, ezen harmadrészbe be voltak osztva. Utóbb azonban inkább kaptak a herczegek Horvátországon, habár a tiszai harmadrész sem szünt meg szerepelni. De Erdély mint külön fejedelmi czime valamelyik királyi herczegnek nem fordul elő egészen IV. Béla király koráig. Az ország örökös szétdaraboltatása nem kis hátrányára volt a koronának. Igaz, hogy örökösödési rend akkor Europa egyik nagyobb udvarában sem volt megállapitva, s hogy mindenütt az atyák még életökben igyekeztek fiaik számára biztositni a trónt. Az is kétségtelen, hogy a királyi család hatalmasabb tagjainak ez volt legbiztosabb kielégitése: mert ezek nem fogták volna elégnek tartani, ha ama rész akár mint apanage akár mint uradalom adatik kezökbe. De bizonynyal mind ez sok családi versenynek, sok belháborunak legerősebb indoka volt.

Az erdélyi vajdaság a jövedelmezőbb s tekintélyesebb állomások közé tartozott. A zászlósok közt a negyedik hely, s a hadseregeknél, ha a király is ott volt a bal szárny vezetése volt az övé. Nem csuda, ha a király kegyenczeinek adta rendesen. De alig van példa rá, hogy a királyi kegyelem által jobban megaláztatott volna e hatalom, mint midőn Endre azt sógorának Berchtoldnak, egyszersmind kalocsai érseknek adta (1212 körül).

A lovagrend kiüzése után Béla a király elsőszülötte, az ifju király, Horvát- és Dalmátország kormányzását

átadta testvérének Kálmán herczegnek, maga pedig 1226-ban a tiszai részek és Erdély igazgatását vette át. Ez időben a várjavak visszaszerzése volt a jelszó. A várszerkezet s az erre épitett honvédelmi rendszer bomlásnak idult, s eléggé helytelenül nem a magát tuléltnek ujjal pótoltatása, hanem a réginek uj erőre hozatala czéloztaték ez által. Béla szigorral folytatta a vizsgálatot a kétes vagy uj jogczimmel birt adományok felett. Egy összeesküvés, mely neki és atyjának meggyilkolását, s II. Fridrik német császár trónra emelését czélozta, a levélvivő elfogatása által meghiusult ugyan, de az eljárása szigorát nevelte. Béla most az egész ország minden birtokának megvizsgálására nyert engedélyt, s munkálatát ennek alapján Erdélyben már 1231-ben bevégezte: „dicsőség az istennek a magasságban, s békesség a jó akaratu embereknek e földön, melyre felviradt a magyarok megváltásának, a királyi dicsőség helyreállitásának, s a korona szabadsága visszahelyhezésének napja! . . . . . Szent István király földje bánatból, szolgaságból szabadságba lőn helyhezve!“

Béla ezen Erdélyben mulatásának idejére esik a kun püspökség alapitása. 1227-ben Robert érsek a szentföldi keresztes hadjárathoz volt csatlakozandó, midőn a kun fejedelem fia Borics, mint atyjának követe megjelent nála, s kérte hogy menne Kunországba az isten igéjének hirdetésére. E munka épen oly szentnek tetszett előtte, mint a keresztes báboru és Magyarországra nézve közvetlenebb hasznunak. El is ment s a fejedelmet tizenöt ezred magával megkeresztelte. Azután pedig Theodorikot püspökké nevezte ki. Moldvában koronként már azelőtt is tünt fel egy püspökség a milkovi, mely alá tartoztak a székelyek s részben a szászok. Minthogy pedig Theodorik magát nem milkovi, hanem kun püspöknek nevezé, a székelyek nem akartak az uj elnevezéshez szokni: „nos hát kérdé a püspök egy főpásztori levelében, mi bajotok a névváltozással, midőn a püspökség a ti nemzetetek iránt lényegben és érdemben

egy marad? nem legelhet-e együtt az Ur egyházában farkas és bárány? hát miért ne a székely is kunnal, oláhval? Tekinti is az Isten a személyt! Kegyel minden nemzetbelit, ki féli, az igazon munkál, s övéit a nemzetek és nyelvek különbségeiből összegyüjti a hit egységében "

Az uj püspökség a pápa különös kegyeivel is dicsekedhetett. IX. Gergely közvetlenül a maga hatósága alá rendelte s egyenesen az ifjabb király Béla pártfogásába ajánlotta. Ugy látszik, hogy a keresztyénné lett kun fejedelem elismerte Béla főuraságát s már ez igéretet tett is a kun püspöknek székesegyház épitésére, kit 1235-ben az erdélyi püspök és a barczasági prépost közt támadt per elintézése körül látunk fáradni*). Az igehirdetés nyomon haladt, s várni lehete, hogy most önállólag fogja kivinni azt, mire a német rend lett volna hivatva, midőn egy országos csapás minden reményét felforgatta, minden igyekezetét semmivé tette.

Ez volt a tatárjárás.

VIII.

IV. Béla atyja halála után trónra ülvén, Erdélyt, s a mit Kunországból birt, az anya államhoz csatolta és Kunország királya czimét többi czimei közé irta. Bélát már mindenki régóta ismeré. Több mint tiz év óta áll a közügyek élén, mindig mint az ellenzék feje s a féktelen főurak ostora. Ez elég idő volt annak belátására, hogy mit várhatnak tőle, s a fényes koronázás kevés főurra nézve volt öröm napja. Nem is csalódtak, a kik előre rettegtek. Személyválogatás nélkül mindenki irányában egyforma szigorral járt el, a hol a korona tekintélyét, jogait kellett védeni.

Ez erélyesség minden más körülmények közt üdvös

*) Urkundenbuch 60. l.

lett volna s hihetőleg az ország védelmi erejének átalakitásával végződött volna. De igy a papságot, zászlós urakat s a nemesi rend minden osztályát maga ellen ingerlé. A székek megégetése, a várjószágok visszavétele, Dénes és társai megbüntetése, Kötény és kunjai befogadása a válaszfalt a nemzet és királya között élesiték, s midőn a mongolok közeledésének hire jött, titkos örömmel gondoltak a békétlenek a király megaláztatásának napjára.

A hun hordák kijövetele óta Ázsia nagyobb áradatot nem bocsátott ki magából, rettenetesebbet pedig egy sem. Az ár, mely Peking elfoglalásával Ázsia urává lett, északkeleti Európa gyönge és tehetetlen államait könnyü szerrel elnyelé. Sem Nagy-Bolgárország s Nagy-Kunország, sem Kiew s a többi orosz és szláv herczegségek nem tudák csak egy *napig* is feltartóztatni. Már mind Batu khánt uralták e tartományok.

A menekülők borzasztó dolgokat beszéltek hazájok szenvedéseiről s a mongolok vadságáról. Még ez sem rázta fel a nemzetet. A királyi parancsok teljesitetlen maradtak, vagy félig teljesültek. S midőn a mongol hordák fejszései az orosz kapu előtt megjelentek, akkor már világossá lett a veszély nagysága: de már akkor késő volt. Ugrin csatái, Babenbergi Fridrik ingerlő küzdelme, Köteny megöletése s a sajóparti vérnap rövid közökben váltak fel egymást. Muhinál a nemzet és királya közt létre jött a megengesztelődés — de minő áron vásárolva! Batu felső Magyarországot, Bocheter az alföldet, Kadan a tiszai megyéket s Erdélyt s egy csomó alvezér az ország többi részeit változtatták sivataggá, s tették semmivé két századnak minden vivmányát.

A négy hadoszlop közül, melyek Magyarország elfoglalására indultak, egy Kajdán vezérlete alatt 1241. kora tavaszán a mai Bukovinából, a radnai (vagy tán a borgói) szoroson nyomult be Erdélybe. E hely is csak ugy mint az orosz kapu, melyen át a derék sereg nyo-

mult be, meg volt erősitve, de a fejszés előcsapatoknak több dolga akadt, mint a nádor által védett helyeken betörtnek, mignem utat csinált a sereg számára. Besztercze vidékén gazdag szász telep lakott, s egyik főhelye Radna gazdag bányaváros volt. E vidék határőri kötelességet teljesitett, s ily esetben birája, a környék hadának vezére is. Radna birája (comes, mely szónak igen sokféle jelentése van), Aristáld nem várta be a támadást, hanem jól felszerelt népével Kajdán ellen ment, ki három nap alatt nyomult e városig.

Aristáld szászaival vitézül védte magát, s Kajdán annyira nem várt ellenállásra talalát, hogy jónak látta szokott cselükhöz folyamodni. Szinlett futással visszavonult. A szászok öröme nem ismert határt a könnyü diadalon, s fényes lakomát rendeztek, mely azonban nem sokára szomoru torrá vált. A mongolok nyomukban voltak, s könnyen bevették a sáncz és kőfalak által nem védett várost. Radna feladta magát kegyelemre. Kajdánt három napi barangolása megtanitá, hogy e rengetegben utmutatók nélkül nehéz előhaladni, s Aristaldot hatszázad magával seregéhez csatolta, hogy vezesse őt Magyarországba, hol aztán Batuval csatlakozhatik, ha ennek szerencséje a magyarok fegyverén megtörnék. Aristald és társai utmutatása mellett a horda a Szilágyságon (tán Tasnád és Zilahon) át alig remélt gyorsasággal Várad alatt termett, s a szerencsétlen helységet feldulta.

Ez alatt a muhii vérnap — hol Rajnáld erdélyi püspök is a csatatéren maradt — eldönté Magyarország sorsát. Béla király viszontagságteljes utazás után a Dráva mellé, s innen Dalmátiába menekült. De midőn Kajdán hordája ide is üldözé, Spalatóból Bua szigetére vonult. Kajdán itt sem engedett nyugtot a szerencsétlennek, de a segélyére különböző helyekről nyomult különajku népek megvédték. Ügetáj khán halála több mint másféléves birtoklás után a vad hordákat visszavonulásra inté. Kajdán Bolgárországnak vette utját s itt egyesült Batuval.

Egy hátrahagyott horda Magyarország feldult vidékein át Erdélybe nyomult, mely eddigelé nagyobb pusztitástól meg volt kimélve. E csapat ugy látszik, a Maros völgyén nyomult be, s onnan oszla szét apróbb csapatokra a szerencsétlen ország feldulására, most, miután egy oldalról sem félhettek nagyobb erő támadásától. A Radnánál beütött horda átvonulása, s az anyaország szomoru sorsa, Erdélyt önvédelemről készté gondoskodni. Mindenfelé oly gyorsan, a mint csak lehetett, erődítvényeket emeltek fából és földből, mert másnemüek épitésére nem volt idő. De ez erődök nagy része elesett. „És tovább?“ — kérdé e borzasztó napok történetirója Rogerius, kinek egyszerü előadása mindig oly megható, s rögtön felel rá: „elfoglalták néhány vár kivételével az egész országot, s előhaladtukban feldulák.“

A szétfutott csapatok az ország kiprédálását, felégetését aránylag rövid idő alatt hajták végre, mert hazafelé kelle sietniök. A kivonulás részleteit nem birjuk, de ha a későbbi okmányokból a nagyobbszerü dúlások nyomait összeállitjuk, valószinünek fogjuk találni, hogy az egyik Kolos,-Dobokamegyén s Besztercze vidékén s a borgói szoroson, a másik pedig átmenvén az országszivén, s a mai Aranyos-székben utjának délkeleti irányt adván, Székföldjén át a szentléleki vár mellett, az ojtozi szoroson keresztül távozott.

A tatár fogságból csodálatosan menekült Rogerius szomoru képét adja azon helyeknek, melyeken keresztülment. Ez egy feldult lakatlan rónaság volt, melyen át nyolcz napon keresztül az egyházak tornyai szolgáltak utmutatóul, s hagyma és zöldség, mik a falusiak kertjében fennmaradtak, fű és gyökerek eleségül. Végre Gyulafehérvár alá érkeztek, mely ez időben Erdély legnagyobb városai közé tartozott. Mint püspöki székhely gazdag s díszes volt, melyen átfolyt a Maros. De itt a meggyilkoltak tetemeinél s vérrel fecskendett romoknál egyebet nem talált. Tovább ment, mig végre 10 mfnyire Frátafalvára, s attól 4 mfnyire egy nagy sziklára

akadt, melynek tetején egy tömeg menekvő fogadta könyeivel, s enyhité éhségét liszt és fahéjból sütött kenyérrel. Csak egy hó mulva, miután a király hazatértéről meggyőződtek, hagyák el menhelyöket. De mindazon csapás, mely a mongol hordák elvonulása után Magyarországot dulá, Erdélyt sem hagyá kiméletlenül.

Béla országába érve, hozzá fogott birodalma helyre állitásának nagyszerü művéhez. Az ország a véginség szélén állott. Egész helységek néptelenekké lettek, mások elveszték tulajdonosaikat, némelyek bitorlók kezébe estek, sok helyt a köznyomort felhasználó kalandorok garázdálkodtak. Mindez gyors segélyt kivánt. Béla, ki száműzésében is megtartá jogczímeit, azokhoz méltónak mutatta magát. Betölté a hivatalokat, összehivta a lappangókat, beutazta országát, bizottságokat nevezett ki a birtok-czimek kitisztázására, egyes vidékeken gyüléseket tartott, telepeket hivott az országba, s előmozditá a főurak telepitéseit, várakat épittetett s felállitá a macsói bánságot.

Erdélybe Lőrincz vajdát küldé, „hogy népeit összegyüjtse, s a mit csak rá és országára nézve e birtokán hasznosnak lát, helyette és tekintélyével intézze el“ *), tehát eléggé tág hatalommal. Lőrincz kitünő, hű embere volt a királynak, ki őt idegen földön a nyomor napjaiban tanulta ismerni, s ki bizodalmát csakugyan megérdemelte. Gondoskodása alatt Erdély is épülni kezdett. Részint külföldről, részint az ország kevesebbet szenvedett vidékeiről, telepeket szállitottak a néptelenebb helyekre, „harczosokat és földmiveseket“**), mint az okmányok mondják, s állásukhoz mért adományokkal látták el. Ily telepek voltak: Dézsvár a Szamos mellett, Kolozsvár, s az erdélyi püspöknek legtöbb birtokai, Enyed, Alvincz, Borberek, mely utóbbiak magától Lő-

*) Teusch és Firnhaber Urkundenbuchja 65-ik l. De ez nehezen egy a később előforduló Kemény fiával Lőrinczczel.

**) Fejér Codex Diplom. Tom. IV. Vol. III. 439. l.

rincz vajdától nyerték szabadalmaikat, s jobbadán szász telepekkel láttattak el. Szék vidéke, mely a Barczaságból kihasitva eddig a szász Fulkuné volt, Vincze uradalmává lett. S talán épen ezen időre esik Tordamegye egy kipusztitott darabjának betelepitése székelyek által, mely V. István által kézdi székelyeknek adományoztatván s e birtokukban későbbi hadi tetteikért Kun László által megerősittetvén*), egy a többi székely földtől külön álló székké, Aranyos-székké lett. Sőt betelepités szempontjából a német lovagok is kaptak adományokat**), mig az Erdélylyel határos Kunországot a johannitáknak adá, oly feltétel alatt, hogy az erdélyi szászokat be ne fogadják.

Roppant sokat szenvedtek, s csak nehezen épültek fel az egyházi javadalmak is. Fehérváron kivül e rombolás áldozataivá lettek a kerczi apátság, Gyerőmonostor és Kolosmonostor is. Ezen utóbbit Béla csak 1263-ban állitotta helyre, s ujitá meg kiváltságait. Hasonló sorsa volt a püspöki székhelynek és birtokoknak is. Még 1246-ban alig voltak lakosai, s uradalmai tiz év mulva is pusztán állottak. Ez évben Béla Gál püspök kérelmére kivette a vajdai és más birák hatósága s törvénykezése alól, és a püspök alá rendelé.

Ez arányban gondoskodott Béla a honvédelemről is. A tatár pusztitás korában a várak jó menhelyek voltak: de azokat magánosoknak nem volt joguk épiteni. Béla részint engedélyt, részint jószágokat adott magánosoknak e czélból, s maga is hozzá látott az épittetéshez. Radna, hol a tatárok betörtek, várrá alakittatott, Szentlélek ujra felemeltetett, s Filesdet a püspök épitteté fel. Az ország néhány év mulva csak mint szomo-

*) . . . . in recompensationem fidelium servitiorum ipsorum Siculorum et pro octoginta equis . . . . mondja az adománylevél, Urkundenbuch 148. l.

**) Bethlen Elek a német lovagrendről irt munkájában az adományozott faluk neveit Erdélyben keresi — de aligha helyesen.

ru emlékre gondolt a tatárfutásra, de ezalatt más bajok és más viszályok kezdék környezni.

IX.

Béla király 1245-ben ötéves fiát Istvánt királylyá koronáztatta s Tótország vezérévé nevezte ki. Időközben Babenbergi Fridrik elesett s öröksége viszály tárgyává lett a két szomszéd, Béla és cseh Ottokár közt. A stájer rendek nem kis áldozatok fejében István herczeget választák fejedelmükké, s midőn a két király háborújának az 1254-iki béke véget vetett, István még mindig megmaradt Stayermarkban, honnan azonban nem sokára magok az ország rendei kergették ki 1259-ben. Az e miatt Ottokár és Béla közt kiütött háboru ez utóbbinak megveretésével végződött, mit béke és Stájerországnak átengedése követett 1261. april havában.

Istvánt atyja másutt kárpótolta. Átadta neki Erdélyt s a kunok birtokait, ugy hogy uralma egész a Dunáig terjedt ki. Ő most királyi czime mellé Erdély fejedelme és a kunok ura czimét ragasztotta. Ez évben még békében birta tartományait, de csakhamar belátta, hogy ez nem volt kellő kárpótlás sem Stájerországért, sem a korábban birt horvát fejedelemségért, mely már 1260. óta*) a király ifjabbik kedvencz fiának Bélának volt birtoka. Szerinte ezen birtok is az elsőszülöttséghez tartozik, s atyjától ezeket is követelte**), s midőn nem nyerte meg, fellázadt.

Béla királyt e tény meggyőzte, hogy mennyire csalatkozott fiában. Midőn nejévé kun hölgyet adott s a kun szállásokat rendelkezése alá engedé, azt hitte,

---

*) Palugyai a kapcsolt részek története 19-ik l.

**) Jus ducatus a primogenitoribus nostris regum primogenitis institutum requirere voluissemus, mondja István maga. Fehér Cod. Dipl. Vol. V. Tom. I. 104. l.

hogy a kunok állandósitását fogja eszközölni, pedig mind ezzel csak István nagyravágyó terveinek szolgált. A király összegyüjté hiveit, s István is a kunokat és a zendülésre mindig hajlandó urakat — de ezuttal a dolog összeütközés nélkül kiegyenlittetett. Az anyakirályné János bozsnya püspököt s Gergely perjelt szólitá fel közbenjárásra, s ezek békét eszközöltek*) Pozsonyban a versenygők között. István némely tiszai megyék mellett Fülek várát, s az ország összes só-jövedelmének felét nyerte (1262).

Az ifju király könnyelmü és nagyravágyó természete megfoghatóvá teszi, hogy a béke nem volt tartós. Még ezen 1262-ik évben ujra szemben álltak hadjaik, s egymás hiveinek birtokait kölcsönösen pusztiták. Most novemberben Poroszlón kezdtek egyezkedni. István álláspontját jellemzi, hogy ő elébb kunjaival tartott tanácskozást, s ezektől is nyert beegyezést. Nem hiában nevezé magát a kunok urának. De hijában esküdött meg a békére, hijában igérte meg, hogy sem atyja sem Béla herczeg ellen nem fog fellépni, sőt az előbbenit segitni fogja. Hijában határozák el, hogy az öregebb király nem csábitja és nem fogadja be a kunokat, az ifjabbik viszont atyja németjeit, s testvére szlávjait. A közelebbi évben (1263) megint a réginél voltak, s most a poroszlói egyezkedést a szokoli erősitette meg, mely telve a kölcsönös szeretetnek bőséges igéreteivel, jeléül, hogy épen ez hiányzott nagy mértékben. S csakugyan a következő évben megint szemben állottak egymással, s a kül segélyre hivatkozást eltiltó szokoli pontok ellenére vad hordák segélye után jártak. „Borzadva hallottuk — irá Orbán pápa — hajdan a tatárok dulásait Magyarországon. De még rettenetesebb hallanunk azt, mire tégedet és fiadat az emberiség ellensége ösztönöz, hogy ő ku-

*) Katona VI. k. 358. l. a királyné levele. De tévednek, a kik ezen levél alapján az 1267-iki feketehalmi háborut ez évre teszik.

nokkal, te pedig a lithvanokkal s más pogányokkal készültök egymás ellen"*). A hir igaz volt, csak hogy a pápa levele eléggé korán érkezett a békét köztök helyreállitani. Azonban István az anyakirályné jószágaira terjesztette ki kezét, s az atyjával kötött egyezkedés alapján a királyné beszterczei uradalmait, mint melyek az ő birtokterületén feküdtek, lefoglalta. Béla kértére megint a pápa lépett közbe s orvoslá a sérelmet, „Károsithat meg-e — kérdezé — két ember szerződése egy harmadikat? . . . Midőn az örökös király jósága annyi földdel és javadalommal áldott meg, nem illik hogy te anyád, vagy mások jogaira áhitozol"**).

Minden kiegyezés csak ideiglenes volt. Istvánt az sem elégitette ki, hogy az országnak csaknem felét királyi hatalommal igazgatja, hogy saját királyi udvart tart, külön zászlós urakkal bir. Ifju évei daczára lelkében sok volt a megromlottság, s hazájának valódi érdekéről fogalommal sem birt. A csaknem szomszédban levő tatároktól mindig rettegésben tartott ország biztosságával keveset gondolt, s hogy Magyarországnak egyik fele legalább egy időre Kunországgá váljék, annak büne főként őt terheli. Az 1264-iki kiegyezés után két évig sem az okmányok, sem a történetirók nem beszélnek az atya és fiu közti versengésről. De e hallgatás nem bizonysága békének, mert a harmadikban már sokkal elkeseredettebben álltak egymással szemben.

Ez idő alatt István egy erőszakos lépéssel elfoglalta Tul-a-Dunát***) s birtokába helyezé magát a követelt,

---

*) Mind az egyezkedéseket, mind a bullát közli Katona VI. 360, 370, 415.

**) Urkundenbuch 80. De ezen egész levélben egyetlen szó sincs háboru folytán történt lefoglalásról.

***) . . . . tunc gerens terre transdanubialis gubernaculum . . . . . t. i. István, mondja fia László egy 1273-iki okmányban. Urkundenbuch 100. s épen a fenebbi háboruk egyes részleteit adja elő. De másként nem viselhette, mintha erőszakkal elfoglalta.

de meg nem nyert birtokoknak. Ez 1267. elején történhetett: mert István egy megelőző évben kelt okmánya Erdélyt csendesnek irja. A tényt nem lehetett behunyt szemmel nézni s Béla hadakat küld engedetlen fia megzabolázására, s oly végczéllal, hogy őt birodalmából száműzze*). Egyik, kunokból álló csapatnak vezére László vajda és ennek fia Gyula volt. Egy másik dandár pedig Kemény Lőrincznek vezérlete alatt beljebb nyomult az országba.

Nagy volt a rémület István párthivei közt. Sokan elállottak tőle, s Bélánál kerestek kegyelmet. Maga István űzetve, bujdokolva országa legtávolabb eső részébe a Barczaságba vonúlt, s egy, a német rend által épitett erős várban Feketeügyben védte magát. „Az üldözések kemény ostorát kell türnünk, irá az ostrom második napján hunyadi várnagyának, s kevés sereggel védeni magunkat Gyerői Kemény Lőrincz ellen, mig nem segélyünk és szabadulásunk érkezik. Siess tehát hunyadvári hadainkkal, vasas kocsikra tévén a hadi szereket**). De ügyelj, nehogy ellenségeink kezébe essenek.“ S valóban a vigyázatra szükség is volt, mert már Erdély nagy része, s a szászok is elpártoltak, István neje az ifju királyné s leányai Patakvárában elfogatván, elhurczoltattak s Béla fia első szülöttségi jogának elvételére gondolt.

De a koczka csakhamar megfordult. István egyik hive Csáky Péter Dévánál megverte László vajdát s a kun hadakat, utóbb a Béla hivei által elfoglalt Borinkát visszavette véres ütközet után. E hadi tény megmen-

*) . . . . . nos extra regnum voluit effugare . . . . mondja István Urkundenbuch 90. l. Fia László is emliti egyik okmányában ezen indokot.

**) E csata idejét ezen okmány dönti el. Urkundenbuch 87. „apparatis bellicis super totidem cochy jugalibus vehendis bene vasatis,“ mint az okmányban eredetileg áll.

tette Istvánt. Erdély és a szászok visszaállottak részére, s most Péter mester testvérével Mátéval István fölmentésére sietett. Kemény Lőrincz csatát vesztett, elfogatott, fegyveresen lóháton István elébe hurczoltatott s sok másokkal együtt kivégeztetett. Innen a háboru áttétetett a Tisza partjához, s most már István lépett fel támadólag. A Béla seregeit Ernei bán vezérelte, de a bán elesett, s itt is Csáky Péter győzött. A diadalmas had most a derék sereg ellen fordult, melyet Béla herczeg, Procellin és Henrik nádor vezettek. Isaszeg mellett volt a döntő ütközet. Béla megszaladt, Procellin elesett s Henrik bán két fiával elfogatott. S a sok vérontásnak ujra béke lett a vége, s István Tul-a-Dunát s Slavoniát most sem nyerte el *).

Bélát egymásután két kun király követte a trónon. Alig maradt fenn idejökből olyan történeti nyom, mely valamely vigasztalót mutatna, s István minden érdeme Erdélyre nézve Kolozsvár alapitásából áll. Idejében és utódja alatt nem a kunok megtéritése volt a főczél, hanem a magyarok elnyomása a kunok által. E sok férfias tulajdonnal biró nép ostora volt alattuk az országnak. Igaz, hogy Erdélyre nézve a vezérség, mely István alatt a hatalom tetőpolczát érte el, István trónra léptével megszünt, de annak helyébe fejetlenség, a nagyok hatalmaskodása s a népek harcza lépett. Az olyszerü önállóság emléke nem könnyen veszki, s a vajdák, már csak annálfogva is, hogy a herczeg- király utódai voltak, oly nagy hatalomra tettek szert, hogy midőn Kun Lászlót anyjával együtt Finta nádor elfogatta, az egyik erdélyi vajda — rendesen kettő volt — Miklós, hadával szétverte a lázadókat, a másik pedig Mátyus bán, a király nevelőjévé lett.

---

*) István ez évről sok donationalist állitott ki, melyek üldöztetéséről és diadalmairól szólanak, s az ezért való adományozást még atyja is folytatta.

E kor okmányai szomoru képét rajzolják az országnak, s a pápai bullák lázadó mozgalmakról és véres polgárháborukról beszélnek. A tatárok ellen emelt várak az ország átkaivá, rabló lovagok fészkeivé lettek. Nem is szólva a kunok féktelenkedéseiről, kik ugy viselték magukat, mintha egy ellenséges hatalom földjén lettek volna, egyes dynaszták kezdék az országot szétdarabolni. Németujvári Iván Dunántul, István bán az alvidékben, Lóránt ur a Szepességben s Nyírségen Erdélyig csaknem önállólag kezdtek uralkodni, mintha alig tartoznának a magyar koronához. Ugy látszék, hogy a magyar korona is szétdarabolódni készül, mint a német vagy franczia volt, melyeknek birtokosai országuknak csak legfőbb hűbérurai valtak.

Semmi nyoma, hogy Erdély a kun király iránt ez időben ellenségesen fellépett volna. Soka sem volt, miután önállósága megmaradt, és a két vajda Máté és László sok kegyelem által csatoltaték az uralkodó személyéhez. De annál nagyobb volt a belviszály. A Szamos mentében, az uton mely Magyarországba visz, s hihetőleg másutt is rablóvárak emelkedtek. Ezeket megfékezte ugyan a püspök s hadaival lerombolá*), de nemsokára saját káptalanját annál nagyobb veszély érte.

A szászok ez időben három dioecesis alá tartoztak: az erdélyi püspöki, a szebeni káptalani s a milkovi kun püspöki alá. Eddigelé az egyházi egyesülésnek minden igyekezete megtört, s a szász püspökség iránt táplált reményeik meghiusultak. Ez bizonynyal sok surlódást okozott és sok elkeséredésre adott alkalmat. Végre 1277. febr. 21-én egy vasárnapi napon az egyetemes szász hadak Alárd fia Gaan vezérlete alatt**) megrohanják

---

*) Urkundenbuch 128. l.

**) Kemény Not. Cap. Alb. egy 1309-iki periratból I. k 22. . Ezenkivül még négy okmány szól ezen támadásról. Urkunden-

Gyulafehérvárt. A véletlenül meglepett város és egyház alig tudá magát védelmezni. Az archidiaconus, a kanonokok nagy része, mintegy kétezer ember s számos harczos felkonczoltattak, az egyház az odamenekültekkel együtt felégettetett, kincsei elraboltattak. Sőt a környékbeli egyházak is hasonló sorsra jutottak. A tettesek még ez év 24-én a Budán zsinatra gyült egyházi férfiak által egyházi átok alá vettettek ugyan*), de Fehérvár nehezen épülte ki a szenvedett csapást, még 1282-ben is igen kevesen lakták s a templom felépitéséhez is csak 1291-ben fogtak, habár már korábban beboltoztatott. Magok a püspöki jószágok is annyira el voltak néptelenedve, hogy egyik püspöki falu Tasnád egy főur falvát Siődet megrohanta s lakosait erővel elhurczolta 1281-ben.

De ez elnépetlenedésnek más okai is voltak, jelesül belzavarok, melyek László királyt egy ujabb fogság kiállására kényszeriték**), s a megujuló háboruk. A kunok kihágásai türhetetlenekké váltak, s ugy látszik, hogy maga a nemzet próbálta őket fékezni, a király nélkül vagy tán ellenére is. A fogság annyit csakugyan használt Lászlónak, hogy azután a kunok megfékezését nem gátolá. Ezeknek szállásai a harczos és nomád nép-

buch 113, 127, 135 és 172. l. A vérengzés oka, mint Teutsch irja Archiv des Vereines I 26. l. az volt, hogy ezen Gán apját Alárdot a fehérvári püspök megölette.

*) Az illető okmányt, melyen azonban csak hó és napszám van, év nélkül kiadta Kemény Not. I. 97. V. ö. Urkundenbuch LXXII. Az évszámot gróf Kemény hibásan gyanitá 1291-nek. Hogyan mehetett volna véghez a kiátkozás oly későre?

**) Hornek szerént Petznél Script. Rer. Austr. I. 1098. Lóránt erdélyi vajda fogta volna el. Ha Lóránt volt az, a ki elfogta, az nem az erdélyi vajda, hanem a szepesi ur Lóránt volt, ki utóbb a László ellen folytatott csatában elesett. (Fejér V. 3. 274). Lóránt erdélyi vajda 1282-ben jelenik meg az okmányokban, s többnyire ugy mint a László kegyencze, ki bizonynyal ilyen tettét egy félév alatt nem nézte volna el.

nek bizonytalan lakhelyül szolgáltak, melyet ők könnyüszerrel változtattak. De egy korona alatt egy rendezett állam, s egy hordaszerkezetü uralom oly ellentétet képeztek, melynek káros következményeit még egy oly süllyedt embernek is, mint László, be kelle látnia. Ezért tett próbákat a kunok államszerkezetét a magyarhoz idomitani. Az már annyi elnézett féktelenkedés után nem ment könnyen, s Oldamur vezérük alatt ellenálláshoz s szükség esetében kibujdosáshoz tettek készületeket. Az 1282-dik év nyarának végén összegyüjtött zsákmányokkel Hód tavánál táborba szállottak, de László által megverettek. A vert had most Erdélyen át, hol Roland vajda akarta utját elállani, átkelt a havasokon, s a Moldvában tanyázó nogáji tatárokhoz menekült. László utánok nyomult addig — mint maga mondja — a hol még ősei közül senki sem járt, hogy őket visszatérésre kényszeritse.

Egy veszteség azonban nem törte meg még a kunokat, s minthogy belátták, hogy magukban gyengék, a moldvai tatárokkal szövetkeztek. Pusztitásaiknak leginkább Erdély volt kitéve. De 1285-ben egészen Pestig hatoltak, s roppant zsákmányt gyüjtöttek össze. Visszatértükben Erdélyt prédálták fel — Kolosmonostor, Besztercze, Toroczkó környéke szenvedett ezuttal legtöbbet. Az ország felvidékét pusztitó horda kivitte zsákmányát, de az, mely a székelyföldön át akart haza menni, sokat szenvedett. Az aranyosszéki székelyek mindjárt Toroszkónál szétvertek egy hordát, mig egy másik csapat Gyergyóban lőn feltartóztatva.

Mintha nem lett volna elég baja az országnak a rakonczátlankodó kunokkal, László a hordák maradványait letelepité. Az ország örökös apró csaták szinhelyévé lett: tatárok, kunok, rabló lovavog s egyes hatalmasok egymással és egymás ellen. „A városok — mond Turóczy — elpusztultak, a falukat leégették; a békés egyetértés semmivé lett, a gazdagok szegényekké, s a

nemesek nyomoruságukban parasztokká lettek.“ A pápa beavatkozása, s az eszköz melylyel e bajokat orvosolni akarta, t. i. keresztes had hirdetése, épen ellenkezőt szült, mert ezek is csak ugy, mint a kunok, rabolni, pusztitni kezdettek. A háboru, mely keresztesek és kunok közt folyt, már-már országossá lett, s szinhelye főként Erdély volt, hol maga a király is megjelent 1288 és 1289-ben. Itt egy had élén Péter erdélyi püspök elfogta Árboz kun urat, a király anyai rokonát, két unoka öcscsével s a velök tartó Mojzes erdélyi vajdát. László e miatt visszavette tőle Kolozsvárt és Fehérvárt, utóbb azonban kiegyezett a püspökkel Kis Ápoldon sept. 1-én, s a kereszteseknek Bereczán nov. 4-én bűnbocsánatot hirdetett. De siker nélkül. Mert végre is fegyverrel kelle azokat szétvernie. Ugy látszik, hogy a székelyek vele tartottak, mert kevéssel a bűnbocsánat hirdetése előtt azokat Aranyos-szék birtokában megerősitette.

Egy fél év mulva 1290. jul. 10-én kunjai meggyilkolák.

X.

László uralkodása alatt egy Erdélyt mélyen érdeklő változás vette kezdetét. Az okmányokban ugy nevezett Havaselvében, melynek egy része koronként a magyar koronához tartozott, s melynek területén nevelte a német lovagrend birtokait, uj uralom kezde alakulni, mely a bessenyők, kunok, tatárok megritkulása után Erdélyből kapott bevándorlókat.

Az, mi innen az Olton feküdt a Dunáig, külön szörényi bánság volt s a határőrzéssel megbizott magyar tartományok egyikét képezte. Tul az Olton egy két kenézség ismerte csak el a magyar korona fennhatóságát, melyek a magyar királyoknak rendes adófizető és hadköteles hű béresei voltak*). Egy ilyen kenéz Lythen mind-

*) Fejér Codex Dipl. IV. 1. 449. a johannitáknak adott adománylevelében.

járt László trónra léptekor, használva a király kiskorúságát, fölzendült és függetlenité magát *). De azon szándékát, hogy a havasalföldi népeket egy független állammá egyesitse, Sóvári György mester diadala meghiusitá. Ő maga elesett s testvére Barbáth a fogságból nagy összeg pénzért bocsáttatott szabadon. Ettől fogva egy ideig maradt minden a régiben. László uralkodása végén azonban, Radul Negrowod egyike a fogarasvidéki kenézeknek, ki Fogarast és Omlást birta, az oláh krónikák előadása szerint családja s oláh és más népek kiséretében felkerekedék és Oláhországba vonult, hol a Dombovitza mellett letelepedvén, Kampelungot alapitá. Az egész ország meghódolt neki. E ténynek magára Erdélyre nézve is fontos következményei voltak.

Az árpádházi magyar királyok a meghóditott nemzeteket nem nyomták el. Foglalási háborujok nem volt irtó s politikájokat a legyőztek megnyerésére irányzák. S Erdélyben e részben annyival kevésbbé tettek kivételt, mert ez az anyaállamtól a természet által elválasztva, azzal teljesen összeolvasztva soha sem volt. Mig ez országot Töhötöm családja igazgatta, a nemzetiségi szerkezet nem nehezedett a legyőzettekre kiállhatatlanul. Gyula, Kean és Ochtum legyőzetése után Erdélybe is behozta szent István a várszerkezetet. De ez még csak katonai s nem politikai institutio volt: azzá csak egy pár század mulva kezdett fejlődni. Az ország lakosai oláhok és szlávok voltak a hóditáskor — tudjuk Anonymusból. Mi történt ezekkel 1003. után?

Az oláhok államéletéből az első pár század alatt vajmi keveset tudunk. Egy-egy oklevél egyes helyein emleget különböző jogkörrel biró kenézségeket, s meg nevez egy-egy kenéz-földet, egy-egy kenézt is. Magyarországon s Erdélyben e kenézségek mindenütt oláhok

*) Fejér Codex Dipl. V. 3. 275. l.

s magok a kenézek is oláhok. Egy világos csak: hogy nem volt magyar institutio s nem szent Istvántól vagy valamelyik utódjától eredt. Maga a szó is szláv, s jelent urat. A honfoglalás előtt több oláh uralom volt Erdélyben s a határos megyékben, melyeknek vajdái kenézek által igazgatták tartományukat. Addig ezen kenézekből minden kitelt, épen ugy mint a comesből a főispántól az udvarbiróig mindenféle ispán.

A Magyarországhoz csatolás szükségkép változást vont maga után. A várszerkezet nem türt meg csak katonai szempontból sem független kenézségeket. De el sem törölte azokat: magához idomitá épen ugy, mint a nemzetségi szerkezetet. A név megmaradt: de a hatáskör csorbult. Néha egy falu, néha egy uradalom volt egy kenézség, vagy a vajda, vagy a főispán, vagy a földesur alá vetve. Sinnen van, hogy egyik kenéz egyenlő volt a törvény előtt a nemessel, anélkül, hogy maga nemes lett volna, mert ha nemessé lett, kivétetett a kenézségből, másik egész uradalmat bir, kivétetik az adó, vármunka s más szolgálat alól, de fizet a királynak vagy vajdának valami csekélységet a földesuri jog elismerése fejében, s viszont másik hadászati kötelességeket teljesit. De mindenesetre vagy fizettek, vagy szolgáltak, vagy mindkettőt teljesitették. Egyik másik kenéznek több vagy kevesebb hatásköre volt az uradalomban, s néha a kenézség örökülővé lett épen ugy, mint némely gerébség (comes, gróf) a szászok közt. A fejedelmek vagy vajdák kiváltságokkal látják el, s gyakran tetemesekkel, de oly kivételesekké, mint a szász vagy székely ispánokat nem, teszik. Olykor zendülést támaszt egyik másik kenéz, de leveretik. A kenézség még ez esetben is megmarad, hanem urat cserél, ki hivebb legyen. Gyakran terjeszkednek, betelepitnek elnéptelenült helyeket, erdőket irtanak ki: de ily esetben is kenézek maradnak.

Magyarországon a nyugoti megyékben, Erdélyben igen sok helyt a magyar megyékben, a szászok s még

a székelyek közt is találunk kenézségeket. De ezek nem egyformák. Olyan helyeken, hol tömörebb az oláhság, nagyobb erővel jelennek meg. Fogaras vidéke — mely legrégebben mint bolgárok, utóbb mint oláhok földje emlittetik — ilyen kenézségekből állt. A havasalföldi részeken is látunk kenézségeket. Déva és Hunyad környékén, Zarándmegyében, Fehérmegye nyugoti részein, Kővár vidékén sok kenézség fordul elő: s leghatalmasabbak voltak Lupsán s az akörüli helyeken, hova állandó telepedés végett legkevesbbé hatoltak a magyarok.

Kétségtelen hogy a kenézeknek a megyei szerkezet megszilárditása előtt nagyobb hatáskörük volt, mint azután. Viszonyuk ennek alapján, bármilyen volt is a koronához vagy földesurhoz, mindenesetre függő volt. Oly idő, melyben nem volt nehéz kiváltságokat nyerni, vagy kiváltságos állásra tenni szert, kedvezett fennállásuknak. S maga ezen körülmény is elegendő volt, hogy az oláhságot mint nemzetiséget fenntartsa. Az emberiség természetében fekszik, hogy egy megragadott institutiót fejleszteni óhajt. Nem történt más a kenézekkel is. S mennyivel elnézőbb volt az Árpádok uralma, annyival buzgóbb volt azoknak vágya is. De az alkotmánynak bizonyos megadott formáin tul nem mehettek. Tán azon példa, hogy egy önálló szász ispánság alakul, buzdithatta őket, hogy egy önálló kenézség alapitására törekedjenek, biztos támaszt vélvén ebben feltalálni minden elnyomás ellen. Lythen vajda kisérlete aligha volt egyetlen Radul Negrowod kiköltözéséig. Bizonynyal ezt tul az Olton annak belátása vitte, hogy ott terveit több sikerrel viheti ki. Hihető, hogy magános sérelmek, elnyomási kisérletek még ösztönözék őt. Oly uralkodás mint a Lászlóé, tág kaput nyit minden erőszakra, s oly időben a kivándorlás sem szokatlan tünemény. A Radulét hihetőleg a folytonosság s tömegesség tette feltünővé*).

*) Erdélyben a kenézségekről egy önnálló munka jelent

László uralkodása utolsó szakában, egymásután két évben volt Erdélyben, 1288-ban és 1289-ben. Bizonynyal erős zavarok voltak ez országban, s nemcsak a keresztes had, mely erősebben az utóbbi évben dult és nemcsak a főurak s rabló-lovagok erőszakoskodása, — mely alatta meg nem szünő volt — olyanok, melyek igazolnak oly tömeges kiköltözést.

S ime harmadik Endre, az utolsó Árpádház alig hogy annyira mennyire biztositá trónját, néhány havi uralkodása után, 1291-ben Erdélyben van. Nem volt közönbös előtte, hogy megtartsa e tartományát, mely az utolsó zavarok alatt elszakadási hajlamot nyilvánithatott. Nagy sulyt fektetett rá, hogy ez ország mellette legyen a pápa igyekezete s versenytársai ellenében, kik mindenesetre félelmes ellenségek voltak. S ezért kiváltságlevelek osztogatása és megerősitése által igyekezett mindenkit megnyerni. De mind ez még nem indokol oly sürgető megjelenést.

Egy 1291. márcz. 11-én Gyulafehérvárt kelt okmányban maga mondja el leutazásának valódi czélját. Székesfehérvárt febr. 22-én kiadta a koronázási okmányt*) s ebben az ország jogait, kiváltságait — s ezek folytán névszerént és külön az erdélyi szászokét is — megerősité, Erdélybe jön s Gyulafehérvárt márcz. 11-én a nemesekkel (azaz magyarokkal), szászokkal, székelyekkel és oláhokkal országgyülést tart, melynek feladata — ő mondá — az erdélyi államszervezet rendezése volt. Ez okmány első nyoma a külön erdélyi gyüléseknek, melyek aztán több izben tartattak, de a

---

meg 1846-ban, melyet gróf Kemény birált a Kurz Magazinje II-ik kötetében.

*) Quod cum . . . apud Albam in loco nostro cathedrali, fuissemus coronati, habita congregatione generali stb. Tehát nem az erdélyi Fehérvárt volt, s az erdélyi gyülést megelőzte. Urkundenbuch 159. l.

melyekben többé az oláhok mint testület vagy mint tagjai a gyülésnek nem jőnek elő. A gyülés végzései nem maradtak ránk: az maga képes volna Erdély egész beléletére világot vetni, s igy határozottan azt sem tudhatjuk, hogy mi része volt abban az oláhoknak. Hihető, hogy összefüggött a Radul kivándorlásával, s annyival inkább, mert tudjuk, hogy a gyülés folyama alatt Ugrin mester panaszt tett a királynál, hogy az ő fogarasi és szombathelyi birtokait elfoglalták. Hogy kicsoda? — az nincs megemlitve, de Radulról tudjuk, hogy a Fogarasföld ura czimét czimei közé felvette. Nagy hihetőség van benne, hogy e gyülésnek egyik feladata volt, a jogok és kiváltságok biztositása után, a szászok és oláhok kivándorlásait, — kiket Havaselvére nagyszerü kiváltságokkal csábitottak — meggátlani, s hogy a megyék, székelyek, szászok és kenézek egymáshoz s a magyar koronához való viszonya rendezteték. De ez volt az utolsó pont, hol a kenézség politikai nyommal birónak tünik fel. Az idő és viszonyok már aláásták azt, s ezentul egész megszünéséig mindig a hanyatlásnak egy-egy ujabb stadiumán tünik fel. Sőt határozottan mondhatni, hogy az anyaállam gyüléseiben része nem volt soha. Midőn egy évvel utóbb 1292. jul. 29-én országgyülés tartatik, az egyházi és világi főurakon kivül a magyar, székely, szász, kun nemesség is megjelenik azon *), — de az oláh, mely az erdélyi gyülésen mint nemzet szerepelt, itt nem volt képviselve. Sőt Endre alatt utóbb is 1298-ban, midőn a koronázási okmányban megállapitott alkotmányi pontok újakkal lőnek megszaporitva, az országgyülésen megint látjuk a székelyeket és szászokat**).

---

*) Urkundenbuch 181. l.

**) Fehér Cod. Dipl. VI. 2. 131. l. Kovácsics Suppl. I k. 91. lapja nyomán. Igaz hogy ez okmányban singulis saxonibus áll siculis saxonibus helyett nyomdahibából. E hibát már gr. Kemény József észrevette Árpadia 1834. 90-ik l. Bedeus azonban Ver-

Az utolsó Árpádházi király alatt az alkotmányosság Magyarországon nevezetes lépést tett előre. Önekie valóban nehéz küzdelmei voltak: a pápával, versenytársaival, a féktelenkedő nagyokkal, kik elődei alatt dynastákká nőtték ki magokat, és az árulókkal. Ily esetekben a korona egyes jogainak átengedése oly jelenség, *mely minden alkotmányos nemzet történetében előfordul*, sőt az alkotmányosságnak előállását lehetővé teszi. Szerencse még, hogy a szétszakadni készülő uradalmakat, Slavóniát, a Németujvári, Brebiri, Trencséni grófok birtokait, melyek már is egy-egy hűbéres uradalommá kezdettek kinőni, meg tudta a korona alatt tartani.

Magában Erdélyben is egy veszélyes forradalmat kelle levernie. Gyakori eset, hogy a királyoknak zendülő nagyok által rájok mért fogságot kelle kiállani: maga Endre is állott ki ilyet. Azután Roland vajda kelt fel ellene. E férfiu 1282. óta viselte az egyik vajdai tisztet, miközben László alatt Mózest, Endre alatt pedig Lászlót, s utóbb 1295 óta egy Bors Györgyöt találunk mellette a vajdai széken. Roland a kun királynak rendületlen hive volt, de az utolsó Árpádház alatt benne is feltámadt a vágy Erdélyt függetlenné tenni. A vajdai hatalom tág köre kedvezett az ilyen kisérletnek, s Roland fegyverre kelt. De az erdélyi főurak egyike Gyerőfi Miklós segélyével Endre leverte őt s minden birtokait 1297. január 3-án ezen Gyerőfinek adományozá*). S ezóta az erdélyi vajdai széken ujra László a püspök testvére ült, bár utóbb Rolandnak is

---

fassungja 22. l. ragaszkodik a hibához — de nincs igaza. Azon évben, melyben az ő munkája megjelent, jött ki a Cod. D. VII. 5. kötete, melyben először tétetik közzé ama 1292-iki országgyülést tanusitó okmány, melyben épen ugy, mint a 98-ikiban, székelyekről s szászokról van szó.

*) Urkundenbuch 198. l.

megkegyelmezett *) Endre, sőt halála után a királyné tárnok mestere volt.

Roland vajda leverése még nem szüntette meg nagyravágyó dynasták azon törekvését, hogy Erdélyt önálló uralommá alakitsák. Nem sokkal Endre halála még nagyobb és veszélyesebb ilynemü mozgalmak támadtak, melyek nyilvánvalóvá tették, hogy az anyaállamra nézve is mily káros az Erdélynek adott önállóság.

XI.

Az Árpádházból származott királyi család férfi ága III. Endrében kihalt. A nemzet sokat köszönhet annak: a vezérek elfoglalták s megtarták a hazát, a királyok az ázsiai intézvényeket európaivá változtatták, kibékiték az uj országot nyugottal, megvetették megmaradásának és fejlődésének alapját, megszaporitották lakosságát, rokoni kötelékekbe léptek elismert dynastiákkal, megőrzék függetlenségét a három legnagyobb európai hatalmasság ellen, a pápa, német és görög császárok ellen, kik néha együtt, néha felváltva hűbéresekké akarták tenni az uj keletü hatalmasságot.

Mit köszönhet Erdély különösen e háznak? Első és legtermészetesebb feleletnek látszik: mind azt, mit az anyahon. S mégsem mind azt. Az Árpádék azon természetes politikája folytán, hogy az országot kelet és dél felé terjeszszék, szükségkép legelőször Erdélyt kelle meghóditniok. Sitt mindjárt találkozunk a ponttal, mit nem köszönhet annak, t. i. hogy be nem olvasztaték. Ez azonban némileg a viszonyok kényszerüsége miatt történt. Csaknem egy századig kelle megtartásáért küzdeni, s ez szükségessé tevé, hogy a vajdaság több önállósággal birjon, mint akármelyik megye, hogy a székelység

*) Fejér Cod. Dipl. VIII. 1. 53. l.

egy külön határőrvidéket alkosson, s hogy a magyar megyék alsó része is német határőrökkel telepittessék be. Nem csak távolsága, de szomszédságai is gyakran rögtöni intézkedéseket tettek szükségessé. Egész délt határőr-bánságok szegték be: a szörényi, macsói, kevei, s maga a siculi de Vág is ilyesmire mutat: mert e név székely egyenesen határőrt jelent. Azon bánoknak olyanforma hatásköre volt mint a vajdának, több pl. mint akár a dunáninneni, akár a dunántuli nádornak, s egy 1261-iki okmány Erney erdélyi bánról beszél, mig egy más ugyanazon évbeli okirat szolnokmegyei vajdaságot emleget. Átalán ez időben sok volt a czimezésekben a szabálytalanság, s arra mindent nem épithetni.

Bizonynyal ezen kényszerüség okozá, hogy Erdély eleinte két, s utóbb az Árpádék uralkodásának harmadik századában, három egymással össze nem kötött területre volt osztva: magyar, székely és szász földre. Mindeniknek volt külön feje, egyik sem rendelve a másik alá, de kik közt mégis első és leghatalmasabb volt a vajda, mert csak ez tartozott a birodalmi zászlósok közé. Az anyaállam törvényei csak annyiban voltak ezekre nézve kötelezők, mennyiben nem ütköztek össze az ország statutumaival, milyeket minden nemzetnek joga volt külön is alkotni, a szászoknak a királyok által adott kiváltságaival s a székelyeknek ősi, senkitől sem nyert. de kétségbe senkitől sem is vont intézvényeivel. Az, hogy kettőnek e nemzet közül határőrzés volt kötelessége, csak biztositékul szolgált a különállásnak, mert a folytonos hadilábon állás a dolog természete szerént feltételez ilyesmit.

A magyar törvényhozás leginkább a megyéket kötelezte, melyek itt is egy-egy várnak központját képezték. Az Árpádfiak háromszázados királykodása alatt a várszerkezet állott fenn, s midőn ez hanyatlásnak indult, akkor is felélesztése czéloztatott mindig. Ez ország szét-

daraboltsága mellett két, utóbb három részlet alatt kétféle hadsereget állitott ki: a vajdaság s az őrvidékek seregeit. Az első állott várnépből, egyházi férfiak és főurak sergeiből, melyek az ország határain belül a vajda vezérlete alá rendeltettek, de midőn Magyarországba vonultak, a balszárnyan (Slavónia bánja a jobban) állittattak fel. A harmadik század folytán már hatalmas uradalmak kezdenek alakulni, banderiumok válnak ki, melyeket az Anjouk már nem sok idő mulva szerveznek. A püspök rablóvárakat vesz be, s némely nemes csatát folytat ellenségeivel, más zendüléseket ver le. A várak eredetileg a királyéi voltak: Erdélyben e részben is kivételes helyzet volt. Hordák ellen legbiztosabban használhatták menhelyül, s ezért a királyok épitésöket kevésbbé ellenzették mint másutt. Már a tatár dulás előtt behálóztatott faerődökkel, tornyokkal, templomkastélyokkal, melyek közől utóbb sok kővárrá lett, s némelyik fészkévé egy-egy rabló lovagnak. A törvények, melyek megengedék, kedveztek emelkedésének, a melyek tilták, itt többnyire érintetlenül hagyák ugy, hogy a három első századból okmányilag 43 mutatható ki — bár kétségtelenül több volt*). És e várak is a honvédelemnek egy nemét képezék, főként az őrségeken.

A székelyeknek hadi szerkezete merőben különböző volt a megyékétől. Rendeltetésök határőrzés. Minden székely született honvéd volt, egyenlő a magyar nemessel, ki nem fizetett adót s nem terheltetett más munkák és szolgálatok által, mint melyeket a végvárak épitése és jó karban tartása követel. De ezt is hihetőleg jobbágyaik hajták végre. A nemzet első felosztása is merőben katonai volt: lófő azaz lovas, darabant azaz gyalog. A többi rendek utóbb támadtak. Néhány család kivált s

*) E felszámitásban — mely a Müller Fridriké — benne vannak a várdák is.

vagyonossága, érdemei folytán nevezetes befolyást gyakorolt, mignem előkellő renddé lett — de ez nem zavarta meg ezen sajátságos katonai respublicát, melyben minden nem és minden ág, minden teherben és minden javadalomban egyformán osztozott anélkül, hogy a rangfokozatot kétségbe vonta volna. Egy századokon át tartó nemzetségi szerkezet volt ez, mely megtöretéséig fenntartotta magát zavartalanul, még miután a nemzetségek tulajdonjoga helyébe az egyeseké lépett. A birtok adta a rangot, mert az határozta meg a hadba mehetés minőségét. A minő helyet foglalt el itt, olyannal birt othon is, a mely hely a hadban megillette, az volt az övé a pogány világban az áldozatoknál, utóbb az Isten házában is, tanácskozásoknál, hivatalokban, mely váltakozott nemek és rangok szerént.

A nemzet élén a királyok által kinevezett ispán állott. Ez volt feje az összes határőrségnek, tehát a székelyeknek és szászoknak, miglen ezek egy részét az Andreanum saját ispánnal látta el. A többiek még azután is hatósága alatt maradtak, s háboruban zászlója körül gyülekeztek. A székelyek közt nem volt várszerkezet, s a várak a király hatósága alatt állottak, ki, vagy vajdája, azokat várnagygyal, mig a nemzet a szükséges személyzettel ellátta, s igy a királyi jog alól sem voltak kivéve. A szászoknak hasonló váraik, épen mint ezek, királyi birtokok voltak, de azok saját birájok felügyelete alatt állott, ki annak megvédését vezette.

A határőrködésen kivül részök volt az országos háborukban is. A szász ispán, ha nem határőrzésről volt szó, 50-től 500-ig terjedő dandárt vezetett — a székely ispán természetesen sokkal tetemesebbet. Mindkét népet látjuk a magyar király külső háboruiban is. Az olyan támadást, mint Manuel 1165-iki görög pusztitása magok intézték el, de már III. Béla alatt a császárt az iconiumi szultán ellen egy erdélyi had segiti Leusták vajda vezérlete alatt, s többen vitézségeikért adományokat is

nyertek. Endrét a keresztes földre szászok is kisérték, fia IV. Béla pedig egy okmányában emliti, hogy a bolgár császárnak — tudjuk, hogy I. Asan ilyen czimmel élt — tetvére Sándor Szoboszlai Bagomért a székelyek ispánját és vezérét elfogta 1235-ben. Az ilyen dandárokat mindig az illető ispánok vezették, s számok attól függött, hogy ki és hol folytatta a háborut.

Mindenik nemzet egymástól függetlenül igazgattaték, s mindenik saját statutarius joggal birt. A vajdaságban e mellett a magyar törvények divatoztak, s László és Kálmán decretumai, Endre aranybullája itt lényeges módosulásokat vontak magok után. Nem a székelyek, s nem utóbb a szászok közt: még az oly lényegbe vágó sem, mint a Kálmáné I. k. 20 art, mely a fiui ág örökülését s a koronára visszaszállást rendeli el, vagy az Endre-féle quartalitium — mert a fiscus a székelyeknél soha, még nota esetében sem örökölt, a jószágok csak a fiukat illették, ezek kihalása után a leányokra csak mint fiuleányokra szállott, s viszont ezeknek megint csak fiaira, teljes kihalás esetében pedig a szomszédokra szállt, a szászoknál pedig saját szabadságaik és szokásaik szerint fiu nem lételében a leány s férje örökölték *).

Mindamellett volt a három nemzetnek közös érintkezési pontja, a tartományi gyülés, melyen együtt tanácskoztak. III. Endre előtt ugyan még ilyennek nyomára nem akadtunk, de ezen példa, bármily sürgető szükség által indokoltaték, aligha volt egyetlen, már csak azért is, mert Endre trónra lépte után röviddel tartaték meg. Ez egyen a király elnökölt: máskor mi volt szerkezete, nem tudjuk. Utóbb a vajdák voltak elnökei, természetesen, mert a hivatali rangfokozatban is ezeké volt az elsőség.

---

*) Urkundenbuch, egy ilyen esetről szóló okmány van közölve a 180-ik l.

A megyéknek rendesen két vajdája volt, kik közül egyik többnyire a királyi udvarnál tartózkodott. A király tetszése szerint nevezte ki, akárkit a három nemzetből, vagy magyarországit is. Sokszor más ispánsággal volt összekötve, s már az Árpádék uralkodása vége felé legtöbbnyire a szolnoki ispánsággal voltak felruházva, mint a mely hivatalával roppant uradalmakat nyert. Ezen kivül is tetemes bevételei voltak szép és terjedelmes uradalmakból, melyek koronként változtak, a vajdai adóból, némely korona-illetményekből, mint a Maroson kivitt só vámjának egy harmadából (a más kettő a királyé volt) törvénykezési jövedelmekből.

Helytartója volt a királynak, kinevezte az alvajdákat, kiknek száma változott, végrehajtá a törvényeket, vezette a nemesek gyüléseit, felügyelt az államjövedelmeknek kezelésére, a királyi várakra, az ország biztosságára, azonban a határszéli őrködés a székely ispán kötelessége volt, s csak később tartozott az ő körébe. Törvénykezési hatásköre többfélekép volt korlátolva: ki voltak alóla véve a püspökök, apátok birtokai, néhány uradalom, s minden egyházi ügy. A szászok és székelyek e részben is saját ispánjaik alatt állottak, s a legtöbb város különös kiváltsággal láttatott el. Van eset rá, hogy király is elnökölt a vajdai táblán, valamint arra is, hogy az erdélyi hadat nem ő vezette: de mind ez kivétel volt.

Az alkotmány különbsége semmiben sem tükröződött oly élesen vissza, mint az adórendszerben: itt még találkozási pontjok sem volt. Azonkivül, hogy a legrégibb időkből nyest,- medvebőrfizetésnek is vannak nyomai, a megyék a magyarországi adónak majd mindenféle nemeit: a kamarai nyereményt, huszadot, asztaltartási, vendéglési adót fizették, oly módon mint az anyaállam. A székelység adómentes volt, kivévén az ökörbélyegzést, mely a király trónra lépte, házasodása, gyermeke születése alkalmával adatott, még pedig természetben,

s melyből egy tized az esztergomi érseknek adatott. A szászok az Andreanum óta egy összegben fizették le adójokat az 500 girát, melyet magok vetettek ki magok közt s magok hajtották fel birtokaránylag. De kamarai nyeremény alól csak különös kiváltsággal vétettek ki. A szászság azon nagyobb fele, mely nem állott a nemzeti gróf alatt, az Andreanum előtt a többiekkel együtt, azután a kiváltságolt földtől elválva adózott. Ezek, bár a székely ispán alatt állottak, adózási tekintetben nem ennek, hanem a vajdának hatásköre alá tartoztak. A III. Béla korabeli jövedelmi kimutatás egy összegben emliti fel adójokat, de daczára ennek, épen ugy mint a magyar megyékben, különös kötelezettséggel terhelt helyekre is találunk: pl. Katzendorf a királyné számára macska bőröket szolgáltatott. Az oláhoknál*) — bizonynyal a kenézségekben — kik mint szakadárok tizedet nem fizettek, különös adózást találunk, marháikból s disznóikból részt fizetnek a királynak.

Az egyházi szétdaraboltság sok surlódást okozott. A sok kivételes egyházért, a sok külön dioecesisért az erdélyi püspöknek kárpótlása volt ugyan később Mármaros s az ugocsai uradalom: de ennek sokáig szegényes állapotja volt. Kezdetben nem birt többet hat falunál, melyek a tatárdulás alatt tönkre mentek, s még a kanonokok eltartására sem voltak elegendők. Az Alard fia rohama után azonban rendkivül kezd gyarapodni s a XIII-ik század végéig régi uradalmaihoz husz falut szerez. Főként a szászokkal volt a püspököknek és káptalanjának sok baja, kik folytonosan azon munkáltak, hogy magokat külön püspökséggé constituálják, s egyesüljenek a szebeni dioecesissel és ezért a tizedet sem örömest fizették, hanem inkább egy összegben alkudtak meg, mint 1282-ben a medgyesi dekánság a

*) Fejér Cod. D. IV. 3. 133. l. Ezen adó volt a quinquagesima, s egy tizede hasonlag az esztergomi érseknek adatott.

tized három negyede iránt. De a kerzi cistercita apátság alapitása III. Béla által, s az egresinek erdélyi jószágokkal dotálása is csonkitá a püspöki területet, valamint az egyházi fegyelemre kártékony behatást gyakorolt az idők vadsága, annyira, hogy a papok meggyilkolása nem ritka eset, s még a kanonokok házasodása sem szünt meg teljesen.

Az épitészet fejlődése a keresztyén vallás behozatalával s a szomszéd pogányok támadásaival szükséges kapcsolatban állt. A kettő együtt működött annyira, hogy gyakran vár és templom is biztossági intézetek, mert maga a templom is erőd, sőt olykoron második, belső váracs. Az egyház többnyire a helység legmagasabb helyére épült, hogy tornyából messzevidéket belehessen látni: mert a harang nem mindig imádkozásra, igen sokszor fegyverre hivta fel a lakosokat. Ilyenkor a helység lakossága a templom kőkeritése mögé vonult: mert előbb lettek átalánossá a kőtorony és kőkerités, mint a kőtemplom. Rogerius mesternek még a tatárjárás korában is a feketéllő fedetlen kőtornyok voltak kisérteties kalauzai. Ez időben hát tulnyomó volt a fatemplom. S ez természetes is, mert magát az első szükségletet akkor, midőn magok a házak, sőt várdák is fából voltak, kielégité e faépitmény, és volt az uj hiveknek imádkozási helye, melylyel a pogányoktól különválásukat jelezhették. De a mint gazdagultak a helységek, támadtak kőtemplomok, s feltünőleg nagy számmal a XII-dik és XIII-dik században, s már nemcsak plebániák, hanem klastrom-templomok és néha hegyek ormain a fellegek szomszédságában. De ezen időknek fennmaradt épitészeti emlékei kivétel nélkül a roman stilhez tartoznak.

A keresztyén világban sokszor együtt jelennek meg a szerzetesekkel a jótékonysági intézetek, ispotályok. Hihető, hogy a keresztes hadak folyama alatt az uj bevándorlók közt már alakultak betegápoló intézetek, de

történeti nyomokra csak a XIII-dik században találunk. Itt a keresztesek rendje volt elterjedve, s egy házuk emlittetik Tordán, hol 1276-ban Veselini Jakab volt előljárójuk. A rend 1292-ben Szebenben kap egy házat, mely már azonban régóta kórházul használtatott, s szegények, betegek és nyomorultak ápolásával foglalkozott. Három évvel utóbb a beszterczei kórházról is történik emlités, midőn Péter erdélyi püspök egy falut ezen kórház kormányzósága alá bocsát.

Az ország lassu felvirágzása épen a viszonyok következménye volt. Az Árpádék háromszázados uralma alatt egyes helyi szerencsétlenségeken kivül két nagyobb országos csapás érte Erdélyt: a kunok dulása az első században, mely annak alsó részeit, a tatárdulás a harmadikban, mely az ország közepét tette néptelenné. A nem keresztyén nemzet keresztyénné erős küzdelmek árán lesz, a nemzetségi birtok lassan válik magán tulajdonná, s az ázsiai és európai miveltség közt nagy határfal van. Ennyi akadályt kelle a magyar királyoknak legyőzni.

Idő telt, mig a sátorokból faházak, a szállásokból városok alakultak. A megyékben — a székelyek a magyarok bejövetelekor rendezett állammal, várakkal birtak — mindent elől kellett kezdeni, mert a római miveltségnek nyomai is eltüntek. A királyok sok bölcseséggel hajtották végre munkájokat. Telepitéseik rendszerrel és eszélyesen történtek: bányászok a só,- vas,- ezüst- s aranybányákhoz Dézs, Torda, Kolos, Toroczkó, Radna aknáiba, szőllőmüvesek, Krakkó, Igen s más bortermő helyekre, tömeges bevándorlók a kipusztult vadonokra, s iparosok mindenfelé. II. Endre alatt már hajózata volt a Maroson és Olton, mely sót szállitott és árut hozott be, a városok kereskedelmi és vásári szabadalmakkal láttattak el. A tatárfutás mindent semmivé tett, s a munkát az ország egy nevezetes részében ujra kelle kezdeni.

Ily viszonyok nem szoktak kedvezni a tudományos és irodalmi mivelődésnek sem. Igaz, hogy a székelyeknek saját irásjegyük volt, s egyes magyar előkelők látogatták a külföldi egyetemeket (pl. egy Párizsban elhalt Betlen) s a kolostorok most is menhelyei voltak annyi a mennyi tudományosságnak. Igaz, hogy valószinüséggel mondhatni, hogy a szász helységekben, városokban kisebb iskolák voltak: de nagyobbaknak még ez időből nem maradtak fenn történeti nyomai. De mind ez alig volt több elemi dolgoknál — s többet a kor sem kivánt. Ez időben az volt legtudósabb, ki a kardot legjobban tudta forgatni. A várak harczi zaj s fegyvergyakorlatok színhelyei voltak, a hegedősök dalaiból pedig, kik a tornákat és lakomákat régi dicsőség felemlitésével fűszerezték, semmi sem maradt ránk. Még puszta név sem — egynek kivételével és az sem volt magyar.

E regényes és költői alak: Klingesor II. Endre korából emelkedik ki. Születésére nézve szász, előkelő s vagyonos ember és nagyhirü szerelemdalnok a magyar király s német herczegek udvaraiban. Győztes volt ötvenkét verseny-dallásban, s ezért legyőzhetetlennek tartaték. De e hirét nem őrzé meg mindvégig. Meghivatott Endre udvarából a thüringeni tartománygróf Hermanneba verseny-dallásra — de itt Wolfram dalnok által legyőzetett, daczára csillagvetési tudományának s fekete mesterségének. Ez udvarban tartózkodását egy nevezetes jóslata teszi emlékezetessé: most született — jövendőlé egy éjen a csillagok állásából — a magyar királynak leánya. Ennek egész élete szenvedés lesz, miglen a szentek közé fog számláltatni. A tartománygróf fiának neje, Thüringennek édesanyja lesz. — Ez volt szent Erzsébet. Midőn 1211-ben a tartománygróf Endre udavarába követeket küldött a négy éves Erzsébet elhozatalára, Klingesor ezekkel visszatért Magyarországba, hol Endre királytól három ezer marka ezüst évi fizetést kapott, de honnan Gertrudis királyné

megöletése után Németországba visszatért. Klingesor a német szerelemdalnokok közt kitünő helyet foglal el, erős volt a sötét allegoriákban, tulvilági legendákban, s astrologiai képekben: s tán ördöngösségének hirét is ezeknek köszönheté.

Magyar név egy sem maradt fenn: s az is, hogy a magyar várakban csengő serlegek közt hegedősök, igriczek mulattatták a bajnokokat, csak mellékesen emlittetik egy-egy történetiros egy-egy okmány által. Pedig ez időknek egyetlen magyar irodalmi élete ez volt.

MÁSODIK KÖNYV.

I.

III. Endrét a pápa soha sem ismerte el. Minthogy azonban még ezzel fel nem döntheté trónját, nyugtalanul várta halálát. De azután sem boldogult. Elméletileg hűbérének tartá Magyarországot, s nem volt közönyös előtte, hogy mikép érvényesitse jogát? Ugy találta, hogy mindazon herczegek között, kikben anyai ágon Árpád vére folyik, mégis csak a legközvetlenebb joga az Anjou-háznak van. A még Endre alatt felléptetett Martell Károly fia volt egy Árpádházi herczegnőnek s unokája egy magyar királynak (V. Istvánnak), és ily közvetlen leszármazással egyik európai herczeg sem dicsekedhetett. De a nemzet nem nézte azt. Félt, hogy az Anjou-ház elfogadásával szentesiti a pápai követelést s az ország a szentszék hűbérévé lesz, mint azok birtoka a két siciliai királyság. Megérte kevesebb s távolabbi rokonsággal is, csakhogy függetlenségét megőrizhesse. Szerencséjére egyetlen alkalmas embert sem kapott, ki a feltolt Anjou herczeg Róbert Károly ellen magát fenn tudta volna tartani.

Legelébb Venczelt választották meg a cseh uralkodó-házból, a ki II. Endrét számitotta ősei közé. Ennek a fiatal embernek az atyja nem vette komolyan a dolgot, s minthogy könnyen nem boldogult, haza vitte fiát. Azután Ottót, egy bajor herczeget szemeltek ki, ki származását III. Bélától hozta le. Ha Venczel tobzódó, ez gyáva ember volt: de az elv kedveért egyiknek ugy mint

a másiknak tekintélyes pártja volt. Azzal ügyöken mit sem segitettek — nem ily ember kellett ily zilált viszonyok közt a trónra mint ők voltak.

E napon Magyarország a feldaraboltatás pontján állott. A nagy nemzetségek fejei kis királyok voltak, erősebbek a megkoronázottnál. Még csak névleg is alig voltak főhűbérurak, észak, nyugot, dél már megalakult nagy uradalmakat mutatnak fel, s végre Erdély is a fennálló viszonyokkal ellentétbe teszi magát. Egyik vajdája Roland, mig élt, hive volt Róbert Károlynak, de ennek utódja Miklós a Puki-nemzetségből ellenese volt, mert már 1303-ban a Róbert Károly pártján álló esztergomi érseknek egyházi átokkal kelle Erdélyt fenyegetnie, ha nem ismeri el a pápa kegyenczét. — Ennyire ezuttal nem mentek, de 1304-ben püspöke Péter mellé, ki meghódolt, két névleges vajda, Lőrincz és Péter lőn Róbert Károly által kinevezve*).

Nemsokára egy erőszakos tény által épen Erdély döntötte el a dolgok uj fordulatát. Az erdélyi szászok bajor Ottó pártján voltak, sőt ezek által ő látogatásra lőn felszólitva. 1306. ment be Ottó az erdőn tul fekvő részekbe Beszterczére és Szebenbe. A magyar megyékben ekkor két hatalmas testvér vezette a közdolgokat, László, ki III. Endre alatt vajdává lett**), és Péter, ki püspöki széken ült, s ennek annyi rázkódás után felvi-

*) Fehér Codex Dipl. VIII. I. k. 135. és 160. ll. Roland 1303 körül halt meg, utódja volt Puki Miklós, ki László mellett mind végig fenntartá magát. U. o. 50. 147. 226. ll.

**) Ezen László vajdának a történetben két neve van: Apor és Laczkfi, mely két név egy a családnak jelzésére vétetik. Az egész dolgot Szegedi alapitá meg Decreta et vitae Regum Hungariae 304. s köv. ll. Ő b. Apor Istvántól nyerte adatait, s ezen kivül egy felirásra hivatkozik, mely valaha Bálványos várában lett volna. Azután ő és mások ki is csinálták a nemzedékrendet. Ennek a Lászlónak atyja azon Apor (Opour), ki mint az ország egyik nádora szerepel Endre és utódai alatt. De a dolog nem igy áll, s László vajda sem egyik sem másik családnak nem volt tagja.

rágoztatását erélyes kezekkel vezette, s csak elébb Károlypártinak mutatkozott. E két testvér megnyerése nem kis fontosságu dolog volt, és ugy is látszott, hogy Ottónak sikerült. A vajda elébe ment és bemutatta hódolatát, a püspök pedig vonakodott testvére ellen az egyházi átkot kihirdetni, mint ezt ez évben a kalocsai érsek Róbert Károly el nem ismeréséért parancsolá.

A fejetlenség ezen korát László hatalma megnevelésére fordità. Mint vajda és szolnoki főispán az erdélyi megyékben leghatalmasabb ur volt. Ezt nem tartá elégnek, kezei közé kerité a székely és szász ispánságot, a radnai ezüstbányákat, a dézsi, kolosi széki aknákat, az egresi apátság javadalmait; szóval egyesité egész Erdélyt ugy, miként azt egyik vezér sem birta. Ő nem vajda, dynasta volt Erdélyben ugy, mint Csák Mátyus-földén. Ottó tanácsosnak tartá e hatalmassággal alkudozni s elhatározá a vajda leányát nőül venni. E czélból még egyszer Erdélybe kelle utaznia. El is indult 1307. májusában. De alig érkezett a vajda várába a koronával s az ország ékszereivel, midőn ettől elfogatott s a korona és ékszerek kiadására kényszerittetett. Csak ezután szabadult ki egyik hivének Serényi Imrének segélyével s érkezett hazájába sok kerülés és kalandos utazás után.

És ezzel Magyarországot elvesztette. Róbert Károly külföldi versenytárs nélkül maradt, hanem a belföldi hatalmasságokkal annál erősebb küzdelmei voltak. László ezek közt nem utolsó helyen állt, s nem is mutatott hajlamot az uj királynak meghódolni, ki a másik vajdát Puki Miklóst megnyervén, maga részéről is betölté a második vajdai széket egy czimzetes vajdával, az István fiával Miklóssal. Az igazi vajdát ez legkevesbbé sem zavarta. Tisztán látta, hogy annyi hatalom menyit ő ragadott magához, kezei közt, ha meghódol, nem maradhat. Ő pedig még mindig ragaszkodott ezekhez. Ottóval nem szövetkezett, mert ennek napját hanyatlani látta és sem tehetségében, sem eszében nem bizott.

De ezt nem is a Róbert Károly kedveért alázta meg. Saját függetlenségére gondolt. Testvére Péter még 1307-ben meghalt, azonban ennek utódja a püspöki székben a vajda fia Benedek volt.

Benedeknek épen oly nehéz szerep jutott mint elődének. Károly király eszes közbenjárója Gentilis az egyház minden fegyverét felhasználta László ellen. Benedek volt a közbenjáró atyjánál, s a bibornoknak meg is irá, hogy ez hajlandó meghódolni és kiadni a koronát. S midőn ezek közül egyik sem történt meg, sőt a vajda leányát az eretnek szerb király fiának adta, Benedek volt megbizva, hogy ellene az 1309. dec. 25-én kihirdetett egyházi átkot vegye teljesedésbe. „Nincs foganatja, irá alázattal a püspök 1310. april havában, sem világi sem egyházi papok nem tartják meg.“ Ez volt válasza azon férfiunak, ki nyilt lázadást az egyház ellen nem kezdhetett, s ily módon igyekezett a felelősséget magáról elháritni*).

Károly most mindent mozgásba tett, hogy Lászlót megnyerje. E férfiu ha volt is oly nagyravágyó mint Csák, de nem volt oly megromlott. Még is belátta, hogy urat kell ismernie, volt rá hatással sok főurnak meghódolása, Németujvári Henriknek, Omodénak áttérése s Csáknak szinleges hódolata. Mint a püspök levelezése is mutatja, maga alól minden hidat nem vágott el, s még korábban az 1308-iki királyválasztó gyülésen is képviseltette magát. Sőt midőn Tamás az esztergomi érsek s Omodé a nádor személyesen fölkeresték, ezekkel ki is egyezett. Lemond a szász és székely grófságról, bányákról, aknákról, visszaadja a koronát s jelvényeket: csak hogy a király is teljesitse az átadás napján benyujtandó folyamodványait s királyilag jutalmazza meg őt**). És Károly most negyedszer s a szent koronával megkoronáztatott.

---

*) Fejér Cod. Dipl. VIII. 1. 381. l. és 5. 64. l. és 7. 69. l.
**) Fejér Cod. Dipl. VIII. I. 389.

A dolgok uj rendjéhez nehezen szokott László, ki több függetlenséget követelt vajdaságában, mint menyi megengedhető volt, s bár sok hatalmaskodási tényről lemondott, még ezután is több hatalommal birt mint sok utódja. És még sem birt annyi hatalommal, hogy fiát Benedeket megvédte volna azon viszályban, mely a püspökség és a szászok közt még testvére alatt kitört, és Alárdi fia bukásával sem végződött be, hanem Benedek korában megujult. Azon szász egyházak, melyek nem tartoztak a szebeni prépostság alá, nem szivesen fizették a püspöki adót, s most bizva a zavaros időkben és a német királyban, megtagadták egyenesen és a fehérvári káptalannál 1308. februárban tiltakozványt nyujtottak be. Természetes vala, hogy a káptalan ennek jogosságát el nem ismerheté s a tiltakozó követek ellen keményen akart fellépni. Ezek elszaladtak, de nem sokára lovas és gyalog fegyveresekkel tértek vissza, megrohanták a káptalant, elfoglalák a székesegyházat s mindenfelé fegyveres kézzel garázdálkodtak. A per hosszura nyult s az egyházi versenygést épen nem végezte be. De még terhesebb volt a püspökségre a pápai legatusoknak, különösen Gentilis bibornoknak procuratioja. 1311. aug. havában Benedek három évi procuratiot kifizetett, részint elvállalt kötelezettséggel, de „midőn, mint maga mondá, a negyedik évi procuratio is fenyegetné“ tiltakozott egyháza és az ország szegénysége s annak törvénytelensége szempontjából*).

Mig László vajda élt, a Csákkal is nagyon elfoglalt Károly király nem háborgatá. Ugy látszik, azonkivül miről lemondott, több javadalmait, sőt a zsakmányolásokat is megtartá. De halála után, mely 1315 körül történt, fiai hűtlenségi perben marasztaltatván el (egyik László vajdai czimet viselt)**), egyszerre ellenök zudul-

*) Fejér Cod. Dipl. VIII. 1. 402. és 413. ll.

**) Ez évben két okmány Fejér VIII. 1. 556. 564. ll. már quondamnak nevezi. Bár ezen quondam vajdaságára vonatkozik,

nak a követelők s ezek egymásután sokat elvesztenek az atyja által szerzettekből. Dienes fiai, István a székelyek ispánja és Tamás mester, visszakapják a királytól a láposi uradalmat aranybányáival. Hivatali társa Puki Miklós nádor Apafi Jakabot helyhezi vissza birtokaiba. Nehezebben boldogult a király a várakkal. Csicsót Vass Miklós várnagy védelmezé a László fiai számára, s a vidéknek dulásaival, rabolgatásaival ostora volt. Minden támadás ellen keményen tartá magát, s végre 1321-ben Tamás vajdának mint a király biztosának, tetemes uradalmakért engedte át egy a vár alatt kötött szerződés erejénél fogva*).

De főként a szászok lélekzettek ujra a dynasta halála után. A szebeni ispánság ugy találta, hogy a vajda területéből egy darabot elszakasztott: t. i. Medgyes, Sink és Berethalom széket, melyeknek egy része csakugyan az ispánsághoz tartozhatott, s melyet most a szászok szerettek volna egészen bekebelezni. Halála után fia László, ki magát hasonlag vajdának nevezé, tartá lefoglalva, de Károly szorongattatásának évében 1315-ben egyesitését Szebennel elrendelé**). Végre ezuttal nem hajtatott, sőt még sok időn át elválasztva maradt, s három évvel utóbb külön kiváltságokkal megnyeri a szebeni szabadalmakat. 1316-ban Károly a hozzá mindig hű kolozsvári szászokat meleg szavakkal részelteti szép szabadalmakban s a következő évben megerősiti a

---

de annak, mit ez éven tul általa véghez vittnek itt-ott beszélnek, sehol semmi hiteles nyomát sem találtam. De ha még élne, hogyan támadnának olyan egyszerre ellene? V. ö. Fehér XI. 468.

*) Fejér Cod. Dipl. VIII. 2. 296. 316. ll. Nagy Lajos király 1346-ban Emik fiának, Vass Miklósnak nevezi. Az uradalmak szent Gotthárd, Czege, Szálszilvás.

**) Ezen okmányból közölnek töredékeket: Eder ad Felmer 27. Quartalschrift VI. 254. Archiv I. 41. Schuller Studien II. 50. De egészen sehol sem olvastam. Miért nem közlik? Mire adna az egész szöveg felvilágositást? Legterjedelmesebb Gräser Medgyes tört. 9. l.

szebenieknek adott Endre-féle levelet, de csak a menyiben *azt érvényesnek találja. Nem feledheté, hogy* ezek sokáig makacs ellenségei voltak.

És Erdély még sem volt teljesen lecsendesedve. Nagy volt az izgatottság mindenfelé, s Károly az ottani állapotok reformálására Dósa vajdát nagyobb hatalommal ruházta fel. Talán épen ez még nevelte az ingerültséget. Károly maga a szerbekkel volt elfoglalva, mialatt egy messzeágazott forradalom szövetett. Csák már meg volt halva, de pártja még állott. Pető fia Péter Zemplénmegye főispánja nehány elégületlennel felszólitá a halicsi fejedelmet, hogy jöjön be és foglalja el a magyar trónt. A halicsit más ügyei elfoglalva tarták, de azért kitört a zendülés. Csatlakozott velök Mózes, egy erdélyi főur és Vass Miklós a csicsói várnagy. 1320-ban Péter és Mózes Dózsa által leverettek, Vass Miklóst mint *láttuk*, csak 1321-ben birta Tamás vajda fegyverletétetelre s 1322-ben Talmács ura Konrád hatalmas szász is meghódol*). A kerczi apátság pedig, mely hihetőleg e zavarok folytán szenvedett sok kárairól panaszkodik, 1322-ben a szebeni ispánsággal egyesittetett oly módon, hogy annak jogaiban s kötelességeiben részese legyen.

Még ekkor sem volt egész Erdély lecsendesitve. 1322-ben László vajda fiai még zendülőknek emlittetnek. A szászok közt is még voltak várak és főurak kik mindig gondoltak a dolgok uj rendjének felforgatására. S ezek által bujtogatva**) és ezekbe bizva a szászok 1324-ben felkeltek. Ispánjok ekkor Farkas Tamás az erdélyi vajda volt, s ez talán még fokozta az

---

*) Fejér Cod. Dipl. VIII. 2.293. s XI. 468. Nemzeti Társalkodó 1833. II. f. e.323. egy gróf Kemény J. által közlött okmány. Szirmay Not. hist. C. Zemplén. 13. l.

**) „Ad falsas suggestiones aemulorum nostrorum" mondja Károly egy okmányában, melyet Teusch Archiv II. 249. fájdalom csak töredékesen közöl.

elégületlenséget. Az egész nemzet fegyvert ragadott, egyik főuroknak Szentpéteri Henningnek — kit az okmányok gerébnek (comes) irnak — vezérlete alatt. Az erdélyi haderő nem volt ellenök elegendő, s Kőhalom ostroma 1324. sept. elején eredménytelen maradt. A király ekkor a kunokat küldte az országba, kik a vajdával csakugyan leverték a szászokat, s maga Henning is e csatatéren maradt. A büntetésben Károly és vajdája mértéket tartottak, ezen utóbbi még a gerébnek neki adományozott uradalmait is az árváknak, 200 girányi potom árért visszaadta*).

Az erdélyi nemesség vitézül harczolt. Sokan elestek, sokan megsebesültek. A pillanatot kedvezőnek tarták, hogy jogsérelmeiket a királyi trón elé vigyék. Ez év végén Bethlen Gergelyt, Bolyai Gáspárt, Erdődy Jánost a királyhoz küldék, hogy régi javadalmaikban erősitse meg őket. Többet nyertek mint remélték: jobbágyaik csak engedelmökkel költözhettek szabadon, a vajda el lőn tiltva a rövid útu perfolytatástól, a törvényes gyülések s nehány büneset kivételével, felmentettek minden királyi adó alól, nem tartoztak a vajdának élelmet és szállást adni, csak ha a király személyesen jelent meg, akkor adtak száz jobbágy után egy hordó bort, egy ökröt s némi füszerszámot**).

Farkas Tamás e forradalom leverése után még egy ideig viselé a szászok ispánja czimét, valamint egyetlen oklevelen (1322-ből) székelyek ispánjának is irja magát. És mind azon év körül, midőn hivatali társa Dósa az erdélyi részek reformálásával foglalkozott. Utóbb Tamás sok éven át megjelenik az okmányokon, néha mint adományozó, olykor mint adományozott s legtöbb-

*) Cod. Dipl. VIII. 2. 588. és 648, továbbá VIII. 6. 86.

**) Archiv II. 249. l. töredékesen közlött okmány. De csodálatos, hogy Károly, ki máskülönben szabad költözést engedett a jobbágyoknak (Kovácsics Suppl. I. 181 — mert Bartal kimutatta, hogy e törvények tőle vannak s nem Endrétől —), itt korlátok közé veté.

ször mint alájegyzett valamely diploma alá. Ezeken tul már csak egyszerüen Szolnokmegye ispánjának van alá irva *). Vajon nem állott-e összeköttetésben ezen kettős hivatala Károly azon czélzatával, hogy a három részre darabolt Erdélyt egygyé olvaszsza? s vajon nem csak akkor szünt-e meg azokat viselni, midőn Károly ezen terv kivihetetlenségéről meggyőződött? Hiszen még sok idővel ezen mozgalmak után 1331-ben kerül az utolsó zendülő vár Feketehalom, birtokosa Brassai Salamon kezeiből, Rozsnyai Nagy János és Jakab testvérek által a Károly birtokába **), ezen évben, melyet Erdélyre nézve egy ujabb tatárdulás tett emlékezetessé.

Tamás vajda Károlynak kegyencze volt. Sok okmányon rokonának, proximus nosternek ***) nevezi, olyan kitüntetés, melylyel ha nem is vérszerinti atyafiságot, de mindenesetre szorosabb összeköttetést kivánt jelzeni, kegyeivel, adományaival halmozza el, eltüri még hatalmaskodásait is s követi tanácsát. Igy a szerencsétlen kimenetelü oláhországi hadjáratban 1330-ban.

Oláhországban Radul Negrowod halála után a Bessaraba-család egyik tagja Mihály nyerte el a vajdaságot. E férfiunak az Olt jobb partján Szörény mellett

*) Ezen Tamás vajda az erdélyi történetekben sokféle zavart okozott. Hol Farkas Tamásnak, hol Dósa Tamásnak, hol Szecsényi Tamásnak irják. Csak Eder tartja magát jegyzeteiben távol a vezetéknév-adástól. Az első és utolsó vélemény pártolóinak igaza van: a kik Dósa Tamást emlegetnek (mint Lehoczky stb.), jól tennék, ha tekintetbe vennék, hogy rendes állapotban Erdélynek két vajdája volt, s hogy az 1320 – 1331 közt (C. D. VIII. 2. 293 és 5, 204.) emlegetett Dósa s az 1321—42 közt emlegetett Tamás a király proximusa két különböző személy. Ezen utóbbi magistri quondam Farkasi filiusnak iratik Károly által Cod. D. VIII. Cod 2. 505. 3. 203 4. 655. okmányokon. 1340-ben már egy Szecsenyi Tamás jön elő C. D. XI. 471. az erdélyi regesták közt, ki nem egy a fennebbi Farkas fiával, s ennek hihetőleg társa volt. Küküllői János (Schwandtner 297). Szécsy Konya Tamásnak irja.

**) Fejér Cod. Dipl. VIII. 3, 527. l.

***) Pl. Cod. Dipl. VIII. 4. 655. 7. 337. ll.

tetemes kenézségei voltak, s mint ilyen, adófizetője volt a magyar koronának. A zavaros időkben megtagadta az adót, sőt Szörényt is megtartá. Utóbb Károly hatalmassá lévén, fizette ugyan az adót, de Szörényt nem adta ki kezéből. Tamás vajda néhány társával rávette Károlyt, hogy a csak alig, s jobbadán erdélyi kivándorlókból megalakult országot csatolja vissza a magyar koronához*). Károly szép számu sereggel székhelyéről Temesvárról Szörény alá megy, azt beveszi, s beljebb nyomul az országba. De a vajda által megcsalatva a hegyek közt serge semmivé tétetik, s annak csak romjait hozhatta haza. Nem csata volt ez, hanem orgyilkolás a hegyek között, s még évek mulva is keserün panaszkodik a király az oláh cselvetéséről. Az ott elvérzettek közt volt Miklós gyulafehérvári prépost és alkorlátnok is számos főurral. A kolozsváriak s a várak népei tüntették főként ki magukat azok közül, kiket a vajda vezetett, s jutalmaztattak a király által. Sokan nemesekké lettek a várkatonák közül, a kolozsváriak pedig roppant veszteségeik kárpótlásaul 1316-iki szabadságlevelöket uj kiváltságokkal szaporiták (1331), mely szerint sem a nádori, sem a vajdai törvényszékek alá nem tartoztak, s pereiket saját birájok, vagy a király küldötte intézte el. Három évvel utóbb a királyné Beszterczét mint saját uradalmát hasonló kiváltsággal ruházta fel, azon hozzáadással, hogy az egész vidéket (provincia) saját birája alá rendelé (1334).

Mind ez egy-egy lépés volt a szász nemzet egyesülése felé, melyen munkáltak untalan a szebeni ispán alá nem tartozó székek. S ezért folytonosan aránylag sok kiváltságot szereznek, melylyel egyik ellenségök a vajdák ellen védik magokat, s sok erőszakoskodást követnek el, melylyel a püspöki hatóság alól akarják ma-

---

*) Thuróczi cap. 97. Lib. II. „quedam confinia regini nostri per Basarab filium Thucomeri scismaticum in nostrum . . . . detinebantur“ Fejér VIII. 3. 625. l.

gokat kivonni. De ezen kivül is a püspöknek még sok baja volt: a nemesekkel, kikkel a dézmára nézve 1335-ben kiegyezett, Tamás vajdával, ki a hatósága alól kivett uradalmakat pusztitotta s fosztogatta. Oly nagy volt az e miatt támadt zavar, hogy a káptalan 1319-ben Endrét egy fiatal s nem elég készülettel biró férfiut csak azért választá meg, mert hitte, hogy ennek rokonai meg fogják védni tudni a püspökséget. De bár a pápa eleinte ellenpüspököt nevezett ki Márton minorität, utóbb csakugyan beleegyezett a választásba. Azonban Endre halála után (1331) ujra nevezett ki ellenpüspököt Pált, kinek még kinevezési díját is elengedé, a káptalan által választott II. Endre püspök helyett.

De végre lecsendesült Erdély, s viszonya a magyar koronához mind szabályosabb alakot kezde ölteni. Kétségkivül Károlynál jobban senki sem tudá, hogy mily fontos drága köve a koronának ez ország. S soha egy perczig sem tévesztette ezt szemei elől. Vajdájává olyan embert nevezett ki, ki személyéhez közel állott, bizalmát birta s intézkedéseiben sok bölcseséget tanusitott. Kineveztetése napjától ura haláláig, talán azontul is folytatta ez hivatalát, tevékenyen és buzgón. Társai és alvajdái csak kevés történeti nyomot hagytak maguk után: Csellei, Mihály s egy másik Tamás csak mint alárendeltek jelennek meg, s csak Dósa bir mellette nagyobb nyomattékkal. Maga Tamás vezette a nemesek tordai gyüléseit, melyeknek nyomai szaporodni kezdenek*), s melyek közül különösen fontos az 1342-iki. Itt részben oly intézkedések hozatnak be, melyeket a király már elrendelt. Szabályoztatnak a törvényes keresetekben adott feleletek, melyek szabatosak és rövidek tartoznak lenni, az eskü-letételek és a megyei perrendtartás. A ki tolvajt vagy rablót fog el, vagyona harmadát kapja, a nemes maga itél jobbágyai felett, rablás, gyilkolás és hatalmaskodási esetek kivéte-

*) Dod. Dipl. VIII. 4. 420, hol az 1339-ikinek van nyoma.

lével*). A nemesek s főispánok közt a vajda a biró, de sem a vajdának, sem a főispánoknak végrehajtó birája (exactor) nem járhat el a szolgabiró vagy annak embere nélkül, s a nemes felett pedig, ha elfogatik is, csak maguk a vajdák itélhetnek s nem akár hivatalnokaik, akár várnagyaik.

Ezintézkedések már magukon hordozák Károly ujitásainak bélyegét. A magyar állam szervezetében neki sokat kelle reformálnia. Mind amellett, hogy az alkotmányosság tetemes előhaladást tett a tizennegyedik század kezdetéig, maga az államszervezet a felbomlás széléhez jutott. Ha sok időn át a királyok testvéreikkel, rokonaikkal osztoztak az országon, utóljára egyes hatalmasok követeltek abból részt. Károly egyesité azt. Ha a várszerkezet kezdetben olyan katonai institutio volt, mely az ország hatalmi állásának teljesen megfelelt, utóljára még a belvédelemre sem volt elegendő, s a királyi hadsereg nem mindig tudott mérközni egyegy dynasta csapataival. S épen ezekből kerültek ki a banderiumok. Ha a kamarai nyereség mint adónem legkevésbbé tetszett terhesnek, de a zsidók és izmaeliták kezében az ország átkává s szegénységének forrásává vált: szükség vala azt rendes adóvá változtatni. Ha Magyarország helyzeténél, fekvésénél fogva hivatva volt a keleti államok soraiban vezérszerepet játszani: gyengesége s szakadozottsága nem engedé, hogy szomszédai közt tekintélylyé forrja ki magát.

Károlylyal uj aera kezdődik. Nem hiában állitá, hogy neki van legtöbb joga a magyar koronához, hogy ő és csak ő az egyetlen igaz, jogos árpádvéri trónörökös. Ő valóban magyar király volt mint Kálmán, Béla vagy László, nem kisebb ezeknél, egy ujabb István, egy

*) Hogy az 1298 ikinak nevezett törvények közül a 45-iken kezdődők Károly alatt keltek, megmutatta Bartal nagybecsü Commentatióiban. Hasonló intézkedéseknek ezekben nyoma van. Az okmány C. D. VIII. 4. 620. közölve van.

második alkotó. Romokat talált, de uj alapokat hagyott fiára, melyen az végtelen dicsőséggel épithetett. S ez épület Magyarország nagysága volt. A hűbériség, milyenné ő alkotá, a korona fényével a birodalom hatalmi állásának is forrásává lőn. A korona örökösödése, a banderiumok felállitása, a kapuszám szerénti adózás behozatala, Magyarországnak ujra nagyhatalmi állásra emelése, oly sokoldalu és lényeges reformok, mennyit Isván óta bármelyik királyunknál hasztalan keresnénk. Az keresztyénné, Károly európai hatalmassággá tette birodalmát.

II.

Károly fiát Lajost az utókor nagynak nevezte el. És e melléknevet nálánál méltóbban senki sem érdemli meg. Atyja nyomdokin haladt, szellemében uralkodott s munkáját végrehajtá. Igen sokat tanult attól, pedig oly ifju volt, midőn a trónra lépett. Negyvenéves uralkodásának nincs egy napja sem, melyre végperczében pirulással kellett volna gondolnia. A már megszilárdult hűbériség tőle nem követelt áldozatokat, mint atyjától. S ha annak beigtatása a szerencsétlen Zách-család vérét kivánta, alatta már mint a hazaszeretet és lovagiasság forrása jelenik meg. A királyság eszménynyé vált, de a nemesség, mely e körül gyülekezett, tisztán magyar vala, mint maga az első hűbérur, a király. S ennél többre nem is terjedt a hűbériség, mely épen nem gátolta a nemzet politikai szabad mozgását. Az ősiség nem csak a családoknak, de a magyar nemzetnek is palladiuma volt.

Lajos első trónfoglalási napjait a szászok fölzendülése háboritotta meg. Károly utolsó pénzügyi intézkedései, a kamarai nyereségnek egyenes (vagy kapuszám szerinti) adózássá alakitása birta ezeket lázadásra. Ugy látszik, hogy Tamás vajda — ki még viselte e hivatalát Lajos trónra léptekor — a szászok adó-általányát,

melyet kamarai nyeremény fejében II. Endre óta egy összegben fizettek, portai adózássá akarta változtatni*), miben ezek régi kiváltságaik megsértését látták. De a mozgalom könyü szerrel el lőn nyomva. Nagy számmal gyülekeztek a zászlósok Lajos körül, kikkel ő Erdélybe nyomult és a szászok „megzaboláztattak, s engedelmességre lönnek téritve". Az ifju királynak ez első diadala kettős volt, mert még szászföldi tartózkodása alatt megjelent nála Sándor a havasalföldi vajda, s gazdag ajándékokkal egyetemben bemutatta hódolatát.

Tamás vajda már ekkor nem állott az erdélyi ügyek élén. Lajos őt a kevei s krassói terjedelmes bánságok grófjává tette, az erdélyi vajdaságot pedig Pecseith Miklósnak és Dénesnek adta. Az első mint egyszersmind szolnoki főispán volt első a rangban**). A székelyek grófja pedig ez idétt Laczkfi Endre hasonlag székely ispán Laczkfinak fia volt, ki a szokásos szász, brassai, beszterczei ispánságok mellett még Szatmár és Máramaros megyéknek is élén állott***). Lajos is, mint atyja, szerette a kisebb családokat felemelni, hatalmasokká tenni, s szerette a kipróbált hűségüeket mennél több hivatallal ruházni fel. Igy lett ezen Endrének testvére István Erdélynek egyik legnevezetesebb vajdájává 1346-ban, utóbb pedig maga Endre Istvánnak hivatali utódjává. A Laczkfi, Konth, Drágfi-családok mind egyforma viszonyoknak köszönték emelkedésöket.

---

*) „Censum consvetum ac jura regalia solvere denegasset" mondja Küküllői János Thuróczinál Cap. II. De minő más adó lehetett ez, ha nem az uj, a Károly-féle?

**) Fejér IX. 1. 54. és 56.ll . az okmányok aláirásaiban.

***) Fejér IX. 1. 263. 732. 2. 118. Atyját lásd VIII, 3. 377. Hogy Laczkfi volt, mondja Fehér IX. 2. 118. és Küküllői János caput VI, ki mind őt, mind testvérét Istvánt Laczkfiaknak irja. Hogy ezen Laczk mester s következőleg fiai is Aporok lettek volna azt csak Szegedi gondolta, s bebizonyitni gyarló elmefuttatással akarta.

Lajos király gyakran fordult meg az erdélyi részekben. A szászok zendülésének leverése után két évvel megint itt, jelesül Gyulafehérvárt találjuk. András püspök s a nemesek, székelyek és szászok közt némely peres kérdések felett sok surlódás támadt. A püspökségnek javai és kiváltságai megszaporodtak, de, a mint látszik, sem ő nem tartá magát ezek korlátai közt, sem a világiak nem akarák jogait tisztelni. Ez ügyben intézkedett most Lajos. A házassági ügyek, nászajándék, leánynegyed — ez még nem volt eltörölve az aranybullából — szüzek, nők meggyalázása paráznaság (ha csak nem bűnvádilag tárgyaltatik) az egyházi hatóság elé tartoznak. A püspök függő perben nem mondhat átkot, nemesek birtokait nem foglalhatja el, s nem szerezheti meg különös engedély nélkül, s ezekbe papot nem állithat be. Az általa elfoglalt birtokok felett hozzon a vajda végleges itéletet*).

Ez okmány, ha korlátokat vont is a püspök és vajdai jogok közt, az utóbbinak kedvezett, mert Lajosnak kevesebb fegyvere volt az egyházi mint a világi nagyok hatalmaskodása ellen. Hisz Endre püspök egy ízben nem bocsátá be Fehérvárba, miért börtönnel lakolt ugyan, de a példa a királyt vigyázatra intheté. Horvátországban egy-egy bán alig pár évig viselhette hivatalát, sőt egy ízben testvérét Istvánt tette bánná. Erdélyben más módokat használt. Egy évben ugyanezen Istvánt herczeggé tette ugyan (1351-b.), de ez, ugylátszik, kivételes eset. Nemcsak mindkét vajdai szék volt legtöbbnyire betöltve, hanem néha — ha valamely fontos ügy adta magát elő, vagy valamelyik nem volt a birodalomban, — három is volt**), sőt rendesen az alvaj-

*) Cod. Dipl. IX. 1. 193—5. ll.

**) Pl. 1346-ban István C. D. IX. 1. 448. Miklós IX. 1. 360. Dénes egy Baliánál közlött okmány 170. l. kik közül a két utóbbi 1342 óta folytatta hivatalát és 1348-ban István mellett Péter C. D. IX, 7. 75. s 1349-ben viszont Dénes IX. 7. 93. Alvajdák ez évekről László és Péter. S ez utóbb is ugy van, mint ezt Fejér-

dai széket is betöltve látjuk. E helyett egyik vagy másik vajda kezében egyesül a megyék és székely székek kormányzata, viszont az ujabb szász ispánságok — Brassó, Besztercze, a két szék — koronként az utóbbitól elszakadnak. Mind ezt a belkormányzás szilárdsága tette szükségessé: mert a társ- és mellékországokban a főfelügyelet kevesebb bajjal járt, ha a legfőbb hivatal nem volt örökülő, vagy többek közt megosztaték.

S ily módon is nagy fontosságu volt Erdély. Midőn Lajos 1347-ben a nápolyi királyság meghóditására s gyalázatosan kivégzett testvére megboszulására ment, István vajda, a Laczk székely ispán fia, nagy szolgálatokat tett neki. Nemcsak nevezetes haderőt csatolt seregéhez, hanem az ütközetben is kitüntette magát, három nagy diadalt nyert, s végre Nápoly kormányzójává lett. Lajos nem győzi magasztalni érdemeit, vitézségét, tehetségeit*), a harczokban „hol a kevélyek elvesztek, a vitézek és harcziasok öszveomlottak, s a hűségtelenek a halálos gyehenna poharát ivák", a várvivásokban, melyek közül sokat elfoglalt, s a véletlen támadásokban, melyekkel az ellenségnek sok kárt csinált. De ily tulajdonok mellett sem tarthatá fenn magát István vajda sokáig Lajos haza térte után. A condottierik zsoldjaikért felzendültek, harczosainak sorai a ragály és sok csaták miatt megritkultak Johanna pártja tevékenyebb vala mint valaha — s egy összeesküvést hozott létre, melynek egyenes czélja a helytartó elfogása volt. István visszatért Magyarországba, s 1350-ben a Muraközt nyeré, fiai közül pedig az egyik Dénes már ekkor főlovászmester volt, s majd a másik Miklós is székely ispánná s három megye főispánjává leve.

Ily könyen nem mondott le Lajos Nápolyról. Zászlósai, főpapság szokatlan számmal vezették hozzá ban-

---

ben szétszórt okmányok bizonyitják. De Kont Miklós nem volt vajda még ekkor.

*) Adománylevél István vajdának, Fejér IX. 1. 482. és 760. ll.

deriumaikat, s 1350-ben tengeren ment a nápolyi földre. De Aversa ostroma forduló pont volt István vajdára nézve, habár uradalmait itt nyeré. Megfosztatott a fővezérségtől, s helyébe Tóth Lőrincz fiát Miklóst, ki Kont néven is emlittetik, tette azzá, sőt e férfiu még a vajdaságban is utódja volt*). Bár István a kegyvesztés miatt, a hol csak tehette, zavart okozott, Lajos nem vonta meg kegyét családjától. Midőn Nápolyból visszatért, Laczkfi Endrét, az István testvérét s a székelyek ispánját**) hagyta ott kormányzóul, maga pedig Román át vette utját hazájába. De midőn a pápai itélet is ki lőn hirdetve, Lajos végkép visszavonta sergeit a nápolyi földről, s Endrét, a magyar hadak fővezérét gazdag adományokkal látta el. És Endre méltó volt a jutalomra: itthonn 1352-ben ujabb küzdelem várta. A tatárok több ízben tettek Erdélybe becsapásokat: igy 1345-ben s 1352-ben a litván Kejstut biztatására Athlamos vezérök alatt. Endre a székelyek élén ellenök megy, megveri csapataikat, magát Athlamost is elfogta s Visegrádra küldé a királyhoz. A király a diadalmas hőst Kont Miklós mellé vajdává nevezé ki, s parancsot adott ki, hogy a végvárak, főként a pogányok felől levők, kijavittassanak, felszereltessenek***).

E tatár dulások alatt Erdély is sokat szenvedett s főként a Barczaság volt a zsákmánylások első tárgya:

---

*) Küküllői János Cap. XXI. Quod factum Stephanum vajvodam exacerbavit ac processum negotiorum regis multum perturbavit. — Kontot az okmányok Nicolaus filius Laurentii, néhol Nicolaus Kontnak (Cod. D. IX. 2. 311) nevezik. A vajdaságot 1351—55 közt viseli, ekkor nádorrá lesz. Turóczi minâkét nevén nevezi.

**) Küküllői Endrét vajdának irja: de még nem volt az. 1354 és 60 közt minden évben emlittetik egy-egy okmányon s jelesül 1354-ben András és Miklós s 55-ben mellettök Dénes (C. D. IX. 2. 391.) Az 1354-iki okmányban Schuller Urkundenbuch 1. pridem comes sicolorum-nak nevezi magát. Még egy 1351-iki okmány (C. D. IX. 2. 118.) székely ispánnak mondja.

***) Schuller Urkudenbuch 1.

de a szomszéd Moldva egészen néptelenné lett. A XIII-ik századi nagy tatár pusztitás óta itt megint kezdett egy uj Kunország alakulni kun és bessenyő népességgel, s egyes oláh kenézségek váltak ki, s bár a magyar koronától függetlenekké lettek*), de állammá szilárdulni a tatárok miatt egyik sem birt. Az Athlamosféle hadjárat alatt sokat szenvedett ez ország, s a székelyek e diadal által vérszemet kapva „gyakran beütöttek oda — mondja Küküllői János — s gazdag zsákmánynyal tértek haza, mi miatt a tatárok a távoli parti helyekre vonultak rokonaikhoz.“ Nehány évvel utóbb az ily módon néptelenné lett földeket Drágos, a Gyula fia — mint Lajos nevezi őt — egy mármarosi kenéz, Lajos király tudtával, benépesité oláhjaival, s többszörös küzdelmek után lassanként állammá alakitá, mely — a mai Moldova és Bessarábia volt — a magyar király hűbéruraságát elismeré, sőt Drágos ettől terjedelmes uradalmakat is nyert. A mármarosi földekre pedig Koriatovics Tódor oroszokat telepitett, hasonlag Lajos király beegyezésével.

Ily módon a magyar birodalom mellett, közvetlenül Erdély szomszédságában másfél század alatt két oláh állam alakult, melyek Lajost ugyan hűbéruroknak ismerték el, de zendülésre mindig készen állottak, s főként ez időben Erdélyt forrongásban tartották. Már ugyanazon Sándor vajda, ki Lajosnak uralkodása kezdetén meghódolt, életének utolsó éveiben elszakadt tőle, s most fia Vlajkó (vagy Ulászló) is atyja nyomdokin haladt, sőt függetlensége jeléül királyi czimet vett fel. Lajos 1365. telén már hozzáfogott a készületekhez, hogy a pártost engedelmességre téritse**), s elrendelé,

*) Cod. Dipl. IX. 3. 159.

**) Az ezt bizonyitó nagyfontosságu okmányt kiadta Wenzel Gusztáv Történelmi Tár II. 186. Tévednek, kik Lajos e hadjáratát 1366-ra teszik. Lajos 1365. apr. 26-án Zalánkemén alatt s máj. 30. Viddin alatt ad ki okmányt. C. D. IX. 3. 490. 6. 134. és 501. ll.

hogy a zászlóaljak febr. 24-én Temesvár alatt legyenek. A királynak nem a Vlajkó leigázása volt egyedüli czélja. A törökök (1364-b.) már elfoglalták Sziszmántól Bolgárország egy részét, sőt ez, hogy birtokait megtarthassa, leányát a Murad szultán háremébe adta. Lajos Bolgárország többi részét akarta a magyar korona fennhatósága alá hajtani, hogy a keresztyénségnek, a veszélyes s nagy erővel megjelent szomszédság ellenében biztosithassa. S midőn Vlajkó még a hadjárat kezdete előtt meghódolt és seregéhez csatlakozott, egyenesen Bolgárország ellen ment, a Sziszman testvérét Sztraszczimirt, ki a viddini kerületet birta, elfogta s e kerület bánjává Dénest az erdélyi vajdát tette*).

Bármily gyorsan leveretett is a Vlajkó mozgalma, Erdélyre nézve nem volt nyomnélküli. Itt a kenézségek állása naponként sülyedt, főként mióta Lajos 1365-ben a nemeseknek jobbágyaik feletti biráskodási jogát megujitá**). Némelyeket ez időben a kenézek közül a király erősitett meg, mások egyszerüen köz-kenézek voltak, uradalmi ispánok, falusi birák, s csak annyi és olynemü joggal birók, mint a magyar ilynemü emberek. Igy volt a törvény előtt, de a közéletben még is, tüzhelyénél, oláhjai közt befolyással, tekintélylyel birt. Sok veszélyes törekvéseket táplált szivében. Ime a két oláh föld uralkodó oláhsága erdélyi telep volt — nem természetes-e, hogy itt is, még tiltott utakon is, előre tört? A viddini hadjárat után a bonyodalmak akkorára nőttek, hogy Lajos királynak személyesen kelle az erdélyi részekben megjelenni.

Lajos az 1366-iki év tavaszának s nyarának egy részét, april havától augustusig Erdélyben tölté. Bejárta a magyar és székely vidékek nevezetes részét,

*) Igy nevezi Lajos egy 1366-ban kiadott okmányban C. D. IX. 3. 561. Utóbb csakugyan Sztraszczimirt tette viddini bánná. Thuróczi III. k. 34. fej.

**) C. D. IX. 3. 503. De a szokásos három eset itt is ki van véve.

megfordult Beszterczén is kétszer, hol ezeknek papválasztási és törvénykezési jogát megerősité s őket ellátta a szebeni kiváltságokkal, megerősité a hét szász széknek — azaz a szebeni ispánságnak — kiváltságlevelét, törvénynapot tart (jul. 14-én) Tordán*). De legfontosabb volt a megyék viszonyait szabályozó rendelete.

Az okmányt jul. 28-án állitá ki. Bevezetése nem csak az alattvalók terheinek könnyitéséről beszél, hanem botrányokról, melyek a közcsendet háboriták. Vége felé már a szent korona ellen Erdélyben fölzendülteket emleget. Kik voltak a zendülők? az okirat egyenesen az oláhok ellen intéztetett, s sokhelyt rögtön itélő birósági szigorral van fogalmazva. Nemcsak rabló gyilkosok voltak azon kiválólag oláhok, kiket Lajos gonosztevőknek nevez, s kik az alattvalók nyugalmát naponként végetlenül háborgatják. Ez még nem fejtené meg a királynak oly hosszas jelenlétét s oly szigoru rendeleteit. Más okmányokból is tudjuk, hogy a kenézek háborut folytatnak a két szomszéd oláhföldi népekkel egyesülve a vajdák ellen, mely rablás és gyilkolással volt kapcsolatban**). Aztán azon buzgalom, melylyel Lajos a keleti egyház hiveit téritgeté, csak nevelhette az oláhok elégületlenségét. A fosztogatások most is zendülésig fajultak, s nem hihető-e, hogy kezdetben Vlajkó is szerepet játszott azokban? Aprilistől juniusig jelenlétét e mozgalom igényelte, azután pedig rendeletet tesz közzé, mely még fennmaradt nyomait is kiirtsa. Hogy az erdélyi hivek a főként oláh gonosztevőket elnyomhassák, a tolvajok, rablók vagy bűnvádi perbe esettek ellenfeleik által megölethetők két velök egyrangu egyén bizonyitására. Ha pedig csak rájok bizonyul a tett; ötven vele egyrangunak bizonyitása ki-

*) Mint maga emliti egy levelében. C. D. IX. 3. 170. Thuróczi mondja, hogy a bosznya hadjárat alatt a királyi pecsét elveszett, s azt a beszterczeiek vették meg. Schwandtnernél 109 l.

**) Schuller Urkundenbuch I. 10. l.

vántatik meg. Ilz esetben egy kenéz bizonysága fölér egy nemesével, ha megvan a király által erősitve, ha nincs: egy fertós homagiumu (azaz 14 garas fejváltságot fizető) falusi biróéval; de a köz oláh csak fél fertós emberrel ér föl. A városok a rablót, tolvajt, csak ha tetten kapták tartóztathatják le, s a megsértett nem vehet magának elégtételt. A nemesek bármily dolog, vagy személy felett csak illető urok utján itélhetnek. A király, vajdák vagy másoknak hasonló tetten kapott várnagyjai megidézhetők. A közemberek vagy oláhok mindenütt elfoghatók, a nemesek megbüntetésre a vajdának adassanak ki. A ki a királyi személyhez hűtleneknek pártját fogja, maga is hűtlenségi bünbe esik. Minthogy a nemesek s birtokaik a kamarai nyeremény fizetésétől, s élelmi szerek szolgáltatásától (Róbert K. régi engedélye alapján) felmentettek, tartoznak az erdélyi mozgalmak leverésében közreműködni. S e naptól fova az erdélyi jobbágyság csak az ugynevezett quinquagesimát fizette*).

Hinni lehet, hogy e szigoru rendszabályok Erdélyben helyreálliták a nyugalmat Lajos, ki dél és kelet felé már eddig is messze kiterjeszté országa határait, most azok megtartásán munkált. Belátta, hogy ha az eretnekektől s elszakadtaktól lakott földeket az anyaállam uralkodó vallásának felvételére birhatja, a kapocs is szorosabbá válik. E czélból mindenfelé minoritákat küldött, kik csakhamar nagy eredményekkel kérkedtek. Mind az hivságos külsőség volt, s komoly alappal nem birt — sőt Havasalföldén a minoriták meggyilkolását idézte elő (1367-ben), mi nyilván mutatja, hogy Vlajkó meghódolása szinleges volt csak.

Az oláh vajda e véres tett után ujra megkezdé a háborut. Sergeivel Erdély alsó részeit dulta: a Barczaságot, mely ez ország egyik leggazdagabb vidéke volt,

*) Cod. Dipl. IX. 3. 552. A quinquagesimaról Corpus Juris. Albert r. art. 7. II. Uászló Decr. majus art. 26.

s Szeben környékét, hol Talmácsot kolostorával felégette*). A király december 13-án (1367.) hadfelhivást hirdetett ki az erdélyi nemességhez: „Lovaitokkal s fegyvereitekkel oly gyorsan hadkészen álljatok, hogy ha közétek megyünk, régi szokásos hűségtek szerint velünk utra kelhesseték. Tudjátok ti mindnyájan, hogy eddigelé minden kivánságotokat teljesitettük s Isten segedelmével teljesitjük is“**).

Mióta Dienes vajda — ki korábban székely ispán is volt — bodoni kapitánynyá és temesi bánná is lett, az erdélyi második vajdaság Laczkfi Miklósra, az István vajda fiára, s még 1366-ban székely ispánra, bizatott. Ő volt megbizva, hogy a székelyekkel s nemesekkel a hegyeken át nyomuljon Havasalföldére, maga a király alulról Bolgárországból volt ellene menendő. Miklós kezdetben szerencsével harczolt. Az Iloncsa folyónál több erődöt megostromolt s Vlajk vezérét Dragomert megverte. De midőn vigyázatlanult nyomult előre, az oláhok megrohanták az erdőből és sűrükből egy szoros helyen. Maga Miklós, alvajdája Péter, Vass Dezső, Veres Péter a küküllői várnagy, sok székely és magyar urral elestek. A magyar sereg megszaladt, sokan felkonczoltattak, s csak kevesen menekültek haza a Miklós vajda holt-testével. De ezalatt maga Vlajk vajda Garay Miklós macsói bán által megveretést szenvedett. A király pedig ez események következtében Szörény és Törcsvár megerősitésére s Talmács közelében Landskron épitésére rendeletet adott ki***). De Vlajk is belátta, hogy Lajos ellen hijában ragad fegyvert, s meg-

*) Cod. Dipl. XI. k. erdélyi regesták közt.

**) C. D. IX. 4. 48. l. E hadjáratot Engel 1367-re s mások 1369-re teszik. De tévednek. Nemcsak e hadfelhivás mutatja, hanem a talmácsi események, a brassai szerződés, az abban emlitett békekötés, s főként a Vlajk vajda okmányainak czimjei.

***) Cod. Dipl. IX. 3.158. 560. ll. 4. 39 s 118. ll. A hadjárat eseményeit Küküllői János beszéli el a 38-ik fejezetben. Landskron C. D. IX. 4. 218. l.

hódolt. A békealkudozásokat Lépes Demeter mester vezette, ki Vlajk és a brassaiak közt egy kereskedelmi szerződést is hozott létre. Ettőlfogva Vlajk a szörényi bán czimét is viselte, mit ekkor nyert Lajostól, s okmányaiban vajdának magát a király kegyelméből vallá*). És Lajos, hogy még jobban lekötelezze, 1369-ben Fogarasföldével megajándékozá, azon feltétellel, hogy oda uj telepeket szállitson**). A békének és megkegyelmezésnek egyik feltétele volt, hogy Vlajkó a cath. vallást vegye fel, s annak terjesztésére közreműködjék. E czélból ő 1369-ben rendeletet adott ki, hogy azon suffraganeus püspököt, kit az erdélyi püspök (Kanisai) Demeter küld — minthogy országa atyja Sándor idejétől fogva ezen dioecesishez tartozik — alattvalói szivesen fogadják s mindenben segéljék. Ez időben a milkovi püspökség felelevenittetett, bár rövid időre, s ezuttal az egri érsekség dioecesiséhez tartozott***). Lajos térítési buzgalma Moldvára is kiterjedt, hol ekkor egy másik Laczk, a Drágos fia volt a vajda, s hol a minoriták hasonlag sikerrel folytatták a térítést, annyira, hogy már 1370-ben külön püspököt kértek, s s még ez évben nyertek is †). De e térités is, mint több más nagyszerü czélzata Lajosnak, nem ment tul a kezdeményezésen, habár magában Erdélyben is szigoru rendeletek által akarta a keleti vallást elnyomni. Az oláhság tömege keleti vallásu maradt††).

De ha Lajos legmesszehatóbb terveit, téritéseit, keleti politikáját, a lengyel és magyar korona összecsat-

*) Cod. Dipl. IX. 4. 148.

**) Cod. Dipl. IX. 4. 210. Ezt nevezé Lajk egy okmányában — IX. 4. 477 — novae plantationisnak. Ez okmány 1372-ben kelt.

***) Cod. Dipl. IX. 3. 159. l. 4. 411. l. összehasonlitandó Pray Hierarchia I. 423. Cod Dipl. IX. 4. 587 és és 5 63. l.

†) Cod. Dipl. IX. 4. 216. l. s ujra lenyomva a 7-dik volumen-ben.

††) Batthyáni Leges Eccles. III. k. 406.

lását az idők vihara meg is hiusitá: mindenki el fogja ismerni, hogy uralkodása országaira nézve az áldás hosszu sora volt. Ha a pápai követ azt irá a német császárnak, hogy benne nem tudott felfedezni mást, mint csupa jót: hozzá tehette volna: és nagyot. Az, mi e nagyságot egész nagyságában felmutatja, uralkodásának összege, kivül esik e szerény lapokon, mely csak összeállitott töredéket nyujthat feladatához képest. Miért ismételni, hogy nagyság valódiabban, bölcsesség szerényebben, a tudomány és müvészet szeretete áldásteljesebben soha sem lépett fel, hogy senki nem csinált mélyebb reformokat oly kevés zajjal, nem boldogitá alattvalóit helyesebb eszközökkel, s nem tette országát félvilág birájává minden zaj nélkül. Ezt mindenki tudja, s nekünk uralkodása utolsó éveiből még csak egy pár adatkát kell kiemelnünk.

Az erdélyi első vajdaságot Miklós elesése után 1369—72-ig Simontornyai Imre viselte, kinek testvére István székely ispán volt. Azután három évig Laczkovics István s utóbb László ült a vajdai széken 1391-ig. A király több ízben megfordult Erdélyben ezalatt is, mindig áldást osztogató kezekkel. Intézkedett a püspökök és apátok biráskodási jogai fenntartása mellett, 1379-ben közgyülést hirdetett a szászoknak, hogy azon kiváltságaikat királyi megerősités végett összeirják, emelte főként a városokat, védte azoknak önállóságát, kereskedhetési kiváltságokkal látta el, Brassónak Jádráig Szebennek Bécs, Cseh,- és Dalmátország felé engedett utat, nem hagyá háborgatni a Kolozsvárra beköltöző szabadokat, s a czéhrendszer emelése végett megbizta Goblin püspököt, ki született szász volt s székét magas müveltségeért nyerte, s Scharfeneck talmácsi várnagyot, hogy az ipar, és czéh-rendszabályokat javitsák ki.

De Lajos halála után eme szép és gazdag vidékre szomoru napok vártak. Nem leányán s utódján Mária királynén, nem özvegyén Erzsébeten mult, hogy a szász

ispánság nyugalma megzavartaték. Mária 1383-ban kimondá, hogy ő a szász kalmárok kiváltságait meg akarja tartani, s tiltá a harminczadosok zsarolásait, anyja pedig Szebenből 1384-ben eltiltá a vásárra járó kalmárokat. A szomszéd oláh kenézségek valóságos rabló-járatokat intéztek ellene: raboltak, gyujtogattak, fosztogattak, szervezett, vezérekkel ellátott hadcsapatokkal verték le a szászokat. Valamint Fogaras a havasalföldi vajda uradalma volt, hol az birt még adományozási joggal is, épen ugy az alsó kenézségek is szorosabban akartak a rokon államhoz csatlakozni. E mozgalmakban a keresztyénszigetiek némely oláhországiakat meggyilkoltak, s a követelt váltság nevelte a surlódást. Gobelin püspök — a királynék kegyencze, kiktől ez tekintélyes örök adományt nyert — a szászok és Vladimir vezér s a táborozó oláhok közt hozott ugyan 1393-ban békét létre, mely minden eddigi sérelmekre fátyolt kivánt boritni, eltiltá az oláhokat a szász legelőkről, a Talmácstól a nagy oláh városig (melyik volt ez?) terjedő határőrzést az oláhokra bizta, ujra életbe lépteté a hétszemély tanuskodását a rabló-gyikosok és orgazdák ellen, s az oláhoknak a fegyverhordást csak szükség esetére engedé meg: de azért a béke nem volt tartós. Három évvel utóbb Sipos Elek oláh vezér, egy csomó kenézzel és szökött jobbágygyal megint pusztitotta környéket, fosztogatta a kereskedőket: ugy, hogy a királynénak kelle parancsot adnia ki e támadás elnyomására*).

Eme mozgalmak megint az oláhországi ügyekkel állottak kapcsolatban.

III.

Ez ideig Magyarország északon és délen apró szláv államoktól volt körülvéve, melyek közül egyik-másik

*) Cod. Dipl. X. 8. 116. I. 1. 145. 68. 132 és 290. ll. Gobelin püspök Omlást nyeré, mely halála után az oláh vajdákra szállott, s azok birtokában maradt mintegy félszázadig.

egy-egy hatalmasabb királynak meghódolt. Veszélyesek azonban sohasem voltak. Most ez államokat északon egy szláv, délen egy csak nemrég feltünt hatalmasság kezdé egyesitni. Emitt a török, amott a lengyel: s a magyar államok élén a ledér Zsigmond állt.

Hedvig Lajos leánya kezét Jagjel Ulászlónak nyujtván, összekapcsolta a lengyel és lithván tartományokat. De Galiczia még mindig Magyarországhoz tartozott, s annak visszacsatolását a lengyel nemzet élénkül ohajtá. A trónvillongási zavarok kedveztek e vállalatnak, miután a királyi pár az oláh és moldvai vajdákkal szövetséget kötött, melynek folytán ezek a lengyel koronához csatlakoztak, Hedvig személyesen ment Vörösoroszország visszafoglalására. Zsigmond maga részéről legalább e hűbéres országokat kivánta visszacsatolni, s 1390-ben hadjáratot kezdett a két hűbéres ország ellen. Mircse az oláh vajda, ki épen oly kétszinü volt mint Vlajk, hirtelen meghódolt s kiegyezett vele — de nem István a moldvai. Ekkor Kanizsay János a székelyek ispánja saját dandárával s a székelységgel előre benyomult az országba, rabolva és pusztitva, hogy a királyi seregnek utat készitsen. Midőn a király megérkezett, már az utak el voltak foglalva, s Kanizsay és a királyi sergek István vajdán fényes diadalokat arattak és egészen fővárosáig nyomultak. István meghódolt, hűséget esküdött és adófizetésre kötelezte magát. Két év mulva Mircse támadt fel, ki kedvezőknek hitte a körülményeket az elszakadásra, s Bajazid török szultántól kért és nyert segélyt. Zsigmond e hadjáratában is hasznos szolgálatot tettek a Kanizsay székelyei: Mircse megveretett s kis Nikápoly bevétetett*).

E harcz, melyben a szultán csapatai csak alig lép-

*) Mircse magát szörényi bánnak nevezi, de 1393-ig mások viselik e czimet, azután pedig 1408-ig mindig vacat pótolja a bán nevét az okmányokon. Ekkor Ozorai Pipo viseli. C. D. X. 7. 687.

tek fel, s az azt megelőző szerémi pusztitások, kisszerü előjátékai voltak ama hosszas és véres haláltusának, mely a magyar és török nemzet közt keletkezett s már pár évvel utóbb egész nagyságában kitört. De teljesen jellemzetes s hasonló az alvidéki mozgalmakhoz. Kétes hűségü s felszabadulni törekvő hűbéreseket látunk ott is, itt is, készeket szövetkezni a törökkel. Az egész betegességig tevékeny király alatt egymásután hullanak el a koronaországok s lazulnak kötelékeik az anyaállammal. Csak Erdély nem ingadozott, bár a kenézségi mozgalmak még mindig idéztek elő véres jeleneteket, de az olynemü hazaárulók, mint Kont és Horváthy, itt még teljesen ismeretlenek, s Laczkfi István itt akkor lett lázadóvá, midőn már nem volt vajda s az alvidéki urak czimboraságába vegyült.

És a sok lázadás, a melléktartományok foszladozása mégis aggasztották Zsigmondot. Nem annyira birodalma érdekeit s nagyságát látta azok által koczkáztatva, mint egyenesen csak hiuságát sértették, mert nála mindig a látszat, a ragyogás volt fő. Gondolt egy nagy csapásra, melylyel mind e bajok forrását bedugja, de valamint semmit sem birt kellőleg végrehajtani, ugy a törökökre irányzott első csapása is a kivitel pontján ellene fordult. A két oláh vajdát már alig mondhatá alattvalóinak, mert ezek lengyel Ulászlónak adott hűség-esküjöket csaknem évről évre megujiták, sőt Mircse a szörényi bánságot is lefoglalva tartá, ugy, hogy Bubek Detrik után (1393 óta) tizenöt éven át nem is nevezett ki Zsigmond bánt. Ezt a Mircsét, ki már is szépen megnevelte Havasalföldét, bár minden vazaljai közt leghitszegőbb s megbizhatlanabb volt, le akarta kötelezni. Ezért 1395 elején Erdélybe jött, s a vajdát magához rendelte. Mircse, mintha a legőszintébb szándékai lettek volna, habozás nélkül megjelent Brassóban, hol Zsigmond tartózkodott és szerződött Zsigmonddal. Ez okmányban több van a szokásos hizelgéseknél. Mircse sok ömlengéssel magasztalja a Zsig-

mond kegyeit, kel ki a törökök hitetlensége ellen s a királynak minden vállalatára a török és mások ellen segélyt esküszik. Még a régi kereskedelmi összeköttetések is meg lőnek ujitva, s Zsigmond Kanizsay István székely ispánt eltiltá, hogy az Oláhországból jövő szász kereskedőktől vámot vegyen*). Az oláh már az okmány kiállitásakor árulásra gondolt, s bár Zsigmond máskülönben is könyelmüen fogott hadjáratához, nikápolyi megveretését nem kis részben a Mircse árulásának, ki Laczkfival mindjárt a csata kezdetén megszaladt**), köszönheté. És kicsinyben mult, hogy koronája is utána nem veszett, s a temesvári gyülésen tett engedményei sem ellenfeleit nem csendesiték le végképen, sem nápolyi László törekvéseinek nem vetettek véget.

E gyülés határozata az idegeneket kitiltá az ország kormányáról: de az erdélyi államügyek élén álló két idegenre, a püspökre és vajdára nézve kivételt tett***). Az első Macarinus, helyesebben Maternus, az utóbbi Stibor vajda volt. Eme lengyel születésü főur egyaránt szerepel a történetben és mondában, de mindkét helyt különböző szereppel. Még Lajos alatt jött be az országba, Mária alatt már két megye főispánja volt, Zsigmond neki ajándékozza a Vágvidékét, s 1395-ben Szecsényi Frank vajdatársává teszi. A határt nem ismerő dühnek, az őrült pazarlásnak, a szivtelen kegyetlenségnek, melyeket a monda ráaggatott, sehol semmi nyoma. Az Anjouknak oly őszinte hive, mint Zsigmondnak. Segitette a zendülések ellen küzdelmeiben, s Erdélyben sok időn át minden ellenséges igyekezetet elnyomva tartott. S hogy nemcsak királya, hanem a

*) Cod. Dipl. X. 2. 270. 305 Ez utjában Zsigmond sok kiváltságot ad a szász kereskedőknek.

**) Hammer Geschichte des Osm. Reiches I. k 199. l.

***) Knauz értekezése az 1397-iki törvényekről Történelmi Tár III. k. 226. l.

nemzet előtt is tiszteletben állt: mutatja ki nem tiltatása.

A temesvári végzések Erdélyre is voltak hatással. Valamint a magyarországi decretumok külön kihirdettettek a nemesek tordai gyülésein, épen ugy volt az országnak különös esetekre statutarius joga, melyet néha a király elnöklete alatt vett foganatba, s a tordai törvénynap sokszor politikai határozatok szinhelye volt. 1398-ban a nemesség egy Apafit s egy Gyerőfit bizott meg az ország sérelmeit Zsigmond elé terjeszteni. A király e követektől izent vissza: higyjenek megbizottjaiknak, kik megviszik válaszát s igéretét, hogy ügyeiket személyesen fogja elintézni. A püspöki és egyházi oláhoknak tized alól fölmentését elhalasztja, az okból mert a püspöknek saját zászlóalja van, az egyházi férfiak pedig bizonyos összeget tartoznak fizetni. Végül a nemesek ezuttal oláhaikat küldjék a táborozásra, magok mostanra fölmentetnek *).

Az ily események mindig bizonyos forrongást jellemzenek, de az, mig Stibor állt a dolog élén, ki nem törhetett. Sőt ez a kenézek s szászok közti surlódást is féken tartotta, midőn az egy királyi szolga megöléséért ujra csaknem a kitörés pontjáig érlelődött**). A szászok Zsigmond kormányának is kegyeltjei voltak: nem csak kereskedelmöket emelte telhetőleg, hanem Medgyes és Sink széket is kivette 1402-ben a székelyek ispánságának hatásköre alól s felruházta a szebenmegyei kiváltságokkal. Ez alkalmat adott a szász ispánság területének megnevelésére, mely ily módon az okmányokban ugynevezett hét és két széket foglalta magában***).

Ez évben Stibor erdélyi vajdaságának első szaka

*) Cod. Digl. X. 2. 213. de itt hiányzik az utóirat, mely olvasható Benkő Milkovia II. k. 323.

**) Cod. Dipl. X. 2. 719.

***) Az illető okmány töredéke Gräsernél Geschichte der Stadt Mediasch 9. l. jegyzet.

letelt, s ez évben Magyarországon, Horvátországban s Erdélyben oly erős forradalom támadt Zsigmond ellen, hogy többé már hatalmas párthivei sem tudták volna trónon tartani, s megmentését csak Nápolyi László — az ellenzék jelöltje gyávaságának köszönheté. A Zsigmond és Albert közt kötött örökösödési szerződést még az aláirók nagy része is sérelmesnek tartotta, s mig amaz testvére Venczel megaláztatása végett országától távol volt, László behivaték. A pápa ösztönzésére a főpapság ez utóbbi mellett nyilatkozott: Kanizsai az esztergomi érsek, Ludányi az egri püspök s Bubek a vránai perjel. Legelébb Horvátország s a tengerpart, azután Tul-a-duna, utóbb a Nyirség s végre Erdély is talpon voltak. Zsigmond elveszettnek látszott, s bár maga is vissza sietett országába, de nem ő, hanem Garay, Stibor, Rozgonyi, Perényi voltak, kik koronáját visszaszerezték. Debrői István a László-pártiak dunántuli kapitánya és Ludányi püspök megveretéseik után Erdélybe menekültek. A tengerpart és nyugoti Magyarország lecsendesültek, s csak Szathmár és Erdély lázongottak még bujtogatva Debrőitől és Ludányitól.

És ekkor, midőn már a mozgalom nagy része le volt verve, oct. 8-án átalános bűnbocsánatot adott ki a király. Az átalános kiadványok mellett egyes pontok kiválóan Erdélyről szóltak, mintegy bizonyságául, hogy e fölkelésben ez országnak fontos szerep jutott. Erdély két vajdája Marczali Miklós és Csáky Miklós az erdélyi lázadók megtéréséért kezeseket adtak s ennek fejében ezek visszakapták elveszett birtokaikat. Ezeknek neveit a vajdák irásban nyujtották be, s lefegyverzésökre harmincz napi határidőt nyertek. De ha valaki az erdélyiek közül még oct. 28-ika után is a rablás-, gyujtás-, gyilkolás- és lázadásról nem mondana le, el fog ítéltetni. A vajdák igérete nem teljesült s a boszus Zsigmond már dec. elején Laczkfi Jakabbal helyettesité őket*).

*) Cod. Dipl. X. 4, 204. 225. 241. ll.

Sem Debrői sem Ludányi nem tették le a fegyvert, sőt a László lobogóját hiveik közt a templomokban is kitették. Zsigmond végre 1404. november közepén Maróthi János bánt és Perényi Péter egykori székely ispánt fegyveres erővel küldé ellenök. Laczkfi vajdatársa ez időben Tamási Henrik fia János volt*). Debrői javait, Ludányi püspökségét veszté el. Állomása betöltetlen maradt 1410-ig, midőn a püspökséget az ifju Stibor nyerte el. Ennek atyja ez évben ujra vajdává lett s e hivatalát most halálig (1414) megtartá**).

Zsigmond a főhivatalok betöltése körül eddig is nagy vigyázattal járt el, ettől fogva még óvatosabb volt. Nem csak két székely ispánt nevezett ki egyszerre, hanem a vajdák hatáskörét is egyformává tette, mindketten viselték a szolnoki ispánságot sőt egyiket ugy mint másikat gyakran változtatta***).

De semmi sem menté meg Zsigmond kormányát nagy szerencsétlenségektől: sem reformjai, sem tevékenysége, sem bőkezüsége. Ha testvére ellen boldogult, annyival szerencsétlenebb volt a husziták ellen. Moldva és Oláhország a lengyel királynak hódoltak, Velencze a tenger mellékét keritette hatalmába, s habár a déli szlávok a magyar király természetes szövetségesei voltak a török ellen: mégis épen ezek lettek árulóivá a töröknél. Sokat tett, de ritkán az alkalmas perczben, sokat háboruskodott, de ritkán Magyarország valódi érdekében. Timur az angorai csatában a török birodalmat a végromlásra juttatá, s az alkalmas perczet, melyben Zsigmond ujra a Balkán-vonalig terjeszkedhetett volna, elszalasztá, nem használván fel a Bajazid fiai közt támadt trónversenygést. S másfél évtized elegendő volt

*) C. D. X. 4. 292. 310. ll.

**) Miller Episcopi Agrienses I. k. 389. l. C. Dipl. X. 5. 134. 501. 549. ll.

***) C. Dipl. X. 8. 493; 2, 568. Néha négy vajda is volt (C. D. X. 4. 687. l.), mi arra látszik mutatni, hogy a régibb vajdák is megtarták czimöket.

arra, hogy az ozman hatalmasság megint szervezze magát és megkezdje támadásait.

1420-ban nyár derekán, midőn Zsigmond a havasalföldi vajdával háboruba elegyedett, ennek ösztönzésére, a magyar sergek megveretése után, egy török sereg Erdély délnyugoti részét elözönli s szokása szerént dul, rabol, éget. Csáky Miklós vajda serget gyüjt s Hátszegnél utját akarja állani az ellenségnek: de megveretett, s serge nagy része odaveszett. A versengés Dán vajdával 1421-ben is tartott, habár a király által pártolt II. Mircse már elesett. S most megint nagy török sereg üt Erdélybe, a Barczaságba. Az őrvidékek — székelyek és szászok — nem voltak ugyan készületlenül, de az egyesült török-oláh sergeknek megfelelni sem tudtak. Megverettek s a székelyek elszaladtak a szászokat pedig felkonczolták. Brasó apr. 3-án bevétetett, feldulatott, tanácsa fogságba hurczoltatott, a Barczaság kiraboltatott ugy, hogy Zsigmondnak adóját több évre el kelle engednie. Ily körülmények közt, mivel a huszita háboruval elfoglalt Zsigmondtól segélyt nem várhattak, Erdély rendei tordai gyülésökön magok gondoskodtak magokról: szálljon táborba minden harmadik nemes és minden tizedik paraszt. De e fölkelésre már nem volt szükég: Zsigmond a törökkel fegyverszünetet kötött, Dán vajdával pedig — elismervén ez hűbéruraságát — kiegyezett*).

A fegyverszünetet Zsigmond 1424-ben megujitotta, s most a szultán egész haragját Dán vajda ellen fordítá, hogy Zsigmondhoz pártolásáért megbüntesse. Sereggel támadta meg, elkergette s helyébe Radult a bukott vajda testvérét ültette. És ez időben az öreg Lazarevits

*) Eder kritikai észrevételei Felmerhez 65. l. Végetlenül kár, hogy az itt kivonatban közlött okmányok most sincsenek egész terjedelmökben kiadva. Az 1421-iki békét Vindeck emliti. Kik e békét két évvel elébbre teszik, mellőzik az 1420. és 21-iki hadi tényeket, melyek fegyverszünet esetében mégis aligha megtörténtek volna. A hátszegi ütközetről l. C. D. XI. 504.

is megjelent a királyi udvarban segélyt kérve Zsigmondtól s előnyös egyezkedésre lépve vele (1426). A törökök uj terjedése, az alvidéki események, Dán és Lazarevits előadásai végre beláttaták Zsigmonddal, hogy minő drága időt szalasztott el tétlenül. De itt vala az ideje, hogy valaha biztositsa országait a veszélyes szomszédság ellen: s szokása szerént csinált jó terveket, hozzá fogott kivitelökhez, de végre egyet sem hajtott.

Még 1426. végén Erdélybe utazott Zsigmond. Lippa felől jött be, dec. 19-én Tordán volt, honnan egyenesen a szász földre tartott. Innen Maróthi Jánost Havasalföldére küldé, ki még e télen saját és a főurak, jelesül Pohárnok István banderiumaival Radult megfosztá a vajdaságtól, Dánt visszaülteté, sőt egy ízben Havasalföldét meg is látogatta. Még ezután is egész 1427. septemberig Erdélyben maradt Zsigmond, s marcz. 14-én egy hadi szabályzatot adott ki, a kellő rend és fegyelem megtartása szempontjából. Az öt első pont eltilt mindenféle zsarolást, kártételt, gyilkosságot, nőrablást, s azok megbüntetéséről intézkedik. Két pont a sereg élelmezéséről szól: egy köböl árpa, rozs, zab 25—31 denár, egy napi széna egy denár, egy lud 5, egy csirke 3 denár; idegen só árulása, s királyi só megvámolása tilalmas*).

Hosszas itt tartózkodásának más indoka volt. Erdély határszélei védelmét a török ellen a német vitézi rendre akarta bizni. Még 1426. jul. 2-án irt Lépes Lőrincz alvajdának, hogy ő a Barczaságtól Vaskapuig fekvő földeket, a német rendnek akarja adni. Minthogy attólfogva, hogy a rend eltávozott Erdélyből, itt a viszonyok nagyon megváltoztak, kezdjen az alvajda a nemesekkel, szászokkal és püspökkel értekezletet, hogy ő bejöttével itt mindent előkészitve találjon. S valóban bejötte után eléggé alkalmasoknak találta a viszonyokat, hogy a lovagrendet apr. 9-ről Földvárról felszólit-

*) Cod. Dipl. X. 6. 876. 7. 676. — 6. 878.

sa, hogy néhány lovagot telepitsen Erdélybe. Az alkudozásokat a király titkára Schlick Gáspár által meg is kezdette, s három éven át folytatta. 1439-ben be is jött hét lovag Magyarországra, de itt tartózkodások most sem volt állandó*), sőt Zsigmondnak nagyszerü védelmi terve Erdélyben még csak meg sem próbáltatott. A Szörénybe telepitett lovagok 1432-ben egy török csapat által levágattak. Ugyanez évben, s ugyane csapat Szörény alól Erdélybe vonult s a Barczaságot, a székely székeket, Kőhalom székét feldulta**).

A több egyszerre folytatott háboru, a törökök naponként fenyegettőbbé váló állása végre Zsigmondot a banderiális szervezet rendezésére birta. A banderiumokat már Károly kezdte divatba hozni, Lajos kifejleszté, s Zsigmond 1433-iki tervezete megállapitá. Mint hajdan a várszerkezet bomlásnak indult, ugy már ez idétt a zászlóaljak nem állittattak ki a honvédelemnek tetemes kárával. Ezen akart a király segitni kiadványával, mely nem egyéb, mint a törvényes gyakorlat irásba foglalása. Egy banderium 400, de már ez időben 500 emberből állott. Minden száz jobbágy után 3, minden 33 után egy harczos állittatik ki. A jobbágyos és jobbágytalan nemes személyesen jelenik meg s Lajos rendeleténél fogva 1366 óta adómentes. Az erdélyi püspöknek van egy banderiuma (500 ember), a vajdának is egy, a székely ispánnak is egy. A kolosmonostori apátságnak 50 embere állott ki, hasonlag a káptalanoknak, a városoknak részben legalább 500 külön-külön, egyébiránt birtokaik szerint, Brassónak például 150. Az erdélyi megyék 3000, a székelyek 2000, a szászok 2000 harczossal vettek részt a király háboruiban***). A végvárakat védelmező hadakat közvetlen a király

*) Kemény Jos. Értekezése Kurz Magazin II. k. 104.

**) Eder Felmerhez 65. l.

***) Kovácsics Suppl. I. 446. A Cod. Dipl. több okmányt hoz (IX. 2. 236.) a városok s apátságok kiváltságairól.

költségén tartották, s felügyelésökkel egyenesen a vajda volt megbizva, még a székely ispán hatósága alatti földeken is. Mindamellett a határőrzés kötelessége a székely és szász nép kötelessége volt, s ezekre volt róva a kémkedés és hiradás kötelezettsége is.

IV.

Zsigmond félszázados uralkodása végén Erdély nagy válság pontjára jutott, melyet sérelmek összehalmozódása: vallásos és politikai okok idéztek elő. Az első a már nagyon elmérgesedett dézmaügy, az utóbbi a kenézségek dolga volt.

A dézmaügy egyszerre kezdődött a szászok betelepitésével, s az Alárdiak háboruja után is tartott és nyert terjedelemben. Lajos épen ugy mint atyja a békés elintézések egész sorát idézte elő, még akkor is, midőn már nemcsak a szászok, hanem a megyék s királyi várak is be voltak a kérdésbe elegyedve. Uralkodása alatt a szász papok — t. i. azok, kik nem tartoztak a szebeni prépostság alá — a várnagyok, kiknek a vajda volt főtámaszok, s a földesurak, ha eléggé hatalmasok voltak, beszedték a dézmát, de nem szolgáltatták be a püspöknek az 1335-iki kiegyezés daczára. Szécsi Domokos püspök hivataloskodása négy első évét e viszály foglalta el, s részint királyi parancsokkal, részint egyezkedésekkel rendezte azt*). Zsigmond alatt kitört a régi viszály, s

*) Cod. D. IX. 2. 572: 1357-b. Déva, Küküllő, Ujvár, Kőhalom kapnak parancsot. Nem sokkal utóbb nehány szász helységgel egyezett ki a püspök, melyek az apostoli székhez fellebbezték volt ügyöket, oly módon, hogy az azóta szedett dézmát elengedi nekik. C. D. IX. 2. 606. — 1378-ban a tordai gyülésen a nemesség kötelezte magát a dézma teljes megadására, s arra, hogy a megtagadókat nem segiti. C. D. IX. 2. 726. 1359-b. Csicsó, Bálványos, Léta, Küküllő, Ujvár, Déva falvainak az 1367-iki királyi parancs szerént intéztetnek, de Búnra nézve a vajda kivételt tesz, mert ez nincs a kir. parancsban. C. D. IX. 3. 171. Erre kiadatik

a nemesek 1398-ki folyamodványa az oláhok tizedmentessége ügyében, épen nem fejezte be azt, mely a püspökök és hiveik közt folyton folyt különböző alakban. 1435-ben a megyei és székely plébánusok panaszkodnak, hogy a bordézmát nem tudják beszedni, vagy hiányosan és sok bosszantás közt. Egy évvel utóbb a püspök Lépes György sérelmeit orvosolja Zsigmond. Sokan, kik a püspöknek tizedjében bizonyos pénzösszeget tartoztak fizetni, vagy egyenesen megtagadták azt, vagy nem az uj jó pénzzel (az ugynevezett quartlinggal, melyből száz volt egy arany forint) fizették. De a király rendeletét egyetemes foganatositás most sem követte, s nagy részben teljesitetlen maradt az*).

Hasonló rendeletek nyilván mutatják az egyházi élet hanyatlását. Oly merész eszmék minőket Husz nem rég hirdetett, oly véres mozgalom, mint a minőt a követői ellen támasztott háboru inditott, hatást idéznek elő tul azon ország határain is, hol a kezdeményezés történt. S Erdély e részben is forrongott. Ilyenkor mindig erélyesebb a fellépés a visszaélések ellen: a szebeni prépostság már megalkotásakor hatalmas és erős érdekeket sértett. A püspök, a vajda, a székely ispán, a székely és megyei nemesség mind természetes ellenségei voltak. A prépostok háborui, hatalmaskodásai nevelték a gyülöletet, s hivataloskodásuk a királyi udvarnál, hol gyakran korlátnokok és alkorlátnokok voltak, nem engedék, hogy kerületöket személyesen igazgassák, mely ily viszonyok közt kétszeresen szükséges lett volna. Végre prépostja sem volt, s az isteni tiszteletet is teljesen elhanyagolták. Ujra szervezése nem láttaték czélszerünek és Zsigmond 1424-ben a prépostságot eltörölvén, jószágait több más javadalmakkal, Szeben

---

a parancs 1379-ben Küküllői János a történetiró megkeresésére. C. D. IX. 5. 383. — 1360-ban megujitá a nemesség igéretét, hogy nem fogja a dézmát letartóztatni. C. D. IX. 2. 200.

*) Cod. Dipl. X. 7. 630. 784. ll. A dézmának pénzzel megváltása ez évben rendeltetett el. U. o. 815.

városa községének adományozá, oly kötelezettséggel, hogy ez jövedelmeiből 15 egyházi személyt tartson, s naponként 15 misét olvastasson. Két év mulva V. Márton pápa a püspököt Lépes Györgyöt bizta meg e királyi rendelet végrehajtásával*). E tény szükségeskép változtatott a fennálló viszonyokon bár a szebeni dékánság ezáltal nem került a püspök hatósága alá, hanem továbbra is az esztergomi érsek hatósága alatt maradt, ki maga erősitette meg az egyházak által választott dékánt. Eme határszéli egyházak gyakran voltak az ellenség beütéseinek kitéve. Ilyenkor a templom keritése volt a vár, mely mögé vonultak s mely ily módon vérkiontás által meglőn szentségtelenitve. Eugen pápa azért czélszerünek látta felhatalmazni a dékánt, hogy a templomot ujra felszentelhesse**).

Mindez keveset tett az egyházi élet emelésére. Más módokról kelle gondoskodni oly időben, midőn a dézmaügy annyira elmérgesedett, midőn egész helységek (Szalatna-Bánya, ma Abrudbánya) tagadják meg a fizetést a káptalannak, s midőn a székelység között alig volt egyházi ember található***). Kétségtelenül befolyása volt Husz ujitásainak, mely már Moldvában erős gyökeret vert, s mely Erdélyben és a váradi püspökségben is terjedni kezdett. Itt az ujitás már megdöbbentő alakot öltött, s a biblia magyar forditása kezdett közkézen forogni. Ugy látszik, hogy a husziták száma naponként növekedett, annyira, hogy 1436. elején a váradi és erdélyi püspökök meghivák a Moldvába küldött Marchia Jakab minoritát, hogy a „dögleletes eretnekség kiirtására“ haladéktalanul térjen eme püspök-

*) E javak Rüsz, Nagy és Kis-Ekemező, a többiek Bolkácsi és sitvei portiók, melyek Salgó Miklós notáján estek a koronára. Archiv des Vereines für Sieb. Landesk. III. k. 304. l.

**) Sangvinis et seminis effusione szentségtelenitették meg, mondja az okmány Cod. D. X. 7. 796.

***) Cod. Dipl. X. 6. 742. Kurz Magazin II. 27. l. gr. Kemény által közlött okmány.

ségekbe. Lépest az erdélyi püspököt foglalatosságai a királyi udvarban tartóztatták, s Jakab először Várad vidékére ment. Ősz felé Lépes visszatért dioecesisébe, s innen sept. 29-én ujra sürgetőleg kérte a minoritát, hogy térjen be hozzá. A veszély nagy volt, s a dézmafizetés megtagadása mutatja, hogy az ugynevezett eretnekek nyilt elszakadást terveznek az egyháztól. Ezenfelül gyermekeik megkereszteltetését plébános által, a böjtnapok megtartását megtagadták, s már arra a pontra jutottak, hogy fegyveres kézzel keljenek fel a papság ellen, kiket — mint hirlék — le akartak ölni kicsinytől nagyig. E válságos perczben megérkezett a minorita, s mint egy a pápához irt jelentés mondja, bár saját élete koczkáztatásával, de „Sabaoth Isten segélyével küzdött mint egy diadalmas harczos az anyaszentegyházért," papi dandárokkal verte le az ellenszegülőket, szigoru inquisitiót tartott s végre helyreállitotta az igaz hitet*).

Pillanatnyi diadal volt, s hihetőleg csalódás által tuloztaték is. A kenézek csaknem átalánosan shismaticusok vagy eretnekek voltak: a keleti egyház hivei vagy husziták, s a kenézekkel együtt a föld népe is. Ezeknél pedig a vallásos kérdés politikaival állott kapcsolatban, s végtörekvésében az Oláhországgal való csatlakozás felé gravitált. Sok kenéz azért kapta földjét, mert maga telepité be, irtá ki erdőségeit, tölté el mocsárjait, s ezért nevezetes kiváltságokat nyert: biráskodott, adómentes volt, de a nemesi kiváltságok egész teljességét sohasem nyerte meg. Első volt az oláhok közt de nem egyenlő a nemesekkel, s a királynak földjétől némi csekélységet tartozott adni, mely nem adó, csak királyi jog elismerése volt. Mióta Lajos a görög vallásuak megtérítését Erdélyben elrendelé, s mióta Zsig-

*) A Biblia ezen kori forditói Tamás és Bálint. A Jakabra vonatkozó adatok Cod.Dipl. X. 7. 808. s köv. ll. Fegyveres térítéseiről a váradi püspök s kalocsai káptalan irnak.

mond e rendszabályokat még szigoruabb alakban ujra kiadta (1428-ban), a kenéznek két törekvése volt: megvédeni vallását, s állását mennél függetlenebbé tenni*).

Mindaz, mit az oly gyéren megjelent okmányokból ezekről láthatunk, mutatja. hogy törekvéseikben nagyobb volt a folytonosság, mint a tervszerüség, s minden lehető alkalmat megragadtak az oláh és moldvai vajdához csatlakozásra. Fogaras földje csak névleg tartozott már Erdélyhez, mióta azt Mircse birtokával egyesité, s most Wlád Drákul oláh vajda birtokában volt**), ki vajdaságát s a sárkányrend-jelét Zsigmondtól nyerte, s első fellépése egy a törökök ellen magyar segélylyel vivott háboru volt (1431). De ugy látszik, hogy Zsigmond pártfogásában nem sokat bizott, s kereste az alkalmat, hogy magát a szultán hatalma alá vesse. Nemcsak kalauza volt a török sergeknek az 1432-iki beütések alkalmával, hanem Murad szultánnak ajánlatot is tett, hogy őt Bécs alá fogja vezetni. 1434-ben Oláhországba egy török sereg nyomult, mely Vláddal egyesülve Erdély alsó részét pusztitá. E dulásokban a fogarasi oláhok is részt vettek, s Jaks Mihály székely ispánnak dandárát kelle összehivnia visszanyomásukra. Azalatt pedig a brassaiakat felszólitá, hogy a Havasok felől főként a Fogarasvidéki hitetlen oláhokra vigyázzanak, ezeket gyilkolják le, a nőket és gyermekeket pedig fogják el***). Az oláhoknak hasonló háboruja sok kenéz rokonszenvével találkozott s hozzájárulván a vallásos kérdések is, számos kiköltözésre adott alkal-

*) Cod. Dipl. X. 8. 370. 493. hol hunyadmegyei s a vaskapu melletti és X. 6 796. hol bereczkfalvi kenézségekről van szó. Zsigmond rendelete Bathyánynál Leges. Eccl III. 405.

**) Benkő Milkovia II. k. 283 l. Megemliti, hogy Vlád Boer István és Román testvéreknek falvakat adományoz, s az adománylevelet részletesen leirja.

***) Oklevelek gr. Keménynél Jegyzetek az oláhokról Tudományos Gyüjtemény 1830. III. k. 103. l.

mat. Igy dulták fel és hagyták oda Hátszegvidékén a rusori kenézséget Kosztka kenéz s Stancsul és Volkul oláh papok*). E zavarokhoz járult a jobbágyok szabad költözködésének akadályozása, mely az erdélyi nemességnek Róbert Károly óta saját különös kiváltsága volt.

Oly ingerült és izgatott volt a hangulat Erdélyben mind a miatt mi történt, hogy csak egy szikra kellett, hogy az ország lángra gyúljon, s a forradalomig egyetlen lépés hiányzott. A kormány sokkal gyengébb volt, hogysem akár a törökök évenkinti beütéseit megakadályozhatta, akár a kenézeket megnyugtathatta, Zsigmond eretnekséget tiltó rendeleteinek érvényt szerezhetett és a vallásos üldözések miatti ingerültséget elnyomhatta volna. Tekintet nélkül ezekre adattak ki szigoru rendeletek, s hajtattak végre kiméletlenül. A Marchia hadjárata által elzsibbasztott lakosoktól a dézma hátralékot — még ha több éves volt is, három év alatt összehagyván halmozódni, — quartlingban szedette fel a püspök, mig a földesurak a jobbágyok szabad költözködését gátolván, a végrehajtást könnyüvé tették.

A világi és egyházi végrehajtás minden nemei alkalmazva lőnek, a fizetni nem birókat egyházi átok alá vetették: nem temethették el halottjaikat szentelt földbe, hanem kivül a templom keritésén, nem házasodhattak egyházi szertartással, hanem törvénytelen házasságba adták leányaikat, testvéreiket. 1437. tavaszán felkeltek a jobbágyok az ország délnyugoti részén. A mozgalom égetéssel és rablással kezdődött, de csak hamar vezérök akadt egy Kardos János nevü pór, ki a szászok földjét támadta meg legelébb. A szászok Dévára Lépes Lóránt alvajdához irtak segélyért, ki meg is nyugtatta őket válaszával. Mialatt e kitört mozgalom elnyomására a nemesség és székelység készületeket tett, a felkelt pórok Szolnokmegyébe Alparét mellé Bábol-

*) Cod. Dipl. XI. 503. l.

na hegyére gyülekeztek, s ott elsánczolták magokat. Midőn végre a nemesek s megyék hadai megérkeztek, a lázadók megpróbálták a kiegyenlités utjára lépni, s követeket küldtek a táborba a vezérekhez Csáki László vajda, — Lépes Lóránt alvajda — Tamási Henrik s Jaks Mihály székely grófokhoz. Ezek azonban ilyen alku által tekintélyöket látták volna bemocskolva, s Csáki vajda a követeket felkonczoltatta. Erre az országos sereg a pórok ellen ment, de azokat egy véres ütközet után sem verhette le.

Sőt a pórok a kétségbeejtő küzdelemben oly nagy erőt fejtettek ki, hogy a nemesség megdöbbent. Erejével, mely együtt volt, nem tartotta tanácsosnak a küzdelem folytatását, s hihetőleg egy török beütés által szorongattatván, a parasztokkal egyezkedésbe bocsátkozott. Bármily megalázó volt is, az első lépést kétségkivül a nemesség tette, s elgondolhatjuk, hogy nem kis kényszerüség folytán. A föld népe, mely hadjáratok alkalmával különben is használtaték s azért gyakorlott harczosokkal birt, már teljesen szervezé sergeit. Az oláhokat a vallásügy, a magyar jobbágyokat a költözködés gátlása keserité el, s a szebenszéki fölkelések már ez időben egyetemes lázadássá fajultak. A pórhadaknak ügyes vezéreik voltak, s Kardos János*) nem tartozott többé az alsó ranguak közé. Főhelyen Budai Nagy Antal állott, s mellette Gál Kendről, Tamás Székről, László Antosról és Pál mester Vajdaházáról mint zászlótartó. Az első ütközet után már hadfolytató

*) Kardos Jánost a Lóránt levele emliti, Eder Felmerhez 99. l. A vezérek fel vannak sorolva Hunyadiak kora Okmánytár X. 1-sö számu okmány. Ezek közt nem fordul elő Kardos János, hanem igen a kolozsvári Jakab mester fia János, kivel talán egy személy lehetett. Ezenkivül a brassai feliratok egy Márton nevezetü vezért is emlitnek, de miután Turóczy és Bonfin Mártont a nyiri mozgalmak vezéreül emlitik, s Mártonról a későbbi okmányok sem szólnak, világos, hogy a brassói felirat Mártonja egy a nyiri Mártonnal.

feleknek tekintettek s a nemesség és köznép követeik által békéről kezdtek alkudozni. A béke jul. 6-ára létre is jött, még pedig a nemességnek nem kedvező feltételek alatt. Minden szava, minden sora mutatja annak, hogy ez önerején nem verheti le a zendülést, s külsegélyt egyhamar nem várhatván, egyezkednie kell. Mindenek fölött az eddig szenvedett sérelmeknek mind két részről teljes elengedése biztosittatik. S mivel a pórok csak a királyoktól nyert kiváltságaik védelmére s nem a nemesek és egyházi férfiak ellen fogtak fegyvert, hogy jövendőre hasonló veszélyek elkerültessenek, elhatározák: a tizedet folyó pénzzel, mely egy arany forinttal egyenlő értékü legyen — az-az száz denáral vagy 20 kapekkel — fizetik, a földesurak kilenczedet (mely adónemet, nagy Lajos 1351-beo hozott be, s azóta Erdélyben is divatozott) nem vesznek, nem gátolják a szabad költözködést, a magtalanul elhalt jobbágyok javait nem foglalják le özvegyétől vagy rokonaitól, megérik egy hároméves marhával, s azok szabad végrendelkezését nem gátolják. Ha a jobbágyok az uralkodótól, a szent Istvántól nyert jogaik és kiváltságaik megerősitését megnyerhetnék, szolgálataikat ehez képest teszik meg. Különben minden jobbágy sz. István-napkor tiz pénzt fizet, hetenkint egy napi szolgálatot tesz, a földesurnak malmát — ha van — igazitja, ha nincs, két köböl zabbal s különböző időben adandó lepényekkel*) s egy csirkével kedveskedik. De nem ad disznó- és méhdézmát s az akó nevü censust. Táborozás alkalmával a sereg télen a helységekbe helyeztetik el, nyáron a szabadban táboroz, s a városi vagy falusi birák megesküsznek, hogy helységeik rendes áron adják az élelmet, a katonák pedig nem zsarolnak. Még némi visszaélések eltiltása mellett kikötötték, hogy azon pontoknak, melyek a szent István-

*) „tortas“ mondja az illető okmány Hunyadiak kora X. kötet 7. l.

féle adománylevélben nem volnának részletezve, meghatározására mind két félnek megbizottjai üljenek össze.

Legfontosabb pontja ez okmánynak, hogy jövőre szabadságában áll a föld népének évenként egyszer a bábolnai hegyen összegyülni a mostani vezérek, vagy azok egyike alatt, hol ezek vizsgálatot tartanak, ha vajon megtartják-e a nemesek az itt kötelezett pontokat? azok kik nem tartják meg, tekintessenek hitszegőknek s ne számolhassanak a többi nemesek védelmére. E pont közel állott ahoz, hogy a jobbágyságot külön renddé tegye, s életbe léptetése a nemességre nézve nagy veszélyekkel járhatott volna. A következmények által bebizonyosodott tény, hogy ennek megtartása nem czéloztatott komolyan a nemesség által, s elfogadásakor csak a kényszerüségnek engedett az.

A veszélyes merény s annak ki nem elégitő megoldása intő példa volt a nemességnek, székelységnek és szászságnak egyaránt, hogy alkotmányokban van valami, melyen változtatniok kell: az egység hiánya a három nemzet között. Annyi közös érdek mellett, daczára, hogy egy országban laktak, a három nemzet három politikai testet képezett. S mennél kevesebb volt alkotmányukban a találkozási pont, és mennél nagyobb önállóságot biztositott az egyiknek ugy mint a másiknak, annál jobban érezék most a szétdaraboltság veszélyeit. A pórok még mindig fegyverben állottak, az apró csatározások ujra megindultak, s a jul. 6-iki béke mitsem eredményezett.

A veszély nagyságához képest sept. közepére Kápolnára a három nemzet közgyülése lőn kihirdetve, mely eddigelé sem volt szokatlan, de most egy véd- és daczszövetség kötésére használtatott fel, mely alapjává lett azok uniójának. E szerént hüségesküt tesznek le az uralkodónak, megesküsznek, hogy egymást minden szorongattatásaik közt segitni fogják, nem csak az ország védelmében, hanem a támadók ellen is, kivéve ha

ez a király volna. Mert ha ez fordulna bármelyik ellen is, térdhajtva fog a más két nemzet annak kegyelmet kérni. A testvéri unio — igy nevezteték az okmány — többi pontja katonai fegyelmi rendszabályokat tartalmaz, s a gyors segélyadás módjait határozza meg.

Ez volt kezdete a szigorubb fellépésnek a parasztság ellen, s egy hosszas és véres háborunak, mely Erdélyt fél évnél még tovább zaklatta. A pórhad ezalatt Magyarországra a Nyirségre és Szamosközre is elterjedt, hol egy bizonyos Márton volt annak vezére, s ott és itt sok véres tusára adott alkalmat. A régiekhez uj vezérek csatlakoztak, s már nehány nappal az unio megkötése után a két fél véres csatát vivott. És most megint megpróbálták a kiegyezést. Megint követek jöttek össze oct. 6-ára Apátiba mindkét féltől, s megint jött létre egy kiegyezés. Az ügy ez által Zsigmond elé lőn fellebbezve. Küldjenek mindkét részről nov. 1-ig követeket a királyhoz, s mignem ezek visszaérkeznének, legyen béke közöttök. Addig is a földesurak s jobbágyok közti viszony ujabb szabályozás alá vétetett, részben a korábbi pontok szerint, részben a nemesség részére kedvezőbb alakban. A földesuraknak jobbágyaik feletti törvénykezése el lőn ismerve, s a parasztság a vajda zászlója alatti hadakozásra köteleztetett. Az uj pontokat megsértő nemes e szerént is legyen hitszegő.

Az ujabb kötés sem sokat használt. Itt nem lehete szó komoly kiegyezésről, hanem egyik vagy másik fél teljes legyőzéséről, nem békéről, hanem teljes diadalról vagy teljes elnyomásról. Zsigmond betegsége miatt nem volt oly állapotban, hogy sikeresen intézkedhetett volna, s még ez év végén elhunyt. De Nagy Antalt is diadalai annyira elkábiták, hogy ő a nemesség kiirtásáról s Erdély elfoglalásáról gondolkodott.*) Már Kolozsvár

*) Totam Transilvaniae partem cum iisdem volens expugnare sibi subjiciendam, mondja Eder Felmerhez 74. a szász nemzet jegyzőkönyvéből vett idézetben.

hatalmában volt, s zendülése ezzel ujabb támaszt nyert. A szász föld még egyszer feldulatott, a nemesek birtokai zsákmány tárgyává lettek, cselédségök pedig legyilkoltatott*).

De a nyiri paraszt mozgalmat maga az azon vidéki nemesség leverte, s ez most Erdélybe sietett szorongatott társai védelmére. Az egyesült magyarországi erdélyi megyei és székely hadak legelébb Kolozsvárt támadták meg. A pórhad főereje e városban és város mellett Kolosmonostornál volt, ezuttal azonban megveretett. Maga Nagy Antal a csatatéren felkonczoltatott, s szétszaladt hadának egy része Kolozsvárba vette magát,más része pedig a nemesi hadak kezébe esett, kik közül kilencz előbbkelő Tordánál nyársba vonatott. E diadal után a nemesek Enyedet támadták meg, mely hasonlag a lázadók kezében volt, s dec. 15-én felperzselték, mialatt dandáraik egy része Kolozsvárt vivta.

A dolgok ez uj fordulatában a szászoknak semmi része sem volt. Daczára a mult évi uniónak, hadaik nem voltak jelen, gyanithatólag saját határaikat védelmezték. Ekkor 1438. jan. 9-én az ostromló tábor elfoglalta Kolozsvár külvárosát, s hogy a várat is bevehesse, felszólitá a szász hadakat, hogy siessenek ide. Épen ez időben hire járt, hogy Erdély alsó részeibe török hadak készülnek beütni, s az ekkép fenyegetett szászok siettek engedelmeskedni a felhivásnak, belátván, hogy a zendülés lecsendesitése nélkül a török erő ellen ők, a legelébb fenyegetettek, nem fognak segélyt nyerhetni. Mialatt az egyesült dandárok Kolozvártt bevették s a szétszórt pórhadakat semmivé tették, febr. 2-án a három nemzet Tordán országgyülést tartott, s megujitá a mult évi uniót, oly módon, hogy a szászok a lázadás leverésére a magyaroknak, ezek pedig a török ellen a szászoknak kölcsönösen tartoznak segélyt adni. Nem sok-

*) Fejérd elpusztitása — Kurz Magazin II. 372. — bizonnyal nem volt egyetlen hasonló tett.

kal ezután*) a forradalom teljesen leveretett, de Lépes György püspök még ezután is gátolta a jobbágyok szabad költözködését, s ez ügyben utóbb is Albertnek kellett ellene parancsot kiadni. A nemesség szigoruan büntette a lázadókat: a vezérek megölettek, sokaknak szemeit szurták ki, másoknak kezeit, orrát, fülét, vagy ajkait vágták le.

V.

A szászok rettegése egy kilátásban levő török hadjárattól csak hamar igazoltnak bizonyosodott be. 1434. óta Vlád Drakul az oláh vajda, a szultánnak valóságos hűbérese volt. A paraszt had által kifáradt Erdély könynyü zsákmánynak tetszett és junius havában Murád szultán Viddinnél átkelt a Dunán, és Vláddal Oláhországban egyesülvén a Verestornyon át Erdélybe nyomult. Losonczi Dezső vajda elég korán elrendelé a nemesség fölkelését, de a nagy erő ellenében kellő számu serget nem tudott összeteremteni, s ily módon kénytelen volt visszaavonulni, elpusztitván a törökök előnyomulása előtt fekvő helyeket, s a lakosokat is magával vivén nagyrészben. A török szokása szerint dulva, rabolva nyomult elő, vezetve Drákula vajdától, mignem Szeben vára alá érkezett, melyben a szomszéd helységek lakossága is menedéket keresett a mindent elboritó ozmanok ellen, mialatt portyázói Hátszegvidékét s a szászföldet ellepték. A szultán 8 napon át sükernélkül ostromolván Szebent, elvonult alóla, de minden magasabb terv nélkül folytatta hadjáratát, egymásután hat kis erődöt foglalt el, Medgyest, Segesvárt, Brassó

*) Bár Eder, Kemény József, Teleki közölték e lázadásra vonatkozó okmányokat, mégis föként leveretéséről nagyon hijánosak az okmányok. Hogy a tordai gyülés után is tartott, világos a frigylevélből, melyet Eder adott ki: Supplex libellus Valachorum 24. l. hol a lázadás leverése mint a tanácskozás tárgya emlittetik.

külvárosát megvivta*). Szászsebes ostromát egy szemtanu, — egy akkor török fogságba került ifju — beszéli el.

A török hadat Vlád vajda vezette e város alá, melyben a székely közeledtével a környékbeli nemesség is menedéket keresett. Vládnak a városbeliekkel ismeretsége volt s ennek alapján felszólitá őket, hogy ne kisértsék meg a hasztalan ellenállást, hanem adják fel magukat, sem a népnek, sem az előljáróknak nem lesz bántódásuk. Elvitetnek ugyan a török birodalomba, de ott földet nyernek, s ha az uj telep nem fog tetszeni, visszamehetnek. Egy erős nemes, hasonlag erős testvérével, ki már sokat küzdött a törökkel, hallani sem akart ezen tanácsról: inkább százszor haljon meg, mintsem családját török kézbe adja. Azokkal, kik ugy gondolkodtak mint ő, az erődben vonta meg magát, de a város csakugyan feladta magát, s lakosai, előljárósága elhurczoltattak. Az erőd tulajdonkép csak egy torony, egy egész nap vitézül tartotta magát a legborzasztóbb ostromlás ellenében, miután fedélzete is teljesen összeromboltatott. Másnap reggel a tornyot bástya magasságra fákkal vették kőrül, azokat meggyujtották s igy perzselték össze a benszorultakat, kiknek nagyrésze kinos halállal mult ki**).

*) Hammer I. k. 343. l. két hadjáratot az Aliét (melyről, nem tartozván czélomhoz, nem is szólottam) és a szültánét összefoglalja, s ezért a táborozás vezérének Alit nevezvén, a Vaskapun át vezeti be. Ennek alapján a magyar történetirók Szeben ostromát a hadjárat végénél emlitik. Zinkeisen Geschichte des Osman. Reiches I. 581. Hammernek több rendetlenségével együtt ezt is tisztázá. Más kérdés a hadjárat éve. Hammer 1438-ra, Zinkeisen 1437-re teszik. Az egész csaknem rendezhetetlen. Ezen utóbbi török forrást használ s erre látszik mutatni az is, hogy Erzsébet 1438 aug. 10-én rendeli el a Báthoriak jószágai visszaadását, kik a törökök ellen föl nem keltek, tehát nehezen az ezen évi hadjárat következtében. De a szászsebesi névtelen szemtanu, Zsigmond halála utáni évre, a brassai feliratok, Sigler, Fuchs, szóval minden erdélyi forrás 1438-ban emlitik.

**) Egy ekkor török fogolylyá lett férfiu munkájának előszava: Vereins Archiv III. k. 64. l.

Két hónapon át sanyargatta a szerencsétlen országot Murád hadja, mondhatni minden ellenállás nélkül, s csak midőn a nyári évszak hanyatlani kezdett, vonult ki Törcsvár felé, roppant zsákmánynyal s 70,000 foglyot hurczolva magával. De ő az eredménynyel nem volt megelégedve, nem kirablani, hanem elfoglalni akarta Erdélyt, hogy tervszerütlen barangolásaival erre kisérletet sem mert tenni, azért Drákulát tette felelőssé, elfogatta s csak kezesek adása után ereszté szabadon. Erdélyben pedig a vajda sokallotta a dulás kárait, s hogy a nem védelmezés felelősségét magáról némileg elháritsa, a fel nem ült nemesek jószágait foglalgatá, kiknek aztán Erzsébet királyné osztogatott kegyelmet. A török dulást leginkább a szászok érezték, kik az alvidékről a megyékbe vonultak, s honnan midőn a veszély elmultával vissza akartak menni földjeikre, a nemesség s főkép Lépes püspök által mindenkép gátoltattak. E miatti elégületlenségöket egy más körülmény még fokozá. Azon szabadelvü mozgalom, mely a pápaság ellen a báseli zsinat alkalmával Németországon nyilvánult, utat talált Erdélybe is, hol az e zsinatra vonatkozó iratokat, leveleket Németországból hazatért kereskedők terjeszték, s hol Tamás apolti lelkész, az ellenpápa savoyeni Felix megbizó levelével ellátva, nyilvános tanitásokat tart s már számos hivét az egyháznak eltántoritá — annyira, hogy Erzsébet királynénak 1440. jan. 2-áról e részben szigoru rendszabályokat kelle elrendeli *).

Az elhangzott paraszt mozgalom, a törökök beütései, a vallásos viszályok s mi ezekhez járult a trónversenygés Erzsébet és Ulászló között: mind ez Erdélyt zaklatott állapotban tartá. Gondoskodni kellett a nyugalom helyreállitásáról, s Ulászló helyesebb módhoz nem nyulhatott, mint hogy Hunyadi János temesi grófot és szörényi bánt Ujlaki Miklóssal együtt erdélyi vaj-

*) Kurz Magazin I. k. 183. l. Vesd össze Hunyadiak kora I, 160. a jegyzettel.

dákká nevezte ki*). Ily módon az első a török elleni határszél tetemes részét felügyelete alá nyerte, mely által módjává lett azok megvédésére a honvédelmi rendszer czélszerü felhasználásáról is gondoskodni. S erre szükség is volt.

Az eddigi hadfolytatás czélszerütlenségét török magyar egyiránt belátta: amaz, hogy tervnélküli rablójáratokkal Magyarországból egy talpalatnyit sem hódit meg, ez, hogy az eddigi védrendszer védelemre legkevésbbé alkalmas. Ulászló azért egyesité Hunyadi kezében a végeket, hogy e rendkivüli katonai tehetség működéseiben kellő arányt fejthessen ki, a szultán pedig azért támadtatá meg Belgrádot, hogy Magyarország ellen biztos támpontot nyerhessen. De Belgrád hősies védelme uj idők beálltát jelenté, s a diadalnak eme napjai a nemzet önérzetét nagymértékben emelték.

A belgrádi kudarcz Muradot uj erőfeszitésre ösztönzé. Ha nem vehette be amaz erődöt, megakarta kerülni s néhány nappal Izsák bég megveretése után Mezid bég parancsot kapott, hogy Erdély elfoglalására siessen. A bég 1441 **)-ben megint az ország alsó részét boritá el. Rablásai Hunyadit Gyula-Fehérvárra szóliták, ki egyesült a püspökkel Lépes Györgygyel, s a mily hirtelen csak lehete a környék zászlósait és fölkelését táborba szólitá. A török had Szent-Imrénél

*) Mikor lett Hunyadi erdélyi vajdává? annak idejét nem lehet pontosan meghatározni: de minden arra látszik mutatni, hogy a belgrádi diadal előtt. Érdekesek e részben Pesty Frigyes kutatásai Történelmi Tár XII. 192 s köv ll. V. ö. Hunyadiak Kora I. 247. jegyzet.

**) Ezen dolgok chronologiájában sok a zavar. Lépes sirirata 1442-ôt mond, de Thuróczy szavai 1441 mellett tanuskodnak. Zinkeisen ezen utóbbit fogadta el. Azonban bár Turóczy ellen, a sirirat mellett Bonfin is tanuskodik 457. l. ki a belgrádi, s szentimrei ütközetek közt nehány hónapi időközt — pauci menses — emlit, miután László király egy okmányában H. K. X. 350. nyilván mondja: Izsák megveretése után nehány nappal ütött be Mezid, ha a belgrádi diadal 1441-ben volt, ez sem tehető más évre.

táborozott, midőn Hunyadi ellene támadást intézett. Hunyadi ugylátszik csalatkozott az ellenség számában, melynek egyrésze a szomszéd hegyek mögött volt s a völgyes vidéken igen előnyomuló magyar serget bekerité. Csak a ki Hunyadival kivághatta magát, menekülhetett Fehérvárra, a többi ott veszett Lépes püspökkel együtt, ki egy patakon át akarván kelni lováról leesett elfogatott s lefejeztetett.

Mezid diadalát a valónál is jelentékenyebbnek tartotta, s miután csapata egyrésze zsákmánylásra elszéledt, maga derék hadával Szeben ostromára sietett*). Hunyadi vajda társával Ujlaki Miklóssal az elbizakodottnak háta mögött uj serget szervezett, melylyel a szorongatott Szeben fölmentésére sietett. Egy kis falunál volt a döntő ütközet, mely Mezidnek és fiának életébe, a szultánnak pedig egész sergébe került. Kemény Simonnak leonidasi önfeláldozása mutatja, hogy mily helyes tapintattal látta be már ekkor a nemzet, hogy a török ellen folytatott védelmi harczok egész sükere Hunyadi életével van összeforrva. A diadal nagy fontosságu volt, Hunyadi neve európai fontosságuvá lett, s a nyert és Budára küldött zsákmány Ulászló egész udvarát ámulatba ejté. A veres tornyon át Oláhországba menekült törököket Hunyadi innen is kiüldözé, s csapataival egész Thraciáig barangolt. Azalatt pedig Vláddal s a moldvai vajdával a magyar király hűbéruraságát elismerteté.

Mezid nem remélt kudarcza a divánban is nagy rémületet okozott. Habár „Jankó“ — igy nevezék Hunyadit — az ozman előtt is rettenetessé leve, Murád,

---

*) Egy része a történetiróknak hagyományokra támaszkodva, Szent-Imrét tartja a diadal szinhelyének. Mindazt, mit e vélemény mellett elmondani lehet, szépen összegyüjté Veszeli K. gyulafehérvári isk. programm 185$^{8}/_{9}$. A másik vélemény pártfogói Chalcocondylasra támaszkodnak, ki világosan Szebent ir. S valóban alig hihető, hogy e görög iró ily fontos csatahely neve körül csalatkozhatott volna.

hogy neve félelmetességének varázsát fenntartsa, mennél gyorsabb boszut határoza el. Erőltetett sietéssel vezették a készületeket, s Sahin basa rumeliai begler bég felajánlá jó szolgálatát az ozman neven ejtett gyalázat megboszulására. A következő év elejére 80,000 ember állott talpon, kiket 1442-ben maga a szultán egész Sofiáig kisért. A roppant tábor akadálytalanul kelt át a Dunán s pusztitá Oláhországot, mignem a Vaskapunak vette utját, hogy azon átnyomuljon Erdély elfoglalására. Hunyadi itt 15,000 emberével — nagyrészben válogatott, nehéz fegyverzetü harczosokkal — és segitve Ujlakitól, utját állotta. Ő támadott a helyen, melyet mint arra alkalmast maga szemelt ki. A csata Hunyadi fényes pályájának egyik legfontosabb percze volt. Hosszasan, vitézül, elkeseredett erőfeszitéssel küzdöttek, mignem az ozman sereg megszaladt a Duna felé. De csak kevesen menekültek meg, s a tábor roppant zsákmánynyal a magyarok kezébe esett.

Ujabb ámulat volt Európának, Hunyadi magyar Achillesnek nevezteték, az ozmanok elleni vállalatok mindenfelé lelkesült részvéttel találkoztak, s nem csak meg vala Erdély mentve, hanem Ulászlónak, ki már honn is rendezte ügyeit, lehetővé lett támadólag föllépni. A vállalat lelke Hunyadi volt, ki ezzel a töröknek Balkánon tul üzését tűzte ki czélul. Fényes hadjáratát a szegedi béke, s azt a várnai kudarcz követték. Ulászló a csatatéren maradt, s a csodásan menekült Hunyadi megtartván Erdély s a tiszai részek kapitányságát, országkormányzóvá lett. Egy Erdélyből intézett támadással Drakulát letette s a vajdaságot Dánnak adta. De midőn Drakula a török segélylyel próbát tett, országa visszafoglalására, Hunyadi a törcsvári szorosnál a Bucses hegyén átszállott véletlen támadással leverte őt, s a török elleni vállalatokra nézve oly fontos országot biztositá a magyar koronának. Szüksége vala erre a török ellen intézett harmadik támadó hadjárata végett, mely azonban a rigómezei csatavesztéssel végződött. De ha

Hunyadinak nem is sikerült a törököt a Balkánon tulra üzni, legalább távol tartá Magyarországtól, s ha Konstánczinápoly bukását fel nem tartóztathatá, Belgrád megvédésével legalább a dunai vonalt épen fentartá.

Hunyadi kormányzósága alatt több ízben fordult meg Erdélyben, hol rokonai voltak, hová való volt maga is, s hol kisebbik fia Mátyás született. Sok birtoka, sok rokona volt főként Hunyadmegyében, mely számtalan kenézségeivel, daczára, hogy két erős vár — Déva és Hunyad — által fékezteték, eddigelé fészke volt a forradalmaknak s réme a szomszéd városoknak. De már néhány évvel az utolsó paraszt lázadás után, a megye egészen csendes, s a kenézek bár egyfelől a szászokat uton utfélen verik és fogdossák s területökből a mit lehet lefoglalnak, de másfelől hiven követik Hunyadit az ezen vidéken vivott harczaiban. És Hunyadi is bőkezü irányokban. Még száz évvel utóbb is emliti egy történetiró *) hogy ő a hátszegvidéki oláhokat — kétségen kivül a kenézeket — nemesekké tette, s ily módon a kenézségekkel rakott vidék forrongásainak okát megszünteté. Rokonait a Csolnakosiakat, kik eddig kenézek voltak, nemcsak felruházta a nemesi jogokkal, hanem birtokaikkal együtt a szokásnál nagyobb szabadalmakkal látta el: jobbágyaik adómentesek voltak, ezek főbenjáró pereit maguk látták el, melyek tőlük a királyi táblára lettek fölebbezve, s a kir. rendeleteknek e vidéken csak akkor vala kötelező ereje, ha az idősebb Csolnokosi is megpecsétlé **).

Midőn végre Hunyadi kormányzóságáról lemondott, László király Besztercze vidéket önálló ispánsággá emelte, s mint örökös grófságot neki adományozá. Besztercze, mint szász őrvidék, a székely ispánok hatósága

*) Verancsics Antal Szalay kiad. I. k. 143. A kenézek foglalásairól, melytől ezek letiltattak, lásd Kurz Mag. II. 332. l.

**) Fejér Genus Joannis de Hunyad: 91. 99. 111. V. ö. Hunyadiak kora I. 26. l. jegyzet.

alatt állott, azonban maga a város a korábbi királyoktól nevezetes szabadalmakat nyert. Ezek azonban csonkitatlanul maradtak, s maga Hunyadi sietett a király második 1453. jan. 30-iki adományozása után Beszterce és Radna kiváltságait megerősitni, melyről kiadott okmánya jul. 22-éről nemcsak fizetéseiket és havi szolgálataikat hagyá meg a régi mód szerént, hanem Beszterce azon szokásos jogát is megerősité, hogy részt vehet a szászok és megyék gyüléseiben s kikérheti alkalomszerüleg a hét szék tanácsait is*). Ily módon a vidék Erdély uj megyéjévé lett, melynek nagy grófja egyenlő rangu volt a szász és székely ispánnal. Ugyanakkor László király egy másik okmányával Déva és Görgény várait hozzátartozandóival Hunyadinak adományozá. Mind a mellett a beszterczeiek a király adományozásában jogaik csonkitását látták — annyival inkább, mert László egy okmányában, melyben a szász földeket, a hét széket, Medgyest és Selyket s Kolozsvárt és Vinczet felszámlálván elidegenithetetlennek nyilvánitja, Beszterczéről nem tesz említést. Ez fölkelésre birta őket, melyet Hunyadi fegyverrel vert le, s hogy a hasonló merényeket jövőre lehetetlenné tegye, Beszterce közelében egy vár épittetését rendelé el, melyből a vidéket féken tarthassa.

Hunyadi megjutalmaztatásának s az udvartól elvonulásának éve egyszersmind Konstánczinápoly bukásának is éve volt. Az esemény átalános rémületet okozott, s az főként a szászokat biztosságukról gondoskodásra birta. Legelőször Szeben jajdult fel, s a veszély közvetlenségét mélyen érezé. „Azért kiáltja — irá a szebeni polgármester a bécsinek — az átkozott török gyakran és keményen, ifja és örege untalan Szeben! Szeben! mert reméli, hogy ha e várost elnyeri, nem csak a ma-

*) Hunyadiak kora X. k. 347. kiadott okmány és Windisch Magazin I. 60. lapon Seviert által közölt oklevél. V. ö. Eder irataival Felmerhez 130. l. Schaeseushez 230. s köv. ll.

gyar királyságra, hanem az egész keresztyénségre veszélyt hozhat.“ És egy más levél is emliti, hogy a török Szebent utjában álló akadálynak tekinti, melynek elháritása után egyenesen Bécs alá készül. A jó szebeniek városuknak a valónál több fontosságot tulajdonitottak, de aggodalmuknak meg volt az a haszna, hogy legalább komolyan hozzá láttak a készületekhez. László királytól kieszközölték, hogy Talmács vára a szász ispánságnak adatott, oly feltétel alatt, hogy azt lerontani Lothorvárt és Verestornyot megerősitni, a közlekedési utat pedig falakkal és erődökkel ellátni tartoznak. Ezenkivül magának Szebennek is erődjeit jobb karba helyhezék, s 1455-ben Hunyadi János a király nevében engedélyt adott a brassóvárosiaknak, hogy erődjöket — helyesebben fellegvárukat — lerombolhassák s mint biztosabb védelmi helyet, magát a várost erősithessék meg*).

Az előre látott veszély nem maradt ki, de ezuttal nem a szászokat fenyegette, habár a fényes belgrádi nap szorongatásainak nem vetett véget. A havasalföldi vajda Vlád a Dán fia — habár nem állandóan, sőt néha még alattvalói, s török csapatok által is raboltatta Erdélyt — ez idén annyira hive volt, hogy Hunyadi amaz emlékezetes diadal napjaiban a végek őrzését egyenesen rábizta**). A hős halála után ez a Vlád is megbukott s egy másik Vlád, a Drákul fia, ki kegyetlenségeért maga is megnyerte az ördög melléknevet, nyerte el a vajdaságot. Midőn a Hunyadi család kegyvesztetté lett, még azt is felhányta László, hogy a kormányzó hozzá hűtleneket tett vajdákká, Vlád Drákula pedig nyomban rá, mintegy czáfolatául e szavaknak 400 magyart és

*) Két egykoru jelentés Konstánczinápoly bevételéről. Vereins-Archiv neue Folge II. 161, 163. Schlötzer Kritische Sammlung I. Urkunden: 50. Engel Gesch. der Nebenländer IV. I. Abth. 173. Provinzial Blätter 1. k: 4: l.

**) Hunyadiak kora X. 489. 528. ll. Vlád=Vladiszlav László.

erdélyit — kik a Magyar- s Oláhországok közti igen gyakori kereskedelmi s más nemü érintkezések folytán voltak ott — megégettetett, a barczasági kalmárokat pedig karóba huzatta. A szász vidékeknek követei Vlád dühét nem engesztelék meg, sőt ez hadával egyenesen a Barczaságot lepte el, feldulta Brassó külvárosát, megrablá a templomokat s néhány falut felégetett. Brassó ügyét most a szebeni ispánság magáévá akarta tenni, az oláhországi alattvalókon visszatorlást gyakorolt, s a milyen nagy volt a felek elkeseredettsége, háborura lehetett kilátás. De időközben Vlád Szilágyi Mihályt a kormányzót meg tudta nyerni s ez a szászoknak kártérítést, fegyverletételt, s békénmaradást parancsolt*).

VI.

Erdélyország a magyar trón következésre ezuttal másodszor, bár viszont közvetlenül, döntő befolyást gyakorolt. Hunyadi László gyalázatos kivégeztetése intésül szolgált a nagy kormányzó családjának s pártjának, hogy mi sors várakozik reájok. Nem annyira boszu volt az, mely őket sorakozásra birta, mint inkább önvédelem. Szilágyi állott a dolgok élére, s sok bölcsességgel vezette azokat Mátyás megválasztásáig. Helyes tapintattal Erdélyt szemelte ki működése alapjául. E föld, hazája a Hunyadiaknak, leginkább is ragaszkodott a Hunyadiakhoz, s Szilágyi ide vezette sergeit. A megyék és székelység tárt karokkal fogadták, a várak meghódoltak, a királyi jövedelmeket bányákat, sóaknákat s a királypárti szászokat azonban részben legalább fegyverrel kelle meghóditni. Csak Beszterce állott ellent s verte vissza falai alól Szilágyit, fel akarván e mozgalmakat függetlensége visszaszerzésére használni. A

*) Engel Nebenländerjében IV. 174. l. Eder által közlött okmány.

szerencsés kezdetet, László halála után, Mátyás királylyá választása fejezte be.

Az ifju uralkodónak sok előitélettel, s sok rosz akarattal kelle küzdeni. Erdélyben még más nehézség is volt, a szászok, kik a német vérü uralkodóhoz szítottak, s kiket csakhamar — 1458. aug. 20-án — megnyugtatott Mátyás, hogy ősi szabadalmaikban nem fognak háborgattatni. Csak Kolozsvár, ezen már ekkor is félig magyar város, melyben a magyarság már is külön utczában lakott, s külön egyházzal birt, volt elébb Szilágyinak s testvérének, most Mátyásnak hive, melyért ezuttal még csak (1458. jun. 8.) régi kiváltságai megerősitését nyerte. De a király születése helyéről, hol gyermekkorát tölté s először vitték iskolába, később sem feledkezett meg; nem csak a szőlőmives gazdag ember irányában, kinek óvári házánál született, volt bőkezü, hanem „örök emlékezetre — mond Heltai*) — megajándékozá a várost is igen nagy és jeles privilegiummal, és szabadsággal, melynek a drága levele mostan is ugyan volna: hogy minden kolozsvári ember egy-egy kalangyától kihányja a két-két kévét a dézmába és az ő gabonáját felrakja az ő akaratja szerént és haza vigye ott hagyván a dézmát. Szüretbe kedig kádba töltse a sajtóknál a szőllő alatt az ő dézmáját és kiki mind hazavigye az ő mustját.“ De Kolozsvár fényes multja s gazdag kiváltságai daczára egy idő óta — attólfogva t. i., hogy a magyarság is elszaporodott — válságos helyzetben volt. A szászok a körülmények e változásáról tudomást sem akartak szerezni: s a város kormányzásában nem voltak hajlandók részt adni a magyarságnak. Ezek viszont követelék, s a dolgot kormányzó Szilágyi elé vivék, ki elhatározá, hogy a szászságból álló választott polgárságnak, s a tizenkét tagból

*) Magyarország históriájában az 1575-iki kiadás 83-dik levelén. Ezen adománylevél közölve van a Hunyadiak korában oklevéltár XI. k. 376. l.

álló tanácsnak egyik fele a magyarok, másik a szászok közül választassék, valamint biró is egyik évben magyar, a másikban pedig szász legyen. De mind azon hivatalos irományok, melyeket akármelyik nemzet is nyert a másik ellen, érvénytelenek*).

Nem lett ily jó vége a beszterczei zavaroknak. E város nem feledheté függetlenségének elvesztését. A kormányzó még élt, megtartá kiváltságaiban, de halála után örökösének Mátyásnak várnagyjai, ugy bántak vele mint jobbágybirtokkal: a férfiakat tulon tul sanyargatták, a nőket pedig meggyalázták. A beszterczeiek már egyszer visszaverték falaik alól Szilágyit, s midőn Mátyás király 1458-ban az egész grófságot Radnavölgyével, Kolos és Dobokai uradalmaival épen ezen főurnak ajándékozá, az első siker által bátoritva fellázadtak s megrohanták fellegvárát. Szilágyi a királylyal folytatott viszálya miatt máskülönben sem volt jó hangulatban, ez épen felbőszité. Az alföldről hirtelen Erdélybe termett s legelébb Szebent támadta meg, mely Beszterczének segélyt adott. Szebent azonban reménye felett erősnek találta: épen ez időben vonult be ide egy hadcsapat, mely egy 3000 főből álló török serget csak nemrég vert szét, s fosztott meg zsákmányától. Ezért időt sem vesztve alatta, Besztercze alá ment, azt megvivta, a lakosoknak egyrészét felkonczoltatta, másoknak kezét, orrát, vagy fülét vágatta le. A biró Thümel, e szerencsétlenségek okozója, Mármoroson át megszökött, s a város népessége annyira alá szállt, hogy az alkapitányoknak általános bűnbocsánat hirdetése által kelle az elszéledt lakosokat visszaédesgetni**).

Az erőszakosdás Szilágyinak szabadságába került,

*) Az erre vonatkozó okmányt közölte gr. Kemény Fundgruben I. 76.

**) Lebel Memorabiliaiból vett közlemények Schaeseushoz Eder által irt Appendix 422. l. s a Fuchs krónikája 37-dik l. V. ö. Aeneas Sylviussal Hunyadiak kora III. 98. l. ki azonban Lebel állitása ellenére elsőnek Besztercze megtámadását irja. De az

de azért ez a háborgó erdélyi közvéleményt nem csendesithette le. 1459-ben Medgyesen egy igen népes közgyülést tartottak, melyben a három nemzet képviselői, a legfőbb papi hivatalnokok, Kolozsvár és Brassó küldöttei megjelentek, s mindenek fölött a három nemzet régi unióját megerősitették, és némely pontjaiban szabatosabban körülirták. Eszerént minden régi kiváltságaikat s szabadalmaikat közösen fogják védelmezni. Minthogy pedig a törökök rablásai megint elszaporodtak, s ezuttal mindig sokan jutnak fogságba, álljanak jövőre nyitva a szászok városai a menekvő székelyek és magyarok előtt, s ezek viszont a szászokkal közösen menjenek a benyomult ellenség ellen*). Ugyane gyülésen végeztek két székelyszék, Sepsi és Miklósvár közt fennforgó perben. Sepsi ugyan is az utóbbit magába akarta kebelezni, de ezen szándékától eltiltatott.

A véd- és dacz-szövetség, mely a három nemzet közt most harmadízben köttetett meg, most sem biztositá az ország nyugodalmát. A Drákula által elűzött Vlád Fogaras földjén vonta meg magát, mely Mircse óta az oláh vajdák hűbér birtoka volt ugyan, most azonban a bujdosó vajda uradalmát s menhelyét képezé. Drákula, ki már azelőtt Szilágyi Mihályt megnyerte magának, Mátyás király pártfogását is biztositni akarta, sokáig nem lépett fel az uradalom ellen, melyhez a magyar koronának világos jogczime volt, de midőn ugy hitte, hogy azt büntetlenül teheti, 1460-ban feldulta és kirabolta Omlást és Fogarast, elfogta Vládot a Dán fiát aug. 24-én, s nem sokára lefejeztette**). Bárha e

---

egykoru s erdélyi Lebel szava a körülményekkel is inkább megegyező.

*) Gr. Kemény Árpádia III. 41. l. külön értekezést igért ez unióról — de az fájdalom elmaradt. Szabó K. barátom szivességéből az unióra vonatkozó nevezetes okmányt egész terjedelmében a függelékben közlöm.

**) Engel Geschichte III. k. 239. Dánt mondja de hibásan a Dán fia Vlád helyett. Már Nebenländjeiben IV. k. 172. l. kimu-

dulás csak közvetlenül érinté is Magyarországot s Drákula Mátyás ellenében mindenkép barátságos állást igyekezett elfoglalni, a királyt mégis boszantá. Nem lépett ugyan fel tettlegesen ellene, sőt 1461-ben külön frigyet is kötött vele, melynek értelmében egyedül a magyar király fensőségét ismeré el, s a maga számára a török ellen segélyt is biztositott, de oly védelemben sem részesité őt, melyre az méltatlan volt. Az eszeveszett zsarnok már hat év óta volt ostora saját tartományának s réme szomszédainak. Oláhjai hóhérnak, a törökök karóvajdának nevezték e nem embert, kinek hidegvérü gyilkolásai, karóbavonatásai, égetései minden képzelhetőt felülmulnak. Midőn végre Mohamed szultán 1462-ben megtámadta, Mátyástól sürgetőleg kérte a segélyt, mielőtt azonban azt nyerhetett volna, már megveretett s birodalmától megfosztatott. Vlád most árulásra gondolt: levelet irt a szultánnak és nagyvezérnek melyben „kegyelmet kért s ajánlá, hogy Erdélyt kezeibe szolgáltatja. Nem csak ez országot ismeri, hanem a magyar királyságot is, s ha azt elnyerte, ezt könnyebben elfoglalhatja. Követei erről többet fognak szólani.“ A levél nem a szultán, hanem a Mátyás kezébe esett*), ki nem sokára sept. 17-én maga is Tordán volt, s itt értesült, hogy a törökök Oláhországból már visszavonultak, és uj vajdát is — Radult a Drákula testvérét — nevezték ki. Mátyás az áruló visszahelyezésére annyival kevésbbé gondolt, mert Radul bojárjaival megjelent előtte és hódolatát bemutatta. A rém vajda pedig fogva vitetett Nándorfehérvárra és onnan Budára. Mátyás az év többi részét Erdélyben tölté, csak Havasalföldére tett egy rövid kirándulást, megismerkedendő az uj vajdával s ennek viszonyaival.

A török ezuttal elvonult, anélkül, hogy Erdélyt

---

tatta, hogy Dán előbb halt meg, s hogy ennek fiát Vládot végeztette ki Drákula a 173. l. habár itt kivégeztetését más évhez teszi.

*) Zinkeisen II. 175. közli a levelet.

háborgatta volna. Nem annyira Mátyás készületei rettenték vissza, mint másfelé elfoglaltatása birták visszatérésre, s ezt a király és Erdély jól tudák. Ez országra nézve fenyegetőbbé lett a veszély, mióta a havasalföldi vajda bevallott hűbérese a szultánnak, bár mily erős hittel kötelezte is magát Mátyás iránt. De maga a király is, mióta Fridrikkel békét kötött, gondolkodni kezdett egy török ellen intézendő hadjáratról. Nem csak érdemet akart ezzel szerezni megkoronáztatásához, hanem gátot is akart vetni Mohamed terjeszkedésének, ki Hunyadi halála óta nagy hóditásokat tett, s ha nem fenyegette is közvetlenül Magyarországot, rá nézve mégis veszélyessé vált. E czélból 1463. marcziusában a tolnavári országgyülésen — melyben Erdély is résztvett követei által — széles alapra fektetett hadfelkelési szabályokat hoztak a rendek, mely személyes fölkelést s a hadcsapatok nagymérvü kiallitását az ugy nevezett közserget (exercitus generalis) rendelé el.

A király még e gyülésből az erdélyi vajdát Bazini és Szentgyörgyi Gróf Jánost *) a végzésekkel Erdélybe küldé. A vajdának a végrehajtást s az erdélyieknek az engedelmességet nagyon szivökre köté „annyival inkább — irá — mert mind e rendszabályok rátok nézve még szükségesebbek mint birodalmunk bármelyik más részére nézve.“ „Különben, folytatá, a vajda, kit főként védelmetekért küldünk oly sietve vissza körötökbe, elő fog némely dolgokat hűségteknek adni.“

Bazini János megérkezése után mind három nemzet rendeit tartományi gyülésre hivta össze. Bemutatta a tolnai végzéseket s ezeket átidomittatá Erdély szükségletéhez. Maga az átalános fölkelés is sokkal szélesebb alapra lett fektetve. A tolnavári végzések szerént csak a nemes kelt föl, s tizen felül levő minden tiz jobbágyá-

*) Mátyás ezen levele: Katona XIV. k. 664. l. egyszerüen Gróf Jánosnak nevezi. Másutt is gyakran ugy irja. Akad. Évkönyvek. VIII. 24. 25. ll.

ból egyet vitt magával akkor, midőn köz sereg rendeltetett el. Erdélyben ezen esetben fölkelt minden nemes és birtokos személyesen, kiknek aztán egy negyede (az ellenségnek kitett Hunyadban egy harmada) otthon maradt megyéje őrzésére, fölkelt minden jobbágy tehetségéhez mért fegyverrel, kiknek egy ötöde maradt honn határőrül. Kivételt mindkét végzés öregség, osztatlanság s betegség esetére enged meg, de mig amaz egyszerűen a fő- vagy alispánokat bizza meg a felültetéssel, itt a megye első tisztviselője rendeletet kap, hogy öt e czélra választott nemessel lajstromot irjon össze a nemesekről s jobbágyokról, megvizsgálja a fegyvereket, hogy midőn a vajda levéllel vagy véres kaddal fölkelést parancsol, készen legyenek. De a várak őrzésére a várnagy, a főrangúak kuriái védelmére az udvarmester birtoktalan nemesekkel s magyar jobbágyokkal hon marad. A székelységnél marad minden a régi mód szerént. A nemzetnek két harmada fölkel, ha a véres kardot körűl hordozzák vagy ispánjok rendeli, egy harmada hon marad. Midőn azonban tömeges felkelés kivántatik, a nép száldobokkal vagy a tűzhalmon élesztett máglyákkat hivatik össze kapitányaik által. Különben Zsigmond banderialis szervezete épségben hagyatott.*)

Az ilyen közfelkelés, mely csak három hónapig volt fegyverben s a birodalom határain túl nem tartozott menni, alkalmas volt a beütő török csapatok ellen, de támadó háboruban Mátyás még csak a banderiumokat s jószágok után kiállitott serget használhatá, vagy a megszavazott segélypénzből zsoldosokat fogadott. S nincs is nyoma, hogy még ezen év végén exercitus generalissal ostromolta s vette volna be Jajczát s ezzel foglalta volna vissza Bosnia nagy részét. De már annyit muta-

*) Mindakét végzést először a Kovácsicsok adták ki: az elsőt József Monumentaiban (I. Segm. III. 55.) s Sylloge Decr. Com. I. k. 178., az utóbbit Márton Scriptores minores II. 384 l. s utána Kemény József és Schuller.

tott, hogy Mátyás a banderiumok mellett más erőről is akar gondoskodni.

Mátyás bosniai diadalát 1464. márcz. megkoronáztatása s az országos alaptörvényeknek megerősitése követte, melynek egyik pontja Erdély kiváltságairól is megemlékezik. Épen ezen a napon, t. i. april 6-án, a szászoknak egy nevezetes kiváltságot adott: „Habár, mondá, régi joga és szokása a magyar királyoknak, hogy a nagyszebeni királybirót, a ki első a hét szék birái közt, maga nevezi ki“ — s ezek ez alapon több izben magyart is tették szász ispánná — daczára ennek a szebeni királybirót jövőre válaszsza Szeben város községe *). E nevezetes kedvezményt mások követték : jun. 4-éről a beszterczei várat, azonban hadi készletek nélkül, eladta maguknak a beszterczeieknek 6000 frtért., oly módon, hogy azt tartoznak jó karban tartani. De már a következő évben megengedte, hogy a várat leronthassák, köveivel saját városukat erősithessék, s mi ennél is fontosabb volt, eltörölte az örökös ispánság nevét s helyreállitá régi jogaiban **). Fogaras földe is ezen időben került vissza véglegesen a korona hatalma alá : 1464-ben Geréb Jánosnak s fiainak adományozá, s habár a magyar országgyülés három évvel utóbb elrendelé is, hogy a fogarasi, omlási s radnai uradalmak mindig kéznél tartassanak, — hogy ha valamikor szükség lesz rá, a moldvai s havasalföldi vajdáknak adathassanak azon országok visszafoglalására — Fogaras és Omlás az oláhok által a szászoknak okozott károkért ez utóbbiaknak adományoztattak (1472-ben) s attól fogva birtoklásuk a Geréb család és szász székek közt több éven át pertárgyát képezék.

VII.

Erdélyt kiváltságai a XV-ik század folytán kétszer keverték forradalomba. Mintha a századok intő szavát

*) Kurz Magazin II. k. 167.

**) Hunyadiak kora XI. 92. és Eder Schesaeushoz 244.

nem akarta volna megérteni, az elavult jogokért mindig fegyvert fogott, valahányszor azok megsértettek. Róbert Károly óta joguk volt meg nem engedni a jobbágyoknak a szabad költözködést, s e jog foganatositása egyik tényezője volt az 1437-iki forradalomnak. 1324, s főként 1366 óta az adómentességnek oly teljességét élvevezék, milyet Horvátország kivételével a magyar koronaországok egyike sem. Ettől fogva (mint láttuk) a nemesek nem szolgáltattak élelmi szereket, nem fizettek kamarai nyereményt, mely már ez idétt is nem pénzbeváltást, hanem minden nemű adót jelzett (s igy a Róbert Károly által behozott telekadót is). Még nevezetesebb volt a görög vallásu oláhok tizedmentessége, mely az árpádházi királyok alatt is fenn állott s egyházi elven alapult. Ez elvet maga a törvényhozás nyiltan bevallás e szavaival: „Maga a tized a Megváltó patrimoniumául levén felajánlva, csak a Krisztus hiveitől szedhető s nem szakadároktól“ *). Ha nem is egész teljességében, de valóban megvolt Erdélyben s kivétel csak azon szakadárokra volt téve, kik tizedfizető lakosoktól elhagyott helyen telepedtek meg, ugy hogy az oláhság, azon fizetéseket s munkálatokat kivéve, melyekkel földesurainak tartozott, más adót mint a quinquagesimát — azaz mindennemű barmainak egy ötvenedét **) — nem fizetett, ez pedig bizonynyal csekélység volt. Az erdélyi kincstáradó többi részét tették a székelyek ökörsütése, mely valóban csekélység volt, s a szászok censusa, mely épen nem vala vagyoni állásukhoz mért.

Minthogy pedig az adózás Magyarországon is rosz lábon állott legfőként a számos mentesitések által, Mátyás elhatározá az ország pénzügyét gyökeres reform alá

*) Corpus Juris Hung. Uladislai Decr. II. A. 1495 Art. 45. „Quae prius a christianis cultae sunt“ mondja Ulászló, Batthyáni Leges Eccl. III. k. 636. l.

**) Igy határozzák meg Verner és Bornemisza Erdély jövedelmeiről irt nevezetes jelentésökben Engel Nebenländer II. k. Voracten 9. l. V. ö. Náprági jelentésével Kurz Magazin II. 392. l.

venni. Nehéz feladatát az 1467 elején tartott országgyüléssel oldotta meg. Ez eltörölte a kamarai nyereséget és királyi bért — hogy ily módon minden jobbágyi adómentesség megszünjék — s helyette egy uj adónemet, a királyi kincstári bért (tributum fisci regalis) állitotta fel, melyet minden jobbágy, jobbágytalan várnemes, a papnemesek nagy része, a királyi bért fizető jobbágyok, kiváltságolt nemzetek (a székelyek s szászok kivételével) s ekkép az oláhok is tartoztak fizetni. Ezen kivül az erdélyi szakadár oláhok dézmafizetés alá vonattak, de ezt nem a papságnak, hanem a kincstárnak fizették. Másik pénzügyi intézkedése e gyülésnek a harminczad szabályozását illette, mely hasonlag eltöröltetett, s helyette koronavám (vectigal coronae) hozatott be, mely alól, a nemeseken kivül, senki sem volt kivéve. A szászokra nézve valóban csak a név változott ez uj törvénynyel s nem kiváltságuk lényege. Ők hatvanadot s harminczadot csak a külföldre vitt vagy onnan hozott árúktól fizettek, az ország határain belül valamint elébb, ugy most is vámmentesek maradtak.*)

A mily készséggel és gyorsan fogadták el a rendek az országgyülésen ez ujitásokat, oly nagy ellenszenvvel találkozott a kiváltságolt mellékországokban, Tóth- és Erdélyországban. Főként itt támadtak fel a sértett érdekek: a kik az uj adó alá esendők voltak, mint a jobbágyos nemesek, a kik tizedfizetőkké lettek, mint az oláhok, a kik a koronajószágok visszavétele által megkárosultak, mint a főurak nevezetes része, a székelyek, kikre tervbe volt véve kiterjeszteni az uj adót s a szászok, kik féltek, hogy a szentmártoni összeg — igy nevezték collectiv adójukat — kapuszám szerént fog kivettetni. A vajda Szentgyörgyi Gróf János tekintélyes és népszerű ember volt. Bonfin — ki e mozgalmakról terjedelmesen, de nem kimeritőleg beszél — vitéz és

*) Az országgyülés végzéseit töredékekből s levelekből gróf Teleki állitá össze.

eszes embernek is irja, azonban a bekövetkezett események sem vitéznek sem eszesnek nem mutatják, s az egész őrült mozgalomban legeszeveszettebbül alkalmasint ő viselte magát.

A megkárosodott főurak addig panaszkodtak, addig tüzelték egymást, mig lázadókká nem lettek. Egyikök Farnosi Veress Benedek volt a főizgató. János vajdát Erdély gazdagságára s erejére figyelmeztette. Elmondta neki, hogy Mátyás már zsarnokká lett s elhitette vele, hogy őbelőle különb király lenne. Azután összeült egyik másik főurral Zsuki Lászlóval, Dezső Antallal, Vörösmarti Geréb Péterrel a szász ispánnal, magyarázta nekik, hogy Erdély nem szorult Magyarországra, magában is megél s oly jeles embert, mint Szentgyörgyi, ugyancsak meg kell becsülni. A mit nyilvánosan beszéltek, még gonoszabb volt. Küldötteik bejárták a városokat, falvakat bujtogatva mindenfelé, párhuzamot vonvaMátyás a zsarnok s János a békekedvelő közt. Az első háborúi kedvéért adókkal terheli, jogaiktól, kiváltságaiktól fosztja meg őket, az utóbbi pedig nemde mindig atyjok volt? Az azonban, hogy János vajdából királyt akarnak csinálni, csak a mozgalomba avatottak titka volt még, kik ideiglenes kormányt is szerveztek az ország főhivatalnokaiból s főnemeseiből s ezeknek fegyveres oltalmat esküdtek (aug. 18-án), — a nemesek jogaik megvédésének ürügye alatt gyülekeztek táborba.

A mozgalom naponkint nőtt, magyarországi főurak is, mint a Zápolyák*), hozzá állottak, s nemesek, oláhok, szászok, székelyek mind tömegesebben vettek benne részt, és már a városok nagy része is mellettök nyilatkozott: Szeben, mely nem rég is nagy kiváltságot nyert, Beszterecze, melyet imént vett ki a szolgaságból a király, s még ennek születési helye Kolosvár is. Csak Brassó maradt hű, egy derék lelkésze működése következtében, ki a polgárokat kötelességeikre s esküjökre figyelmeztette.

*) Hunyadiak kora: Oklevéltár XI. 285. l.

Mind ebbe hetek multak. Sem a vajda, sem Veress *nem volt forradalmi ember. Csak beszélni tudtak, de* nem cselekedni is. A dolog vontatva ment, nem mintha Erdély nagy része ne vett volna részt a bűnben, hanem a vezetők tehetetlensége miatt, s mi rájok nézve leggonoszabb volt, nagy zajjal. Még alig kezdtek mozogni, Mátyás már tudta, még alig gyűltek táborba, Mátyás más elindult, még alig volt idejök a szorosokat elállani s Mátyás már azok alatt termett. Mátyásnak, midőn Debreczenből sept. 1-én megindult, nyolczezer lovasa s fél annyi gyalogja volt. A hegyszorosokat még nem erősíthették meg kellően a lázadók s hogy idejök se legyen azt tenni, gondoskodott róla a király. Mindamellett talált ott csapatokat, de a melyeket az uralkodó megjötte bámulással és rettegéssel tölte el. Az ily sereg nem harczolhat lelkesedéssel s Mátyásnak könyü volt utat törni az ország szivébe *). Maga a derék sereg is épen ugy meg volt lepetve. Még alig gyülekezett össze, még várta is a moldvai segitséget, midőn a király jötténck vette hirét. „Mintha tüzes mennykövet láttak volna — mond Ranzan — szétszaladtak," szidván a vajdát, hogy ők nem harczra gyülekeztek, hanem szabadságaik megvédésére. Azonban a szaladók üldözése nem ment minden vérengzés nélkül véghez.

Sokan a makacsabb főurak közül elszaladtak, hogy a királyi harag elől menhelyet keressenek. Nem a vajda s a hivatalnokok. A fennhangon kezdett s gyáván bevégzett lázadás után a királyjelölt egy meglepő lépésre határozta el magát. Egész kiséretével együtt a királyhoz ment kegyelmet kérni tőle s bünbánólag lábaihoz borulva vallani be büneit. Jól ismeré a lovagias királyt, hogy ez a földön csuszó férget nem fogja eltaposni. De

*) Bonfin Dec. IV. Lib. 1. irja le ez rendülést. Állitása szerént Mátyás beütött Erdélybe, mielőtt a szorosok meg lettek volna erősitve. Ellenében Ranzan Epitome XXXII. szerént a szorosok el voltak állva s Mátyás fegyverrel nyitott utat és harczolt a lázadókkal. S ha veszszük a sok büntetést, ezt el is kell hinnünk.

ha az, hogy a lázadók főnöke merte ezt tenni, csak neveli a király fényét, annyival gyalázatosabb szinben tünteti fel őt magát. Ő tartá a mozgalom szálait keze közt, ismerte a főbbeket, a makacsabbakat s megkegyelmeztetésének ha nem is ára, de következménye volt pártjának elárulása. Biztositá saját életét, de eladta ezeket. Ez az ő kain-bélyege.

A király táborából egyenesen Kolosvár alá ment, mely reszketve nyitotta fel kapuit. Intézkedéseket tett a szétszaladt lázadók kézre keritésére s midőn többen elfogattak, a büntetések itt mindjárt kezdetöket vették. A főbb támadók kín-, vagy vérpadon végezték életöket, kerékben törettek, nyársba vonattak, vagy négyfelé vágattak. Ezalatt oct. elején a tordai közgyülés is megnyilt, melyen a király személyesen elnökölt, s mely szentesité és folytatá a büntetéseket. Sok elfogott nemes nemességét vesztette el, de minden lázadó hűtlenségi bűnben marasztatott. Továbbá a megölt nemes vérdija 200 frtról 66-ra szállittatott, hogy kevéssel legyen több a nemtelenénél, s hogy megbélyegeztetése annál sulyosabb legyen*). Végül a pártütők együttesen 400,000 arany fizetésével rovattak meg. A lázadóknak, kik még bujdokoltak s nem kerültek kézre, határnap lőn kitüzve, melynek eltelte előtt távozzanak az országból, magokkal vivén vagyonukból, a mit vihetnek. Veress Benedek menekült, de Zsúki, Geréb, Kerczi Szebenben vonták meg magokat, — hol, midőn a tordai napok után a király oda ment, nyolczad magokkal keresett kinzással végeztettek ki. Ehez járult a jószágelkobzások hoszú sora: a Veres, Losonczi, Iklodi, Dobokai, Kecseti, Drági, Bogáti, Fejérdi, Dezső s több más családoknak egy vagy több tagjai lettek földönfutókká**).

---

*) Veranesics Munkái VI-ik k. 164. l. Hogy Mátyás oct.-elején Tordán volt, bizonyitja egy oct. 3-án ott kiadott okmánya.

**) Kővári Történelme II. k. 97. l. a főkormányszék levéltárából közli a notázattok lajstromát.

Mind ez mutatja, hogy a forradalom nagy mérvü vala, s hogy a kiütés perczében csak a király gyors megjelenése fojtotta el. De ez sem fejt meg mindent. Még eddigelé meg nem oldott talány, hogy a királylyá kiszemelt vajda hivatalán kivül mit sem vesztett el, még a királyi kegyelmet sem, sőt egy pár tized mulva vajdaságát is visszakapja. Bonfin és Janus Pannonius a költő kitünő embernek festik*). De az „improba causa“ zsibasztotta-e meg karját, vagy csak hamar árulóvá lett? annyi bizonyos, hogy a kudarcz alól nem lehet fölmenteni. Épen oly kevéssé bünhödtek, mint ő, az ideiglenes kormány többi tagjai: a vajda testvére Zsigmond, Elderbach Bertold, kik hasonlag vajdák voltak, s a Zápolyák, kiknek Mátyás ügynökeit is elfogatta, de a kiknek neveit a nótázottak közt hijában keressük.

Ha Mátyás ez engedékenysége meglepő: szigora az alsóbb ranguak iránt épen bámulatos. „Erdélynek — mondja egy kitünő búvárunk**) Mátyáson kivül több fia nem ült magyar királyi székben s Erdély még sem kelt ki egy királya ellen is annyira, mint e saját fia ellen. Viszont egy magyar király sem számüzött, fosztott meg jószágaitól annyi erdélyit, mint épen az erdélyi születésü Mátyás király.“ Mi fejti meg ezt? Megoldást a történet lapjain hijában keresünk. Sem Mátyás ifjusága, sem az esemény váratlansága nem kielégitő megoldások, s a kulcs aligha nem a király jellemében fekszik, melynek egyik alapvonása a nagylelküség. Családja és személye ellenségeinek, kiket mindig ilyeneknek ismert, könnyen megbocsátott. De jaj volt azoknak, kik szivéhez közel állottak, ha árulókká lettek, mert semmi sem keserité el annyira, mint övéi hálátlansága. Azon ember, ki Ujlakinak és Garának mosolyogva nyújt kezet, Szilá-

*) Sit licet ille ferox, et sit bellare peritus,
Sit licet ille potens; improba causa sua est. Mondja Janus Pannonius Epigrammai I. k. 57.

**) Nagyajtai Kovács István derék értekezése, az erdélyi tört. kutfőkről. Akad. Évkönyv VIII. 10. l.

gyit halálra itéli, Vitézt fogságba veti s Erdélyt eltiporja. S ki és mi volt szivéhez anyján s országa boldogságán kivül közelebb, mint e három? Nem a csalatkozás bőszité-e fel? nem a meggyőződés tette-e kérlelhetetlenné, hogy még övéiben, szive választottjaiban sem bizhatik? Ki fejében oly nagy terveket érlel mint ő, hacsak bukni nem akar, nem birhat egy szentnek jámborságával, s a szép maximát, hogy „mi is megbocsátunk az ellenünk vétőknek“ uralkodói elvül nem mindig választhatja. Az mi Erdélyben forrt veszélyes előzményeken alapult s könnyen gyászos következményüvé lehetett volna. Nem kevesebb, mint birodalma épsége állott koczkán, mert minden adat arra mutat, hogy a magyarok és szászok ez egyesülése által a koronától elszakadás volt czélba véve. S ha csak nagy terveivel nem akart felhagyni, gondoskodnia kelle, hogy hasonló merényeknek örökre utját állja. A megtért vajdáktól nem volt oka többé tartani, de a meg nem tért nemességnek fékezésére szükségesnek látta szigort alkalmazni.

Mátyás Tordáról Szebenbe, Segesvárra, Szászkézdre ment s innen egész sergével Moldvába készült István odavaló vajda megfékezésére, ki nemcsak a zendülő erdélyiekkel czimborált, hanem Erdély határszélein foglalásokat is tett. A nádoron kivül a két uj vajda Csupor és Pongrácz is a haddal voltak, mely diadalmasan nyomult Moldva-Bánya városáig. István véletlen támadásával dec. 15-én zavarba hozta ugyan itt a Mátyás seregét, de tulnyomó ereje daczára meg nem verhette. A véres ütközetben maga a király is sebet kapott, de István vajda anyira megdöbbent, hogy jónak látta a következő évben meghódolni, mely alkalommal Balta és a Bethlen Miklóstól megvett Csicsóvárak iránt adománylevelet nyert.

Mátyás sebe miatt gyaloghintón hozatá magát Erdélybe. A karácsonyi ünnepeket s uj év kezdetét Brassóban tölté, s e várost és a Barczaságot az erdélyi mozgalmak alatt s a moldvai hadjáratban tanusitott hűsé-

geért az áruik után járó koronavám fizetésétől fölmenté. Azután Kolosvárra ment. A bujdosók közül ujabban többen befogattak, kik a király távolléte alatt Erdélybe visszatértek. Ezek közül Székely Mihályt, Vizaknai Aladárt és Miklóst kivégeztette.

Erdélyt nem akará elhagyni addig, mig szigorúságának nyomait nem enyhiti. A büntetésekből azt, mi nagyobb testületeket sujtott, elengedé. Még a tordai gyülés alkalmával megbocsátá a kolosmegyei nemességnek hűtlenségi büntetését, s Brassóban léte alatt megerősité a beszterczeiek kiváltságait. Azután Torda, Fejér, Doboka, Küküllő és Belső-Szolnok megyék lakosait vette ki a nóta alól, s szülővárosának Kolosvárnak is megkegyelmezett, sőt régi kiváltságait, valamint Szilágyi Mihálynak e város igazgatására vonatkozó szabályzatát is megerősité.

VIII.

A forradalom leverésével a pénzügyi intézkedések életbeléptetésének még nem volt minden akadálya leverve. Az oláhok dézmafizetését az uj törvény nem szabályozta eléggé világosan. Ezeknek t. i. egy része oly földön lakott, mely catholicus jobbágyok birtokában volt, s mint ilyen tartozott dézmát fizetni. A káptalan régi jogai alapján nem hitte, hogy azokat az uj törvény kivette volna, azonban a szakadárok — s talán kenézeik — másként magyarázták azt s egyenesen megtagadták fizetését. Talán e példától ösztönözve, talán a törvény szigorától tartva a többi oláhok is mozogni kezdettek 1468-ban, épen azon időben, midőn Mátyás Hradistye ostromával foglalkozott. Minthogy Szapolyai Imre nem birt velök, Mátyás diadalmas sergének egy részét Geréb Péter vezérlete alatt Erdélybe küldé, azután oct. elején Pozsonból egy rendeletével szabályozá a tizedfizetést. A catholicus földön lakó szakadárok

kötelezettségök szerént fizessék a tizedet a káptalannak*).

Az oláh mozgalmak s Mátyás ellenségének a lengyel királynak biztatásai rábirták a csak nem rég meghódolt István moldvai vajdát, hogy 1469-ben Erdélybe beütést kisértsen meg. Versenytársa Áron Péter, kit ő trónjától fosztott meg, Erdélyben tartozkodott s nem lehetetlen, hogy már ekkor czélozta ennek kézre kerítését. Midőn azonban Pongrácz János vajda az alvajdát Rhédei Jánost a szászokhoz küldé, hogy fölkeljenek, mig maga az ország többi részeiben szervezé a sergeket, eddig szerzett zsákmányával visszavonult, s más uton valósitotta tervét. Egy bojárjai által aláirt levéllel meghivatta a vajdaság elfoglalására s midőn a mit sem gyanitó Moldvába beütött, megfogatta s lefejeztette, Erdélyt pedig az Áronnak adott segélyért ismét pusztitotta.

Ezen István tagadhatatlanul tehetséges de nyugtalan, nagyravágyó és kegyetlen uralkodó volt. Erején fölül törekedett birtokai szaporitásán, s legközelebbről Oláhország meghóditását tüzte ki czélul. Kezdetben reménye felett sikerrel harczolt, s az általa elüzött oláh vajda a szultánhoz folyamodott segélyért. Havasalföldе visszavételére szerdárul Ali neveztetett ki, s miután ez megbizatását végrehajtotta, Erdélyen át (1474) Nagy-Váradig nyomult, rombolva és pusztitva utjában mindenfelé s földig égetve e várost is. István nem remélve, hogy a szultánt kiengesztelheti, Mátyáshoz folyamodott segélyért, kinek ezalatt meghódolt, és tőle menedéklevelet kért, melylyel szabadon mehessen Magyarországba.

Épen ezen időben egy ujabb erdélyi zavar is foglalkodtatta a királyt. 1473-ban Mátyás és Kázmér lengyel

*) Pessina Mars Moraviae 833. l. egyetlen iró, ki e mozgalmat emliti. De Szapolyait illetőleg kérdés, nem tévedett-e? hiszen tudjuk, hogy ezen időben ez bozsnya kormányzó volt. Geréb, ez időben hadvezér csakugyan erdélyi. A szabályozást közölte Kemény Jós. Kurz Magazin II. 387. A tized kérdése meg azután is foglalkodtatta a törvényhozókat.

király közt háborn folyt. Ez utóbbi nemcsak István moldvai vajdát akarta Erdélyre küldeni, mi, ugy látszik, idézett is elő némi ellenséges surlódásokat a két ország közt, sőt ha a lengyel iróknak hihetünk, Magyar Balázs erdélyi vajdának megveretését vonta maga után *), — hanem magában Erdélyben is, jelesül a székelyek közt, próbált zendülést támasztani, kik régi kiváltságaiknak csonkitása miatt zugólódtak. Panaszkodásuk főleg a közülök kiemelkedett primori osztály ellen volt intézve, mely az eredeti jogegyenlőség felbontásával, vagyonilag kiemelkedve s a főhivatalokat kezéhez keritve, elnyomá az egész nemzetet. A dolog már régebben forrt s Szentgyörgyi Gróf János még 1466-ban tartott Zabolán egy közgyülést, mely nemcsak a székek szervezetét szabályozta, hanem panaszképen a főurak gyakori és sulyos elnyomásait is kiemelte. A vajda mint székelyispán, királyi meghagyás folytán megerősité régi jogaikat s szabadalmaikat **). Mind hasztalan. A székely főur valami hasonlóvá akart lenni a magyar mágnáshoz s a lovag és gyalog rendet csak ugy zsarolta mint elébb.

A két rend zugolódását siettek egyes bujtogatók s Mátyásnak bel- és külellenségei telhetőleg kizsákmányolni. Egy nagy földrengés, mely 1473-ban Erdélyben országszerte nagy károkat okozott, a nép babonás kedélyét rendkivüli dolgokra még fogékonyabbá tette. Fáncsi Mihály — ki, mint a későbbi dolgok mutatják, gazdag és hatalmas főrangu székely volt — egyike azon bujtogatóknak, kiket zavaros idők mindig szoktak előhozni, felnasználta a nép izgatottágát, s lázitá a népet. Kázmér

*) L. a lengyel irók kivonatát Engel Nebenländer V. k. 138. l. De ezek a hadjáratot 1474-re teszik, sőt Istvánnal a székely földet is elfoglaltatják. Ez azonban, mint Teleki is megjegyzi, valótalan. Hihetőleg a lengyelek az évre nézve tévedtek, mert az előbbi évekre nézve a dolog épen nem valószinütlen — a székely föld elfoglalásán kivül.

**) Kár hogy ez okmánynak csak töredékeit ismerjük. Eder Felmerhez 210. és 248. ll.

emissariusai tùlvitték a dolgot a székelység határain, a nemesség pedig megint kész volt fölkelni, s a lengyel királyhoz a békétlenek követeket küldöttek.

Mátyás táborában a székelyek elégületlenségéről hirt vett. A maros- és udvarhelyszéki zászlóaljak panaszolták el neki sérelmeiket, hogy pénzkivetésekkel terheltetnek, s három rendjök megtartására nincs semmi ügyelet. A király rögtön onnan a harczmezőről — épen Modra erősségét vivta — dec. 9-éről parancsot küldött Magyar Balász vajda és székely ispánhoz. Minthogy a székelység nemcsak hű de harczias nemzet is, többé semmi pénzadóval se terheltessék s csak a király házassága s gyermekek születése alkalmával van önkénytes adományokra kötelezetve. Tartson az ispán haladéktalanul lustrát s irja össze a lovagokat, kik primipilusoknak (az-az lófő) neveztessenek s a gyalogokat is egy másik rovatba. Ezen rovat megváltoztathatlan a primorok által, s csak ha vagyonilag kiemelkedik és három sorsföldre tesz szert, emeltetik felsőbb rangba az ispán által*).

E szabályozás meggátolta ugyan a mozgalom terjedését, de végkép még sem nyugtatta meg a székelyeket. Várták, hogy mi eredménye lesz a Kázmérhoz küldött követségnek, s Fáncsi izgatásait szünet nélkül folytatta. De mire a követség Kázmérhoz ért, a béke — febr. 21. 1474 — közte és Mátyás közt már meg volt kötve s a mozgalom magától lecsendesült**). A Kázmérral kötött békébe a két oláh vajda is be volt foglalva, s Mátyás a hozzá folyamodó István vajdát kegyeibe fogadá. Nemcsak menedéklevelet küldött neki kérelméhez képest, hanem egy levelében meg is igérte, hogy feltételeit

*) „Nisi tres sortes et facultates" Benkő Imago Nat. Sic. 52. l.

**) Az erdélyi mozgalom 1474-re nem tehető, mert a lengyel és silesiai irók — kik egyedül beszélnek róla, minyájan a háboru s főleg a béke megkötése korára teszik, mert Mátyás róla emlekező levelének Katona XVI-ik k. 14. l. nincs kelte, s mert az azt szabályozó leirat is 1473 végén — tehát a lengyelek előadásával összevágó adattal kelt.

s kivánságait egy biztos embere által, tudatni fogja vele *).

Ugy látszik, hogy az itt igért követ Magyar Balázs személyében megjelent a vajdánál, s a kiegyezést közte és királya közt teljesen létrehozta. S csakugyan ideje is volt, mert a szultán elhatározta István megfenyitésére komolyabban fellépni. Ennek megsegitése már ekkor el volt Mátyásnál határozva, s a szükséges intézkedéseket korán megtette. Fáncsy Mihály, különösen mióta a magyar és lengyel királyok közt ujra kiütött a háboru, megint lázitólag működött a székely nép közt, s midőn Mátyásnak boroszlói bezáratása alkalmából holt hire érkezett, annak terjesztésével igyekezett fölkelést hozni létre. A megint helyreállott fegyverszünet bujtogatásait megfosztá élüktől, s Mátyás elégnek tartá levelével megfenyitni őt. Figyelmeztette, hogy ismételt lázitásai tudva vannak előtte, eszébe hozta, hogy már sokszor megkegyelmezett neki. Ime most is a székelységet a hűségtől el akarja tántoritni. Ha tehát kegyelmet akar nyerni, csatlakozzék 300 székelylyel az István vajda seregéhez, különben a felakasztást nem fogja elkerülni**). Hihetőleg neki a János Mihály székely ispán sergéhez kelle csatlakoznia, mely ötezer emberből állt. Az összes erdélyi 16 ezer emberből álló had feletti főparancsnoksággal Magyar Balázs erdélyi vajda bizatott meg. István vajda diadala az ellene küldött roppant török erő felett teljes vala, melynek folytán Rádullal ki is békült.

Mind ez az 1475-ik év elején történt. S ez évben maga Mátyás is aratott fényes diadalt a törökön, mondhatni egyedül személyes tehetségei által visszafoglalta Sabáczot. Bármily érzékeny veszteség volt ez is, Mohammed szultán elébbvalónak tartá az István által okozott kudarczért állani boszut. Mielőtt azonban akár

*) Pray Annales III. k. 93. l.

**) E levélnek nincs kelete. Katona IX. 14. l. 1476-ra teszis, azonban hibásan, mint az események folyamából is látszik.

Mátyás akár a lengyelek a moldvait megsegithették volna, ez már meg volt verve, s a törökök országát kedvök szerént rabolták, pusztitották. Ezalatt Mátyás Báthori István országbirót sept. havában Erdélybe küldte, hogy ott serget szervezzen, melyhez ágyukat a szászok tartoztak adni. Az erdélyi hadak közeledtének hirére a török erő vissza kezdett vonulni, de az az utóhadat nem csak utólérte, hanem nagy részben semmivé is tette. Minthogy pedig a havasalföldi vajda Radul sergeivel a török sorokkal együtt harczolt, Báthori elűzte őt s székébe a fogságából elbocsátott Wládot ültette vissza. Radul Brassóba menekült, de a lakosok elfogták s kiadták Istvánnak, ki aztán megölette. S e diadal helyreállitá Mátyás befolyását a két Oláhországra.

A törökök hóditási vágyát veszteségök csak éleszté. Ezután is minden alkalommal pusztiták a magyar tartományokat, sőt miután az alattvalóitól gyülölt és rettegett Wlád megöletett, siettek a vajdai széket betölteni, a Rádul fiát — kinek hasonlag Wlád volt a neve — állitván Havasalfölde élére. Nemcsak a korábbi kudarczok megtorlása s egy hűbéres országnak tényleges visszafoglalása volt ez esemény, hanem bizonyos tekintetben jeledás is, hogy a szultán sergei nagyobberővel és az eredményre biztosabb kilátással akarnak Erdély ellen támadást intézni. S valóban 1479-ben egy török sereg Dunántúlt pusztitotta, egy más pedig — melylyel az uj oláh vajda is csatlakozott — Erdélynek tartott. Már késő ősz, october hava volt s annyival váratlanabbul jött a támadás, melynek ezuttal aligha csak puszta rablás volt a czélja. A 43,000-nyi török had csupa lovasságból állt, s nagy nevü tapasztalt és rettegett basák parancsa alá rendelteték. Erdélyt és a szomszéd végeket egészen készületlenül találta, ugy hogy nehány alsó megyét háboritatlanul felprédálhatott, mialatt Báthori István összegyüjtheté népét s régi bajtársát Kinisit a temesi ispán segély adására szólithatta fel.

Ezalatt az a erdélyi sergek Fehérvár körül össze-

gültek, honnan Szászváros alá vették utjokat, hogy a Vaskaput elzárják s Kinisivel csatlakozhassanak, kinek jöveteléről már tudomások volt. Ali bég azonban jól tudván, hogy mennél tovább vár, annál nagyobbra nő a magyar sereg, támadásra határozta magát, s már oct. 12-ére Felkenyer és Gyalmár közé érkezett, foglyokat és zsákmányt ez utóbbi helyen hagyván hátra.

Másnap oct. 13-án reggel Kenyérmezején mindkét sereg harczkészen állott. Báthori misét tartatott, mely alkalommal földdel pótolta a szent ostya helyét s sergét megesketé, hogy győzni vagy halni fog. A balszárnyan a szászok és oláhok, a jobbon a székelyek, középen a megyei dandárok s a vajda és püspök banderiumai állottak. A tartalékserget két csapat lovasság képezte. De e tábor, mely a romozi hegyektől a zsibóti patakig terült el, nem állott arányban a török erővel s már mindkét szárnya megveretett, és maga a vajda is leesvén lováról — melyet egy lövés a földre teritett — sebet kapott. Három óráig küzdött már a félig megvert sereg, midőn végre Kinisi Pál dandárai megérkeztek, s egyesülve Báthori sergeivel kiragadták a diadalt a törökök kezéből. Maga Ali is csak álruhában menekült s egész tábora roppant zsákmánynyal a győzők kezébe esett. A keresztyének elkeseredését s a diadal mámorát semmi sem jellemzi jobban, mint az esti lakoma az ozman tehemek felett s Kinisi táncza szájában török hullával. Legnagyobb eredménye e győzelemnek az volt, hogy egy időre a törökök felhagytak foglalási terveikkel, s csak apróbb beütésekre szoritkoztak, mint az 1480-iki, midőn Verestornyon át nyomult be egy csapatjuk, melyet azonban maga a szászság is ispánja vezérlete alatt, az Oltba szoritott s zsákmányától megfosztott. De már 1481 telén Mohammed szultán ujra készületeket tett nagy mérvü hóditásokra. Maga is táborba szállott, mialatt Ali bég Havasalföldére igyekezett, hol Vlád vajda népével együtt felkészülve várta, oly czéllal, hogy együtt nyomuljanak Erdélybe s támadják meg a szász városo-

kat. Báthori István megtette ugyan szükséges védelmi készületeket*) de a beütés elmaradása nem ezen mult el. Mohammed szultán táborában maj. 3-án meghalt s fiai Dsem és Bajazid között villongás támadt a trónkövetkezés felett.

S igy lőn hogy Erdély Mátyás uralkodása utolsó tizedében meg az apróbb török beütésektől is megkímélve maradt és egy oláh lázadást kivéve, semmi nagyobb mozgalom által nem zavartaték. De mi alatt ő németekkel folytatott háboruban országa nyugati határait német tartománynyal szaporitá, a délkeleti részekben az addig zilált állapotban levő német elem teljesen consolidálta magát. Azon szászirók, kik Mátyásnak ellenségei s azt hiszik, hogy ez ellenére ment véghez, épen ugy tévednek, mint e király elfogulatlan barátai, kik ezt vele hajtatják végre. Tudjuk hogy Mátyás pártolta a szászokat a méltányosság határáig, s néha még azontul is, midőn pl. az eladó szomszédos nemesi fundusoknak megvételét csak nekik engedi meg (1484) és daczára egy pár árulásuknak, nem vonta meg kegyeit ezen értelmes és azon időben használható néptől. Ezt azonban nem kiváltság, nem adomány, hanem a viszonyok, körülmények idézték elő, annyira hogy ma a constituálás évét sem tudjuk meghatározni s legfennebb egyik másik kiválóbb fejlődési ponton akadhat meg szemünk.

A szászok consolidálásának legfőbb tényezője a három nemzet unioja volt, e nevezetes véd- és daczszövetség mely egyaránt volt kül- és beltámadások ellen irányozva. A szászság itt mint compact testület jelent meg s még azon részei is, melyek akár a megyei akár a székely ispán alatt voltak, a hét székkel bizonyos solidaritást tartottak. S minthogy kiváltságok annyiféle volt, a hányféle beköltözésök, legelébb is a kiváltságok egy-

*) Báthory István vajda levelei Altenberger Tomás szebeni polgármesterhez, melyekben a szászok felülését s hadiszerek küldését elrendeli. Hunyadiak kora XII. 164, 173. ll.

formásitásán kelle igyekezniök. E részben irányadóvá a libertas cibiniensis lett, mert ez egy nagy már consolidált tömegnek kiváltsága volt. Ennek elnyerése eleinte még nem volt egy jelentésű a szász ispánságba olvadással s azzá nem hamarább csak Mátyás alatt lett. Tulajdonkép nem jelentett többet, mint hogy Szeben kiváltságai erre vagy arra a területre is kiterjesztetnek. Igy Besztercze 1366, Vincz 1399, a két szék 1402-ben, Kolosvár 1409, Brassó 1422-ben megnyerik ugyan azokat, de végleges egyesülés nélkül. Még két lényeges dolog vala hátra, mely nem járt a libertas cibiniensissel s melyet külön kelle megszerezni, u. m. az adó és hadi kötelezettsség és a törvénykezési ügy. A hadügyre nézve az unio egyik eszközévé lett a nemzeti egyesülésnek, miután abba — nem az oláhoktól és szászoktól vegyesen lakott szász ispánság — hanem a szász nemzet lépett be, azonban ha előmozditotta is azt, a hadszervezet akkori állásában midőn mindeniknek szigoruan meg volt szabva hadi kötelezettsége, végérvényre nem emelte. De midőn bizonyos szász területekre collective vettetett ki az adó, azok, melyek a Mártonnapi fizetésbe bevonattak, már nevezetes részben egy területté lettek, legalább volt egy nagy jelentőségű közös ügyök. Utoljára törvénykezési tekintetben a szász ispán lett felebbezési forummá a már pénzügyi tekintetben egybeolvadt területen, s ekkor többé kétségbe sem vonathatott annak végbement egyesülése.

Az ekkép megalakult ispánság a három nagyobb területet: a szebenit, brassait, beszterczeit foglalta magában. A városok mint Vincz, Kolosvár, kimaradtak, miután többé kevesbbé elmagyarosodtak, s fekvésök és helyzetök azokat a megyékkel hozta összeköttetésbe. A pénzügyi egyesülés nyoma 1475-nél felebb nem megy. A hét és két szék, Brassó és a Barczaság, Besztercze vidéke, a kerczi és egresi apátságoknak, valamint a szebeni prépostságnak falvai szegénységi és tehetetlenségi tekintetekből megnyerik a királytól, hogy adó-

juktól, ezuttal együttesen 10 ezer aranynyal megválthassák magukat. A mi ez évben kivétel volt, a következőkben rendszerré lett. Két évvel utóbb megszünt a kerczi apátság s falvai a szebeni prépostságba kebeleztettek bizonyos egyházi kötelezettségekkel.

Nem sokkal utóbb 1481-ben a törvénykezési ügy két szász kerületet meghasonlásba hozott. Zsigmond 1405-ben kiváltságot adott a kolosvári polgároknak, hogy ha az ottani birák itéletével nincsenek megelégedve, ügyöket elébb Beszterczére s onnan Szebenbe felebbezhessék. A kolosvári polgárok az utat hosszasnak találták s aug. 24-én kinyerték a királytól, hogy perök egyenesen Szebenbe felebbeztessék. A beszterczeik panaszára vizsgálatot rendelt ez évi nov. 15-éről, de nincs nyoma, hogy a király előbbi engedélyét visszavonta volna — s igy Besztercze törvénykezési foruma csak saját vidékére szorittatott *), Szeben tekintélyének nevelésével, mely végre az Endre-féle adománylevélnek megerősitését — 1486 febr. 21-én — Mátyástól is megnyerte.

A városok emelkedése jóllét és vagyonosodás tekintetében, kiváltságaikkal arányban állott s ha korábban egyes kenézek és oláh csapatok által rendszeres és csaknem folytonos támadásoknak voltak kitéve, most bár ritkábban, a köztük vagy szomszédjokban lakó oláhok fölkeléseivel kelle küzdeniök. 1474-ben Selyk és Medgyes — az ugynevezett — két székben oly erős volt azok fölkelése, hogy levérésére magának a királynak kelle parancsot adni. Átalánosabb volt s az egész szász és magyar földre kiterjedt tizenkét évvel utóbb, 1486-ban az oláhok lázadása. Ekkor megint Szentgyörgyi volt a vajda, s a rablás és gyujtogatás kezdetben csak a beszterczevidéki nemesek jószágaira szoritkozott, midőn a

*) Eder Schesaeushoz 204. a szász Archiv I. k. 2. füzet 194. l. Hunyadiak kora XII. k. 193. és 305. Az okmányok a két első helyen csak kivonatban vannak közölve.

király elégnek látta az itteni városok lakosait felültetni, de őszre már országszerte elharapózott, sőt ekkor a birtokosokat öldökölni is kezdették. A dolog politikai szinezettel is birt, legalább az oláhság bizonyos jogokat követelt magának.

Erdélyben kétszeresen veszélyesek voltak az ily mozgalmak, mert itt az oláhságnak egy nevezetes része fegyverben állott. Több határszéli vár volt oláh katonasággal megrakva, s a jobbágyok is — nem csak a királyi kenézek alatt, hanem a földesurak jószágain részesei voltak a népfölkeléseknek. Épen ezért a megyék ritkán végezhettek velök s most is a nemesség Kemény Gergelyt, a szászság Fibul Gottfridot a királyhoz küldék, ki épen Egenburg ostromával volt elfoglalva. Nov. 15-éről parancsot küld Szentgyörgyinek, hogy a lázadást fegyveres kézzel is verje le s a lázadókat fejvétellel büntesse *). De vajjon mekkora hatáskörrel birt Szentgyörgyi, midőn e hivatalt Báthory István és Geréb Péter folytatták s még kivülök is épen ez évben, Apor István s továbbá Sarmasági Antal és Váragyai Ferencz is mint vajdák emlittetnek**)? Mátyás főként a forradalom óta kiváló gonddal válogatta meg a férfiakat, kiket az ország élére állitott. Azóta csak egyetlen egyszer — 1471-ben — látogatta ugyan meg személyesen, de vajdává csak azokat tette, kiket tehetségeik mellett jó hadvezéreknek s szigoru embereknek tartott. Mig ő élt, féken tudá ezeket tartani s ha Báthory Kecskésvárból rabló tanyát csinált a püspök uradalmai ellen, kinek még biráskodási jogkörét is korlatolá, Mátyás rendre is utasitá. De épen e diadochok fordultak halála után kijelölt utódja ellen, s buktatták meg üdvösen kezdett de be nem fejezett reformjait.

---

*) Hunyadiak kora XII. k. 305. l. és egy Kemény Jos. által közlött okmány Tud. Gyüjt. 1830. III. 104. Hogy ez nem tartozhatik más évre, mutatja a kelet helye Egenburg.

**) Kósa de Administratione 62. l.

IX.

A trónkövetkezés kérdése Mátyásnak még életében komoly aggodalmakat okozott. A nagy király ezt már félig-meddig elintézettnek hitte, de alig hunyta be szemeit, kitünt, hogy az elértnek hitt eredmény nem egyéb egy nagyszerü csalódásnál. Egy sereg követelő állott elő s kisebb nagyobb pártot mindenik tudott teremteni. Egy sem volt az olygarchák közt, kiket vagy ne ő emelt volna fel, vagy le ne kötelezett volna, s ezek most csak egy dologban értettek egyet, hogy lehetőleg ki fogják zsákmányolni önhasznukra a királyválasztás kérdését. Mintha árverést akartak volna tartani a többet igérő részére. Csak egy kis töredék járt, a közép nemesség egy részével, hazafias úton, de bármily tekintélyes párt volt is ez különben, nem jutott diadalra, mert jelöltjében épen azon tulajdonok hiányzottak, melyek atyja trónját consolidalták.

Erdély szavazata nem kis fontosságu volt s itt is nagyban folyt a párt-szerzés munkája. Vajdája Báthory s a székelység kezdetben Albert pártján voltak. E zászlós urnál nagyobb kisérettel senki sem jelent meg a királyválasztó gyülésen, számos erdélyi főur volt vele s banderiumához sok nemes csatlakozott, ugy hogy ő a székely fegyvereseken kivül 3,500 lovast állitott fel a Duna partján. Bár a vajda Albertet már ki is kiáltatta, de Beatrix özvegy királyné által meg lőn Ulászlónak nyerve, s ez nyeré el a magyar koronát. Megválasztása után a püspököt s Veres Pétert Erdélybe küldé, hogy ez országot magának föleskettesse mig a szászokat levelével s kiváltságaik megerősitésével birta hódolatra*). De testvére és versenytársa Albert is — ki hasonlag a Rákoson tanyázott — biztosokat bocsátott a székelység közé, kik alkotmányuk megtartására letegyék az esküt. A székelység eddig inkább Alberthez szitott, de midőn

*) Schuller Urkundenbuch I. 19.

ugyanezen esküt Ulászló biztosai letették, egyhangulag mellette nyilatkozott. Erre a püspök és Veres mind azoknak, kik Mátyás halála óta zavarogtak vagy Albert mellett fölléptek, átalános bünbocsánatot hirdettek.

Ulászló ekkép megnyerte Erdélyt s csak hamar versenytársait is kielégité vagy visszalépésre birta. Ez egyezkedések, az ország veszteségei már is mély sűlyedést mutattak, de még élesebben nyilatkozott a visszahatás az 1492. febr. 2-iki országgyülésen, midőn Mátyás nevezetesb reformjait eltörölték, az adóügyben helyreálliták a régi adónemeket, jelesül Erdélyben az ötvenedet, a harminczadot a régi kiváltságokkal s a banderiumokat leszálliták az eredeti 400-as létszámra, s midőn mindenekfelett a Maximiliánnal kötött megalázó béke kihirdettetett. Hiában szólt mellette a hatalmas vajda, a nemzet szine elfordult tőle s a király többet nem vihetett ki, mint hogy egyes főurak és városok, főként magát az örökösödési pontot aláirják. Igy állitottak ki Báthory nevével egy okmányt, — mert maga irni nem tudott, — igy irt egy másikat Geréb László, a püspök még a gyülés folyama alatt, s fogadta el utóbb a hét szász szék is közgyülésileg *) s utóbb még több erdélyi város is.

Midőn még nem volt eldöntve a királyválasztás ügye s a teendőkre nézve Báthory is habozott, ő maga kimondá, hogy „olyan királyt fog tenni kinek üstökét markában tartsa.“ De bár mily tehetetlen ember volt is, Ulászló üstökét nem egyedül Báthory fogta: Szapolyaival s Bakácscsal kelle osztoznia. A királyválasztási ügy bevégezte után lement Erdélybe, hol teljesen független ur volt. Keményen zaklatta a szerencsétlen országot, főként a székelyeket, kiknek határtalan gőgjében kimondá,

*) E három okmányt kiadta Eder Schesaeushoz 205—12. ll. De ebből azt következtetni bármi fennhagyással, hogy csak e három elemnek volt e nagy fontosságu (s annyival inkább más) dolgokban befolyása, Felmerhez irt jegyzetek 165. l. Eder tudománya mellett ehez Eder malicea kivántatott.

hogy nemcsak vajdája, királya is ez országnak. De bánásmódja nem királyi, hanem zsarnoki volt. Fegyveres erővel ment közéjök, az Albert-pártiakat, daczára a közbocsánatnak üldözte, sokat kivégeztetett vagy megcsonkittatott, javaiktól s családjuktól megfosztott. Nemcsak jogaikból forgatta ki őket, hanem hogy annál féktelenebbül garázdálkodhassék, várdát emeltetett köztök. „Két feje legyen annak, mondá, a ki a királyhoz megy panaszra, hogy ha leüttetem az egyiket megmaradjon a másik.“ Ez erőszakoskodással fölértek zsarolásai, melyre a várdaépités bőséges alkalmat szolgáltatott. Hitetlenül kezelte a beszedett ökör-adót, s egyes helységekre vetett szolgálattal s élelml szerekkel roppant összegeket szedett fel. Épen ily lázitók voltak törvényszegései, s az egyeseken elkövetett erőszakoskodásai. Elfogatott sokakat, nőket, gyerekeket, hogy homagiumot zsarolhasson, házakat romboltatott le, többeket száműzetett s kis koru székely fiu-leányokat (az-az örökösödő székelynőket) saját embereihez eröltette. És emberei épen ugy zsaroltak távozása után, s mi legroszabb volt, azt hirdette, hogy ő — ellenkezőleg az eddigi szokással s törvénynyel örökösen birja hivatalát*).

Nem lehet mondani, hogy Báthorynak e kegyetlenkedése egészen czél nélkül való lett volna. Gyülölte a székelység kiváltságait, s minden kihágás nála az utolsó időben rendszerré vált, hogy azokat jogaikból kiforgassa. Inkább szeretném mondogatta, ha a székelyek földjén undok pusztaság volna, mint hogy a székelyek lakják, mert sem hasznot nem tesznek, sem nem szolgálnak a királynak. De sem fenyegetései, sem állitása, hogy ő hivatalában örökös, nem tarták vissza e vitéz nemzetet, hogy Ulászlóhoz folyamodványt ne nyujtsanak be, melyben hivatkozással hűségökre és hadi szolgálataikra, hiven lefesték a vajda kegyetlenkedéseit. „Patakok folytak

*) Engel Voracten 41. s köv. ll. A Nebenländer III-ik kötetében.

vérükből, halmok emelkedtek csontjaikból, s ők minden felé követték a királyi zászlót. Mily rengeteg összegbe kerül másutt a határörzés, a hol pedig meg sem tudják védeni az országot. De ők készebbek elhagyni családjukkal az országot, mint sem tovább is a vajda alatt maradjanak.“

A folyamodó székelyeknek az udvari ármány segitségökre jött. Az ország kormányára Budán Bakácsnak volt legnagyobb befolyása s e miatt Báthoryval összeütközésbe is jött. E férfiu hatalmának legnagyobb forrása erdélyi vajdasága volt s a főpap tanácsára ettől fosztatott meg*). Helyébe Losonczy László és Drágfy Bertalan neveztettek ki 1493 jan. első napjaiban „anélkül, hogy — mond Ulászló a kinevezési okmányban — kegyünket és jó akaratunkat Báthory Istvántól megvonnók.“ Nem sokkal utóbb maga is meghalt. De mielőtt az uj vajdák államásukat elfoglalhatták volna, Ali bég Havasalföldről febr. hóban a Verestornyon át beütött Erdélybe s öt napon át pusztitotta ezt. Az alvajda Telegdi István hirtelen fölkeltett sergeivel — mely inkább népfölkelés mint rendes had volt**) — útját állotta, szétverte és zsákmányától megfosztotta. De az uj vajdáknak is kellet küzdeni egy másik török csapattal, mely ez év őszén a havasalföldi vajdával egyesülve, a Barczaságot lepte el.

E diadalok mutatják, hogy Erdély honvédelme még nem bomladozott, mint Magyarországé, hol a fekete sereg, az állandó katonai szervezetnek ezen magva,

---

*) Bonfin csak egyszerü elmozditásról beszél, de Tubero V. k. Bakács csele által buktatja meg. E nagyra vágyó főpap azzal, hogy öt nélkülözhetetlennek rajzolta, rávette, hogy miután Ulászló vajdatársat nevezett melle, mondjon le hivataláról. Abban hogy egy másik vajda is neveztessék mellé, mi épen törvényes dolog volt, csak Báthory gőgje láthatott sértést, de a czel sikerült.

**) „Ab agrestibus ejus regionis“ mondja Tubero Schwandtnernél II. k. 186. l.

már semmivé volt téve s épen azon férfiu által, kit vitéz soraik nem egyszer követtek győzelemre. De azért az ottani viszonyokon is látszottak a hanyatlás nyomai. A párhavi időköz Báthory letételétől az uj vajdáknak megérkeztéig, kik 1493 apr. végén indultak le, elegendő volt arra, hogy a zavar és pártküzdelem ez országban megint kiüssön, melyeknek ezek megérkezése sem vetett véget. Köztök nem volt egyetértés, sőt mi még ennél is roszabb, untalan egymás ellen dolgoztak törvénykezésben és közigazgatásban egyaránt. Emberek emlékezete óta mindig két vajda volt egyszerre, s egygyel csak ritka esetben lőn e hivatal betöltve, de ily nyilván és botrányosan soha sem törtek a régiek egymás ellen, mint e két uj vajda. Ugy látszik, azok megosztoztak a teendőkön, a mit ezek nem akartak tenni. Tehetetlen uralkodók idejének egyik legszomorobb jelensége, hogy minden hatalmas a leghatalmasabb akar lenni s ezért a jeles emberek önérzete féktelenkedéssé fajul. Azon emberek, kikkel Mátyás legszebb uralkodói és hadvezéri diadalait vivta ki, halála után a haza ostoraivá s rabló lovagokká vagy türhetetlen zsarnokokká lettek. Annak helyébe mit ők az uralkodó önkényének neveztek, az olygarchak önkényét léptették.

Bonfini és az okmányok Erdélyről ez időben szomoru képet rajzolnak elönkbe. Az elsőből tudjuk, hogy a vajdák versengése nem csak a régi viszályokat táplálta, hanem ujakat is élesztett, sőt a hatalmasok is büntetlenül folytatták rablásaikat. Ulászló egy okmányában az oláhok felkeléséről emlékezik, egy másban pedig, 1494 majusában kelt, miután 1493 nov. 21. a szászok arany bulláját megerősitette, — biztatja ezeket, hogy a vajdák által elkövetett jogsértéseket orvosolni fogja, s egyikökkel Drágfival már értekezett is e tárgyban. S egyszersmind tudatja velök hogy nemsokára Erdélybe menend.

Ez országba a király 1491. óta több izben készült, s midőn három évvel utóbb csakugyan oda ment, utazásának fő oka nem a háboruságok lecsendesitése volt.

Kiválóan pénzzavara s a magyarországi haderő elégtelensége vonták oda. April havában Lőcsén testvérével a lengyel királylyal találkozott. A következő hónapban Kassán országgyülést tartott, mely minden jobbágytelekre egy aranyforint adót vetett ki. De az uj adót Magyarországon is csak erőszakkal lehete fölvenni, Erdély pedig fizetését egyenesen megtagadta. Annak behajtása azonban ezuttal annyival inkább szivén feküdt Ulászlónak, mert egy érelyes lépésre, egyik hatalmaskodó főurnak megzabolázására, határozta el magát.

Junius havában Nagyváradra, s innen aug. elejére Kolosvárra ment. Szebenbe e hó végére összehivta a rendeket, hogy az adó behajtását eszközölhesse s a hadak felülésére vonatkozó rendeleteket tehessen. A gyülés elég zajos és elég költséges volt, s az uj adó kivettetett. Erdély hét megyéjé 31,442 ftot, a szászok a szentmártonnapi census felett — mely 7650 ft. volt — 21 ezer forintot, Kolosvár ezer, Torda hatszász frtot adtak. A székelység nincs ez összegben benne, de hogy az is fizetett, nyoma van az összezésnél, az oláhok ötvenedéről pedig más számadás készült*). Minthogy pedig a gyülés hosszura nyult, a székelységet időközben haza bocsátotta, kik aztán egyes képviselőket választottak maguk közül. Végül hadfölkelés rendeltetett el, melyhez a székelység fegyveres erejének egy tizenhatod részével járult, s mely a vajda Drágfi vezérlete alá rendeltetett**), ki külön is megbizatott az erdélyi zavarok lecsendesitésével, s miután társa Losonczi 1470 frtnak

*) Bonfini az Erdélyben fölszedett pénzösszeget 60,000 frta teszi. S ha a fennebb felsorolt összeghez hozzá teszszük az egyesektől felvett összegeket, büntetéseket, az összeg ki fog ütni. Az 1494. és 5-iki bevételi s kiadási lajstromot kiadta Engel Nebenländer I. k. Voracten. De a bevételek összege, „totalis snmma tam taxarum civitatum, quam siculorum stb. nem csak Erdélyre szól. Ebben a magyarországi városok is stb. befoglaltatnak.

**) Egy gr. Kemény Jos. által kiadott oklevél Kurz II. 129. l.

kifizetésével kielégittetett és hivatalától fölmentetett, egymaga lőn a vajdai hivatal folytatásával megbizva*).

Ulászló — ki az erdélyi nemességnek szebeni költekezéseiért 1500 frtot utalványozott — e városból, hol időközben a havasalföldi vajda követeit fogadta, a fölszedett adóval s az erdélyi hadakkal Temesvár alá ment. Ha már egyszer feltette magában, hogy szigoru lesz, ezuttal állhatatos is tudott lenni. Terveit csak akkor leplezé le, midőn a végrehajtás ideje elérkezett. Maga Horvátországba ment, Drágfit Ujlakira küldé, ki annak nehány várát elfoglalta. A hadjárat végeztével ez viszszament Erdélybe, hol intézkedései, szigoru fellépése s halálos büntetések által véget vetett a rablók és fosztogatók s az oláhok garázdálkodásainak (1495).

Drágfi erélyes férfiu volt, s az általa kezdetben alkalmazott szigoruság használt is. Legalább semmi nyoma, hogy többé vajdasága alatt lázongott volna Erdély, s hogy a nyugalmat valamely belmozgalom megzavarta volna. Sőt miután a törökkel három évre béke köttetett e részről is nyugodt lehetett ez ország. E békébe Radul Kalugyer oláh vajda is, kit az elmozditott Vlád helyett 1493-ban nevezett ki a szultán, s ki ez évi török dulásoknak részese volt, — be lőn foglalva. Vlád Erdélyben tartózkodott mint Ulászló vendége s ettől évpénzt is huzott**), pedig mint láttuk egy pár évtizeddel elébb csak azért nyerte el székét, mert a magyaroknak ellensége volt, sőt aligha nem az erdélyi vajdák tudtával és engedelmével, beütéseket is tett régi birtokaiba. Ez az uj oláh vajda megtorlását vonta maga után, kinek né-

*) Hivatala kezdődött 1494, nagy boldog asszony napján. L. ez évi számadásokat Engel Nebenl. I. 129.

**) Az Engel által kiadott 1494. és 95-iki Regestrumban háromszor fordul elő Vládnak fizetett 25—25 frt adomány, u. m. 1494 febr maj. és nov. hónapokban. Ulászló István vajdával is jó viszonyban volt, ki 1492-ben tőle hűségéért megnyeri, hogy Kükűllő birtokában s 1503-ban hogy, Csicsó birtokában megerősittetett.

pei a gazdag szászok közt elég rabolni valót találtak. Ulászló ezek panaszára többször, a többi közt sept. 29-én intő parancsot küldött Vládhoz, hogy hagyja el Erdélyt jöjjön Magyarországba. De midőn mind ez nem használt, nov. elsejéről komoly és szigoru parancsot küldött, hogy rögtön Som Josa temesi főispánhoz menjen, különben engedélyt ad a szászoknak, hogy ellene és övéi ellen ugy védjék magukat a mint tudják.

Drágfi Bartok — ez volt azon időben a Bertalannak magyar neve — vajda hivatalától 1498 derekán mozdittatott el, s helyén az év végén már Szentgyörgyi Pétert a János fiát találjuk. Ugyanez évben még mielőtt az uj vajda elfoglalta volna hivatalát, a catholicus földeken letelepült oláhok dézmafizetése szőnyegre került. Az 1495-iki törvények utolsó fejezete, az ország határszelén lakó szakadárokat, kik főként a király és hivatalnokai biztositásai folytán települtek le birtokaikon, fölmenti a tized fizetés alól. Minthogy a törvény végfejezete *) nem oly szabatos, mint az előre bocsátott értelmezés, az erdélyi oláhok megtagadták a dézmát. 1498 febr. 24-éről még Drágfi kap parancsot hogy a cath. földeken lakó szakadároktól a káptalan részére szedje fel a dézmát. Két évvel utóbb, mert a megtagadások azóta is megújultak, egy uj rendelet Péter vajdát bizza meg a fölszedéssel.

Szentgyörgyi Péter nem volt erélyesebb ember atyjánál, s Erdély alatta is egy véres forradalmat állott ki. A különbség csak annyi, hogy ezen vajda ártatlan a dologban, s része még leveretésében sem volt. Aztán most az ország hanyatlása idézte elő és kiváltságolt helyzete táplálta, valamint a felelősség is egyedül és kiválóan magát a kormányt illeti.

Ulászlónál tehetetlenebb ember soha se ült királyi széken. Boetius „legjobbnak“ nevezi verseiben, de aljas

*) „Quibuscunque terris Christianorum residentibus“ — mondja a törvény.

zsarnokság sem idézhetett volna elő annyi szerencsétlenséget mint e kárhozatos jóság. A törvényhozás kormánya kezdetén valóban ugy indult, hogy a nemzetnek átkává legyen. Mátyás emberei irtó-háborut izentek Mátyás legjobb intézkedéseinek. A hadügy tönkrement, az adó terhe a kis birtokuak nyakába csavartatott s midőn az olygarchák jobbágyai fizettek is, csak uroknak fizettek. Minden ország Magyarország szomszédságában emelkedőben volt, csak ez hanyatlott maga s vesztette el jelentékenységét.

Nyolcz év kivántatott hozzá Mátyás halála után, hogy a nemzet észrevegye azt, mi kebelében történik. De ekkor kitünt, hogy még is hászna van, hogy a nagy király a kisebb birtokuaknak a törvényhozásban szélesebb tért engedett. Ezeknek kebelében kelle olyan ellenzéknek támadnia, mely ha nem is fordithatta el a nagy szerencsétlenségeket, legalább a haza megmentésének tényezőjévé legyen. Ekkor 1498-ban a törvényalkotásban fordulat állott be, mert a hazafias és nemzeti irány tulsulyra vergődött. Ez naptól fogva, a nagy catastropháig — mely mindent kiengesztelt — az olygarchia és nemesség közt küzdés állott be, s ha az első 1498-ban már hátrálni kényszerült, határozottan megveretett 1505-ben, a Rákosi napokon, midőn a trónkövetkezés rendje az idegeneket kizárta a trónból.

Az 1505-iki példa hatást gyakorolt Erdélyre is. Sokkal erősebb volt a küzdelem, hogy sem vajdaja, püspöke, a székelyek ispánja Tarcsai János — ki tőle Algyógyot nyeré — továbbá olygarchái egész erőjökkel részt ne vettek volna benne. Erdély magára maradt, kitéve a fejetlenségnek. Rendes időben főhivatalnokai távolléte — mi különben is gyakori eset volt — semmi hátrányt sem okozott. Most fennakadt a törvénykezés, az erőszakoskodásnak, önkényes végrehajtásnak számos példái fordultak elő. Viszály, gyülölség, kölcsönös kártételek mindenfelé. Magyarország példája, — hol a törvények alkotása egymást érte — ragadós volt, s mint-

hogy a szentmihálynapi gyülésre távozott főhivatalnokok még sem jöttek vissza, dec. derekán Tordán a három nemzet gyülést tartott, melyen bizonyos számu képviselőket választottak. Ezen képviselők a következő év febr. 9-én Segesvártt tartottak tanácskozást, ahol Erdély statutarius jogát teljes mértékben igénybe vették. Azon kivül, hogy a három nemzet unióját megerősitették, tisztán a törvénykezési téren maradtak, s egyedüli feladatokul az itélőszék ujjá alkotását tűzték ki. A legfőbb bajok kutfejének ennek hiányos szervezetét tartották, ez okozza a nemzetek gyülölködését, a fejetlenség elharapózását, s ez által azt is, hogy a szomszéd török és tatár a várakat és helységeket felverhette. Ennek következtében „hogy az ország ő felségének jobban szolgalhasson, s ellenségei ellen is védhesse magát“ egy uj törvényszéket szerveztek, melynek tagjai legyenek egy káptalanbeli és külön minden nemzet közül választott 14—14 összesen 45 biró, s mely a három nemzet közti ügyeket döntötte el*).

Alig pár héttel a tordai gyülés előtt nov. 23-án — a törvénykezési rendetlenségek megszüntetésére a székelyek Udvarhelytt tartottak gyülést. Az ilyen népgyülés a három nemzet egyikénél sem volt szokatlan, s a maga körében mindenik hozott többé kevesbbé jelentékeny végzéseket, még oly dolgokban is, melyek sarkalatos törvénynyé lettek, mint 1451-ben, egy családi magszakadás folytán, a férfiág kihalásának esetére a leány örökösödésnek kérdését eldöntötték. Daczára hogy a zabolai gyülésen még 1466-ban szervezték a székeket, az igazság kiszolgáltatás hiányos és részrehajló volt. Az udvarhelyi gyülés egy 17 tagu birószágot állitott fel.

De a székelység igyekezete, hogy valahára rendbe hozhassa ügyeit, más uton hajótörést szenvedett. Nagy baja volt, hogy a vajda Péter gróf az államügyekkel foglalkozott, s a helyett hogy Erdélyt becsülettel igaz-

*) Közölte az okmányt gr. Kemény J. Arpadiá, III. 5°. s k. ll.

gatta volna, a Maximiliannal kezdett alkudozásokat folytatta, ispánja Tarcsai pedig, ki 1505 végén 12,000 frtban Algyógyot nyerte, ezuttal hivatalától fölmentet*). 1506 jul. 1-én Ulászlónak fia született, s hivatalos szokás szerint erre a székelység közt megkezdetett az ökörsütés. Régi szokás szerint a király számára megbélyegzendő ökrök közül az első kiválasztás a gazdát illette, a második pedig az adószedőt. De az ilyen ritka s akkor tetemesnek nevezhető adófizetés soha sem ment nagy zsarolás nélkül véghez oly időben, midőn a biztosok kapzsiságát a király erélye s a főhivatalnokok lelkiismeretessége nem korlátolá**), mihez az adó szokatlansága s terhes volta is járult. Mind ez nehány véres jelenetet idézett elő. A székelyek sok helyt ellenállottak s a bélyegzőket megölték.

Ez ügyben Ulászló biztosa Tomori Pál volt, ki a székelyföldre bizonyos számu katonasággal utazott. Akkor tájban a mindig harczra kész székely fegyveresek könnyen összegyültek, s ezek és Tomori csapata közt Székely-Vásárhely mellett ütközetre került a dolog. Tomori aránylag csekély erővel volt, egy véres ütközetben megveretett, katonái szétszórattak s maga is számos sebet kapott. De egy ellenök küldött ráczokból, oláhokból s magyarországiakból álló nagyobb erő semmivé tette a fölkelőket s az ökörsütés végrehajtatott. A leczke használt ezuttal. Ez év végén Agyagfalván tartottak közgyülést ily czélból, hogy a forradalmi mozgalmaknak véget vessenek s el is határozák, hogy senki a király, vajda és székelyispán ellen fölkelni ne mer-

*) Ulászló okmánya Katonánál XVIII. k. 413. l.

**) Istvánfi a zendülés okának azt mondja, hogy a székelyek, minthogy Zsigmond, tehát két század óta nem fizették, ezen adót megtagadták, s azután ment Tomori katonasággal közéjök. Már Eder, Felmerhez 172, megjegyzi hogy ez adat nem pontos. Okain kivül tekintetbe veendő, hogy az ökörsütés más alakban mindig előfordult. De Oláh előadása — Attilája II. k. 18. fej. hitelseebb, mert ez atyjától vette adatát, ki maga is ott volt Tomorival.

jen, részgyüléseket ne tartson „hogy a pártütés kovása végkép kiveszszen közülök.“ Sőt ha a király nevezett hivatalnokai valamely törvénytelenséget követnének is el, a sértettnek ne fegyveresen fogják pártját, hanem kérelemmel járuljanak az uralkodóhoz. Az áruló büntetése legyen örök száműzetés s kegyelmet csak a királytól vagy az egész nemzettől kaphasson *). A mozgalomnak ezzel vége lett, a levert székelyektől felvették az ökröket, s megkezdett zsarolásaikat még a szász földön is folytatták, hol elhajtásukért pénzt szedtek be. Két év mulva midőn Lajos 1508-ban megkoronáztatott, a király a székelységre ujra kivettette ökörsütést, s behajtása megkezdetett, azonban a király a székelyeknek sokszoros részvételét hadfolytatásaiban tekintetbe vévén, kétségtelenül ezek folyamodására, az ökörsütést ezuttal elhalasztotta. Azonban 1511-ben sokszoros szükségeitől indittatva biztosokat küldött közéjök, kik ez adót fölszedjék **).

Az 1508-iki ökörsütés elhalasztásának valódi oka az volt, hogy a budai kormány a törökökkel még fennálló fegyverszünet daczára, attól tartott, hogy ezekkel épen a székelyek szomszédságában fog Oláhország miatt háboruba elegyedni, s ez esetben kiváló szükség lett volna e vitéz nép karjára és kardjára. Radul oláh vajda ezen évnek mindjárt kezdetén megfordult Budán s egészen a magyar kormány hűbéresének vallá magát. Szivélyes viszonya volt Bakácscsal, Szentgyörgyivel s a legfőbb urakkal és gazdag ajándékokkal tért haza sőt jószágát Erdélyben a Tarcsaitól visszaváltott Algyogyot nyerte. De otthon csakhamar azután meghalt. Minthogy a magyar kormányra nézve nem volt közömbös, hogy kilegyen utódjává, Somi Józsa temesi ispán már marczius elején, midőn t. i. a király a vajdának még csak betegségéről értesült, parancsot kapott hogy rögtön a Barcza-

*) A székely nemzet constitutiói Pest 1818. 33 l.

**) Schuller Urkundenbuch II. 190. és Eder Felmerhez 175. l.

ságba menjen sergével s mihelyt Radul meghalt, nyomuljon Havasalföldjére. De a vajda csakhamar meghalt és Somi bár megjelent a Bárczaságon, de későn. Kapott ugyan Ulászlótól ujabb rendeletet, hogy most már haladéktalanul nyomuljon be, és a Radul fiát Czipellest, mint a koronához hű bojárok jelöltjét, ki ez időben Szapolyai Jánosnál tartozkodott, ültesse be, azonban a törökök megelőzték és Michnet, a magyarországi Oláh család rokonát tették vajdává. A végrehajtott tény után a magyar kormány nem akart a törökkel háborut kezdeni, sőt eddigi politikájához hiven igyekezett hűbéri jogait az uj vajdával is elismertetni. Ez sikerült is, de a szigoru Michnét két év mulva, bojárjai támadására elűzték a törökök, és ő Szebenbe menekült. De még ezen 1410-ik évben, nem sokkal utóbb, itt e városban Jaksich Demeter a Czipelles fiával s egy más bojárral egyesülve, nyilt helyen, midőn templomból Oláhval és Horváthtal vendégségre menne, orozva meggyilkolta őt. A tény miatt haragra lobbant szebeni polgárság a gyilkosokat felkonczolta, Péter vajda pedig a lakosokat, mint egy gyalázatos büntettnek s a menedékjog megsértésének boszulóit felmentette. A király özvegyét s fiát pártfogásába vette s 1510 maj. 15-éről oltalmazásukat a szebeni tanácsnak meghagyta *).

X.

Ez időben, 1510 végén vagy 1511 első havában az erdélyi vajdaság az alig 24-éves Zápolya Jánosra bizatott, ki, mondhatni, mint gyermek több megyének főispánja volt, s alig serdült fel, már is a magyar király leányának keze után járt. Pedig atyja István közép birtoku magyar nemesből lett Magyarország egyik első olygarchájává s leggazdagabb birtokosává, egy tescheni her-

*) Engel Nebenländer IV. 191 köv. ll. négy e tárgyra vonatkozó okmányt közöl.

czegnő férjévé és nádorrá. Emelkedését eszének és vitézségének köszönhette ugyan, azonban a magasabb államférfiúi tulajdonokat Mátyás iskolájában szerezte meg. De azt mit itt tanult, Mátyás halála után roszra használta: senki nálánál jobban nem törekedett a nagy király intézkedéseit halomra dönteni. Midőn meghalt, fia János 14 éves volt, gyermek még ugyan, de az akkori idők szokása szerént elég nagy arra, hogy a pártok küzdelmeibe bevonassék. A nemesség nevezetes része már ekkorra ellenzékké alakult, nehány előkelő csatlakozott hozzájok s minthogy az özvegy herczegnét nemcsak magas miveltségü, de éleseszű hölgynek ismerék, körűle csoportosultak ők a Zápolya-ház barátai.

A magyar közélet ezen palaestrájában, a hazafias ellenzék között, beavatva terveikbe, részt véve küzdelmeikben, nevekedett fel János. S mind ennek befolyása volt egész életére. A gyermek már családját egy párt élén látta, s ha igaz az, hogy anyja naponként imádkozott, hogy érje meg fia megkoronáztatását, neki már akkor éreznie kellett, hogy azzal bizonyos missio fog összekötve lenni. Mátyást is anyja és a hazafias ellenzék léptette fel, de egész nagyságát annak köszönheté, hogy a hazafipártra támaszkodott. S midőn most ő jutott e pártnak élére, nem vont-e önkénytesen párvonalt az akkori viszonyokkal? nem lett mintegy életfeladata eldöntve? s nem érezte erejét egész nagyságában, midőn látta, hogy ennek befolyása a még alig 24 éves ifjut az ország egyik cardinalis hivatalával ruházta fel? De maga a vajdaság is az ő kezében kétszeresen fontossá lett. Egy külön ország, melynek erejével rendelkezik, s melynek harczosai 72 vár fegyvereseivel csatlakoznak, együtt megdöbbentő erővé nőtte ki magát, s valósziművé és sok esetben kétségtelenné tette diadalát a pártnak, mely mögött állt. Mert már ő is, mint két elődje, osztatlanul birta hivatalát, huzta jövedelmeit s hadügyi tekintetben mindhárom nemzet felett állt. Nem csoda, ha bájairól hires nővérét lengyel király vette el.

Ellenében Bakács Tamás hasonlag Erdélyből igyekezett uj erőt toborzani, főként roppant pazarlásaihoz, mely arányt tartott nagyravágyásával. A milkovi püspökség, Sigmond helyreállitási törekvései daczára, teljesen csak puszta czimmé olvadt le, mióta főként a moldvai s havasalföldi oláhoknak megtéritésére a török előnyomulása következtében minden remény elveszett. Volt ugyan ez időben is czimzetes milkovi püspök, de Bakács kivitte hogy ez egy másik püspökséget nyert, s azt Julius pápa által magára ruháztatta (1512). Bakács itt nem czim s nem is jövő remények után sovárgott. Czimnek a bibornoki és már megnyert primási mellett szerény volt ez, s reményei másfelé vonzották. A szebeni és brassai dekánságok, azóta hogy az erdélyi püspök alól kivétettek, függetlenek voltak a püspököktől s csak egyházi tekintetben tartoztak az esztergomi érsekség alá. Valaha ezek a milkovi püspökségnek voltak részei, s ezen jogon kérte maga számára mint a milkovi egyházhoz vagy annak püspöki asztalához tartozókat Bakács. Julius pápa adománya hát nem kevesebbet tett, mint hogy a szász egyházak gazdag dézmáikkal Bakács érseknek fognak jövedelmezni. De minthogy nem hitte hogy ezek önnállóságukat könyü szerrel feladják, ugyanezen év dec. 27-én egy más engedélylevelet eszközölt ki a pápától, mely az esztergomi érsekség minden jogait rájok is kiterjeszti. Nem is csalatkozott. Már az első adománylevél ellen tiltakoztak a szászok, s ügyöket 1513-ban Ulászló elibe vitték, ki az egész dolgot jogaival összeütközőnek találván, beleegyezését megtagadta. Mindamellett hogy Juliusnak nem sokára bekövetkezett halála után, ennek utóda X. Leo megujitá az adományt, a szászok folytatták ellenállásukat, az ügy sok izben elkeseredettté lett, s egy milkovi püspöknek 15[illegible]-ban történt kinevezése sem hozott létre teljes kienge[illegible]telődést *).

*) A[illegible]ide vonatkozó okmányokat kiadta Pray Hierarchiaja I. végén s [illegible]ukó Milcovia I. 169—227 ll.

Bakács még a per folyama alatt visszatért Rómából, hol oly mesés fényüzést fejtett ki, s reményében oly keserűn csalatkozott. Nagyravágyó törekvéseinek más irányt adott, más munkatért keresett. Ha nem lehetett a keresztyén világ fejévé, annak kardjává szándékozott lenni. A törökök ellen intézendő közös vállalat eszméje sokáig lelkesité Európa népeit, de Európa fejdelmeit, összehozni soha sem birta. Már régóta senki sem gondolt rá. Most Bakács Európa összes északkeleti népeit akarta összehozni s e czélból pápai legatussá neveztette ki magát e világrészre, ellátván magát pápai engedélylyel kereszteshad hirdetésére.

Daczára hogy az uj török szultánnal Szelimmel három évre már fegyverszünet volt kötve, nem gátolta meg a kormánytanács annak kihirdetését, mely oly egyszerre oly erősen felkorbácsolt minden szenvedélyt. Kilencznappal a kihirdetés után 1514 april. 25-én a pápai legatus Várdai Ferencz erdélyi püspöknek levelet irt, mely kötelességévé teszi a kereszteshad kihirdetését Erdélyben, s minden lehető ellenállókat előre is pártütőknek bélyegez. Már nevezett is ki az érsek Erdélyre nézve biztosokat s ezek vezetését és az ügynek szervezését itt a püspökre bizta.

Tudjuk hogy a kereszteshad pórlázadássá fajult. Egy századnegyed óta elnyomatás volt a pór sorsa, és sérelem sérelemre gyült. Igazságot sehol sem talált s törvény számára nem létezett. A mit felkorbácsolt szenvedély, lángra gyujtott boszuvágy, borzadalmas megtorlás utján visszafizethetett: a kegyetlenkedés és kinzás keresett nemeivel vette foganatba. Nem kimélt semmit, nem ismert semmi határt. Mátyás reformjainak megbuktatása rettenetesen boszulta meg magát az irtó háboruban, mely a nemesség ellen kezdetett, s mely pórok felülkerekedését s azzal az ország alapjainak megváltoztatását tűzte ki czélul.

A lázadásnak Erdély adott vezért a székely születésü Dózsa Györgyben, ki kétségtelenül vit[illegible] katona

és tehetséges demagog volt, s még némely alsóbb foku hadvezéri tulajdonokkal is birt. De leveretése is Erdélyből jött ki, melynek vajdája Zápolya jobbadán erdélyi hadakkal semmisitette meg azt. A mozgalom már átcsapott ez országba is: de nem birt oly veszélyes alakkal, mint a magyarországi s Zápolya biztosan számitott akkor, midőn a kutforrás ellen ment, melyből indult ki az és vette táplálékát. A hadműködés vezetését itt Tornay Jánosra bizta, s maga hadait átvitte a Vaskapun.

Mig Tornay készülődött, azalatt az erdélyi keresztesek dultak, raboltak, kizsákmányolták s felégették a valkai, toroczkai várakat, csanádi kastélyt s az uri lakokat, a hol csak szerét tehették. Nehány főur hozzájok csatlakozott, vezérökké egy barát lett, s most még nagyobb vállalatra is képesnek érezték magokat. Épen azon czéllal, melylyel Dózsa Temesvárt ostromlá, ezek a nyár folytán Kolosvár alá mentek, roppant tömegben táborba szálltak. Felszóliták a várost, hogy bocsássa be a hadat s csatlakozzék velök. A városiaknak erre nem volt semmi kedvök, de minthogy tartottak a megrohanástól, a tanács a keresztesek kapitányát csekély kisérettel bebocsátotta. Ezek azonban felkutatták a nemeseknek e városban elrejtett vagyonát s lefoglalták minden ellenállás nélkül, minthogy a pórnépet itt is sikerült fölkelteni.

Ezalatt — ez már ősz kezdetén volt — az erdélyi hadak azon része, mely nem követte Zápolyát temesvári táborába, a nyugton maradt székelység Barlabási Lenárt vezérlete alatt és a szászság az e perczben földönfutó nemesekkel egyesült s a lázzadóknak kolosvári hada ellen ment. A keresztes had kétségbeesetten védte magát Zápolya megbizottja Tornay János ellen, kivel a Drágfi János és Bánfi János csapatai is egyesültek, de megveretett, s sorsa ez ütközetben eldőlt. A kolosváriak a városban levő kurucz-kapitányt 22 társával, s továbbá magok sorai közül is azokat, kik a kuruczokkal tartottak kiadták Tornaynak, ki ezeket a többi elfogot-

takkal együtt kivégeztette *). Büntetése a fölkelteknek mindenütt egyforma kegyetlenséggel hajtatott végre, a vezér-barátot Zápolya Kolosvártt süttette meg, s a jobbágyság sorsa mindenütt egyaránt elnyomottá lett szabad költözködésök teljes elvesztése miatt.

Zápolya hatalmának és befolyásának tetőpontján állott. Mig a király a dulások egész folyama alatt egy tétlen néző szerepét játszta, a haza megmentetését egyenesen annak köszönheté, kit a nemzeti párt a maga vezérének tartott. A párhuzam köztök ennek már is nagy népszerűségét emelé, miből a megyék ovatiói épen nem csináltak titkot. Sőt Zápolyának leghatalmasabb ellensége Báthory is lekötelezettjévé lett, s az ezzel kötött barátság a két hatalmas pártnak kiengesztelését valószinűvé tette. Szin volt az egész. Egy politikai ellenség semmit sem bocsát meg oly kevéssé, semmit sem tűr oly nehezen, mint a leköteleztetést, és semmitől sem igyekszik annyira szabadulni, mint a hála kötelékétől, melyet kétszeresen lealazónak tart. De a mennyivel kevesbbé lehetett azt e perczben kimutatni, annyival élesebben tört ki utóbb. A mi most történt, az Zápolyának s a nemzeti pártnak kedvezett. Nyilvánvalóvá lett, hogy a küzdelem az urak reactiója ellen jogosolt, s a forradalom az anarchia megszüntetésére üdvössé válhat. Az ezen év végén tartott országgyülés végzései, s Verbőczynek törvénynyé lett nevezetes munkája, a Hármaskönyv, befolyt a kisebb nemesség politikai jogkörének szélesitésére.

De Zápolya a középnemesség vezére, a székelyek közt nem volt népszerű ember. Gyanithatólag kiváltságaik egyike másika ellen tört, mikre mindig oly féltékeny volt a nemzet. Nehány évvel a parasztlázadás után fegyvert fogtak ellene, nehányat emberei közül felkon

*) Nagyajtai Kovács István derék értekezése Akad. Évk. VIII. k. 11. l. s oklevelek 20—23. ll. Taurinus Stauro-achiája Engelnél Monumenta 177. s köv. ll. Verancsics munk. II. 10. l.

czoltak, s csakhamar oly erőre kaptak, hogy magának Zápolyának kelle Budáról ellenök menni. Egy véres ütközetben Darócz és Szent-Pál közt leverte őket, s országukat — mint magok hivták földjüket — rabolta, pusztitotta, a lázadás fejeit pedig kivégeztette. Midőn azonban a mozgalom lassan csendesült volna, még szigoruabbá tette a megfékezés rendszabályait. Lefoglalta a kiválóbb zendülők jószágait s ellenére a székely jognak s fennálló törvényeknek, mely az örökösök megfosztatását nem tűrte — azokat másoknak adományozta*).

Hogy vajdaságában béke és nyugalom uralkodjék, azt a moldvai és oláhországi viszonyok s a törököknek e tartományokra növekedő befolyása is kivánatossá és szükségessé tette. Már nagyon is látható volt, hogy a kapocs, mely e két országot a magyar koronához fűzte, naponként lazul. Ulászló 1510-ben parancsot ad a szászoknak, hogy a tatárok ellen adjanak segélyt Moldvának „mint a magyar korona ágának", 1511-ben pedig, midőn a tatárok Moldvát fenyegették, a határőröket ülteté fel, hogy Zápolya vezérlete alatt siessenek ez ország segitségére „mint a mely nem függ senkitől mástól mint tőle", melynek folytán 800 erdélyi be is ment. Pedig még ekkor is osztozott a főhübéruraságban Lengyelországgal, nehány évvel utóbb Törökországgal, sőt ez volt a valódi hűbérur, s a másik kettő még egy tizedig csak névleges.

Erősebb volt a küzdés Oláhországban a hűbérura-

*) Mikor történt e lázadás? nehéz meghatározni, s ugy látszik, többször ismétlődött. Miles Würgengele 11-ik I. Sigler a Bél Adparatusa I. k. Fuchs Chroniconja I. k. 1518-ra, Brutus Históriája V. könyvében (kiadta Eder Felmerhez 188) 1519-re, a brassai feliratok 1521-re teszik. A jószágelkobzások ezen utolsó évben történtek. A forradalmat Oláh is emliti Attilájában II. könyv XVIII. fejezet, de év nélkül. Eder az 1519-ik évet fogadja el, bár a többi adatok mellett is elfogadható okok harczolnak. Az hogy a jószágelkobzás 1521-ben történt, annyit mindenesetre bizonyit, hogy ha 1519-ben tört is ki a mozgalom, a szigoru rendszabályok még 1521-ben is szükségesek voltak.

ság felett. Zápolya épen akkor lett erdélyi vajdává, midőn Wladucet a török oláh hospodárrá tette, s e körülményt ő saját kitüntetésére igen alkalmasnak látta. De az Oláhországba küldött erdélyi hadak megverettek, azonban Wladuce bojárjaival hűséget fogadott Ulászlónak azért, mert őt megerősité s a közvélemény ez eredményt Zápolyának tulajdonitá, kinek az 1512-iki szörényi beütés már némi katonai tekintélyt is adott.

De Wladuce csakhamar 1512-ben meggyilkoltatott s helyét a törökök Nagullal töltötték be. Ezen ember már adófizetője volt Szelimnek, de a magyar királyt is hűbérurának ismerte el. Utódjává kis koru fiát Theodosiust tüzte ki (1521), midőn pedig nehány bojár ennek megbuktatására serget gyüjtött, Lajos király megbizta Zápolyát, hogy Theodosiusnak segitséget vigyen. Az ellenvajda a törökökhöz fordult s Mohamed bég felhasználta ez alkalmat, Oláhország elfoglalására s a hospodárságot magára ruháztatni kérte. A vad és szenvedélyes Szelim nem késett volna megadni a kivánt czimet, de utódja Szolimán sokkal tisztábban látta a viszonyokat, hogysem uralkodása első évében ily kétes és nagy ingerültséget támasztható lépésre határozta volna magát. Nem adta meg az engedélyt, de Mohammedet sem tiltá le.

E közben Belgrád elesett s a török hóditás uj korszakába lépett. A vártól nem volt messze sem a nádor Báthory, sem a vajda Zápolya, de segélyt egyik sem vitt. Ez már Lippáig ért, midőn a hirre hogy egy török portyázó csapat Erdély széleit pusztitja, egy másik pedig Mohammed bég alatt Oláhországba nyomult, hol a bojárok uj hospodárt választottak, visszafordult. A török pusztitás még 1522 elején is tartott, midőn Lajos febr. 22-éről biztositá a szászokat, hogy a vajdát segitségökre küldi. Valóban a török csapatok Erdélyből visszavonultak s Zápolya beütött Oláhországba, magával vitte az uj vajdát Radult, ki Mohammed bég elől Erdélybe menekült. Zápolya egy reggeltől estig tartó viadalban leverte Mohammed béget, Radul pedig kivégeztette azon török hi-

vatalnokokat, kiket Mohammed uj szándzsákságába beállitott. Lajos király tetszését nyilvánitá a vállalat felett, de alig hogy Zápolya hazatért, Mohammed megint elfoglalta Oláhországot s Radul megint Erdélybe menekült, hol Zápolya közbenjárására Alvinczet és Borbereket nyerte, ő pedig Zápolyát egy oláhországi várral (Povayer) ajándékozta meg. Zápolya most 30,000 emberrel nyomult Oláhországba s a bég el is vonult előle. „De hasztalan" — mondja a Leibitzi krónika. Radul Zápolya visszavonulása után érezve, hogy többé nem fogja magát fenntarthatni, török pártfogás keresése végett Konstantinápolyba utazott — vesztére, mert itt fogságba vetették. Utána egy év alatt két vajda öletett meg s ekkor ő visszanyerte székét. Most már 1524-ben Zápolya mint ellensége nyomult be, s kényszerité a magyar korona iránt tartozó hűségét elismerni *).

De minő gyakorlati értelme volt ezen hűségi eskünek? Valóban már semmi. Maga Lajos király mondja egy okmányában, hogy „a törökök tartományunkat Havasalföldét már meghóditották **)". Naponként több tért foglaltak ezek, mig nem a mohácsi vészszel a magyar haza ügyeibe döntő befolyást nyertek. Az erdélyi vajdának viszonya a királyhoz s az olygarcha-párthoz e csapást megelőző időkből fontos és sokaknak — bár tulzott — véleménye szerént döntő.

Zápolya előtt, czélzataiban, cselekvéseiben, sokszor és sokfélekép Mátyás király példája lebegett. A két párt, mely a mohácsi vész után két királyválasztási tényben érvényesité intentióit, nagyon régi keletű volt. Most más volt neve mint ekkor: s az olygarchia és köznemesség pártja aligha egész hiven jellemzi azt. A Hunyadiak előtt az egyik Magyarországnak a cseh király-

*) Engel Nebenländer IV. és V. köteteiben közlött okmányokkal és e tárgyra vonatkozó feljegyzésekkel terjedelmesen tárgyalja e dolgokat. V. ö. Pray Epistolae Procerum I. k. 150. l.

**) Eder Felmerhez 187. Ez okmányban a szebenieknek pénzverési jog adatik.

sággal s osztrák herczegségekkel egyesülését tervezte, tehát németnek, — a haza önállóságát kivánta a másik, tehát hazainak mondható. Mátyás király szétrebbenté az elsőt, s embereit megnyerte vagy semmivé tette. Már hinni lehete, hogy nem is létezik. De Mátyás halála után fölelevenedik, szervezi magát s erőre kap. Sőt az udvart is megnyerte. Ez volt az igazi ok, miért nem nyerhette el Zápolya a királyleány kezét.

Ha e párt oly nyilvánságosan nem tör a haza érdekei ellen, ha ildomos és hatalmas emberekhez illőleg nem mellőzi a nemzetet, nem akarja semmivé tenni a közép nemességet, ha csak kevéssé is áldozni kész roppant vagyonából, mely az ország vagyonának legalább felét képviselte, ha pár év alatt nem mutatta volna ki, hogy a haza hatalmát fenntartani képtelen, uralkodni nem tud, s az ország sülyedésében főtényező: bizonynyal a köznemesség nem sorakozik oly heves ellenzékké s nem teszi a küzdelmet oly élethalálharczczá. Igy e küzdés sok tekintetben az idők követelése volt. Mátyás intézvényei ellen az olygarchák küzdöttek, kik nehézkedési pontjukat a német udvarnál keresték. Diadaluk visszaesés a nemzet életében, s a beállott sülyedésnek részvétet kelle kelteni a megtámadott, letiprott eszmék iránt. A nemesség pártja kezébe ragadta a reformok zászlóját, maga akarta eszközölni az ország ujjá-teremtését, mégpedig egészen önmagából indulva ki. De épen oly meggondolatlanul rohant elé, mint a másik hátra.

Sok függött a vezértől, ki, mint tudjuk, Zápolya János volt. Salamon Zápolyát ildomos és koczkáztatni nem szerető embernek festi. Az állitás uj, meglepő, s a ki a rákosi gyülések történetét olvassa, merésznek fogja tartani. Pedig Salamonnak igaza van. E két gyülésen az ellenzéki működés tetőpontját érte el s diadalra is jutott. Mind az, mi azokon történt, forradalmi szint visel magán. Mindkettő czélzatai szerént átalakitja az ország kormányát, s e felett az első egy főtörvényszéki itéletet változtat meg, és az Ujlaky-féle jószágokat, melyeket

ez a fiscusnak itélt, a Zápolyáknak adja, a másik pedig nádort tesz le, s a nádori széket egy középrangu nemesre ruházza, ki uj ember, soraikból nőtte ki magát, s bár az ország legjelesebb szónoka, legnagyobb törvénytudója volt, semmi olyan kellékkel nem birt, mik Magyarország nádorában mulhatlanul megkivántattak. Ime Zápolya nem azért mozditja el az ország első hivatalnokát, hogy helyét maga foglalja el, neki elég volt, ha lehivebb emberének engedi át a tért, ki eddig legbuzgóbb agitatora volt s ki itt vezetését nem fogja nélkülözhetni. Soha nem történt hasonló eset Árpád birodalmában s következményei előre kiszámithatatlanok voltak. Zápolya elég ildomos vala a nemességet e ténynyel még jobban leköteleznì s elegendő belátással birt nem tenni ki személyét annyira, mely könnyen azzal végződhetett volna, hogy pártja előtt ő is lehetetlenné legyen. S hogy helyesen cselekedett, azt a következmény megmutatta.

A forradalom csakhamar más fordulatot vett. A megtörténtek ellen a kalandosok társulata oly reactiót képezett, mely Verbőczy letételét s Báthory visszahelyezését keresztülvitte. De Zápolya személyileg pártja előtt semmit sem vesztett, habár ellenségei épen az ő megbuktatását tüzték ki legközelebbi czélul. Zápolya ekkor Erdélyben volt, s ez magyarázza meg leginkább a kalandosok könnyü diadalát, kik most már egyenesen azon munkáltak, hogy őt vajdaságából kiforgassák. Előkészület volt erre, hogy török czimborasággal vádolták, — hir, melyet minden képtelensége mellett is ellenségei felkaptak.

Ekkor jött a hir, hogy Szolimán támadni készül. Maga a király ugyan mindenfelé irt segélyért s Moldvába Batthyáni Orbánt küldé — de mind ez keveset használt. Soha kormány hitványságát, tehetetlenségét jobban ki nem mutatta, mint ekkor az ujra diadalra jutott párt. Az a kölcsönös óvás, melyet a király és rendek tettek, s melylyel a haza bukását előre is egyik a

másikra akarta háritani, mutatta, hogy ezek miatt ugyan elveszhet a haza. Ha még van valahol elem, mely azt megmentheti, az ugyan nincs az ő táborukban, keressék azok közt, kikre törnek. Épen ily nyomoruk voltak intézkedéseik is. Meghivták ugyan Zápolyát a kormánytanácsba, de hogy fővezérré tegyék, az perczre sem jutott eszökbe, sőt egymással ellenkező utasitásokkal, rendeletekkel fáraszták. Először Budára hivatták, azután parancsolák, törjön Oláhországba s az oláh és moldvai vajdákkal egyesülve támadja meg a szultánt, végre az utolsó perczben a király elindulása után ujra Budára rendelék.

És e párt ingadozó bizonytalan rendszabályainak egész ellentétét képezé Zápolya erélye s ügyessége, melylyel Erdély hadi erejét készité. Mindjárt tavasz kezdetén, midőn még a budai kormánynak sejtelme sem volt a közelgő veszélyről, a vajda már készült. Aprilis elején Enyeden országgyülést tartott, melyben a nemesek és szászok vettek részt. Ezen egyetemes fölkelést rendeltek el: minden egyházi és világi harczképes ember személyesen jelenjen meg. A világiak közül csak a háztűz védelmére szükségesek maradnak otthon, az egyháziak közül minden két faluban egy pap. A többiek felülni tartoznak mindnyájan. Rögtön gyülés után e végzések értelmében, april 17-éről körlevelet bocsátott szét a vajda, hogy a meghatározandó napon mindenki készen legyen. Azután az enyedi hadügyi szabályzatot az april 27-ére hirdetett rákosi gyülés elébe terjeszté, hol is annak felolvasását (artic. XII) s megerősitését elrendelék. Ez volt az egyetlen kedvezmény, mit Zápolya diadalra jutott ellenségeitől nyert, kik a torzsalkodással még azután sem hagytak fel.

Bármily világosan látta Zápolya e párt czélzatait, melyeket a gyülésről Erdélybe hozzá menekült Verbőczy, mint annak első áldozata, eléggé híven festhetett, most nem volt ideje részt venni az udvari és kormányzati ármányokban. A szultán elindulása jeladásul szolgált, hogy ő is szervezze sergeit, s e czélból mindhárom

nemzettel külön gyüléseket tartatott. A táborozás ideje négy hónapra lőn szabva, ennyi időre tartozott mindenki zsolddal s a szükségesekkel ellátni magát. A levél keltétől számitott 10 nap alatt tartozott mindenki Kolosvárt megjelenni *). S igy lőn, hogy 40,000 ember s azok közt 5000 szász gyűlt táborába.

E készülődései közt találták Zápolyát a sok egymással ellenkező rendeletek. Az utolsót fogadta meg, elindult, hogy a királyi sereghez csatlakozzék, mert az oláh hospodárral különben sem egyesülhetett volna, ennek fia már kezes levén Szolimán táborában. Nem a vajdán mult, hogy sergeit nem csatolhatta a királyéhoz. Ő intette követei által a királyt, hogy maradjon veszteg Budán s Statileot, Lajos hozzá küldött biztosát is azon utasitással ereszté vissza, hogy legalább várja be seregeit. Nem rajta mult, hogy nem érkezhetett meg a maga idejében, ő eléggé korán elindult s Szegedig érkezett. Sem tanácsát nem fogadták meg, sem őt magát nem várták be, pedig ő volt az egyetlen ember, ki a közelgő veszélylyel szemben higgadt maradt. A vád, hogy a mohácsi vértanuk vére az ő fejére hull, épen oly méltatlan, mint aljas. Három hónappal elébb készül mint a budai kormány s oly erélylyel, mely valóban arányban állott a veszély nagyságával. Az ő tanácsai voltak legjobbak, az ő serge legépebb. Egyetlen adat sincs, mely azt mutatná, hogy pártja buktatóin boszut akar állani, ellenkezőleg mindenben rendelkezésök alá adja magát. A király nevében és parancsával tesz mindent és soha perczig sem gondolt engedetlenségre. Ambitiója kihaltnak látszik a közös veszély irányában, s ellenfeleinek még gyanúra sem ad okot. Ezek dühe is csillapultnak látszik, s Tomory mellé — a vajda és Frangepán megérkeztéig — Zápolya Györgyöt rendelik. Még ekkor sem várták be a vajdát, pedig ez már Szegednél táborozott.

*) Az első rendeletet közölte Seivert, Windisch Magazin IV. 190. l. a másodikat gr. Kemény Jos. Árpádia III. k. 61. l. Ez utóbbi kelt in profesto ad vincula beati Petri Ap.

A magyar sereg Mohácsnál semmivé tétetett páratlan vitézsége daczára. Sok jeles ember ott lelte halálát, sok törpe államférfi megmutatta, hogy legalább küzdeni és meghalni tud. Kétséget sem szenved, hogy a vajda korán értesült a kettős szerencsétlenségtől, mely őt érte, hogy t. i. testvére a mohácsi vértanukkal egy sirban fekszik. Szokott ovatosságát és higgadtságát ekkor sem veszté el. A budaiak várták, hogy fölmentésökre fog sietni — de ő nem hajlandó egy diadalmámoros hadat megtámadni, s óvakodott, sergét egy aránytalan ütközet koczkájára kitenni. Tudta, hogy mig az ép és együtt áll, Szolimán ellen is tartalék. S e támaszszal, ugy hivé, a haza meg lesz menthető.

XI.

III. Endre halálától Zápolya János királylyá választásáig a vajdai hivatal, vagy méltóság, ha ugy tetszik, mert volóban mindakettő volt, sok változáson ment át, de a korszaknak elején és végén jelentékenységére nézve feltünően egyenlőnek fogjuk találni. László a két első királytól épen nem függött, s a harmadiknak le kellett hogy verje. Zápolyát is kevéssé korlátolta a budai államtanács s ez kevéssel azelőtt, hogy a vajda királylyá lett, azon törte fejét, hogyan foszthatja meg legkönnyebben hivatalától? Csak a végczél volt más a két embernél, az első el akart szakadni, vagy legroszabb esetben hűbéres herczegséggé kivánta Erdélyt alakitni, a másiknak véggondolata a magyar királyi trón volt. De mindkét ember a hatalomnak azon teljességét, melyet élveze, egyforma körülményeknek köszönheté: az anarchiának, mely az ország belsejében dult, s a királyok tehetetlenségének. És mégis minő feltünő különbség az idők között, mi más szinezetű a zavar, mely Ottot és Venczelt megbuktatá s a pártvillongás, mely Zápolya czéljainak szolgált? Pedig a dolog László alatt azzal kez-

dődött, mivel Zápolya alatt végződött: az nem akart társat ismerni, ennek nem mertek társat adni*).

László leveretésétől az utolsó anarchiáig nem volt eset, hogy hosszabb ideig csak egy vajda ült volna székében. Mindenik király egyenlően fontos állomásnak tekintette, megbizható tapasztalt emberekkel töltötte be, de az előzményekből már tanult annyit, hogy kettőnél kevesebbre nem bizta. Sőt, ritkán bár, hárommal négygyel is találkozunk egyszerre s néha a lelépett vajda megtartja mint czimet. Aztán nem is volt halálig tartó hivatal. Gyakran és tervszerűen változtatták. A fölemelés mindig bizalom jele, az elmozditás soha sem szégyen, talán a zendülő Szentgyörgyiét s társaiét kivéve, kiknek ez volt büntetése. Egy eset van, hogy vajda tizedeken át, fölemeltetésétől királya haláláig, birta székét: Tamás, Robert Károly alatt, de társai ennek is változtak. E kitünő férfiú sok tapintattal tudta királya terveit, intézvényeit létesitni s azon körülmény, hogy az országot reorganisalni kellett, a viszonyok részletes ismeretét tette kivánatossá, mert a vajdának a szervezet végrehajtásában urával lépést kelle tartani.

Ugy látszik, Zsigmond koráig egyik vajda némi elsőséggel birt társa felett: legalább a szolnoki ispán czimét ez ideig csak egy viselte, melylyel tetemes jövedelem volt összecsatolva, de Zsigmond már megosztá az ispánság jövedelmét a két vajda közt, mi hatáskörük egyformásitására mutat. A három nemzet uniójának is volt befolyása a vajdai hivatalra. Ennek megtörténte előtt kivételes eset, hogy vajda székely vagy szász ispán legyen, azután lassanként rendszerré válik s végre a vajda már hivatalánál fogva egyszersmind székely

*) Benkő Transilvaniájában és Kósa „De Administratione" — czimü munkájában a vajdai sorozatban 1518-ból Zápolya társául Ujlaki Lőrinczet emlitik. Minő alapon? nem tudom. Annyi bizonyos, hogy a tolnai végzéseket 1518-ból mint vajda csak Zápolya irja alá. Ujlaki neve is ott áll — de csak mint herczegé. L. Kovácsics Supplementum II. k. 417. l.

ispán is — szász ispán nem, a nemzet kiváltságos állásánál fogva, de hadászati tekintetben a szászságnak is ő a vezére. Mátyás alatt azonban a vajdák megszünnek a szolnoki ispán czimét viselni. De ez sem befolyásukból, sem jövedelmökből nem vont le semmit s az 1495-iki állambevételek közt ott találjuk, hogy Drágfy Közép-Szolnokmegyéből erdélyi vajdai fizetésében kap 804 frtot, mi arra mutat, hogy e megye uradalmai neki adóztak. Végre a vajdaság minden törvény nélkül, tényleg, egyedül az események hatalma következtében egy ember kezébe jut, anélkül, hogy ez a későbbi időre nézve is irányadó maradt volna. Báthory Mátyás uralkodása vége felé, másodmagával Gerébbel együtt birja a vajdaságot — de csak kezdetben. Utóbb egyedül marad. Miután elmozdittatott, utódja Drágfi Losonczival együtt lesz vajdává, de ez utóbbi felmentése után János királyig e hivatalt egy ember viseli.

A vajdai hivatalnak ilyetén átalakulásai mellett is a vajda hatásköre semmit sem változott: ugyanaz maradt, minek az Árpádok uralkodása alatt már láttunk. Még azon meglepő törvénynek is, melylyel az 1502-iki végzések sorában (art. VIII.) találkozunk, hogy vajda csak magyar lehet, nincs ide vonatkozó értelme. Hisz az egész lefolyt fél ezred alatt példa sem volt ellenkezőre s a rendeknek okuk sem volt tartani, hogy az eléfordulhasson. Erdély e törvényben csak azért szerepel, mert végvidéknek tekintették, s e törvény az összes végvidékekre lőn alkalmazva. S épen ebben állott az ország élére állitott főhivatalnak fontossága s gazdag ellátásának megfejtését is ebben találjuk.

Ha e törvény nem hozatott volna is, sőt ha a kétségnek még némi nyomát hagyná is fenn, világosan mutatják azon pénzügyi számadások, melyek a XV-ik század végéről s a XVI-ik elejéről fennmaradtak. 1486-an kezdve több lőn már közzé téve, melyekben az elhelyezés rendje szerént a határőrségek élén fordul elő, de legvilágosabb maga az 1486-iki, hol egyenesen végvi-

déknek iratik Temesmegyével, Horvátországgal s a bánságokkal *). A vajda tetemes fizetését s gazdag ellátását is épen e körülmény magyarázza ki, mert minden magyarországi hivatalnok közt ő volt legjobban dotalva. Fizetése a fenn irt egész időszakban 9000 frt készpénz — kapja az erdélyi huszadból és szebeni pénzverdéből — és 3,000 frt értékben só, tehát két annyi mint a nádoré s két ezer frttal több mint a horvát báné. Ezenkivül Szolnok jövedelme, a törvénykezési dijak és mint rendkivüli a székelyek ökörsütéséből 200 db. Végül neki jövedelmeztek bizonyos uradalmak, melyekkel mindig bizonyos várak fenntartási kötelessége járt, de a melyek koronként változtak. Hogy korábban készpénz fizetése mennyi volt? azt semmi, eddigelé nyilvánosságra hozott adat sem illustrálja, de arányban állott ezzel: az kétségtelen, mert sem kötelességei sem hivatása nem változtak **).

---

*) L. Kovácsics Supplementum III. k. 310. l. E kötetben még több számadási könyv is látott világot, melyek csak a banderiumok s végvidékek költségeire vonatkoznak. Teljes pénzügyi regestrumot Engel adott a Nebenländer I. k. forrásaiban s egy kiadási könyvet Monumentáiban. Egy kimutatást Pray is tett közzé Epist. Proc. II. 224.

**) L. a fennebbi számadásokat Nebenl. I. 129. Suppl. II. 310. Pray Hist. Regum I. k. bevezetés, CXVII. l. idézett okmány. A pénzügyi kezelés módjáról, a kivetés eszközléséről Erdélyben a tizenhatodik század közepéből maradt fenn egy jelentés, mely azonban a régi kezelést irja le a czélból, hogy átalakittassék. De a vajdai uradalmakról s azok jövedelméről ebben sincs szó: ugy hogy az erdélyi várak kezelési s felszerelési ügyeiről alig tudhatni valamit. Ezen várak koronként változtak: a korszak végén Déva és Görgény 27 falujával, maradtak vajdai kézen, melyek 1453. Hunyadi Jánosnak adományoztattak. E várak közül Déva már egy századdal előbb is volt vajdai uradalom, jelesül 1359-ben: midőn kivüle még négy vár, u. m. Csicsó, Bálványos, Léta, Küküllő tették András vajda uradalmait. L. Cod. D. IX. 3. 131. l. De e négy vár egymásután mind elesik a vajdák kezéről s részben a szomszéd oláh fejdelmek kezébe kerülnek. Mindez arra mutat, hogy a vajdai uradalmakat a király tetszése s a körülmények szerént adományozta. — Az Árpádok korában divatozott fizetés a

De legfontosabb feladata és kötelessége a vajdának a hadügyi volt. Közigazgatási tekintetben a magyar megyéknek s utóbb a székelyeknek élén állott; azon a korszak elején egypárszor ismétlődött kisérlet, hogy a szászokat hatásköre alá vonja, e nemzet szivósságán mindig megbukott, ellenben hadügyi alárendeltségét ez mindig természetesnek találta. Sőt a három nemzet több izben ismétlődött uniójának egyik legvilágosabb czélja a haderőnek közös használata volt. Minthogy az ország nyugalmának külmegtámadások, belzavarok idején, biztositása az ő körébe tartozott, ennek összes haderejével is ő rendelkezett.

E haderő, egy Mátyás király korabeli pápai nuntiusnak 1463-iki felszámitása szerént 40,000 ember, s ugyanannyit állit ki a mohácsi vész idején Zápolya. Verancsics valamivel később tizezerrel kevesebbet számit, de ne feledjük, hogy Mátyás erélyes ember volt s Zápolya tudott fegyelmet tartani, a nuntius pedig a tartományt átalában népesnek mondja, s ez még a hanyatlás korában is legtöbb ép erővel rendelkezett. A seregszervezet a három nemzet természete szerént háromféle volt. Egész banderiumot csak a vajda, székély ispán, püspök állitottak ki, fél banderiumot a káptalan. Senki sincs a főurak közt, kinek neve a magyarországi banderialis sorozatban, vagy a törvények kivetésében előfordulna — mert ezeknek felültetéséről a vajda gondoskodott. A nemesség katonáskodása a magyarországi szabályzat szerént történt, a mennyiben a tartományi gyülések ezeket nem változtatták az ország viszonyaihoz. Ezek hadi jelvénye egy sas volt, s sashordozókat az ország előbbkelői közül választottak. Szemlét koronként a vajda tartott, de ez nem volt oly gyakori mint a székelyeknél, hol a lustra vagy seregszemle erős hadi fegyelmet hozott létre, s minthogy épen azért

---

tributum vajvodatus e szakaszban nem fordul elő, mi bizonysága annak, hogy már elévült.

czélszerűnek bizonyult be, Mátyás az országra nagyobb mérvben akarta kiterjeszteni. Kezdetben azonban, hihetőleg hogy ellenszenvet ne keltsen, csak rendkivüli veszély idején mint népfölkelési szabályzatot érvényesité, s bizonyos hogy utóbb is csak ily esetben használtatott, nem oly rendszeresen, mint a székelyeknél, hol mindenki katona volt. A gyalog és lovas osztályhoz ezek közt egy uj, a primori rend járult, s mig azoknak bizonyos száma a következés rendje szerént kelt fel, ezek kisebb nagyobb dandárokat vezettek. Ilyforma kivetés szerént — de megelőző lustra nélkül, s a menynyiben 1507. divatba jött, saját védelmökre szoritkozott, — mentek a szászok is harczba, még pedig tetemes erővel. A kifejlett községi élet nálok a kivetést könnyüvé tette, mindamellett divatba vették a vajdák, hogy legelébb őket szólitották hadba *), talán mert ők szerették soraikat zsoldosokkal pótlani, szerették magokat megváltani — egy emberért az utolsó időkben 30 frtot számitottak — s ezt Mátyás annyival inkább megengedte, mert ő állandó serget akart teremteni. E három nemzet mellett az oláhság, nem mint nemzet, hanem mint egyes területeken lakó nagyobb tömeg vett részt a sereg szervezetben. A kik szászok közt laktak, szászokkal, a magyaroknak jobbágyai magyarokkal harczoltak. Külön vannak a kenézek, kik maguk csatlakoztak népeikkel a vajda táborához. Fogaras, Radna, a hunyadi kenézségek tetemes erővel rendelkeztek, kik aztán béke idején sem szivesen tették le fegyvereiket, s rablásaikkal sokszor károkat okoztak. Az ilyen oláh csapatok saját vezéreik alatt még belháborukat is folytattak, összeköttetésben állottak a szomszéd oláh fejdelmekkel, s megszorittatás esetében ezekhez menekültek. Királyi

*) Ulászló rendelete 1508-ból: mandamus ut Saxones nostros non prius ad arma consurgere faciatis, quam ceteri Nobiles sive Siculi ad hujusmodi expeditionem proficiscantur. D. Badae in feria 6. Petri et Pauli App.

vagy vajdai adománynyal kezelt váraik voltak támfészkeik.

Sokkal nagyobb mérvű volt a haderő, midőn az ellenség az ország határain beütött. Ennek elforditása végett a szászok kötelessége volt kémeket tartani, de ezek azonkivül is mindenféle összeköttetésben állottak a vajdával, királyi udvarral s rendes tudósitásokat küldtek az oláh vajdákról, törökökről. A Mátyás korabeli népfölkelés szabályzatait már ismerjük, de a megrohanás ellen hozott intézkedések korán sem forditák el a megrohanásokat. Az Árpádfiak alatt a tatárokkal, Zsigmond óta a török portyázókkal csaknem szakadatlanul folytatott küzdelem szükségessé tette, hogy a várak mindig hadi állapotban legyenek. E miatti kiváltságolt helyzete ezeknek rabló-várakat hozott létre — milyen volt Kecskekő. A folytonos kivételes állapotnak kinövése volt ez, mert csak nehány vár állott vajdai s királyi felügyelet alatt s a főurakat sem lehetett gátolni erődök épitésében.

Minthogy a török dulásoknak leginkább a szászok földje volt kitéve, azonkivül hogy a déli szorosokat őrző Törcsvár és Verestorony az ő kezökben volt, még városaik is erődökké lettek. Rendes őrségök, ágyúik, bombáik voltak, melyeket külső háborúkra is elküldöttek a királyi sereghez*). De egész szervezetök hadi vala, fővezérök a biró, s a tanács tagjai hadnagyok. 1491-ben Brassó védelmi szabályokat tesz közzé az esetre, ha a város ostromoltatnék. E szabályok gyanithatólag a többi szász helységeknek is miutául szolgáltak s példás fegyelemről s a városok jó szervezetéről tanuskodnak. Minden polgárnak kötelessége fegyverrel ellátni magát. Minden czéh hittel van kötelezve a város védelmére. Kellő őrsége van a kapuknak s a szöglet-

*) Hunyadiak kora XII. 164. s több helyeken. V. ö. a segesvári 1522-iki városi számadáskönyvvel a szász Archivban uj folyam I. 152. l.

tornyoknak egy városi kapitány-tanácsos vagy hadfi vezérlete alatt, s a falak is kellően ellátva őrséggel. Az egész ostrom alatt egyetlen harang szól, s ez is csak az előre meghatározott jeladásokat konghatja. De a falra kitüzött vörös vagy fehér zászlók is támadásról vagy tüzről tesznek tudósitást. A védelem vezetése egészen a biró terhe. Egy csomó fegyelmi rendszabály a rend fentartását czélozza *).

A mily fontos provinciája volt Magyarországnak Erdély, épen oly nevezetes pénzügyi tekintetekből is. Vagyona főképen só- és ezüstbányáiban állott, de jelentékeny volt aranymosása is, melyek kormánykezelés alatt állottak, de a hiányos kezelés miatt sokféle megcsonkitásnak voltak kitéve **), mig az aranybányák magánosok birtokában voltak. És mégis, mindamellett hogy mindahárom nemzet s maga az oláhság is csaknem példátlan adómentességet élvezett, a már egyszer felhozott pápai nuntius az ország egy évi jövedelmét százezer aranyra teszi. Midőn aztán Mátyás az adófizetést szabályozta, évi jövedelme kétségtelenül tetemesen fölhágott. Halála után adórendszere eltöröltetvén, Erdély jövedelme is megcsökkent. Lényegében azonban mit tett ez eltörlés? Valójában nem eltörlés volt ez: a név és lényeg változott. Ezután évről évre szednek subsidiumot, t. i. királyi biztosok mennek a tordai gyülésre, s ott bizonyos segélypénzt kérnek, mely egy jobbágytól 1 frtnál többre nem ment, de a mely igaztalanul vettetett ki, a leghatalmasabbakat nem terhelte, s 24,000 frtnál többre nem hágott. Az 1494/5-iki számadásikönyv az Ulászló alatti gyalázatos gazdálkodást feltünően illustrálja. Sürüen nyomott 24 ivet foglal el, s e két évről a legnagyobb csekélységig mindent felölel. Meglepő bizonysága az olygarchak elaljasodásának,

*) Közölve az okmány Grundverfassung der Sachsen 2-ik kiadás 49. s köv. ll.

**) A kormány csak ezüstbányákat birt, az offenbányait és radnait. Engel Nebenländer II. k. 6. 7. ll.

kik nem csak szivták, de fecsérelték is az ország vérét, a mellett hogy magok minden pereputyaikkal kivonták magokat a terhek alól. A bevételnek két rovata van: taxák és megyék. Erdély mindkettőben szerepel. A taxa 1494-ből 37,155 frt, 1495-ből csak 1000 frt. A megyék az első évben 17,057 ½ frtot fizettek be, hátramaradt jobbadán zászlósoknál 13,917 frt. Az utóbbi évben fizettek 19,615 ½ frtot hátramaradt 10,965 ½ frt A 37 ezeret meghaladó taxából 15 ezernél több rendesnek nem vehető: ennyi osztható be az alább elősorolandó jövedelmi forrásokba, a felesleg zsarolásra s az 1494-iki országgyülés megajánlására esik. Igy hát Erdély jövedelmét 35, 36 ezer bevett és 12—14 ezer be nem vett frtra tehetjük*). Összevetve Mátyás uralkodásának kezdetével, legalább 60,000 aranyforint hiány mutatkozik — ennyit Ulászló alatt nem adtak a bányák.

Minő adónemek divatoztak hát Erdélyben? Az Árpádok kihalása óta ez is nagy változásokon ment keresztül, gyökeresen átalakult, habár a három uralkodó és negyedik, némi kiváltságokkal még mindig biró nemzet szerént négyféle volt. Róbert Károly 1324-iki kiváltságolásáig s fiának a nagy királynak 1366-iki engedményéig az erdélyi és magyarországi megyék közt egyforma adózás létezett — ettől fogva az előbbiek az utóbbi helyen szokásos adókat nem fizették. Mátyás megint egyformává tette, halála után a törvényhozás a régi alapot állitá helyre: de csak a törvényhozás, mert a gyakorlati élet másként alakitá. A régi visszaállitott adó a nemesek ötvenede — quinquagesima nobilium — volt, a királyok rendes jövedelme, melyet husvét és pünkösd közt a nemesek oláhaitól szedtek, kiszolgáltatásokra a király a nemeseket meg-

*) Az 1495-iki taxák közt egyetlen tétel volt erdélyi: Kolosvár 1000 frt. A többi vagy elölegeztetett, vagy hátralékban maradt. Engel Nebenländer I. 18. 19. ll.

kereste*) s a barmok ötvenedéből állott. Kezelését a királyok haszonbérbe adták s 1525-ben 400 frtot jövedelmezett**). Azon adó, melyet az Andreanum rótt a szászokra, megmaradt ugyan s rendesen szent Mártonnapi fizétés neve alatt fordul elő, de az összeg változott. Mátyás az egész szászságra 1475-b. tizezer arany frtban veti ki, Ulászló alatt 1494-b. 7650 frt s Lajos korában 1525-b, 6700 frt. A székelyek egyetlen adója az alkalomszerű ökörsütés. A városok, azok t. i., melyek nem estek az egyesült szász föld kebelében, nagyságukhoz mért taxát fizettek. Törvényen vagy szokáson alapuló direct adót ezeken kivül nem fizetett Erdély s bár ezeknél jóval tetemesebb és terhelőbb volt a subsidium s a taxa extraordinaria, a királyok ezeket rendkivüli idők követelményeinek kivánták tekinteni, s évről évre gondoskodnak megszabásáról. A megyék porták szerént vetik ki; a szászok egy bizonyos összeget, pl. 1494-b. 21 ezer, 1525-b. 16 ezer frtot fogadnak el, de egyszer Lajos alatt Dóczi János főkamaramester megvesztegette az előljárókat s 30 ezer frtot vetett rájok; a székelyekkel nagyon ritkán s akkor is jelentéktelen összegű segélypénzt fogadtathattak el. Ily esetben Vásárhelyt tarták a gyülést, hogy ezek követei utasitás hiányával ne menthessék magokat.

Ez egyenes adózás Erdély jövedelemforrásait távolról sem merité ki A nem egyenes adók, huszad, aranymosás, bányák és só jövedelmeit is tetemes összegre lehet tenni, erélyes és rendtartó királyok idejében, mig gyenge uralkodók alatt mindenik hihetetlenül csökkent. A harminczadot Mátyás király megszüntette s más név alatt állitá fel (vectigal coronae), de Erdélyben sem azelőtt sem azután nem divatozott. A szász kereske-

*) „Sed quasi precario concedi Regibus a nobilitate" mondják Bornemisza és Werner. De az Árpádok alatt valóban a királyoké volt. Lajos átengedé a nemességnek, de annak a kiváltsága igen hamar elenyészett.

*) Pray Epistolae Procerum I. 225. l.

dők bármerre mehettek az országba árúikkal, anélkül hogy abból vámot vagy ennek megfelelő fizetést tartoztak volna adni. Erre vonatkozó kiváltságaik a legrégibb időkből szólnak s azt legszélesb alapon Mátyás erősité meg *). A külföldről behozott áruk azonban — bárki hozta is be — huszad alá estek. Állandó huszadszedés három helyt volt, Brassóban, Szebenben és Beszterczén, a többi városokban csak vásárok alkalmával szedték a kamara huszadszedői. Rendesen, kivált az utolsó időben, haszonbérbe adattak ki, még pedig mindenik város kivette bérbe saját huszadát, s Brassó Törcsvárnál, Szeben Verestoronynál huszadoló hivatalt tartott. E két szoros volt a legjártabb közlekedési út, de a verestornyi még 1473-b. is oly keskeny, hogy csak egy terhelt ló mehetett el rajta, mignem Mátyás a szászoknak megengedte hogy saját költségükön szekéruttá igazittassák, azon kötelezettséggel, hogy mennyiben az ellenséges sergeknek is járhatóbbá lett, vigyázzanak rá. A huszadért a kamara 3—4 ezer aranyat kapott rendes időben, utóbb a háborus idők miatt annyit sem, mennyit a fenntartási költségek igénybe vettek s végre Lajos két florenczi kereskedőnek zálogba vetette **).

Mindazon dolgok közt, mik a kormánynak jövedelmeztek, semmisem volt annyira elhanyagolva, mint az érczbányászat. A rézbányákat mivelésre sem tartották érdemesnek, az ezüstöt mit Radna és Offenbánya adott, olvasztási nehézségek miatt nem az országban verték pénzzé, s az aranybányákat magánosok birták. Mégis ez utóbbi lett volna legjövedelmezőbb, mert a pénzverés a kormány joga volt. Ezért az érctörést a kormány

*) Mátyás adománylevele Quartalschrift, Hermannstadt 1801. VII. k. 308 l. „quod licet ipsi per .... Geisam, Andream, Carolum, Ludovicum ..... ab omni solutione tributorum et theloniorum in perpetuum exempti sint et liberati ....."

**) Szeben 1000, Brassó 2000, Besztercze 200 frtot fizetett rendesen. 1494-b. együttesen 4000 frtot jövedelmezett. Engel. Nebenl. III. 8. l. I. 19. l. Kovácsics Suppl. II. 426. l.

eszközölhette csak, s mindenki tartozott készletét a kormány érctörő intézetébe vinni. De oda vitte-e mindenki? valóban nem, s hogy nem, annak leginkább maga a kormány volt az oka. A törőintézetnek nem volt székhelye, ott volt ez, hol a kamaraispán lakott, többnyire távol a bányáktól s nem csak a veszélyes utak miatt, hanem hogy a kormánynak adandó részt is megtarthassák, titkos pénzverdéket állitottak fel. Hasonló akadályai voltak a nagyon elterjedett s főként oláhok által folytatott aranymosásnak is, kiktől az aranyat legtöbbnyire csempészek vásárolták össze. Utolsó időben egyiket ugy mint a másikat haszonbérbe adták, a pénzverést szebeni polgároknak, kik, valamint a Fuggerek is a sóbányák kibérlésével, jövedelmező üzleteket csináltak.

Ugyanaz a hanyatlás, mely a kamarai pénzügy kezelésében a két utolsó Jagello uralkodását oly szomoru szinben tünteti fel, ekkor már Erdély politikai életén is meglátszik. Mióta 1495-ben határozatba ment, hogy az anyaállam országgyülésein, mint Zsigmond és Mária előtt divatozott, ujolag minden nemes megjelenhet, s nem volt erős kéz, mely ezeket fékezze, zajos és fegyveres népgyülések jöttek divatba, melyek erős pártküzdésekkel s tömeges törvényalkotással tüntették ki magokat. E divat Erdélybe is elkezdett harapózni, s a három nemzet gyülése széles magyarázatot adott statutarius jogának és a székelyek gyakori conventiculumokra jöttek össze. De mindez rövid ideig tartott. Zápolya megfékezé a hasonló törekvéseket, fenntartá a régi viszonyt vajdasága és az anyaállam között, mely még mindig elég tág volt s annak eléggé széles alapu jogkört engedett.

E viszonyt helyes szempontból akkor fogjuk megitélhetni, ha tekintetbe veszszük, hogy Erdélyt Magyarország végvidéknek tekintette, s mint ilyennek, szüksége volt, véletlen események fölmerülése folytán is, önálló intézkedésekre. Kétség kivül Erdélyt kötelezték a ma-

gyarországi törvények bizonyos fenntartással, sőt az anyaállamnak joga is volt, s több izben élt is e jogával, javára vagy terhére törvényt hozni. És viszont Erdélynek joga és kötelessége volt saját gyülésein kihirdetni a magyarországi törvényeket, vagy azokat saját szükségéhez alkalmazni*), ugy azonban, hogy ez esetben is a magyar országgyülések végzéseibe ne ütközzenek. Az is tagadhatatlan, hogy Erdély részt vett a magyarországi törvényhozásban: jelen volt vajdája, püspöke az országgyülésen a főpapok és zászlós urak sorában, s elküldötte oda megbizottjait. De minő alakban jelentek meg ez utóbbiak?

Az Árpádházi királyok alatt minden nemesnek joga volt az országgyülésen megjelenni. Ez az Anjouk alatt is a törvényes gyakorlat. Láttuk, hogy III. Endre korában a magyar országgyüléseken részt vettek az erdélyi nemesek, székelyek, szászok. Nem hiszem, hogy ez egyedül azért történt volna, hogy e királynak a közép osztály volt főtámasza, s föltehetjük, hogy a régi gyakorlatnak is volt része benne, annyival inkább, mert ugyanezen jelenséget látjuk Róbert Károly alatt is. Az 1318-iki rákosi gyülésre a meghivó levelek beküldettek Erdélybe a király és kalocsai érsek által, hogy a nép és papság

*) Mellőzöm itt, a mit Verbőczi mond P. III. Tit. 2, 3, 4., hol Erdély, Horvátország, Dalmatia s a székelyföld statutarius jogát elismeri. Ezek közönségesen ismert dolgok: de hogy a statutarius jog olyan alapu volt, mint fennebb mondám, tehát szélesebb, mint a Verbőczi meghatározása, az nem szenved kétséget. Mindaz, mi Erdély koronként hozott statutumaiból vagy épen, vagy töredékesen fennmaradt, megczáfolhatatlanúl bizonyitja azt: az 1342-iki épségben fennmaradt szabályzat, mely részben Károly intézkedéseinek kihirdetése, részben azok módositása, s a Mátyásféle népfölkelési szervezet, mely a magyarországi törvényeknek alakitása. De Erdély koronként is mindig nyeri a kiváltságokat s azoktól csak erővel engedi magát megfosztatni. Ezek is mellőzhetetlenné teszik az önálló intézkedést, s kétségtelen, hogy Erdélyben az uj magyarországi törvények, koronként csak annyiban lőnek foganatba véve, mennyiben ennek municipalis törvényeibe nem ütköztek.

számára kihirdettessenek s a meg nem jelenőkre kiátkozás volt szabva*). De az ily alaku népes gyülések oly ujitásokra, milyeket Róbert a haza emlésére mulhatatlanoknak tartott, nem voltak alkalmasok s a rendeket nagyon ritkán fárasztotta. Ez inkább ildoma volt a reformatornak, s téved, a ki Károlyt ezért absolutisticus hajlamokkal vádolja. Fia alatt az országgyülések hasonló szervezetüek voltak, de már Mária hitlevelében megyei képviselőkről szól. Midőn Zsigmond alatt az országgyülések uj szervezetet nyertek, ugy látszik, Erdélyre nézve is fordulat állott be.

Daczára hogy a nemesség több izben akarta érvényre hozni a korábbi gyakorlatot s egy párszor — 1458, 1495 — érvényre is emelte, az országgyüléseket tulnyomólag követek alkotják a más két rend mellett. Megyék és városok követei. Ettől fogva azon gyüléseken Erdély is másként szerepel. Nem megyéi jelennek meg követeik által, hanem maga az ország küld megbizottakat, mint a meghivó levelek nevezék, oratorokat, teljes megbizással, de oly hivatással, hogy Erdély érdekeit képviseljék. A magyarokról, szászokról biztosan tudjuk, hogy ezeknek egyeteme szólittatott fel követküldésre, a székelyek mellett nagy valószinűség szól**), s mindenik

*) Cod. Dipl. VIII. 2. 164. és 169. ll.

**) Erdély befolyása a magyar országgyülésekbe befejezett kérdésnek látszik. Eder és Schuller vázlatosabb tárgyalásain kivül terjedelmesen tárgyalják Kemény Józs. Árpádia III. és Bedeus Erdély alkotmányában. Véleményök oda megy ki: részt vettek a magyarországi törvényhozásban. Ez igaz, de ez a kérdésnek még csak első oldala. Ők a dolgot ugy vették, hogy mint Magyarországnak pl. akármelyik megyéje teljesen, s a kérdést tovább folytatni azzal, hogy mennyiben vett részt, ezért feleslegesnek tartották. Erdély mint ország vett részt · s nem megyéi vagy székei voltak képviselve, hanem a három nemzet külön-külön, azon kivül hogy főpapja és zászlósai tagjai voltak azon gyüléseknek. Azon meghivó levelek, melyek a szászokhoz küldettek s melyeket legteljesebben Bedeus 22—24 ll. állitott össze, mindenütt a szász egyetemet szólitják fel követküldésre. Az 1505-iki rákosi gyülés névsorát ismerjük (Kovácsics Suppl. II. 332. s köv. ll.), ezen sorozat-

nemzet — a szászokról és magyarokról biztosan mondhatjuk*) — saját tartományi gyüléseiből küldötte követeit.

Ilyen tartományi gyüléseket mindahárom nemzet szokott tartani, s mindeniken saját vajdája vagy ispánja elnökölt. A székely és szász nemzetek külön állásuknál fogva szélesebb jogkörrel birtak ezeken, mint a magyar. Koronként láttuk, minő fontos végzéseket hoznak, mint a székelyek fiu-leányitása, az elévülésnek 32 évre szabása, a nemzet kegyelmezési joga. Hasonlag a nevezetes szász jognak sok szála ide megy föl. Mindkettő népgyülés volt, a székelyeké mind végig, a szászoké II. Ulászló idejéig, midőn választott polgárok ülésévé alakult. A megyék gyülése inkább csak a magyar törvényhozás tényeit alkalmazta saját szügségleteihez, s kormányzati dolgokban csak sürgetős szükség esetében végezett, hadi intézkedéseket hozott és segélypénzt szavazott meg. Ezen kivül törvénykezési tárgyakkal, peres ügyekkel foglalkozott. E tartományi egyes ülések mellett, a három nemzetnek közös gyülései az unió ki-

---

ban nincs egyetlen erdélyi megye is, de igen erdélyi püspök, vajda, zászlós ur, székelyispán. Az 1525-iki tolnai végzések ott, a hol a hatvani gyülést kihirdetik (Kovácsics Sylloge I, 364), különbséget tesznek a megyei követek és a horvátországi s erdélyi oratorok közt. Hasonlag az 1526-iki meghivó levél is — Windisch Magazin IV. 367. — az erdélyi követeket oratoroknak nevezi. A mit gr. Kemény Arpadia III. 15. l. közöl, ő ellene bizonyit, mert Ártándi biharmegyei nemes volt, ellenben Apafi erdélyi. Az 1463-iki példa — u. o. 13. — nem bizonyit semmit, mert Horvátország is ott van (v. ö. Kemény szavait u. o. 25. l. Horvátország viszonyáról), mert ennek csak elvei kötelezték Erdélyt s ez egészen át is alakitá ama végzéseket.

*) A szászok meghivó levelei mindenütt az egész egyetemet szólitják fel. Midőn 1441-ben I. Ulászló a brassai birónak s tanácsnak küld, ebben kimondja, hogy az egész vidéket, t. i Barczaságot illeti az. Marienburg Geogr. I. 159. l. A többi meghivó a a hét széket szólitja fel. A magyarokhoz intézett meghivó levélnek csak töredékét ismerjük. Fölhivja az összes nemességet s birtokosságot „quatenus potiores ex vobis cum plena facultate et mandato" Budára küldjék. Schuller Umrisse I. k. 36. l.

mondása óta fontosabbakká lettek naponként s bár az unió eleinte közös védelemre alakult csak, később a közös nemzeti ügyek elintézését is jogkörébe vonja e gyülés, s a subsidium megszavazása és a haderő szervezése is jogkörébe tartoznak. A mit az unio kezdeményezett, a nemzetek egyesülése ily módon teljesedésbe ment.

De csak a három nemzeté: mert a negyedik, a meghódolt oláh, még azon javadalmakból is, melyeket korábban birt, naponként vesztett tért. Mindenek fölött vallásának köszönhette ezt. Azon térítési kisérletek, melyek a XIV-ik században Europa délkeleti részét nem egyszer lángba boritották, Erdélyben is feltünnek, de mindannyiszor nyom nélkül enyésznek el. Nagy Lajos kisérletei és rendszabályai épen ugy meghiusultak, mint Zsigmond törekvései*). Marchia buzgalma nem kevesbbé idézte elő az 1437-iki pórlázadást, mint Róbert Károly szabad költözködést gátló kiváltsága. De ettől fogva a térités is háttérbe szorul, s pár tized mulva kárpótlásul a politikai hanyatlásért rendezettebb egyházi élet nyomaival találkozunk. Az egész időszakon át a szakadárok egyházi feje a konstantinápolyi pátriarcha volt: de a távolság miatt e függés alighanem csak névleges. A popák valójában a szomszéd Oláhországokkal voltak összeköttetésben, melyeknek püspökei Erdélyt is czimeik közé vették, s magok e popák is többnyire onnan jöttek át. A vidékeken, hol tömörebben lakott az oláhság, kalugyeriák (kolostorok) emelkednek, melyek főpapokat bocsátnak ki magokból s már Ulászló egyik okmányában erdélyi oláh érsekről tesz említést**).

Ily módon nem csudálhatni, ha a hitélet nem virá-

*) Mindkettőről l. Zsigmond 1428-iki okmányát Batthyani Leg. Eccl. III. 406. l.

**) Jo. Ant. Maginus Patavinus Geographiaja Padua 1597. 160 l. ki adatait egy Paduában tanuló erdélyitől Hortyliustól vette. Hintz Geschichte des Bisthums der gr. n. unirten Glaubensgenossen 10. és 68. ll.

gozhatott az oláh nép közt, s a vallást sok esetben babona pótolta. Ragaszkodása vallásához a fanatismus színét viseli magán s mindig összefüggött politikai okokkal. Ez aztán igen sokszor tényleges erőszakoskodásokra ragadja, s a magyar és szász vidékeknek kártételeikkel pusztitásaikkal valódi ostorai voltak. De a hitélet a többi nemzeteknél sem volt háborgatásoktól ment. A fehérvári püspök a korszak kezdetén az alóla kivett szászokkal küzd, utóbb a világi hatóságokkal harczol biráskodási jogköre felett s akárhány kegylevelet eszközöl is ki magának, a vajdák mindig találnak ürügyet annak megsértésére. Mindamellett a püspökség vagyona és tekintélye növekszik. A püspökök gondot fordítnak Fehérvár emelésére, gondoskodnak a város népesitéséről, a templom bevégzéséről, diszitéséről, megnyerik, hogy a földesúri kilenczedet ők is szedhessék*). A törököktől elvett zsákmány több esetben kegyes czélokra fordittatik. Szigoru egyházfegyelmi rendszabályokat eszközölnek ki, melyek egyuttal az alsóbb rangu papság fegyelmetlenségének s törvényellenes életmódjának bizonyságai.

Épen igy volt a szászoknál is. A tized szedése által gazdaggá lett papság visszaélései még élesebb megrovást találtak a népnél, mely kereskedése által jólétre emelkedett s számos népiskoláiból legalább elemi ismereteket meritett. A szebeni prépostság megszüntetése erkölcsi okokból történt s valami ilyesmi folyt be a kerczi apátság hanyatlására is. Itt e viszony visszásságát maga a papság is érezte s valahányszor nagyobb egyházreformálási hajlam mutatkozott, itt mindig talált viszhangra. A baseli eseményeket szász pap tolmácsolja a népnek s ottani levelek és iratok elterjedést találnak. Ez magában elegendő volt a hangulatot feszültté tenni, de ezuttal elenyészett maradandóbb nyom nélkül. A szász nemzetnek egyházi tekintetben is kiváltságolt állása

*) Cod. Dipl. X. 1. 529. l.

volt, melyet épen oly féltékenyen őrzött mint politikai jogait. S midőn Bakács a milkovi püspökséget magának követelte s ezzel a szászok egyházi önállóságát fenyegette, oly roppant ingerültséget támasztott, hogy e perczben már hajlandóvá tette a megtámadottakat elszakadni Rómától.

Nehány hóval utóbb, hogy Luther megkezdte kemény harczát, a pápa egy milkovi püspök kinevezése által hajlandó volt a vitás ügyet befejezni, de nem az esztergomi érsekség, mely mindig keresett alkalmat a szász dioecesis ügyeibe befolyni, s a gazdag tizedjövedelmet, ha lehet, kezéhez keriteni. E viszály, mely kiindulási pontul szolgált, az események fejleménye alatt csakhamar háttérbe szorult. Épen mint a baseli iratokat, a wittembergi könyveket is szász kereskedők hozták be, melyeket már 1520-ban a szászok mindenfelé tetszéssel olvasák. Ennek hatása nem sokára nyilvánvalóvá lőn: Szebenben a polgárok több esetben megtagadták a tizedet papjaiktól s az engedelmességet az esztergomi érsektől és ennek vicariusa, a szebeni dekántól, ki annak nevében az egyházi törvénykezést kezelte. A dékán Kálmán Mátyás, ki, mint egy krónikairó mondja, „már látta az igéret földjét, mint Mózese az uj vallásnak“ nem lépett fel ellene, de halála után, utódja az érsek elé vitte az ügyet s ez 1522-ben a királytól parancsot eszközölt ki, melylyel a kellő engedelmességre intetnek*). Ezalatt már két szebeni plébános is meg lett nyerve az uj tudománynak s az Brassóban és más szász helyeken is terjedni kezdett. A két plébános az érseki szék elé idéztetett 1523-ban, s midőn a szászok ispánja Pemflinger számukra a királytól némi haladékot eszközölt, szökés által menekültek a törvényszék elől, mely vádlójuk volt s birájok is leendett.

Ezalatt a lutheránusok ellen Magyarországon ha-

*) Az okmány kelte Budae sabbatho proximo ante Dominicam cantate. Közölte Haner Hist. Eccl. 164. l.

tározott lépés történt. Az 1523-iki országgyülés fej- és jószágvesztésre itélte őket. A király Szebenbe s a többi szász helyekre parancs után parancsot küldött, melyekkel eltiltá az uj hitet s az eretnek-könyvek megégetését elrendelé. Nem használt semmit. Gúnyiratok, gúnyversek készültek, s naponként adta elő magát valami botrány. Végre még szigorubb érseki rendeletek érkeztek s a papság igyekezett is azokat végrehajtani. Felkutatták s nyilvánosan bitó alatt égették meg az eretnek-könyveket (1524). Épen oly kevés eredménye volt, mint az 1525-iki hires törvénynek, mely elrendelé a lutheranusok megégetését. A szászok grófja Pemflinger elvette a szigoru rendszabályok élét s Hecht János tanácsos evangeliumi iskolát állitott fel saját házában. De midőn Pemflinger 1526-ban az országgyülésre utazott, a káptalan összeszedte minden panaszait s Szalkai érsek elé terjeszté. Az üldözések már ekkor Magyarországon is megkezdődtek, s a vértanuk máglyái már ekkor itt fellobogtak. Lajos a politikai okokból támadt szigort Erdélyben is alkalmazni akará s Pemflingerre alig egy hónappal lalála előtt hivatal- és vagyonvesztés terhe alatt rá parancsolt, hogy az eretnekeket felkutassa és büntesse. Mire e parancs a gróf kezéhez jött, a mohácsi vész már elévültté tette.

Ime Erdélynek ez egész korszak alatt zaklatott volt vallásos és politikai élete. Két országos és egy sereg apró forradalmat élt át, szomszédai ritkán hagyák pihenni, s belső ellenségei még többet háborgatták. Vallásos élete szakadozott, az egyházi fők versengése meg nem szünő. Azt hinné az ember, hogy fejlődésére időt sem nyer s a primitiv állapotokból kibontakozni módja sincs. Valóban nem ugy van. Mind e baj apróbb küzdelmek lánczolata volt, nagyobb csapásokat állott ki a megelőző korszakban, s nagyobbak vártak rá a következőkben. Az ilyen kisebb szerencsétlenségeket könnyen kiheverte, s egyik sem volt képes a megkezdődött fejlődést csak rövid időre is megszakasztani. A

mindenfelé emelkedő kastélyok, udvarházak, templomok a nemesség vagyonossága nélkül nem jöttek volna létre, s a székelyek patriarchalis alkotmányukkal erős és elégült közép-osztályt képeztek.

De egyik nemzetnél sem volt a jólét és gazdagság oly nagy, mint a szászoknál, kiknek sem katonakötelezettségi, sem adózási terhe nem volt megbirhatatlan. Némely okmányoknak ellenkezőt bizonyitó szavai csak pillanatnyi szükségre mutatnak. Róbert Károly 1322-ben a szászok adózási terheit ingenter molestas-oknak nevezi. De ne feledjük mennyi küzdelme volt a szászoknak László vajda miatt ez évig. Mátyás 1469-ben a hétszéknek szegénységéért adaja egy harmadát elengedi. Ez nem sokkal volt egy nagy forradalom után s oly háboru küszöbén, melyben Mátyás főként az ő erejökre számitott. S midőn néhány szászföldi oláh falu a XIV. század végén, az ötvenedszedő előtt jelenti magát, hogy hajlandó a census helyett az ötvenedet fizetni, ez azért történt, mert az oláhok vagyonával nem állott arányban a census, mely egy iparos és kereskedő népre volt számitva*), azt pedig, hogy a quinquagesima oláh, a census szász adó, ürügyül igen is használhatták.

E nép jólétét és gazdagságát iparának s kereskedésének köszönheté, mely a magyar királyok pártfogása alatt valóban bámulatos fejlődést vett. Magának e népnek belső intézvényei is előmozditották azokat. Nem voltak nemeseik, habár voltak földjeiket nemesi joggal biró előkelők, nem voltak — a hétszék ispánján kivül — kinevezett hivatalnokaik, habár több helységben egy-egy hatalmas comes hivatalát örökülővé tudta tenni s gerébséget — grófság — állitott fel, a választás pedig sok időn át a nép kezében nyugodott, habár a hivatalt viselő családok a hivatalokat családjaikban állandósitni tudták. De még az ilyen aristocratia is

*) Cod. Dipl. VIII. 2. 328. — a szász Archiv I. 81. — Schuller Umrisse II. k. 85.

össze volt forrva a néppel, melynél természetesen legnagyobb tekintély a vagyon volt. S nem természetes-e, hogy e nép vagyonosodásában a magyar király saját hatalma növekedését látta s azt kiválóan pártolta is?

Műipar és kereskedés egymást emelték e népnél s czéhrendszerrel állottak kapcsolatban. Ennek már régi időkben nyomai vannak, Nagy Lajos 1376-ban az iparosok óhajtására és érdekében a hétszék által e czéhrendszert megvizsgáltatta s egészen átalakittatta, mely szabályzat befolyt a czéhek emelésére. S valóban mesteremberek és gyárosok oly nagy számmal vannak, hogy egész helységek belőlök telnek ki. Emelésökre nagy befolyása volt Szeben és Brassó azon kiváltságának, hogy a keleti kereskedőknek majd minden nyers anyaggal — viasz, selyem, gyapott, bőrök, — e városokban nehány napig meg kellett állani, hogy első vásárlóik a szász gyárosok lehessenek. De ily módon még nem nyertek elegendő nyers anyagot. Velenczébe, Jádrába, Prágába és Bécsbe magok utaznak áruikkal s kereskedésre és cserére jogot nyernek. Ha Budán átutaznak, nem tartoznak lerakodni, s a vámszedők el vannak tiltva a birodalomban mindenfelé, hogy a törvényes vámnál többet vehessenek, s akár szekeren — ajanthas szekér, ludas szekér, mondja az okmány, melyek közül az első kicsiny, az utóbbi nagy volt — akár hajón mentek, fizetéseik szabályozva voltak. S hogy a vámszedők boszantásainak ne legyenek kitéve, a vámhivataloknál a kalmár tartozott árúját bevallani. Ha a vámszedő erre meg akarta az árukat kutatni, letett egy arany markát, s ha nem talált eltitkolt árut, a marka a kereskedőé lett, de ha eltitkolt árunak jött nyomába, ezt lefoglalta. Ellenben ők a magok iparát és kereskedését igyekeztek minnél inkább egyedáruvá tenni, s e czélból (1378) engedélyt eszközöltek, hogy a kassai (s átalán idegen) kereskedők csak bizonyos városokban s a székelyek közt kereskedhetnek vásár idején, a többi szász és bányahelyeken

soha, továbbá (1382) hogy az idegenek csak nagyban árulhatnak; sőt a házalás is nagy megszoritás alá esik.

Fontos és nagy jelentősége volt a szászokra nézve a két Oláhországgal való kereskedés. A magyar koronának e hűbérországa felett az őrködés, helyesebben azok szemmel tartása, sokkép a vajda kötelessége volt. A gyakori érintkezés Erdélylyel gyakori közlekedést idézett elő, és nem csak szabad legeltetést tudtak magoknak biztositni*), hanem kereskedelmi kedvezményeket is. Ugyanis nyers anyagjaiért, fogyasztásaiért is nem volt közömbös a szászok előtt, hogy ott mennél inkább versenytárs nélkül álljanak. Valamint a behozataloknál módot találtak, hogy ők legyenek az első vásárlók, ugy a kivitelnél is egyedáruskodásukat fenntartani igyekeztek. S a magyar királyok és oláh vajdák egykép osztak nekik a kiváltságokat. Ennyiféle kedvezés következtében már a XIV-ik században jelentékeny kereskedésök volt, s egyaránt látogatták Smyrnát. Konstantinápolyt, Egyiptomot, Danzigot és magának az északi Hanzának nevezetesb pontjait.

E kereskedés fontossága és terjedelme nem szünt a következő században sem. Jótékony befolyással volt 1404-ben a királyi vámok eltörlése és a harminczadok felállitása, mit 1413-ban a szászok vámmentességének ismételt kimondása követett. S valóban idők és körülményekhez képest mindig uj kiváltságokat nyernek s saját hasznukat mindig uj és uj megszoritásokkal mozditják elő. Ily módon oly vagyonhoz jutnak, hogy néha, saját bevallásuk szerént, 3 vagy 4 ezer frt áru s még ennél is nagyobb értékű árukat vittek magokkal. Az uj felfedezéseket mindig hasznositni tudják s az ipar semmi ágát sem hanyagolják el, melyből nyereséget reméltek. Igy alig lőn a lőpor alkalmazásba véve, siettek lőpor és puskagyárakat felállitni. Fegyverkészitésök s rézmunkáik már azelőtt hiresek voltak.

*) Nemzeti Társalkodó 1832. II. 396. közlött oklevél ily nemü szerződést tartalmaz.

S nem volt e korszakban magyar király, kit e téren egy vagy más tekintetben pártfogóik közé ne számitanának. Nagy előnyük volt e részben, hogy csaknem versenytárs nélkül állottak a többi nemzetek közt, kiknél a műiparnak s kereskedésnek kevés nyomaival találkozunk. Székely-Vásárhely és Hunyad kiváltságai saját gyártmányaikra a XV-ik századba tartoznak s a nemeseknek II. Ulászló ad engedélyt, hogy saját eladó áruikkal kereskedhetnek, anélkül hogy azoktól tartoznának valamit fizetni.

XII.

Az irodalom és művelődés fejlődése nem tartott lépést az ipar és kereskedelem emelkedésével. Sőt a mi volt, az elszórt és hézagos adatokból, azt is csak hiányosan állithatjuk össze. Egyes össze nem függő nyomok, elvétve irásba téve, s véletlenség által megmentve. Mert mind az, mi Erdélyben akár a politikai akár a művelődési téren történt, végzetszerűleg feledékenységre volt kárhoztatva. Mint Magyarországnak provinciája, nem volt a történetirók figyelmének tárgya, kik különben is kiválólag a hadi tettek leirását tekintették történelemnek. Sem viszonyait a magyar koronához, sem belületét nem tartották kutatásra érdemesnek. Intézményeinek különféleségét, küzdelmeinek erős rohamait, fejlődésének, alakulásának stadiumait nem is sejthetnénk, ha az okmányok nem bizonyitának. A kortársak látták, de jelentékenység nélküli dolognak vélték, hogy ez országnak missiója van a határszélen, melynek teljesitése annyival nehezebb, mennél vadabb barbarismusnak feltartóztatásában állott délen és nyugoton. Tanui voltak, mekkora megkülönböztetéssel bántak vele királyai, mennyi gondossággal ápolák jólétét, emelék virágzását, s kétségtelenül ennek okát is ismerték, de az utókorra nézve nem tarták emlékezetesnek. Kik könyveket irtak Magyarország dolgairól, vagy

semmit, vagy röviden, vagy ignorantiával beszélnek Erdélyről.

E rengeteg sötétségben csak okmányok és egyes nyomok nyujtanak némi világot. De mind ez bizonyit és biztos alapot szolgáltat, s mi már tudunk annyit, hogy politikai történetének fontossága figyelmet érdemlő, mivelődése nem állott az anyaállamé mögött, kereskedelme vetekedett ezével s irodalmi élettel is birt, mely az anyaállaméval párhuzamosan fejlődött. Szobrászati s festészeti munkákra a magyar királyok gyakran használtak kolosvári művészeket. Márton és György a váradi műveket öntötték s Miklós a festők atyja is idevaló. Irodalmi tekintetben is biztosan elmondhatjuk, hogy azon átalános igazságok, miket Magyarországra nézve kitünő nyomozónk Toldy érvényre emelt, Erdélyre nézve is állanak. Sőt kimutathatjuk, hogy a hazai nyelv irodalmi tekintetben itt is birt annyi érvénynyel, mint ott. Hogy a magyar husziták Biblia-fordítását ezek ismerék, alig szenved kétséget. A magyar nyelv nagy kárára a Demeter püspök alatt divatozott magyar Agenda elveszett ugyan s hogy a hegedősök énekei Erdélyben is divatban voltak, azt Liszti följegyzéséből tudjuk*), de nem eléggé világosan szólnak ezek? A fenmaradt latin emlékek pedig előhaladt tudományosságról tesznek bizonyságot.

Erdélyi Boetius nevű domonkos-rendűnek jelentékeny philosophiai munkái maradtak fen. Mélyelmű philosoph, theolog és sokoldalu tudós volt, kit szerzetének évkönyvei méltó tisztelettel emlitnek s ki, mint Aristoteles magyarázója, Toldyt azon véleményre birta, hogy a közép időben felsőbb iskoláink philosophiája

*) Kovácsics Scriptores minores I. 337. l. A kenyérmezei ütközetről irja Liszti, hogy ezt másként s igazabben éneklik az erdélyi hegedősök, mint azt közönségesen előadják. E szerént Kinisi és Báthori közt versengés volt, Kinisi sokáig és bántalmazólag nézte, anélkül hogy a csatában részt vett volna, hogyan veretik Báthori a harczban.

alatt egyenesen Aristoteles fejtegetése értendő. Egy munkájában a világ örökkévalóságát már nem annyira hittani mint bölcselkedő szempontból vitatja. De bizonynyal ő nem volt egyetlen, ki erdélyi kolostorokban philosophiával foglalkozott.

Ugyanezen korból, melyben ez erdélyi philosoph élt — Nagy Lajos fényes korából, a történeti téren is maradt fen egy nevezetes erdélyi iró munkája: János küküllei esperes műve, mely Thuróczy krónikájának harmadik részében mint önálló van beillesztve. Tárgyalja Nagy Lajos életét koronázásától haláláig. Thuróczy néhol egyhangu, de sok helyt elevenebb, sőt olykor dagályos és czifra előadásától krónikásunk egyszerű irálya nagyon eltér. Amaz gazdag a hasonlatokban, ez kedélyes naivsággal sorolja elő az eseményeket, s nem szavakkal hanem a tények felsorolásával akar hatni, s ha nem is művészi, de forrási becsesel bir.

Zsigmond korából másnemű irodalmi nyomok maradtak fen. Aurifaber Mihály kis-csűri plebános misekönyvet szerkesztett a Theodoriké nyomán a szebeni káptalan hasznára. Egy török fogságból 22 év mulva kiszabadult szászsebesi tanuló — különben névtelen — leirta a törökök szokásait, erkölcseit s igazságát s tárgyalja közbeszurva fogsága történetét is. Egy parisi gyüjteményben 1511-ben jelent meg először s utóbb németre forditva Luther adta ki. Adatai annyival becsesebbek, mert a török uralmat, mondhatni, még alakulásában mutatja be. Tudjuk, hogy Zsigmond korában Magyarországon két egyetem virágzott, a pécsi és budai. Az erdélyi tudományosságnak emelésére kétségtelen hatása volt ezeknek, s az ismeretek a várak bástyái közé is találtak utat, s annyival inkább a városokba. Ezeknek belkormányzata német volt ugyan, de külérintkezéseiknél a latint alkalmazták s ez időből a szász nemzet egyetemes czéhrendszere latin nyelven kelt*), de már egy szá-

*) Windisch Magazin II. k. 281. kivonatilag közölte Seivert.

zaddal utóbb Szebenben német jogkönyvet s czéhrendszabályokat találunk.

Ez Mátyás alatt volt, ki alatt mint egy csaknem egykoru mondja „magok a muzsák is Magyarországba költöztek*.)“ A királyi udvar gyűlhelye volt a tudósoknak, kik itt Olaszország példájára tudományos egyletet alapitottak. Az ezzel egykoru erdélyi valószinűen szász egylet nem ennek, hanem a Bécsben székelő dunainak volt fiókja. De ezeknek nem annyira a tudományok terjesztése, mint lakmározás volt a czélja, s e miatt nevöknél fontosabb nyomot nem hagytak magok után. Nevezetes korából, hogy a magyar nyelv egyházi téren is tett foglalásokat, hihetőleg a magyar bibliafordítások hatása alatt. A királynál egy erdélyi követség sürgette, hogy a szentségeket többé ne diák hanem magyar nyelven szolgáltassák ki. A király pártolta ez óhajtást, s Geréb László erdélyi püspök meghagyta káptalanjának, hogy az Agendát magyarra fordittassa egy- vagy két megbizottja által.

Mátyás nagyságának fénye a következő szláv dynastia szomoru idejét is megvilágitá. A hanyatlás e korában nem szállt egészen alá a tudományosság. Bécsben s másutt is számtalan magyar és erdélyi hallgatta az egyetemi előadásokat**). Külföldön több erdélyi nyomdász emléke maradt fen***). Iróról is többről van tudomásunk, kik a tudományok különböző ágait mivelték ugyan, de nagy részök mégis latin versirással foglalkozott. Róma irodalmát nem ismereteik gazdagitására s műformája elsajátitására, hanem a külforma utánzására használták. Horatius szellemdus dalai, Virgil emelkedett epopoeája, versbe szedett krónikák vagy

*) Paulus Cratensis Janus Pannonius 1512-iki kiadásában.

**) Kurz Nachlesejében I. k. 37. l. közli ez időből a magyartanulók procuratorainak neveit. Számos erdélyi fi van köztök.

***) Tudom. Gyüjtemény 1817. I. f. 73. Toldy Irodalom-Történet II. 32. többeket felsorol.

szellemtelen alkalmi versek előképeivé lett. Mindegy. Igy is hatottak.

Ez irók sorát Csoda Miklós (de Mirabilibus, mint maga nevezi magát) hires hittudor és hitnyomozó 1493-b. „az igaz boldogságról s elrendeltetésről" irt munkájával, a költőket pedig Stieröxel (Taurinus) nyitják meg. Ez utóbbi gyulafehérvári kanonok korában irta Stavromachiaját, egy öt énekre osztott hőskölteményt (megj. Bécs 1519), melyben a Dózsa zendülését irja le. Mind, azon mythologiai háttér mellett is, mely e hőskölteмény purpureus pannusát képezi, nem egyéb az versbe szedett krónikánál, egyes emelkedettebb helyekkel, hol a csatákat vagy parasztok dulásait festi, egyes nem érdektelen episodokkal, de minden compositio nélkül, ugy hogy benne bizonynyal többet fog találni a történetiró, mint a műbiró. Egy másik munkája a Daciaban talált kövekről értekezik. Stieröxel kortársa Székely Ferencz kolosmonostori apát hozzá egy exastichont irt, de mely korántsem tette oly hiressé, mint megöletése tulajdon cseléde által épen azon éjjel, midőn Erdélyt elárulandó, szökni akart*). A pórlázadás szerzőjének egy másik kortársa és barátja ünnepeltebb nevet hagyott hátra. Ez Wolfhard Adorján bécsi tanár s a római classicusok magyarázója. Kinyomatta Horatiust s résztvett Janus Pannoniusnak 1512-iki kiadásában. Irt latin alkalmi és nem alkalmi verseket, elegiákat. Szintén, mint e két tudós, Bécsben élt társuk s barátjuk Kopenitz Márton is, tanár s több izben egyetemi dékán. Előbb disznódi pap s végre bécsi polgármester volt. Egyetlen munkája maradt fen, naplója, mely tárgyánál fogva nevezetes történeti fontossággal bir, minthogy az Eitzingerféle zendülést tárgyalja, melyben Kopenitznek is jelentékeny része volt, s mely I. Maximilian császár halálát fel akarta használni az örökös államok kormányzási formájának megdöntésére. A Bécsben székelő kormány helyett

*) Miles Siebenbürgens Würgengel 53. l.

az austriaiak egy mást választottak s az egész rendszert alkotmányossá akarták tenni. A régi kormány menekült, s midőn Ferdinand Bécsujhelybe érkezett, az uj kormány igazságot követelt. A régi kormány vádolt, az uj védte magát négy gyülésen át. Végre a főherczeg kimondta az itéletet: a nép kegyelmet nyer, 12 ellenzéki tag halállal lakol. Az itélet kimondása után Ferdinánd még trónján maradt, várva hogy az elitéltek kegyelmet kérjenek. Egyikök sem szólolt fel. A kivégzettek közt volt Kopenitz ellenzéki polgármester is (1522).

A Jagellok udvarában is találkozunk erdélyi tudósokkal, jelesül a két Pisoval. Közülök Istvánról alig tudunk többet, mint hogy koszorus költő s a sodalitas septemcastrensis tagja volt. De a másik Piso Jakab méltán emlittetik kora szebb tehetségei sorában. Született Medgyesen, s ugy látszik, korán tekintélyes névvel birt, mert II. Julius pápa idejében, mint pápai követ több időt töltött Romában, honnan a lengyel udvarba küldetett, Zsigmondot és Ulászlót a törökök ellen hadviselésre birni, de sem ez utjának, sem egy másiknak melyet X. Leo rendeletéből hasonlag ez országokban végzett, nem lett semmi sükere. Azonban maradt fen más eredménye. Az 1514-iki lengyel-moszkva hadjáratot leirta. Megnyervén a Jagellok kegyét, Lajos király nevelésével megbizatott. Piso szellemdus s mélyelméjű barátja Erasmus ezt egy Thurzó püspöknek irt levelében nagy szerencsének nyilvánitá Lajosra nézve, annál is inkább, hogy király s barátja magasztalásában nem fukarkodik a szavakkal, kit aztán növeltje is fontos államügyek elintézésével tisztel meg. Piso halálát a király szerencsétlen vége s jószágai elpusztittatása sietteté. Munkái levelek és költemények. Azokban sok a szellem. Ezek leginkább epigrammok. Egy gyűjteményke az egyetemi könyvtárban őriztetik (kiadta Seivert Nachrichtenjeiben), egy más Bécsben 1554-b. látott világot. Kedélyesség, ép humor és szellem kedves olvasmánynyá teszik azokat.

E korból egy messze kibujdosott szász tudósnak nevével is találkozunk. Erdélyi Maximilian (Transilvanus) Spanyolországba ment s ott nősült, s V. Károlynak titoknokává lett. Leirta a kastiliaiaknak a moluki szigetekre tett utát, mely munka a fölfedezőkéi közt látott világot. Egykorúak költeményeiről is emlékeznek.

Ennyi az, mit irodalmi nyomokul ez időkből felmutathatunk. Alig találunk tudóst, ki a hazában ben működnék. S ki kimegy, még az is le akarja rázni az ottani barbár nyelveket: „et tironem poëtam ab Ardelionum vipereis lingvis tuae auctoritatis patrocinio defensato.“ S vajon oly keményen üldözték volna az erdélyi viperanyelvek a tudománynyal foglalkozót? Alig hiszem. Hisz a reformatio oly humanisticus miveltséget talált az országban, hogy irodalma annak bejöttével együtt kezdődött. Bizonynyal ez másként lehetlen lett volna, ha csak föld nem lett volna arra már elkészitve.

FÜGGELÉK.

Capitulum Ecclesiae Transsilvanae omnibus Christi fidelibus tam praesentibus, quam futuris praesens scriptum inspecturis, Salùtem in omnium Salvatore. Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod dum his superioribus diebus proximis in Dominica puta qua inclytae virginis Catharinae annuum celebratur festum, Nuncio Magnifico Regiae Majestatis Joanne de Labathlan Themesiensi, et Siculorum Comite, inde et super variis pluribusque et magnae importantiae rebus et negotiis paulo ante superveniente, credentiali duntaxat facultate suffultus, quorum occasione et praetextu propter rerum ipsarum seu legationum sed et nuncii praefati Majestatis Regiae celeriorem, prout res ipsae et legationes ac Magnificentia ipsius Nuncii expetebant, expeditionem egregia, spectabilique, nec non strenua, et agili, atque circumspectissima Universitate tota Nobilium ac Procerum, Siculorum quoque omnium generum, nec non Saxonum, Sedium singularum septem, totius partis hujus seu Regni Transilvaniensis, in seu ad oppidum Megyes in unum pariter conveniente, et generalem faciente congregationem, Reverendo etiam in Christo Patre et Domino Mathaeo Episcopo Transilvano, Domino et praelato nostro dignissimo personaliter ibidem existente ac statutis, fassionibus, et dispositionibus, ut infra, nominibus et in personis totius Universitatis Nobilium, Siculorum, et Saxonum totius partis Transsilvanae, factis, quoad omnes earundem sensus, clausulas et articulos consensum et assensum sponte et libere praebente, praesentibus etiam ibidem venerabilibus Dominis Gotthardo praeposito nostro nec non Nicolao de Kikelew et Dominico de Doboka Archidiaconis, fratribus concanonicis nostris, nostra Capitulari authoritate per nos pleno cum mandato illac deputa-

tis et transmissis, Egregii, Spectabiles ac Strenui et agiles, nec non circumspectissimi viri, Johannes filius Dionisii de Illye, Ladislaus de Folth item Martinus de Nagylak, et Andreas Chyko de Weresmort, nec non Jacobus Magister Civium et Johannes Heiold et alter Joannes Bogathy Jurati Cives civitatis Cibiniensis pro se in personis propriis, ac Universitate totius Cummunitatis singulorum Nobilium, pro totaque Communitate omnium trium generum singularum sedium Siculorum, nec non Saxonum omnium regalium in et sub septem ac duabus sedibus Saxonicalibus, nihilominus quam civitatibus Brassoviensi et Colosvar, earundemque contractis, Districtibus, et pertinentiis ubilicet constitutorum et commorantium nominibus, et in personis, cum literis procuratoriis dictorum Nobilium, sigillo Vice Vayvodarum praecedentium sigillatis in Nostram personaliter venientibus praesentiam, et eisdem coram Nobis comparentibus, fassum extitit per eosdem conormiter et relatum in primo articulo in hunc modum: Quod ipsa tota, ac universalis communitas Nobilium, Siculorum, ac Saxonum omnium suas subinsertas ordinationes, dispositiones, et statuta, quae communi firma perpetuitate, fixaque stabilitate aevi plene irrevocabiliter perdurarent, ea omnia, et singula, quae ipsa universitas tota deliberatione matura in praenotata congregatione seu conventione generali sub firma sincerae fidelitatis Coronae sacrae Regni Hungariae semper observandae confidentia ordinassent, statuissent, egissent, et decrevissent et ut infra fixo, proposito et perseveranti animo conclusissent, secundum suas modificationes, et distinctiones infrascriptas fide ipsorum christiana Deo et dictae Coronae sacrae debita mediante tenerent, observarent, et inviolabiliter prosequerentur, et constanter persisterent in eisdem. Secundus Articulus fassionis per eosdem factae is est: quod ipsi omnes, et singuli Nobiles, Siculi, et Saxones tota quoque eorum universitas, et communitas adunata volenti animo, et intendente, prout et velle decet, eorum ac prolium et posteritatum suarum tranquilliori statu et commodo uberiori, paceque prosperiori et nihilominus rerum et bonorum suo-

rum praeservatione pacifica, omni qua possunt efficatia perspicatius providere in aevum ob hoc omnibus et singulis praerogativis, libertatibus et privilegiis antiquis, olim per eorum praedecessores non sine laboriosissimis servitiis acquisitis, ac obtentis, quoad omnes ipsarum libertatum et privilegiorum suorum articulos, clausulas et modificationes voto parili, ac voluntate unanimi, libere persistere perseverareque et permanere promisissent, atque assumpsissent, imo assumpserunt et pollicìti sunt coram nobis fide eorum, ut supra Deo debita mediante. Hoc tertio articulo notanter adjecto, quod siqui, vel quis ex ipsis, et alius quispiam accolarum, incolarumque, sive forensium, contra hoc foedus unionis pari voto consensuque et assensu unanimi fidei pacto, ut praefertur, firmatae infringere et se insidiose, ac alias quocunque exquisito colore opponere et haec Nostra superius inferiusque tacta niteretur, et attemptarent, in toto vel in parte, ex tunc praenominatae Nobilium, Siculorum, et Saxonum universitates se coadunantes simul et semel, nullo discrepante, contra talem contrariantem, seu Unionis, concordiaeque, et Dispositionis hujusmodi confoederatae pactum rumpere, et infringere praesumentem, seu praesumentes consurgere ejusque versutias brachio forti conterrere, ac deinde in defensionem et sublevamen oppressis, seu oppressorum intendere teneantur, et accellerare. Quartus istae fassionis est articulus : quod cum Regnum hoc totum Tanssilvaniense nedum partialiter, sed et universaliter importunitatibus nocivisque vexationibus agitetur, variisque rebus adversis, inopinatisque vastationum impetitionibus undique conquassatur, et casibus atteritur impraetermisse asperrimis, statuissent porro ac deposuissent pari et unanimi singulorum voto, quod si adversa aliqua oppressionesve, aut nociva impedimenta, quaevis praedistinctis partibus, Nobilibus scilicet aut Siculis, vel Saxonibus, seorsim seu particulariter sive communiter emergi contingant, et evenire in posterum per quoscunque, ex tunc partes ipsae inalterutrum, puta Nobiles Siculis, et Siculi Saxonibus, nec non Vayvodis ipsorum, ac Comitibus Siculorum, ac eorum vices gerenti, item Capitaneis per universitates praefatas ad

hoc constitutis et deputatis, suas quasvis impetitiones, injurias, adversiones, ac quorumcunque nocumentorum tunc ingruentium casus innotescere, significare, intimare, et notificare teneantur, et debeant, quibus sua serie sic, ut praefertur, se intimatis, et significatis, statim die octava notificationis hujusmodi, mora protelationeque, ac dissimulatione et occasione omni posttergata, in oppressi seu oppressorum, qui tunc forent, adjutorium et succursum, secundum rei exigentiam potenti virtute venire praeproperent, ac adesse debeant celeriter, et teneantur. Fassio quinta Articulata haec est: Quod dum et quando seu quotiescunque lapsu temporum Regalis excellentissima Serenitas Nuncios seu legatos suos, prout supra, opportunitate quavis ingruente, ex suis Baronibus, sive Magnatibus, partes ad istas, seu Regnum hoc Transsilvaniense transmitteret, et extiterit transmissura, tunc huic tali Nuncio Regio potenti, et ejus coetui nullus omnino ex Nobilibus, sed neque ex Siculis at Saxonibus totius partis seu Regni hujus, cujuscunque conditionis et status sit, sed adjungere debeat, seu quavis ratione aut invento colore inhaerere eidem, et dolose admiscere, ipsum quoque Nuncium Regium, seu Baronem inconsvetos, sive victualia inusitata, neve alias inusitatas quascunque inconsvetas exactiones novitate quavis inducta faciendi,petendi et extorquendi inducere, informare ac svasum reddere, seu securum facere praesummat et attemptet. Articulus is Sextus subsequenter insertus est: quod quia demeritis, ut verisimile est, eorum exigentibus jam jam inpraetermisse immanium Turcarum crebrescentibus insidiis, spoliis, praedisque, ac vastitationibus variis, et aliis pervastationibus undique exitialibus etiam per abductiones crebras parentum, liberorum, conjugum, fratrum, proximorumque eorum in captivitatem perpetuam, et execrabilem pro dolor servitutem, nihilominus quam rerum omnium, et bonorum ipsorum depraedationes innumeras ad ultimum usque et numero et domesticis bonis essent et forent admodum imminuti, praeterea nempe quo deterius afflictiusque sufferentur et paterentur, internis etiam guerrarum bellis, dissensionibusque et acerrimis simultatibus, nec non inimicitiis inte-

stinis praecedentera ttriti saepe numero extitissent, et affligerentur in praesentiarum, horum equidem omnium consideratione perspicua, volentes per omnia, et accuratius intendentes, prout et velle congruit, eorum reipublicae et communi utilitati opportune efficatius providere, et viam tanti mali inopinati forti vallatione praecludere, universali decreto statuissent, imo statuerunt, et disposuerunt irreflagabiliter pro semper observandum, quod Nobiles et Siculi tam eorum propriis in personis, quam cum conthoralibus, prolibus, orphanis, et viduis, rebusque cunctis ipsorum et bonis ad Civitates Saxonicales, ac alias quascunque mallent munitiones, patulum semper obtineant ingressum, accedendique, intrandi, confugiendi, et ingrediendi tutelae et defensionis causa securam semper absolutamque et pacificam facultatem habeant, et authoritatem libertatis, tali pacto et conditione expressius subinsertis, quod Nobiles ipsi, atque Siculi universi, unacum Saxonibus civitatensibus, sed et comprovincialibus singulis omnium adversitatum, guerrarum, et inimicorum quorumcunque insultantium temporibus, secundum quod res ipsa exigit, belligerantium more armis resistentiae praecincti, simul et pariter campum egredientes, rabidis ipsorum inimicorum insultibus obviare atque resistere, seque eisdem strenue opponere debeant, et obligarentur, mutuisque auxiliis sese protegere sint constanter adstricti. Tali adjecto in hoc Ultimo Articulo poena: quod si quis seu quipiam partibus ex ipsis scilicet Nobilibus, Siculis et Saxonibus, status, dignitatis, conditionis privilegii, et praeeminentiae cujuscunque sit, his praemissis omnibus superius articulatis, aut singulis praemissorum, in toto vel in aliqua ipsarum parte, exquisito quovis colore, aut fictis adinventionibus, praesumptioneque, seu dolo, sive temeritate quibusvis motus, vel moti contravenire attemptarent praescripta modo quo supra articulatim connotata aut praeconnotatorum alterum in sui parte tota vel singulari infringere moliretur, tunc talis, seu tales refregatores, ruptores contravenientes, atque defacto contrariantes summa Capitali, rerumque omnium, ac bonorum suorum et posessionum amissione eo facto sint plectendi, ipsorumque talium

haeredes et posteritates exhaeredati perpetuo habeantur, et exilio relegati, praeterea quoque homagium talis seu talium refregatorum, et insultantium trium tantum modo denariorum simplicium valore exsolvatur.

Quibus quidem fassionibus, articulis, et suis modificatis ut supra clausulis, per praenominatos Nobiles, Siculos, et Saxones in eorum ac totius Universitatis Nobilium, Siculorum et Saxonum hujus regni personis, et nominibus, ut praefertur factis, iidem literas nostras privilegiales sigillo nostro communitas, sibi ipsis summe necessarias per nos dari instantissime postularunt. Quas nos eisdem juxta eorum petitiones rationi consonas Sigilli nostri pendentis et authentici munimine vallatas dandas duximus, et concedendas in fidem, et testimonium praemissorum. Datum feria secunda proximo ante festum beatae Barbarae virginis, Anno Domini 1459. Venerabilibus Honorabilibusque, et Discretis viris Gotthardo Praeposito nostro praenominato, Antonio Decretorum Doctore Cantore, Matheo similiter Decretorum Doctore Custode, Emerico Archidiacono de Thorda Decano, caeterisque Canonicis dictae Ecclesiae nostrae salubriter existentibus, et devote.

Gróf Kemény Józsefnek saját kezével irt másolatáról az **Erd. Muzeumban** *(Jos. Com. Kemény Diplomatarium Tranls. Supplement. IV. 55—63. l.)*

HARMADIK KÖNYV.

I.

A mohácsi vész következményeiben fontosabbá lett egyszerű csatavesztésnél. Három emberkor óta többször felmerült kisérlet volt Magyarországon ez államot más szomszéd állammal az uralkodó személye által összeköttetésbe hozni. Nagy Lajos délen és keleten hűbéres országokat szerzett s államát Lengyelországgal összekapcsolta. Ő vetette meg alapját annak is, hogy utodává a német császári család tagja lett. Azután az ország sceptruma felváltva Lengyelországéval s Csehországéval volt egy kézben. Mátyás is ilyesmin törte fejét, csakhogy ő hóditás által szerzett koronát. Halála után végbement a megkezdett egyesülés s két utódja Magyar- és Csehország királyának irta magát. Midőn nagy Lajos a hatalmas Németország mellett egy más hatalmas közép európai államot akart teremteni, a törökveszedelem csirájában is alig létezett. Kevés idő kellett utána, hogy felnőjön és rettenetessé legyen. Tévedés volna azt hinni, hogy nagy Lajos nem tudott államférfiakat nevelni, s nem voltak emberei, kik messzeható terveit átértsék. Valóban iskolája nem halt ki, csak koronként alakult, idomult és mindig képviselt valamely egyesülési eszmét. Mi nagy Lajosnál lelke nagyságából ki folyó eszme volt: hatalmas állam, irányadó vezérszerepet jatszó állam, az ő utána a szükség képében kezdett mutatkozni. S e szükség évről évre növekedett, Maga Mátyás is érezte azt, midőn a catholicismusért oly sokat áldozott s midőn a cseh koronát fejére tette.

De az eszme inkább az államférfiak fejében élt, nem volt népszerű, s a nemzeti érdekekkel ellentétesnek tekintetett. Szilágyi Erzsébet fia koronáját épen e körülménynek köszönheté s az ő uralkodása e pártnak adott igazat. Halála után az olygarchia megbuktatta a nemzeti pártot, de ez csak hamar sorakozott s erősebbé nőtte ki magát mint valaha volt. Minden a mi ez alatt történt igazolta ezeket, s valóban nem sok ember lehetett az országban, ki belátta volna, hogy az egyesülés Csehországgal kiválóán Ulászló és Lajos s ezek kormánya miatt volt meddő. S midőn Magyarország király nélkül maradt, azok, kik a rákosi végzések elveit képviselték s azok, kik a pozsonyi örökösödési szerződést fenn akarták tartani, egyformán elkerűlhetlennek látták az ország fennmaradásáért életbeléptetni azt, a mit e czélra mulhatatlannak tartottak.

S igy még mielőtt bármi lepés történhetett volna az űresen maradt trón betöltésére, világos vala, hogy a két párt most kevesbbé fog kiegyezni mint valaha és mindenik igyekezend törekvéseit egy-egy királyválasztási ténynyel érvényre emelni. Mindeniknek volt az országban egy bevallott feje, az olygarcha pártnak az özvegy királyné, a nemességnek a vajda, kik a cselekvés első fonalait mindjárt kezőkbe ragadhaták. Mindenik azon kezdte a működést, hogy ignorálta a másik félnek ambitióját s Zápolya az özvegy királyné keze után járatott, Ferdinánd pedig Peremartoni Mihály bécsi orvost és Zápolya gyermekkori barátját ehez küldte, hogy ügyének támogatására felkérje.

De ez eljárásától eredményt egyik sem várt. Zápolya azon higgadtsággal s számittással, melylyel eddig is eljárt, intézte lépteit s hogy azon részek, melyek Ferdinándhoz közel estek, ellensulyt ne gyakorolhassanak, oct. 14-ére ezektől távol, Tokajba hivta össze a magyar és erdélyi rendeket előleges tanácskozásra. Ő ismeré pártját s tudta kik ellenei, kik barátai, oly tekintélyes többség melyre lehet támaszkodni. Ferdinánd és Mária

nem birtak hasonló tudattal, s minden erejöket pártjok növelésére kelle forditni. Az özvegy királyné jónak látta azt mutatni, mintha Zápolya czélzatairól mit sem tudna, előzékenységgel fogadta tanácsát, hogy országgyülést hivasson össze s egész bizodalommal kérte, hogy tartson ő is tartományi gyülést Erdélyben. Elhitte-e ezt Zápolya? s nem látta-e át, hogy ez nem egyéb, mint hogy Mária őt még is csak alattvalónak és nem versenytársnak tekinti? tetteiben megvan a felelet. Ez alatt a főherczegi testvérek is mindent elkövettek pártjok növelésére. Előzönlötték az országot levelekkel, melyekben sok igéret és sok kegyadás foglaltatott. Azokhoz akartak legtöbb buzgalommal férni, kik Zápolyához legközelebb állottak, s ezeknek legnagyobb ára volt. Pártjok majd minden tagja kapott egy-egy feladatot megnyerni valakit, s a toborzás oly nagyban ment, hogy midőn Zápolyának utóbb nehány városi követ bemutatta e leveleket, ez nem minden guny nélkül mondá: az ország telve van ilyesmikkel, de e fegyverekkel nehéz országot foglalni.

October havában mind két párt hatalmas lépéssel közeledett czéljához. A tokaji gyülés Fehérvárra nov. 5-ére királyválasztó gyülést hirdetett — s mindenki tudta hogy Zápolya fog megválasztatni. Nehány nap mulva Ferdinándot cseh királylyá választották, — s sánta Báthory*) és társai jelöltjök hatalma növekedésében szerencsés előjelt láttak a biztos sikerhez. Magyarország kétfelé szakadása már bevégzett tény volt a két párt alakulása szerint s azon uradalmak alapján, melyeket azok képviselői birtak. Csak az volt hátra, hogy ez kimondassék s ez is bekövetkezett. Külön országgyüléseken mind két versenytárs külön-külön királylyá választatott. Elébb Zápolya, nov. 10-én.

*) Jellemzőleg mondja e hitvány emberről Massario Ferencz velenczei követ: „mindig részeg, reggeltől estig és estétől reggelig; gyülöli mindenki.“

E hirre Ferdinánd német tanácsosai elé nehány pontot terjesztett, hogy ezek a teendők iránt tájékozzák. Ezen urak sajátságosan fogták fel fejdelmök visszonyát a magyar koronához. Szerintök Ferdinánd oly örökös, kinek következése kétségbe sem vonható, s épen ezért a magyaroknak joguk sincs maguknak királyt választani és nincs egyéb teendőjük, mint öt urokul elismerni. Mert ha Ferdinánd elválasztatását kéri, már azzal a vajda megválasztatási jogát is elismeri. E felfogással öszhangzásban volt az, mit a teendőkre ajánlottak: küldjön hadat Ferdinánd ez országba. Urok, szerencséjére, több belátással birt, hogy sem e badar tanácsot megfogadta volna, mely bizonynyal saját pártját is ellene fogta zúditani, de mely még is jellemző arra, hogy mit várhatott az ország jövőre az ő tanácsoktól. Működését a megkezdett uton folytatta, mindent akkép intézni, hogy megválasztását lehető nagy párt eszközölje.

De e párt vontatva növekedett s lassan szaporodott. Másként állott János király ügye. A fehérvári gyülés eredményével ő meg lehetett elégedve s e részről megnyugtatva, arra fordithatta gondját, hogy megválasztatását küludvarok elismerése által emelje a nemzet szeme előtt. Európa helyzete utmutatóul szolgált e részben is, hogy minő utat kövessen. V. Károly császár testvére igényeinek buzgó támasza. A sikert azonban mit itt nem remélhet, annyival birtosabban el fogja érhetni annál, ki annak halálos ellensége s még most is egy méltatlan fogság és durva bánásmod emlékét hordozza szivében: Ferencz franczia királynál és azoknál, kik iránta rokonszenvvel viseltettek. Ily nemű vállalat mindenesetre ildomos embert igényelt, s a személy kijelölésében János király meghallgatta Frangepán Kristof tanácsát, kinél hatalmasabb, eszesebb vitézebb és elhatározottabb főur nem volt Magyarországon, s kinek egyik belső emberére Joseficsre esett választása. S csak hamar utóbb Josefics elindult Velenczébe, Romába, Parisba, mig egy más követ VIII. Henrik angol király-

hoz, egy harmadik Zsigmond lengyel királyhoz, János korábbi sogorához vitt megbizó leveleket.

Frangepán ugy hitte hogy János király itt nem állhat meg. Korábban Ferdinand zászlóaljaiban szolgálván ennek erejét és ügyeit ismerte s meg volt győződve hogy János király gyors fellépéssel, véletlen támadással annak egész pártját semmivé teheti. Ki is mondta e véleményét egy országos tanácsban, de a király és legtöbb tanács urai elvetették azt. Azt mondja Szerémi valamely hasonló dolog miatt: „vajda korában szigoru és gondos volt, s minden dologban gyorsan járt el; a mint királylyá lett semmit sem mert, habozó volt, az Isten elvette bátorságát.“ A mint az egyűgyüségig naiv Szerémi vélekedik János királyról, hireit a királyi konyháról szedve, sok józanészszel ugyan, de a magasb politika láthatárára nem emelkedhetve, ugy irnak e tárgyban János királyról kortársai és egész serge a történetiróknak. Szermeghi oratioit e gyülésről, melyeket Frangepánnal és Jánossal mondat, szószerinti értelemben veszik s nem is bámulnak rajta, hogy a ki most annyira irtózott keresztyén vért ontani s ügyét egészen Istenre bizza „miután Istentől elhagyatott, az ördögöket idézi fel.“ Nehéz elhinni, hogy azon államtanácsban egyedül kegyes okok döntöttek volna, valamint az is valószinütlen, hogy János király a koronát szájába repült sült galambnak tekintette volna, mely után több teendője nincs. Hihető, hogy szokott ovatosságával s higgadtságával tekintette a dolgokat s azokat Európa ügyeivel hozta kapcsolatba. Ha Frangepán melegen ajánlotta a támadást, nyomos okok szóltak ellene is. Ferdinánd pártja még oly csekély, hogy alig érdemes attól tartani, s ugy hivé az is nagy részben megnyerhető lesz. Jobb igy, mint Ferdinándot háborura ösztönözni. Ezt tenni ovatosság, ezt kivánja az ildom. Ha ő, János király lesz a támadó, Károly császár a birodalommal kétség kivül segitni fogja s ily erőnek nem fog megfelelhetni az elgyengült Magyarország. De ott van a török — igaz

hogy ez Károly ellenségének Ferencznek szövetségese, de Ferencz még nincs megnyerve s a török még mindig ellenség. Ki tudja mit fogna ez tenni, ha a háboru kiüt, s nem fogja-e azt ujabb foglalásra felhasználni? Szóval a háboru annyi koczkáztatással járt, mint soha máskor, s a Károly ellen készülő coalitio reményt nyujtott, hogy a kérdés fegyver nélkül is megoldatik.

Ha szintén János királynak egyik másik számitása teljesült is, sok nem ugy történt, mint ő hitte vagy várta. Követe a lengyel udvarnál azon tapasztalást meritette, hogy ott Ferdinánd kedveltebb egyéniség uránál, s maga is meggyőződött, hogy ha versenytársa pártja nem nagy is, de kész a cselekvésre s kilátással bir növekedésre is. Elfoglalta ugyan Tatát és Komáromot, hová Báthori kitüzte az országgyűlést, de azért nem gátolhatta meg, hogy Pozsonban is ne történjék egy ujabb királyválasztás. Ellenben a franczia király sok szivességgel fogadta követét, maga egyik legtevékenyebb államférfiát Rincont küldte hozzá, hogy biztassa s erejéről tudomást szerezzen. Hasonlag meg lehetett elégedve az eredménynyel, melylyel Velencze, Roma és Angolország többé kevesbbé nyiltan mellette nyilatkoztok, mig a bajor herczegek barátsága által az imperiumban is befolyásos szószolóra tett szert.

De nem a külföldi diplomatia, nem a két király közti alkudozások voltak eldöntendők — legalább kevés időre is — a fenn forgó kérdést. A jogosság kérdését fegyvernek kelle eldönteni, s a tél zordon napjai alkalmasak voltak, hogy addig is egyik ugy mint a másik pártja növelése után lásson.

János király erejének nevezetes támasza volt Erdélyország, mely hűségben még nem ingadozott. Megválasztatása után ez ország vajdájává Perényi Pétert nevezte ki, egy ingatag embert, kinek hűségében János király környezete nem nagyon bizott s kiről furcsa hir keringett az udvarnál, hogy egy fekete gubában Ferdinánd királynál többször megfordult. Mennyi való volt

e hirben, azt nehéz meghatározni, annyi bizonyos hogy a versengő felek figyelme nem sokása ez ország felé fordult.

Midőn Ferdinánd kiadta nyilatkozványát magyarországi trónfoglalásáról (1527 jan. 1.) már gondolt Erdélyre. Elrendelé, hogy ez országba is példányok küldessenek belőle, s minthogy maga Csehországba sietett megkoronáztatása végett, a magyar ügyek vezetését Mária királynéra bizta, mely alkalommal Erdélyre nézve is felhatalmazta, hogy tegyen mit jónak lát, maga vagy követei által intézkedjék, ez országnak pedig engedelmességet parancsolt. De ez ország János király birtokában levén, egyenes közlekedés lehetetlen volt. Szükségesnek látta tehát Ferdinánd a moldvai vajdát — ekkor még István volt — megnyerni, s jan. 2-áról Mishillingert hozzá küldé, hogy vele trónra léptét tudassa, igyekezzék őt megnyerni, főként a székelyek féken tartására legyen gondja, s egy pár befolyásos emberét pénz-igéretekkel megnyerje. Minthogy pedig ennek utját hosszunak és bizonytalannak tartotta, jan. 17-éről uj követi utasitást készitetett egy másik oda menendő követ számára, ki aztán Mishillingert támogassa. Ez ujabb követ ugy látszik el sem ment, de nem is volt arra szükség, mert a vajda — ekkor már Péter volt — hajlott Ferdinánd ajánlataira s követet küldött ehhez hogy szövetség kötésre meghatalmazottat küldjön hozzá. Péter követét Ferdinánd Breslauban, majusban annyival szivessebben fogadta, mert a béke fenmaradásához valóban kevés remény vala. Ez uton juthattak el már Ferdinánd és nádora levelei Szebenbe, melyeknek aztán megsemmisitését János király aug. 28-ról elrendelé.

A háboru kitörésének előjátéka volt Jován czár, másként Czerni Jován a fekete ember garázdálkodása. Ez ember a viszonyokat és körülményeket a maga részére nagyon ki tudta zsákmányolni. Wallop, angol követ, a Ferdinánd udvarában érdekes részleteket hallott róla egy megbizottjától. Maga Khaan Nanadának

nevezé és konstántinápolyi császárnak czimezé magát, s minden felé elhitette, hogy Isten a törököknek megbüntetésére s Görögországból elűzésére jelölte ki őt. Sokat imádkozott s apró harczokat folytatott a törökkel. De tulnyomólag még is Magyarországot zsákmányolta s ennek alsó részét egészen elfoglalá azon szerbekkel, kik a profétának tartott ember zászlói alá sereglettek. János király még Tokajban magához hivatta és ott szolgálatába fogadta. De a ravasz embernek nem az volt a czélja, hogy valakinek szolgálatában legyen, a tél folytán udvart kezdett tartani, hivatalnokokat nevezett ki s az alföldi jószágokat hiveinek kezdte osztogatni. Minthogy a játék veszélyességét maga is érzé, az első alkalmat megragadta, hogy Ferdinánd szolgálatába áljon. Ennek*) és a czárnak követei még tavasz előtt széltében jártak egymáshoz, s midőn ez János királynak tudtára esett és a fekete ember rablásai is türhetetlenekké lettek, megbizta az erdélyi vajdát Perényi Pétert, hogy megzabolázására siessen. Az erdélyi hadak april 24-ére Szászvárosba voltak gyülendők, de midőn nem nagyon siettek, maj. 18-áról ismételt parancsokat küldött, hogy rögtön felüljenek. Perényi a zászlója alá gyűlekezett csapattal megtámadta Jován tulnyomó erejét, de Szőllősnél megveretett s maga is csak jó török lovának köszönheté, hogy elszaladhatott. Visszament Dévára, a czár mindenütt nyomában volt, kirablá Hunyadmegyét, egész Ssászsebesig nyomult, és az oláhok fellázitásán munkált. Most a vajda egyetemes fölkelést rendelt el, de mielőtt ez összegyűlhetett volna, Jován visszavonult. Magyarországon azonban Czibak Imre a nagyváradi püspökség igazgatója várt rá, s junius végén Maros mellett hadával semmive tette. Ferdinánd jul. 7-éről és 20-áról segélyt igért neki **) de már minden késő volt. Nehány hét mulva

*) Ferdinánd Hobordanszkit és Révait járatta hozzá, s különösen az első hosszabban tartózkodott nála. A többi közt a rácz despoták uradalmait igérte neki.

**) Jul. 9-éről Ferdinánd Hobordanszkinak ir, ki még mindig

orgyilkos lőtte le a rabló vezért. — János király szerencséjére, ki már másfelől is szorongattaték. Mert a czár fölkelése Ferdinánd támadásával kapcsolatban állott, habár az nem ugy és nem akkép tört ki mint ez várta volna.

Már ekkor az olmützi értekezlet, — melynek feladata volt hogy az ellen-királyok közt békét hozzon létre, — meghiusult, s ennek következtében Ferdinánd János királynak nem csak háborut izent, hanem forma szerint meg is támadta őt, és három felől akarta szorongatni. Derék serge Ausztriából nyomult Buda felé, de ugyanazon időben az alvidéken a fekete ember volt működendő, mig harmadik részről Erdély fellázitását is tervbe vette. A második vállalatot a czár halála dugába dönté, de az első és harmadik sikerült. A nagyszerű áldozat, melyet a tavaszi országgyülés tett, midőn minden ingóságnak egy tizedét felajánlá János királynak, sokakra rosz hatással volt s az önzők ugy gondolkodtak, hogy hát ha Ferdinándnál ez adót ki fogják kerűlhetni? És valóban az árulók száma János környezetében szaporodni kezdett. Ferdinánd serge aug. 20-án bevonult Budára, sept. 26-án Tarczalnál János király felett diadalt aratott, (más nap és más helyen Frangepán Kristof esett el,) s oct. 4-én János király Telegden volt, honnan Erdélybe indult. A dolgok már ekkor itt is kezdtek roszra változni.

Ferdinánd Reicherstorfert Péter moldvai vajdához küldé a vele kezdett alkudozások befejezésére. A neki adott utasitás megegyezett a Mishilingerével, s véd és daczszövetség alapjait foglalta magában. Ezenkivül igyekezzék öt Radul oláh vajdával kibékeltetni, a pénzküldemény iránt megnyugtatni, s a tőle kivánt várak értéke felől magának biztos tudomást szerezni. Végre Moldvából menjen Erdélybe a szászokhoz.

Khaan Nanadánál volt, hogy hir szerént egy franczia követ s Frangepán Kristóf ehhez készülnek. Fogassa el őket, adassa ki, s ha ez nem lehetne „suspendantur, trucidentur aut alio modo vitam finire cogantur.“

Reicherstorfer Bécsből jun. 27-én indult el. Lembergen át Bakovba ment, s Péter vajdával csakhamar elvégezvén az egyezkedést, Erdélybe indult. Utját a székely földön át vette, de csak életveszélyek közt juthatott Bereczkből aug. hónap folytán Brassóba. Urától széles alapu felhatalmazást vitt magával, de küldetése csak a székelyekre és szászokra terjedt ki, a magyaroknak, s különösen két befolyásos főurnak, Apafi Ferenczneк és Bethlen Eleknek — kiket már elébb Zápolya is jószágokkal dotalt — megnyerése Vingárthi Horváth Gáspárra bizatott.

Reicherstorfer Brassóban kevés ellenállásra talált. Egy népgyülésen a felhozott nehézségeket, hogy az ország még Zápolya kezében van, elosztatta ugyan, s a tanács sept. 8-án meg is hódolt Ferdinándnak, de annál nehezebben haladt másfelé. Szebenbe aug. 24. és 25-éről leveleket intézett, de ezeket a tanács hidegen fogadta, s maga még sokáig nem mehetett oda, mert Fogaras vidéke Tomori Miklós várnagy kezében volt, s János király e hive nagy gonddal őrizte a rábizott vidéket. Brassó árulása rábirta Maczedoni Miklós alvajdát, hogy Medgyesre a szászokat és magyarokat összehivja, hol elrendelék Reicherstorfer elfogatását s a szász nemzetre 7000 frt adót vetettek. Ez utóbbi felhajtatott, de az első, daczára hogy a szebeni tanács követei által is akart Brassóra hatni, kivihetetlen volt e város magatartása miatt, s most Ferdinánd biztosa egy végső lépésre határozta el magát. Felhatalmaztatását németnyelvre forditva, a szász helységekben elszorta, erélylyel folytatta a székelyekkel kezdett alkudozásait s egy szász papot Gosztonyi János fehérvári püspökhöz küldött, hogy tőle pénzt kérjen és engedélyt, hogy fegyveres kiséretet fogadhasson. A püspök válasza tagadó volt, s miután a székelyekkel lehetőleg rendbehozta a dolgot, katonákat toborzott s egyenesen Szebennek tartott. Tomori el akarta utá tállani de kénytelen volt a tulnyomó erőnek engedni, s Reicherstorfer csapatával azután háboritat-

lan érkezett Szeben alá. Ez már october havában volt, midőn János király is Erdélyben tartózkodott s Szeben tanácsa annyival kevesbbé volt hajlandó Reicherstorfernek kinyitni a város kapuit. De a szebeni nép lázadást támasztott a Ferdinánd érdekében, a tanács megszökött s Reicherstorfer csapata bevonult e városba.

A hangulatot Erdélyben Zápolya magára nézve kedvezőtlennek találta. Maga mondja ez időben kiállított okmányában, hogy „midőn az emberek hitetlensége miatt Erdélybe kellett vonulnia, azon helyre, melyet jótéteményei és eskűje egyiránt kötelezték, ugy találta, hogy azon hitetlenség ide is elhatott, mert a szász városok majd mind a székelyek egy része és néhány nemes a német törekvésekhez csatlakoztak.“ Mióta Magyarországon tért vesztett, Erdély hűsége is meglőn ingatva. Itt nem csak Reicherstorfer pártgyűjtése volt sikeres, hanem Horváth Gáspár is többeket megnyert s Ferdinánd egymásra küldte az agenseket. Hogy egyikök, Leuchtenberger, oct. elején Zilahon a nép által megöletett, mutatja hogy a kiválóán magyar helyekre, a nép közé még nem hatott el az árulás. A Leuchtenberger által hozott leveleket azonban megkapták a szászok, meg még az utóbb küldötteket is, melyekben tudatta velök Ferdinánd oct. 6-áról, hogy miután Jánost semmivé tette, most nagy serget küld Erdélybe, de addig is, ha ez bemenne minden félelem nélkül támadjanak rá, és vessék fogságba.

E mozgalmak János előtt épen nem voltak titokban, s Erdélybe menetelének is kétségtelenűl főoka az volt, hogy ezeket akarta lecsendesitni s e tartományt, ha még lehet, megmenteni. Oct. elején érkezett Kolosvárra s a mozgalom elnyomására szükséges intézkedések megtételéhez fogott. Hogy e várost lekötelezze magának, az árulással vádolt Szebenből elvette az aranybeváltási és pénzverési jogot s azt Kolosvárra ruházta. Maga pedig a szolnokmegyei fegyvereseket Tordára parancsolta „saját személyes oltalma végett,“ s ezekkel Fehérvárra

ment. Hivei Bodó Ferencz és Dóczi János megérkezése után megrohanták a püspököt Gosztonyit, szemére vetették, hogy Ferdinánd diadalára tedeumot tartott, hogy árulóvá lett, s oly keményen bántalmazák, hogy a szerencsétlen ember pár nap mulva meghalt. Javait zsákmányra hányták. Ez alatt Reicherstorfer csapatai s a János király hivei*) közt Hátszegvidékén s Szászváros körül apró ütközetek vivattak, melyben ezek lettek a vesztesek, Ferdinánd helytartója Horváth pedig urának hiveit Maros-Vásárhelyre országgyülésre hivta össze, kik november közepére valóban összegyültek ott s meghódoltak uj uroknak. E tény már magában is mutatta, hogy minő csekélyre olvadt le a János pártja, s midőn ott elhatározák, hogy ezt ostrom alá fogják venni, János fölkerekedett összegyűjtött hiveivel s elébb Tasnádra, onnan pedig dec. végén Debreczenbe ment. Ügyét még nem tartotta elveszettnek, s készületeit kettőzött erélylyel folytatta.

Ferdinánd Esztergomban volt, midőn e rá nézve oly nagy fontosságu eseményekről hirt vett. Nem is késett irni az erdélyi szászoknak dec. 8-áról, kiknek tulajdonitá főként a kedvező eredményt, kitartásra inteni őket és biztatni, hogy sergeit ez országba inditja. Két nappal utóbb 17. a királyi udvarnál levő főur ez erdélyi rendeknek egy átiratot köldött, hogy ezeket az uj király iránti hűségben állhatatosságra intse, s a Zápolya pártiak üldözésére buzditsa. S valóban János király távozásával még nem szünt meg a két király hivei közti küzdelem. Ellenkezőleg a polgárháboru minden iszonyai dulták a szerencsétlen országot.

Reicherstorfer tagadhatlanul ügyes izgató. Vakmerő, vállalkozó vitéz ember, de kiben semmi tapintat, semmi mérseklet nem volt. Tehetségei nagyravágyásá-

*) Reicherstorfer ezen pártvezért hol Czoba hol Czobu Ferencznek nevezi. Ki volt ez s vajjon nem Bodó Ferenczczel tévesztette-e össze?

val, önteltségével nem állottak arányban s valóban pár hét elegendő volt arra, hogy ez országot teljesen felzaklassa. Tomori 1528. febr. havában egy kiütést próbált Fogarasból, hihetőleg oly czéllal, hogy János királyhoz csatlakozzék, kinek ügyét ő korántsem tartotta elveszetnek, vagy talán hogy összegyűjtse királya hiveit s ezekkel az országot visszafoglalja. De midőn a Küküllőn át akart volna kelni, Medgyes környékén megtámadták a föltámadt szászok s megfutamiták, s még egy pár apróbb csata után Fogarasba visszatérni kényszeriték.

E népfölkelést Reicherstorfer hozta létre, s ambár czélját teljesen elérte vele, meg nem nyugodott, hanem azt ellenségei kiirtására akarta felhasználni. A féktelen tömeg rabolva, dulva járt le s fel és azon ürügy alatt, hogy a Jánospártiak két előkelőt Morgondait és Tobiásit megöltek legyilkoltatta s jószágaikat felprédáltatta. A tömeget ezután Pemflingerre, a szászispánra kezdé úszitni, de ennek sznrencséjére a Ferdinánd által kinevezett uj vajda — s ez nem más volt, mint a János vajdája Perényi Péter — marczius elején megérkezett.

Ferdinánd helytartója ez ideig Horvath Gáspár volt, ki Reicherstorfert vagy nem birta, vagy nem akarta ellensulyozni, s maga sem lehetett tapintatos ember, mert a székelyeket egészen maga ellen ingerlé. Perényi megérkezése épen jókor történt, a perczben midőn minden elére lőn állitva. A rendek épen Vásárhelytt együtt voltak, s Horváth érezve a helyzet nehézségét, örült, hogy ezek jelenlétében hivatalát Perényi kezeiben tehette le. Ennek első gondja volt szigoruan fellépni a féktelenség ellen s marcz. 11-éről kilenczed napra, tehát marcz. 20-ára Ágotára uj országgyülést hitt össze. Egyszersmind parancsot adott ki az utolsó gyilkosságok elkövetőinek, kik épen Reicherstorfer környezetéhez tartoztak, elfogatására. A gyilkosok e hirre Brassóba menekültek s ott a várost annyira megtudák nyerni, hogy midőn az ágotai gyülés őket halálra

itélte volna, ott lázadás ütött ki. Perényi ennek lecsendesitésére Reicherstorfert küldte Brassóba, ki aztán lecsendesitette akkép, hogy átalános bünbocsánatot hirdetett, sőt midőn april elején visszaindult, a három legbűnösebbet magával vitte. Perényi a némileg csilapult kedélyeket nem akarta zavarni, hanem hagyta őket menni, de a dolgok állásáról tudósitá a nádort, ki aztán a mint Reicherstorfer május elején Budára érkezett, ama három legbünösebbet elfogatta s lefejeztette.

János király már ekkor földön futó volt. Szinánál még egyszer meg akarta próbálni a fegyverek szerencséjét, de leginkább pártja árulása miatt megveretett (marcz. 19., 20.) Innen maga Lengyelországba menekült. Egész birodalmából csak két vára volt még, melyen az ő zászlója lengett, Trencsén Magyarországon, s Fogaras Erdélyben. Ez utóbbi még april közepén is tartá magát. Végre is Tomori a várnagy egyezkedés utján adta át Perényinek, ki ez átvételt april 30-áról a tordai országgyülésről tudatta uralkodójával, mely alkalommal a rendek is kérték Ferdinándot, hogy e vár iránti intézkedéseit jelentésökig függeszsze fel. De hasztalan. Ferdinánd e várat korábbi igéretéhez képest s vajdája biztatására Majláth Istvánnak adományozá, daczára hogy a szász nemzet jogot formált hozzá, s hogy kincstartója Gerendi Miklós erdélyi püspök is elnyerésére reményt táplált. Nehézteléséből nem is csinált titkot s egész boszusan irá királyának „sajnálom hogy felségedtől valamit elfogadtam, midőn ilyen származásu ember — Majláth atyja oláh bojár volt — egykor szakácsa II. Lajosnak zár ki abból.“

S ez adományozás valóban nagy ingerültséget keltett a délvidéki szászok közt. Ugyanakkor a beszterczeiek is folyamodtak némely János királytól elvett falvak vissza adományozására, de kérelmök teljesitetlen maradt, mert ezek hatalmas emberek kezében voltak, kiket Ferdinánd nem akart megbántani. E két dolog gondolkodóvá tette a natiót, melynek Reicherstorfer

arany-hegyeket igért s mely már is megcsalatottnak hitte magát. Hogy Ferdinánd kegyleveleket küldött hozzá, régi kiváltságaikat megerősitette, Brassó követeit kegyesen fogadta, ezt ők gyenge kárpótlásnak tekinték.

Ferdinánd, gyors diadalai szerencsés előhaladása daczára, Erdély forrongott. A János-pártiak természetesen magokba vonultak, annyival inkább zugtak az uj király hivei. Ugyanazon politikai hibák, melyek Magyarországon el lőnek követve, okozák Erdély boszus hangulatát is. Semmi erély nem lőn kifejtve az ország véderejének rendezésére, semmi erélyes lépés az ország megtartására. Mintha azt hitte volna a király, hogy maga a birtokba vétel is elegendő. Pedig személyes jelenléte Magyarországban sok tért, mit elvesztett számára megmenthetett volna, sőt magát Erdélyt is biztositathatta volna.

Midőn Pemflinger Márk némi aggodalmakat irt az erdélyi állapotok felől, a király Nogarolat és Pemflinger Istvánt Erdélybe küldé. Ezeknek kötelessége volt tudatni a rendekkel, hogy nem sokára négy ezer embert küld az országba, de azoknak zsoldjáról s eltartásáról a három nemzetnek kell gondoskodni. A biztosok julius 13-án Fehérvárt a vajdával és püspökkel azon perczben találkoztak midőn ezek Fehérvárra országgyülésre akartak indulni. Együtt beszélgetésök koránsem volt épületes, sőt a püspök épen tapintatlannak találta, hogy most akarnak idegen serget hozni az országba. Még az nap Fehérvárra mentek s itt a biztosok mindössze annyit mertek előhozni, hogy sereg jön az országba, de a zsoldot és élelmezést fel sem emlitették. A rendek válasza meglehetős hidegen hangzott: magok is tudnak daczolni az elszakadni akarókkal.

Ferdinánd Erdély elfoglalásával kettőre számitott, hogy onnan pénzt és serget fog kapni, de mindkét reményében csalatkozott. Erdély jövedelmeiből keveset nélkülözhetett, s a só hasznát a kivitel költségessége

felemészté. A rendek elrendelék ugyan a seregfölkelést, s már aug. végén táborban is voltak oly czéllal, hogy déli Magyarországba menjenek a ráczok ellen, de nem volt ágyújok, nem volt vezérök, s nem tudták, mihez és hogyan kezdjenek. „A kik csak itt vagyunk — irja Majláth Nádasdinak — fiatal emberek vagyunk, nem értünk semmihez, nem tudjuk mihez kezdjünk, a vajda feleségéhez vágyik, s a sereg bomladozó félben van.“ S valóban september havában teljesen felbomlott a sereg, s Majláth és Perényi is felmentek Budára. A félelem, hogy a törökök beütnek az országba, hogy a János-pártiak feltámadnak, általános volt, s a még ez év folytán tartott országgyülések, melyeken a várak megerősitéséről, seregszervezésről, adóbehajtásról gondoskodtak, mutatják, hogy János király ellenségei mélyen érzik a veszélyt, mely őket fenyegeti.

II.

János királyt a szenvedett csapások nem csüggesztek el. Híven kitüzött czéljához haladt tovább pályáján és nem lépett le a megkezdett utról. Beleelegyiteni magát és országát az európai küzdelmekbe s ez uton biztositni trónját, ez volt törekvése, melynek elérésére valóban kitünő tapintattal ki tudta a legjelesebb államférfiakat választani. Még 1527. végén, midőn Ferdinánd megdöbbentő gyorsasággal haladt elő, kiolvastatta a bibliából a cseri barátokkal, hogy az-az ő barátja, a ki jót tesz vele, és követet küldött Konstantinápolyba, hogy fenséges Szolimánnal véd- és dacz-szövetséget kössön. És daczára, hogy időközben földönfutóvá lett, meg kell vallani, hogy főként e törekvésének köszönheté későbbi sikerét, habár versenytársa gyengesége, lanyhasága, s kormányának számos balfogásai épen oly mértékben hasznára váltak. S igy lőn, hogy ő az 1528-ik évi ősz végén már magyar földön volt.

Ferdinánd még ekkor tényleg ura volt a helyzetnek. Birtokaiból alig vesztett el egy talpalatnyi földet, sergei csak jelentéktelen vereségeket szenvedtek. De hiu reményekkel aligha ámitá magát. Már ekkor tisztán kelle látnia, hogy a párt, mely hódolt, nem lőn érdekeihez csatolva, s ez minden perczben kész visszatérni régi zászlójához. A perczben, melyben János az országba tette lábát, már visszatért az hozzá, ki ezeknek egy hatalmas szövetséges részvételét jelentheté. E szövetséges Szolimann volt.

János király tarnowi tartózkodása sok tekintetben nem volt meddő s hogy azonképen, mint Magyarországnak, Erdélynek visszafoglalását is még ott gondjai közé számitá, kétségtelen. Figyelme a két oláh vajdára fordult. A havasalföldi székét neki köszönheté s lekötelezettje volt. Ezzel Reicherstorfer által Ferdinánd is alkudozott, de süker nélkül, azonban ő János király irányában is tartózkodólag viselte magát. A moldvait tán csak mint bojárt ismerte, tán befolyt abba, midőn Lajos király neki 1525-ben 1000 frtot igért. Feladatává tette ezt is, a már Ferdinánd részére átállottat megnyerni. Tarnowi tartózkodása alkudozások megkezdésére igen alkalmas volt, de Péter, kiben nem hiányzott a barbár ravaszsága, a végalku megkötését halasztotta addig, mig alkalma lesz megtudni, hogy mint vélekedik e tárgyban hűbér ura a török? és még 1528. februárjában biztositotta Ferdinándot saját hűségéről. Ekkor irt dagályos levele aligha nem már elszakadási törekvéseket takart el — de ezt még szükségesnek látta teljesen titokban tartani. Sőt midőn 1529. januárjában beütött a székelyföldre és ennek három székjét teljesen feldulta „ugy hogy, mint a brassaiak irák febr. 4-éről — ama székeken minden füstöl és minden hamuba van döntve“ fennen hirdeté, hogy azok megbüntetésére jött, kik semmi vajdát, semmi királyt nem akarnak ismerni, azokat pedig, kik az ő embereit kereskedésökben kárositák, teljesen ki fogja irtani. Nehány napi dulás után kihirdetteté, hogy

a kik hozzá jőnek, kegyelmet nyernek, — de azokat, kik elég botorok valának szavának hitelt adni, lefejezteté. A szászokkal is tudatta, hogy egy királyt Ferdinándot ismervén velök, mitől se féljenek.

Pedig valóban e rabló hadjárat semmi politikai szint sem viselt magán s mit ő mondott, az még ürügynek is nyomoruságos. Honnan lehetett volna neki tudomása arról, mi Erdélyben forrongott s a székelyek közt jóval később tört ki? hisz ezek még 1528. december 24-én tudattákGerendivel, hogy ők fegyvereseiknek ötöd részét már elinditák s magok is készek személyesen és minyájan fegyvert fogni.

Erdély ügyeit, mióta Perényi Magyarországba távozott, Gerendi a püspök-kincstartó vezette, s meg kell vallani, mindent elkövetett. De Erdély magára hagyatva megtarthatatlan volt. Perényi kimenetelével azt czélozta, hogy Ferdinándtól nagy fegyveres segélyt nyerjen. S valóban Ferdinánd 1528. nov. 29-én el is rendelé, hogy Perényi, Katzianer és Majláth sereggel térjenek vissza — de mire el kellett volna indulniok, a kormány megváltoztatta szándékát s minthogy a török által közvetlenebből fenyegetteték, elhatározák Erdélyt magára hagyni. Pedig ez országban a Ferdinánd-pártiak helyzete, daczára Gerendi minden igyekezetének, kinossá türhetetlenné lett.

A püspök 1529. jan. 21-ére Gerendre — Torda mellett — országgyülést hitt össze. Ennek feladata volt pénzt és erőt teremteni össze a bekövetkezhető megtámadtatás esetére. Intézkedéseit a fenyegető veszély nagyságához mérte, de azok végrehajtását az idő nem engedé, a csüggetegség gátolta. Gerendi levelei ez időből a kétségbeesés nagyságát nyilván mutatják, mely alig pár hét alatt átalánossá lett s Péter beütése által növeltetett. Még egy remény maradt fenn. Ferdinánd igérete, hogy segélyt fog küldeni, mely nélkül senki józanon nem hitte, hogy Erdély ellentállhasson, s melylyel a püspök még biztatta a csüggedőket. Valójában magának is ke-

vés reménye volt. „A mióta csak a vajda eltávozott — irá hat nappal (jan. 27-én) a gyülés után királyának — sokat és könyezve panaszkodnak atyámfiai. Hazugságokkal biztatom őket, hogy jön a király, hogy jőnek emberei. Hanem mivel attólfogva, hogy Horváth Gáspár megjött, még hirt is alig kaptak, annyival kevésbbé levelet, mondhatlanul félnek. Sokan azt hiszik, felséged fel is hagyott Magyarországgal. Biztos értesülésem van, hogy Szapolyai tavaszra várja a törököt s ránk üt az oláhokkal. Siessen azért Katzianer és jőjjön, mert annak tavaszra annyi törökje és oláha lesz, hogy kis sereggel nem verheti vissza.“ Hasonló panaszokkal terhelte Ferdinándot épen ez időkből a szászok fényes tehetségű ispánja Pemflinger is, ki Reicherstorfer távozása óta vezette a szászok ügyeit s ezeket még éveken át a Ferdinánd pártján tudta tartani. De mind ennek gyakorlati eredménye kevés volt. Erdély sorsa Erdélyen kivül dőlt el, együttesen a magyarországi ügyekkel.

János király már ekkor Lippán volt, tele bizodalommal, hogy a mily könnyen elvesztette birtokait, oly gyorsan vissza fogja foglalni. Az erdélyi dolgok állásáról biztos tudomása volt, a Ferdinánd-pártiak csüggetegségéből látta ezek bukását. Ügynökei magyar és székely hiveivel fenntarták összeköttetését s a szászokhoz febr. 24-éről rendeletet küldött, melyben őket a meghódolásra szólitja fel. „A Ferdinánd-pártiak hiu igérgetése mit ér, kézzel is megfoghatjátok. Több irást ne várjatok, mert Isten segélyével sergeinket a hűtlenek ellen küldjük, s végpusztulásukkal is engedelmességre hajtjuk.“ E levélnek nem volt kivánt eredménye — de annyival készebbek voltak a székelyek s magyarok pártjára állani, ugy hogy Gerendi egész csüggetegséggel ira Likava maj. 1-éről „Némelyek itt azt beszélik, hogy felséged serget sem gyűjthetett, mások hogy lemondott birodalmáról s viszont mások, hogy e nemzetnek és nyelvének végpusztulásán munkál. Egyedül a szászok maradtak hivek.“ Ez ellenében alig

pár héttel utóbb János király egy ügynöke irá: „Az összes székelység s a nemesség, kevés ismert ember kivételével, visszatért a felséged iránti hűségre. A szászok még zendülők.“

Világos volt János előtt, hogy e népet meg kell hóditania. Korán értesült, hogy Ferdinánd Török Bálintot segélyökre utnak inditja. Ekkor maga is követet küldött Péter moldvai vajdához, ki, valamint a havasalföldi, parancsot kapott a szultántól, hogy, ha kivántatni fog, János segélyére menjen. Ekkor — május havában — Péter is küldött követet Lippára. Hogy már elébb is alkudoztak együtt, hihető, s hogy köztök az egyesség ekkor jött lélre, több mint valószinű. E szerént János Péternek igérte Csicsót, Bálványost, Küküllővárt, Beszterczét vidékével és Radnavölgyét.

Május elején Török Bálint is megindult sergeivel s Péter is nem sokkal utóbb a Barczaságba nyomult. Ezalatt Gerendi és Majláth is mindent elkövettek. Négyezer zsoldost fogadtak, s hogy ezeknek másfél havi fizetése biztositva legyen, a szász egyetemtől 18000 frtot kölcsönöztek. Midőn Török megérkezett, szép sereggel — a hir azok számát 20000-re tette — Pemflingerrel egyesülve, a Barczaságba nyomultak. Földvárnál találkoztak Péter vajda embereivel, kiknek száma Ostermayer krónikája szerént ötven-, s mint Szerémi mondja, 12 ezer harczosból állt. Jun. 22-én összeütközött a két sereg. A csata rövid ideig tartott, de sok tekintetben döntő volt. A székelyek mindjárt kezdetén átállottak Péterhez, ugy hogy Töröknek inkább ezekkel mint az oláhokkal kelle harczolni, s kezökből Gerendit és Majláthot is csak bajjal szabadithatá ki. Véres viadal után megfutott serge, s maga csak ugy menekült meg üldözőitől, hogy egy hid alá bútt. A Barczaság feldulatott.

Zápolya az erdélyi ügyek rendezésére, helytartóul somlyai Báthori Istvánt (e tehetséges és emelkedett jellemű férfiu nem tévesztendő össze a hasonló nevű

nádorral ki az ecsedi ágból származott) küldte ez országba. Ő Várad körül toborzott serget, Kun Gothárd Erdélyben, s a két csapat Kolosvárnál egyesült. Innen Báthori egyik hadnagyát Farna Mihályt Besztercze vidékére küldé, ki Budaknál jul. 10 az ellene küldött serget legyőzvén, Beszterczét ostrom alá is fogta. E város jul. 17-én a zsolnai egyezkedésben feladta magát s János királyt urának ismeré. Zápolya egy nappal később irt levelében a vidék szigoru megbüntetését elrendelé ugyan, de a megkötött egyezkedés folytán ez nem lőn végrehajtva.

Ezalatt, miután egy Székely-Vásárhelyt tartott országgyülés minden tizedik embert táborba szólitá, Báthori Kunnal Fehérvár elfoglalására ment. Jöttök hirére Gerendi, Török és Majláth nagy sereggel s számos ágyúval elébök mentek, s a két sereg a Marosnál találkozott. Ütközetre nem került a dolog, ellenkezőleg egyességre léptek, hogy a Ferdinándpártiak menjenek a merre tetszik, melynek folytán Török vissza is tért Magyarországba. Fehérvár a Jánospártiak kezébe esett, s Báthory többeket ellenfelei közül fogságra vettetett s hármat lefejeztetett. De ez mit sem használt, a szászok még tartották magokat, sőt még a hirre is, hogy Szoliman Bécs ellen indult és János királylyal Mohácsnál találkozott, nem mondottak le a reményről, hogy urok ügye végre is győzend. Oly nagy volt a kitartás, melyet beléjök önteni tudott.

De a szászság meghóditását János király komolyan végre akarta hajtani. Irt Báthorinak, hogy zsoldosokat fogadjon s ágyúkat Péter vajdától nevében kérjen. Ez már kezéhez vette a János által neki adott uradalmakat, s most ujabban parancsot kapott a szultántól, hogy nyomuljon Erdélybe a zendülő szászok leverésére. Hasonló parancs a havasalföldi vajdához is ment. Ekkor, sept. 9-én, Báthori egy utolsó felszólitást intézett a szászokhoz. Tudatja velök, hogy Mihály vajda leverésökre jön. Óhajtaná romlásukat kikerülni s ezért fel-

hivja őket, hogy a legfőbb árulókat adják ki és sept. 14-ére hozzája követeket küldjenek.

A felhivásnak nem lett semmi sikere, s igy a szászok ez őszön három oldalról lőnek megtámadva. Drágán havasalföldi bojár — ki Rádult megfosztotta vajdai székétől s helyébe Mózest ültette — beütött a vaskapun át, s Vizaknát és a két Csürt felégette. Báthori is előnyomult sergeivel, Segesvárt oda küldött sergei — maga ekkor Besztercze vidékén volt — Kún Kocsárd vezérlete alatt nem tudták bevenni, de Medgyes feladta magát, s csapatai Szebenig száguldoztak. A faluk fel lőnek dulva és Szebenig minden helység kezébe esett. Ugyanakkor Péter ujra beütött a Barczaságba. Elpusztitotta a környéket s Brassót ostrom alá fogta. De bár egy faerődjét felégette s több foglyokat tett, három hétig hasztalan ostromolta azt. Ezalatt a neki adományozott Beszterczevidék birtokba vételére is gondolt. Még augustusban felszólitá a várost, hogy mint urának hódoljon meg, fenyegetve, hogy várnagyai különben felduljják, a lakosokat felkonczolják s szőllőiket kiirtják. S csakugyan Porkoláb Mihály csicsói várnagy ostrom alá fogta, de nem boldogult s midőn Péter a brassai fabástyát bevette, oct. 31-éről ujra felszólitá a beszterczeieket, hogy adják meg magokat, különben személyesen megy ellenök. De ez évben sem egyik, sem másik vállalatát nem koszoruzta süker, daczára hogy a Barczaságba Laudat, a havasalföldi vajda Mózes vezére is beütött s Törcsvárát ostrom alá fogta. A tél beállott s a három oláh sereg kénytelen volt visszavonulni Besztercze, Brassó és Törcsvár alól.

A következő 1530-ik év Magyarországon békealkudozásokkal kezdődött. Nem ugy Erdélyben. A mult évi kezdemények végrehajtást vártak. Báthori és Péter diadalai nem voltak oly fényesek s a szászok nem voltak annyira megtörve, hogy ezek meghódoltak volna további ellenállás nélkül. Sőt a Ferdinándpártiak szebeni kormánya, miután Majláth Fehérvárig száguldott és Farna

Mihályon diadalt aratott, egy Szebenben máj. 1-én tartott gyülés pedig a küzdelem tovább folytatását elhatározá, egy merész lépéssel Havasalföldének meghódítására gondolt. Mózes vajdát kegyetlenségeiért gyülölték s elüzték a bojárok, és helyére Wládot emelték. Mózes Szebenbe szaladt, s itt kieszközlé, hogy Majláth őt egy sereggel visszavitte Havasalföldére. Vesztére, mert bár egész a fővárosig nyomultak s aug. 18-án ez is meghódolt, Wlád összegyűjtött sergeivel s török segélylyel ellenök ment. A Wilshan falu melletti csatában Mózes elesett, Majláth pedig elfogatott. A diadalmas sereg most, Wládnak és Mehemet török pasának vezérlete alatt, Majláthot fogva magával hozván, a szász földre ütött, dult, rabolt és égetett.

Báthori Istvánt János király ezalatt — gyanithatólag még a mult évben — erdélyi vajdává nevezte ki. Az első sikeretlen kisérlet után jun. 19-éről Tordáról, felszólitá a még ellenálló szász városokat — Szeben, Segesvár és Brassóra olvadt le számuk — hogy ne folytassák saját veszedelmökkel a küzdelmet. Mit sem használt, sőt Segesvár alól Pemflinger Márk jun. 28-áról visszaverte csapatait, melyek e város ostromára siettek. De a szászok meghóditásának végrehajtásával tulajdonkép nem ő volt megbizva. Mialatt Mehemet szendrői basa Vág és Nyitra vidékét dulta, egy másik Mehemet Wláddal együtt a szászok földjét rablá és égeté. Fogaras alól, mely még Majláth kezében volt — ki maga is mint fogoly táborukban vala — Brassó alá mentek. E város még ez évben is küldött Ferdinándhoz követet, de a sok hiu kisérlet kifárasztá erejét s a kiütött ragály még jobban ellankasztá a csüggedőket. Hijában irá Szeben kevéssel előbb: „gondolják meg uraságtok, hogy elsők valának e dolog felkarolásában, ne legyenek most az elpártolásban is elsők.“ Nehány hétig kiállotta az ostromot s azután feladta magát és a szultán által János királynak adományoztatott*). A török-oláh sereg azután

*) Magok a rendek igy mondák Gevay III. k. 1. füzet 102. l.

Szeben alá száguldott, de innen eredmény nélkül vonult el. Ellenben Segesvár elesett s most a duló csapatok borzasztó rablás után számos foglyokkal, kitakarodtak. Majláthot is magokkal vitték, de ő alkalmattalált a Havasalföldéről megszökni. A bekövetkezett tél folytán Szebennel jan. 20-áról háromhavi fegyverszünet köttetett, de ezalatt 1531. jan. 27-én Segesvár, az egyetlen szász erősség, mely még Szebenen kivül Ferdinándot ismeré urának, feladta magát. S most Erdély nagy része János király kezében volt s pár hóval utóbb mély keserűséggel jelenté Horváth Gáspár urának: „már minden övé — t. i. Jánosé — Hunyad, Szeben, Vingárt, Fogaras kivételével.“

János királynak ez évi erdélyi vállalatait Péter vajda nem támogathatá. Ő a neki adományozott Besztercze elfoglalásával töltötte idejét. A város ostroma ez évben ujra kezdődött s János királynak is uj parancsa érkezett a meghódolásra. Hasztalan volt minden kisérlet. Végre is kénytelen volt egyezkedésekbe ereszkedni tizhónapi hősies védelem után. A meghódolás megtörtént s Péter maga megjelent Radna völgyén s elfogadta adójukat. Péter bukásáig ura maradt Besztercze vidékének s szedte ezek sz. mártonnapi adóját.

János király 1531 tavaszán Erdélybe ment s az év legnagyobb részét ott tölté. A megelőző év békealkudozással kezdődött s háboruval végződött. Rogendorf Budát sükertelenül vivta, s Nádasdy Tamás sikerrel védelmezé. János király őt Fogaras várával ajándékozá meg*), mely ez idétt a Majláth birtokában volt. A vár visszafoglalása meg sem lőn kisértve, s tényleg nem is ment a Nádasdy birtokába. Ennek testvére Anna neje volt Majláthnak s sógora nemcsak nem háborgatá őt az

---

Zápolya dec. 3-án már tudta Brassó bevételét. L. Pray. Hist. Regum III. 22. Zápolya levelét.

*) Eder Simigianushoz irt jegyzeteiben (I. k. 76. l,) a kolosmonostori konventből egy oklevél töredékét közli, mely ez adományozást 1532-re teszi. Bethlen Farkas 1531-ben történtnek irja.

uradalom birtoklásában, sőt részére át is engedé, miután 1531 végén — gyanithatólag épen Nádasdy közbenjárására, ha nem is nyiltan és minden fentartás nélkül, — maga Majláth is János királyhoz állott át. De még ez év tavaszán hive volt Ferdinándnak s tagja a kormánynak, mely Szebenben Ferdinánd érdekeit képviselte s kivüle Gerendiből, Horváthból, Bethlen Elekből, Apafiból és Pempflingerből álla. Ezek (az egy Pemflinger kivételével) még maj. 1-ső napján is egy egyezkedést irtak alá, melyben kötelezték magukat, hogy Szeben védelmét a polgárokkal közösen intézik, katonáikkal pedig nyilvánosan letették az esküt Ferdinándnak.

E hitlevél és csületétel nyilt válasz akart lenni Báthorinak, ki hét nappal előbb, szent György napján, szászsebesi táborából nehány hűséges péterfalvi szásztól még egy felszólitást intézett a szebeniekhez, hogy ne engedjék magokat hiu igéretek által csábittatni, s hódoljanak meg. A szebeniek válasza, kik Jánosnak még az illő czimet sem adták meg, felbőszité ezt, s a rendek e hadjáratra zsoldosokat rendeltek ki, kik miután Tordát, mert Ferdinándhoz szitott, felégették, Szeben ostromát meg is kezdék, de végre nem hajthaták. E város hűségét még sok időn át semmi sem ingatta meg. Pempflinger, hogy derekas segélyt eszközöljön, Bécsbe utazott, s a magyar tanácsnokok közül is Apafi s Bethlen követék. Helyöket másokkal pótolák s Gerendi, a védelem fővezetője, ott maradt, és akkor sem lett hajlékonyabbá, midőn Majláth (kinek Ferdinánd érdekében utolsó tette azon kiütése volt, melylyel elfoglalta Prázsmárt s azt csak bizonyos összeg pénzért adta vissza) elhagyta régi zászlóját s Fogarassal Szebent egy nevezetes védelmi ponttól fosztotta meg. János király miután a székelyektől a nagyboldogasszony napján megajánlott ökörsütést fölvette, egyévi Erdélyben tartózkodása után, miközben Czibak Hunyadot foglalta vissza, s nyerte adományul (mely korábban György brandenburgi őrgróf birtoka volt), azon tudattal tért Magyarországba, hogy

Szeben kivételével ez ország az övé. És János király épen ezért remélni kezdte, hogy e város ennyi veszteség után végre is meghódoland. Ezuttal más uton tett próbát. Gritti 1532 tavaszán Konstantinápolyból Nikápolyon át Brassónak vette utát s innen Szeben alá ment. Oláh és török hadakkal volt s elhirlelé, hogy e várost ostromolni fogja. S valóban Ferdinánd környezete aggódva tekintett a bekövezendő események elé. De félelme ezuttal alaptalan volt. Gritti megállt ugyan Szeben alatt, s a vár kapuja alatt Gerendi püspökkel hosszas értekezletet tartott, de miután a feladást nem eszközölhette ki, minthogy tulajdonképeni feladata Szolimánhoz csatlakozás volt, sergeivel elsietett.

III.

János király felemeltetését a nemzeti pártnak, visszahelyezését sok részben a török pártfogásának köszönheté. De nem kizárólag, mint azt némelyek állitni szeretik. Része volt benne az európai átalános politikai constellatióknak s Ferdinánd kormánya balfogásainak. E felett saját emberei is tényezők voltak. Mindez együttesen idézte elő azt s tartá fen őt jövőre is és családját halála után. Ő csak az eseményeket használta fel és a létező viszonyokat forditotta javára. A helyzet ugy, mint adva volt, sokszor megszabta teendőit, s ugyanaz Magyarországon a pártok alakulására is mindenkor nevezetes befolyást gyakorolt. Ha Ferdinánd az imperiumot és Károlyt emlegette, hogy háta mögött állanak, ő a törököt hozta fel, „melyet ellenségből baráttá változtatott.“ De az első igen meddő s az utolsó igen is tevékeny szövetségesnek bizonyult be, mi egy harmadik pártot, egy juste milieut, egy centrumot idézett elő. Való igaz, hogy e párt erkölcsileg lehetetlen volt s fennállását is csak azon vajudás igazolja, mi nehéz időkkel szokott együtt járni. De létezett, működni akart, és oly erős

conflagratiót idézett elé, mely János trónját jobban megrendité kiüzetésénél is.

Nincs oly elfogult, ki kénytelen ne lenne bevallani, hogy János király az államférfiak megválogatásában kitünő tapintattal járt el. Verancsics, Statileo, Frangepán Ferencz, Fráter György oly környezetet képeztek, mely bármely uralkodónak becsületére vált volna. Lascynak és és Grittinek csak jellemében, de nem eszében csalatkozott. Verbőczy, Athinai, Bodó, Kun, Czibak, Bánffi kitünő emberek voltak azon téren, melyen alkalmazást találtak. S midőn János Nádasdy és Majláth megnyeréseért oly sokat áldozott, nem csak azt tekintette, hogy mekkora uradalmakat képviselnek ezek, hanem hogy minő jeles emberekkel szaporodik tábora.

Rövid tizenöt hó alatt hat gyülésen — a babocsain, bélavárin, veszprémin, zákányin, kenesein, berenhidain — oly erős életjelt adott a közép párt, mely magát hazafiasnak szerette volna feltüntetni, hogy magokat a versenykirályokat is megdöbbentette. Annyival szabadabban működhettek, mert ezek egyike sem volt az országban s mert tudták, hogy nyilt háboruban egyik sem fog ellenök fellépni akarni. Elég idejök volt szervezni magokat s kitüzni egy irányt a működésre. Nem kevesebbet akartak, mint török fennhatóság alatt egyesitni Magyarországot, oly modon mint Oláhország és Moldva voltak, nem gondolva meg, hogy ez rövid idő alatt egy jelentésüvé fogott volna lenni a török szolgasággal. De ők ugy hivék, hogy bármily rendezett állapot — légyen az bár nyomasztó zsarnokság — jobb ama képtelen zavarnál, mely minden közigazgatást lehetetlenné tett. „A legtöbb megye — mondák a rendek 1533. martiusában, Ferdinándnak — oly zavart és vegyes birtoku, hogy azok folytonosan a felett versengenek, ha vajjon a felségedéi vagy az ellenféléi. És törvényt sem lehet szolgáltatni, mert a ki látja, hogy ügye elvesz, az ellenfélhez megy át.“ E nyomasztó viszonyok közt a két király ugy hivé, hogy állandó és sza-

batos béke segitni fog ez állapoton. S a mint belátták, hogy egymást le nem verhetik végkép, közösen ez irányban dolgoztak. A középpárt bizalmát e kisérletekhez elvesztette és működéséről lemondani nem akart. Grittinek, — már különben is volt egy pár elvetemedett embere — legfőként pártra volt szüksége, melyre támaszkodhassék s ezt akarta megnyerni. És ezek is épen Grittit szemelték ki terveik valósitására.

János király sokat köszönhetett Lascynak és Grittinek, de gazdagon is jutalmazá őket. Minthogy nagy szüksége volt a török segélyre az ország igazgatásában nagy tért engedett ez utóbbinak, a szultán befolyásos kegyenczének, kit egymásután kormányzóvá és főkapitánynyá nevezett ki. Épen e körülmény hozta őt összeütközésbe némely alattvalóival, kik veszélyesnek látták, hogy az olasz kezében oly nagy hatalom van letéve. Gritti ellenségeit rettegtetés által akarta elnémitni s azt hivé, hogy egypárnak lefejeztetése el fogja a többieket is hallgattatni. Az Ártándyak vére kiontása valóban mindenkit megdöbbentett, s nehány főur, ki ugy hivé, hogy a sor rá fog következni, Ferdinándhoz állott át. Igy Nádasdy s vele együtt Majláth is, ki 1531 végén Magyarországra kimenvén, Berencze várában nehány főurral sogorának megvédésére hitlevelet irt alá. De Majláth, bár 1533-ban a főurak bécsi gyülésén a király jobbjánál állt, teljesen nem szakitott Jánossal s Ferdinándhoz sem állt határozottan*).

Az avatottak előtt e bécsi gyülésen már nem volt titok, hogy Ferdinánd és a porta közt béke jön létre, melynek — bár mennyire óhajtandóvá tette is azt a haza állapota — megalázó feltétele volt Esztergom kulcsainak bemutatása. A török e várost Ferdinánd birtoka fővárosának tartá s a mosoly, mely e kulcsok bemuta-

*) „Majlath semper tenuit utramque partem" — értsd 1531, óta. Igy ir róla a lundeni érsek. Hatvani Okmánytár I. 228. l. Ostermayer szerént mint Jánospárti, Szebent ez évben ostromolta.

tásakor Szoliman ajkain végig húzódott, azt jelenté, hogy ő e perczből fogva magát ez országrész főhűbérurának is ismeri. A feltételek végrehajtásával, a béke foganatba vételével Grittit bizta meg, ki a Magyarországba visszatérésre parancsot kapott.

A béke hire a különböző körökben különböző benyomást idézett elő, várakozást vagy remegést költött, de közönbösen senki sem fogadta. Egyik aggódva, másik fényes remények közt várta Grittit, de mindenik feszülten. A hangulat feszült volt s mennél korábban kezdték meg a készülődéseket, mennél feltünőbb fénynyel akarták fogadni, annál feszültebbé lett. Hirek kerengettek, hogy Gritti a királyságra tör, s azoknál, kik e férfi határtalan nagyravágyását ismerték, hitelre találtak. Egy okkal több az aggódásra azoknak, kik eddig is útában állottak.

Az erdélyi rendek 1534 pünkösd utáni napokban Tordán gyülést tartottak. Kún Gothárdot itten megválasztották ország kapitányává és Gritti elfogadására rendeléseket tettek. De e készülődés kétféle volt: egy tisztelgő, mely Grittit hódolattal fogadja s egy sereg szervezése, mely netalán az ország ellen teendő támadását meghiusitsa. Tudva volt, hogy ő Oláhországon és Brassón keresztül fog jönni, s fia Antal kiséretével már junius hónapban e város alá érkezett. Egy Brassó ellen török csapatával intézett meggondolatlan támadása nevelte a gyanut, s sietteté bihetőleg ellenségei készülődését is. Antal csakhamar hirt vett, hogy Czibák serget szervez és atyját meg akarja támadni. Sietett ezt megirni atyjának, s e felett még azt is, hogy a moldvai vajdától is tarthat. Ez utóbbiban János király sem bizott s maga is ínté, hogy utát a temesi bánságon át vegye. Szakadásig nem akarta vinni a dolgot s a bekövetkező catastrophától félt.

Nem osztá Gritti ez aggodalmakat. Aug. elején Brassó alatt volt saját cselédségével, oláh és török harczosokkal. Fényűzése keleti vala, roppant vagyonához

mért, s arra számitva, hogy ezzel is hasson a tömegre. Itt fogadta Majláthot, ki Fogarasból elébe sietett, Statileot, János királynak ez évben kinevezett erdélyi püspökét (Gerendi e nyáron Magyarországra ment ki) — de Czibák a vajdai helytartó nem jelent meg. A nyers és jellemes férfiu Dóczival és Batthyáni Orbánnal, Gritti legbizalmasabb embereivel, meghasonlásban élt, sőt magától Grittitől is tartott. A hunyadi várat Czibák foglalta el, s nyerte János királytól adományul. Ehez mint Korvin János örökségéhez s a brandenburgi őrgróf birtokához, Ferdinánd is igényt formált, s Czibák birtoklása ellen Szolimannál panaszkodott. A szultán Ferdinándnak adott igazat s biztosa parancsot hozott magával, hogy Czibákot a béke megtartására kényszeritse.

Dóczi és Batthyáni elérkezettnek vélték az időt, hogy egy végcsapással és Gritti neve alatt megsemmisitsék a gyülölt Czibákot. E férfiu Brassótól tiz mérföldnyire a Maros mellett egy kisded csapattal táborozott s várta az események fejlődését. Azok, felhasználva e körülményt Gritti előtt ellenséges szándékairól beszéltek s rávették, hogy, ürügyül hunyadi táborozását használván, elfogatását rendelje el, Batthyánit pedig nevezze ki sergei vezérévé.

Czibák csapatával Felmérig vonult, s maga sem akarván végletekig vinni a dolgot, káplányát Horváth Pétert ajándékokkal Grittihez küldé, ki a pap előtt uráról ingerülten beszélt. De visszatértében Péter pap Dóczival találkozott s ez megvesztegette őt, hogy nyugtassa meg urát és hallgassa el Gritti szidalmait. Azután hozzá fogott terve kiviteléhez. A táborban nagy számmal jelenlevő magyar urak közt azon hirt terjeszték el, hogy Bebek és Serédy Egert ostromolják s Gritti ennek védelmére egy csapatot utnak indit. A dologban semmi sem látszott valószinütlennek, mert Gritti nagyobbik fia Antal egri püspök. Valóban pedig a csapatnak — mely Batthyáni Orbán vezérlete alatt elindult — más feladata volt.

Aug. 12-ike éjjelén Batthyáni lovasaival s szekerekre ültetett janicsárjaival Felmer alá ment, körülfogta Czibák táborát s a még alvót felszólitá, hogy kövesse őt a kormányzóhoz. Az e perczben felébredt Czibák és papja fegyvert ragadtak, védelmezék magokat és minthogy ő rendkivüli erejű ember volt, nem is birtak vele. Végre sátra köteleit vágták le, s a ponyvát nyakára ereszték. Ekkor Giczy — a Dóczy hadnagya — fejét vette a fogolynak s azt mint diadal-jelt Grittihez küldé. A kormányzó-kapitány fényes sátra előtt ült, Majláthtól, Kuntól s egy sereg magyar urtól körülvéve és velök beszélgetve. Midőn a fejet elébe vitték, egészen megrémült s midőn az ott álló magyar urak arczáról csak bánatot és megindulást olvashatott le, önkénytelenül felkiáltott: ezt nem akartam! én azt rendelém, hogy élve hozzák ide! S intézkedett, hogy a fej tisztességesen temettessék el.

Majláth, Kun s a többi urak még ez éjjel eltávoztak Gritti táborából s másnap ez is elindult. Felmérig értek ez nap, mely még füstölgött s gyilkos tett és küzdelemnek fris nyomait szemlélteté. Innen pár nap alatt Medgyes alá ment.

Czibák halálának hire a különben is feszült és ingerült kedélyeket dühre fokozta. Az ő népszerűsége és a Gritti elleni gyülölet egyaránt befolytak a történendőkre. Mig Majláth és Kun haboztak a teendők iránt, Czibák egy rokona, Patócsy, serget gyűjt azon bevallott szándékkal, hogy nagybátyját akarja megboszulni. A mohó sietség, melylyel özönlött a nép a boszuló táborba, mintegy előre biztositá a vállalat sükerét s ösztönzé Majláthot és Kunt, hogy magok álljanak annak élére. E sereg pár hét mulva már ostrom alá fogta Grittit Medgyesen s keményen szorongatá, ki egymásra futtatá követeit János királyhoz, Péter moldvai vajdához, s a szendrői basához, hogy valahonnan segélyt nyerhessen.

A két hir, mely oly gyorsan követé egymást, egyaránt meglepte János királyt, ki helyzetében a legoko-

sabbra határozta el magát. Lascyt, kitől egyedül tarthatott, hogy Grittit kiszabaditja s ki nem rég jött fel tőle küldve Budára, a csonka toronyba záratta, az olaszt pedig folytonosan biztatta ugyan, hogy jön, s tényleg meg is indult, de lassan ment s a nyilvános fellépéstől Gritti érdekében tartózkodott. Sőt Váradra érve, Kun Gothárddal titkos értekezletet tartott, ki onnan vissza is ment a magyar oláh hadaktól ostromolt Medgyes alá.

Azon hadak közül, melyekre Gritti várt, csak Péter moldvai vajda jött el s ez is ellenségeihez csatlakozott. A várost egy ideig ki akarták éheztetni, de minthogy ez lassan ment, rohamra határozták el magokat. Sept. 28-án apróbb csatározások után a fellegvárba vonult polgárok jelt adnak az ostromlóknak, hogy egy átalános támadást kisértsenek. Gritti, midön látta hogy minden veszve van, egy törököt, moldvai öltözetben, Péterhez küld, hogy megszabaditása iránt vele értekezzék. Péter kapott az alkalmon, hitlevelet is adott neki, mire Gritti két fiát ugyane törökkel Péter táborába küldé. Ezalatt a város el lőn foglalva, s maga Gritti az oláh hadak foglyává lett. Ezek kiadták a magyaroknak. Hijában igért Gritti fejváltságul 200,000 aranyat, lefejeztetett. Péter fiait magával vitte Moldvába s ottan kivégezteté.

János királyt az események folytán az erdélyiek fölhivták, hogy jőjön ez országba s egyszersmind országgyülésre határidőt tűztek ki. De a király megváltoztatá a határnapot oct. 28-ára, mikorra maga is megjelent Tordán. Erdély vajdái közül Báthory még ez év elején meghalt, Lascy pedig, ki tulajdonkép csak a czimet viselte, fogva volt. János e gyülés alatt Majláthot nevezte ki s egyenesen a rendek kivánságára vajdává, mert Gritti megöletése miatt e férfiúnak népszerűsége naponként nőtt.

E kinevezés reményt nyujtott János királynak, hogy Szeben véglegesen meghódoland. Öt év óta több izben ostromoltatott, de meg soha sem hajolt. Mióta Majláth kevesebb buzgósággal küzdött János ellen, s naponként világosabban kezdett hozzá hajolni, Szeben buzgalma is

hanyatlott. Nem állott részére, de tűrte, hogy 1533. nov. 7-én királybiróul Süveg Györgyöt János király nevezte ki. A sereg, mely Medgyes ostromára ment, falai alá gyülekezett s 1534. nov. 2-án Statileo és Balassa János királynak s Tomori Miklós és Lázár János a tordai országgyülésnek biztosai Szebenbe mentek, mely a mult évi árvizek által megrongáltatott, most pedig drágasággal küzdött, s ott a városi hatósággal egyezményre léptek, mely szerént e város a benn levőknek biztositott általános bünbocsánat föltétele mellett, s némi más kedvezményekért meghódol János királynak, de oly feltétel alatt, hogy Ferdinándhoz követeket küldhessen, kiknek utazási határidőul 14 hét lőn kiszabva, anélkül azonban, hogy az áttérés ennek eredményétől föltételeztetnék. S valóban nem e követek utja, egészen más viszonyok döntötték el, hogy Szeben ez egyezmény után és daczára is Ferdinándpárti maradt.

Gritti megöletése a portán nagy zajt csinált. Nem magáért, mert hitványságait sok török főur ismeré, hanem mert jól kizsákmányolható eseménynek tetszett. S Ferdinánd nem késett szítani a tűzet, melyből egyelőre János megbuktatását várta. Követei Konstántinápolyban sükerrel működtek, s másfelől Péter moldvai vajdához 1534 végén Reicherstorfert s az öreg Nagy Imrét küldte, hogy e férfiuval — kinek állása a portán a Gritti meggyilkoltatásában való részességeért hasonlag megrenditetett — frigyet kössön. Feladatuk volt Pétert hűségesküre birni, Moldva régi viszonyát a magyar koronához helyreállitni, de csak a legnagyobb szükség esetére biztositni őt, hogy a most kezén levő jószágokat megtarthatja. S a vajdának épen ez volt főfeltétele s e miatt maga is küldött Ferdinándhoz, ki ekkor csakugyan megerősité őt Csicsó, Bálványos, Küküllő, Besztercze birtokában. S Ferdinánd erre megköté vele a véd és daczszövetséget.

1535-telén Fábián napján Majláth a régi vajdák szokása szerént a gyergyai havasokon nagy bölényva-

dászatot rendezett, mely vig lakmározások közt telt el. De tavasz kezdetén megkezdette a hadműködést Szeben ellen, s azt nagy erélylyel folytatta. A városban éhség dühöngött, lakosai megritkultak s a nyomor hihetlen magas fokra hágott. Talmács vára elesett s János király által Majláthnak adományoztatott. De Szeben megtartotta magát, daczára hogy Ferdinánd pénzküldözései megszüntek. Ferdinánd mégis szeretett volna érette valamit tenni s Kazianer felszólitá a tanácsot, hogy adjon kalauzt. „Mi mutassuk meg az utat, válaszolá a tanács, mi, kik el vagyunk zárva mindentől! bizonyos, már elvagyunk hagyatva. Horvátnak és a püspöknek van elég kalauza, kik ez országba csak ugy tudják az utat, mint a pater nostert!“ Azonban a városnak a Gritti halálából fölmerült politikai körülmények nem sokára némi enyhet, nyugodalmat szereztek.

János ügyei a portán kezdettek roszul állani, Péter vajda elpártolása nyilvánossá lett, sőt a hitetlen oláh Jánosnak egy követét*) letartóztatta. Ily körülmények közt János Ferdinánddal békét óhajtott s a vele kezdett alkudozások fonalát ez év tavaszán ujra felfogta. Az alkudozásokat fegyverszünet előzte meg, mely sz.-György napján vette kezdetét, s maj. 24-én tudtára lőn adva a városnak. Ennek egyik feltétele szerént Jánosnak meg kelle szüntetni Szeben ostromát, mely ha elesett volna is, visszaadatik Ferdinándnak, s birtokalapul máj. 12-ike vétetett. Az alkudozások nem vezettek békére s a tárgyaló követek aug. 21-én haza mentek. Ekkor azonban a fegyverszünet — Szeben befoglalásával — megujittatott.

Daczára ennek Majláth ha nem ostromlotta is Szebent, de szigoruan elzárva tartotta. A fegyverszünetnek 1536. febr. végéig kellett volna tartani, de valójá-

*) Lascy irja Wezenek — Hatvani I. 288. — hogy e követ Kun Gotthárd volt s Péter által megöletett. De Lascy téved, mert Kun a következő évben esett el.

ban egy napig sem tartott. „Majláth István — panaszkodik Ferdinánd 1535. nov. 5-éről Szolimánnak — a hű szebenieknek hozzá küldött követeit letartóztatta, s egy más polgárral felakasztatta, hiveinkkel pedig tudatta, hogy ő nem tartja meg a fegyverszünetet. Csak nehány nap előtt is 50 asszonyt s lányt fogott el, kik e városba gyümölcsöt akartak vinni.“ A szigoru elzárás következtében éhség ütött ki a szerencsétlen városban s az elsanyart nép zúgolódott, fölkeléssel fenyegetőzött. A tanács még egy kisérletet tett. Oct. 8-áról tudatta Ferdinánddal, hogy azon a ponton áll, hogy tőle elpártoljanak, s ha ő rajtok segitni akar, sereggel és nem fegyverszünettel, fegyverrel és nem szavakkal segéljen.

Ferdinánd gondolt is meg segélésökre. Nov. 5-éről Horváth Gáspárt pénzzel küldte Szebenbe, megbizván, hogy Majláhot vagy elfogja, vagy valami módon az útból elmozditsa. De már késő volt. Majláth nov. hóban megrohanta a várost, megrakta őrséggel s kényszerité a várost, hogy fogadja fel, hogy ha csak 1536. február utolsó napjáig — ez napon telt le a fegyverszünet is — Ferdinándtól segély nem érkeznék, Jánost fogja királyának elismerni. S e hirrel egy követ — Eén — Ferdinándhoz küldetett. S ez még egy utolsó kisérletet próbált. Kavassy Kristóf huszti várnagyot és Tallóczi Bánffi Boldizsárt megbizta, hogy 2000 katonával Erdélybe nyomuljanak e tartomány fellázitására és Szeben megsegélésére. A vállalat annál könnyebben kivihetőnek tetszett, mert, mint Ferdinándot Lascy értesité, a hangulat itten Jánosnak annyira nem kedvező, hogy Fráter Györgyöt be sem ereszték s előre küldött pár hajduját pedig felkonczolák. De Tallóczi a helyett hogy csendben ment volna, nagy zajjal járt. Már utközben fölverte és kirabolta Szathmárt. János király most Kun Gothardot ellene küldé s ez őt magát megszalasztá, csapatait szétveré, egyik hadnagyát pedig Horváth Mátyást, ki a kolostorba menekült, ottan ostromlá. Kun itt sebet kapott s nem sokára meghalt. De Horváth is elfo-

gatott s a boszus király által negyvenedmagával kivégeztetett.

Szeben márcz. 1-ső napján véglegesen a János királyé lett. Titkon küldött ugyan, daczára hogy márcz. 6-án János megerősité e város kiváltságait, még ez évben Ferdinándhoz követet s kapott is tőle biztatásokat, de ura ellen nyilván többé nem mert föllépni. Tavaszszal Majláth más feladatot nyert: elfoglalni a Péter vajda jószágait. Majláth a székelyekkel Bálványos várát ostrom alá fogatta s ezek azt áldozó csütörtökön el is foglalák. S mint hire szárnyalt, hogy Péter nehány árulótól támogatva, most személyesen akar Erdélyre ütni, urnapján az ország táborba szállott. De még ez erő sem látszott elegendőnek. Jun. 24-én Majláth Székely-Vásárhelyt országgyülést tartott, mely teljes népfölkelést szervezett. A nemesek birtokukhoz mért fegyverrel, a nép kaszákkal, csépekkel, fejszékkel gyüljenek össze. De mind erre már nem volt szükség. Péter, szándékával felhagyva, Jánoshoz követet küldött, s ez el is fogadta mentségeit. Jun. 27-én már megérkezett a király parancsa, mely a tábort feloszlatá. Csak egy, Péterrel tartó áruló székelyt végeztek ki Régenben*).

János király ügyei már határozottan jobb fordulatot vettek. Azon valószinűség, hogy János király elveszté a porta kegyét — hir, melyet a szemtelenül fellépő Junis bég is (ki a Gritti halála körülményeinek megvizsgálására küldetett) terjesztett — Magyarországon is megingatá pártja állását, Erdély hangulatát pedig oly ellenségessé tevé, hogy csak a Majláth szigora tarthatá féken. Már mindent elveszettnek tartott János, s kész volt Ferdinánddal oly alapon egyezkedni, hogy a királyi czimen kivül alig maradt volna valamije. (1535 nov.) De midőn Ibrahim nagyvezér megbukott, iromá-

*) E főrangú székelyt Bethlen Farkas I. 234. l. s Verancsics két különböző munkájában (összes művei I. 43. és 63. ll.) Lázár Ferencznek nevezik. Ellenben a Kulcsár-féle krónika 9. l. Báthory által végezteti ki ezt 1529-ben.

nyaiból a Gritti árulása kitünt, Ferdinánd követei pedig kedvezőtlen válaszokat hoztak Konstántinápolyból és végre Ferdinánd külön követtel biztositá Jánost barátságáról, ez szabadabban kezdett lélekzeni. Oly alapról, mely Magyarország nagy részét Ferdinánd, Budát és Temesvárt a Károly császár kezébe eresztette volna, többé szó sem lehetett. De Ferdinánd még nem akart uj alapokról hallani s a két fél közt háborura került a dolog. János pártja növekedőben volt, ez megnyerte Kazianert és a horvát főurakat, kik török védhatóság alatt egyenesen hozzá akarták csatlakozni. A törökök is beavatkozván, a háboru Ferdinándra nézve szerencsétlen volt: Kassa elesését, Kazianer bukását nem pótolták a kisebb diadalok, s a több izben félbenszakadt alkudozások végre is 1538. febr. 24-én a nagyváradi békét eredményezték, mely szerént mindenik királynak tulajdona marad az, mit a békekötéskor birt, jelesül Erdély a János királyé. Ugyanez a trónkövetkezést Ferdinándnak biztositá.

IV.

A nizzai fegyverszünet, melyet s császár és a franczia király kötöttek s a nagyváradi béke ugyanazon évben s ugyanazon hóban jöttek létre. A franczia király háborui s a szultán támadásai közt még mindig belső összeköttetés létezett. Hogy e diplomatiai műveletek megszüntették volna a két uralkodó egymáshozi viszonyát s hogy másfelől János és Ferdinánd szerető testvérekké váltak volna, azt józanon senkisem hiheté. De azért ujra ismétlődött az, mi két század óta oly sokszor tette komoly alkudozások alapját, anélkül, hogy valaha ténynyé lett volna: a pápai udvarnál egy a török ellen Európa összes erejével vezetendő háboruról beszéltek. De e beszéd sem komoly reményeket, sem komoly aggodalmakat nem költött, s Erdélyben az államférfiak már

april elején tudomással birtak, hogy Szolimán ez országot és Moldvát haddal akarja megtámadni.

Kétségkivül Szolimán készülődéseiről János királynak is tudomása volt. Azt is sejtheté, hogy a váradi béke még jobban ösztönzendi támadásra a portát. E tudat őt nyár derekán Erdélybe szólitá, hogy annál nagyobb erélylyel folytathassa az országban készületeit az ellenállásra. De aggodalmait eltitkolá s hogy környezetét is megnyugtassa „Segesvárott az urak előtt az asztalhoz támaszkodva mondotta: Istennek hála, az én ellenségeim annyira lecsepülve vannak, hogy senkitől immár semmit nem tartok, hanem a két nagy bakot bocsátom immár össze, a ki nyerheti, megválik*).“

Nem sokára másforma hirek is jöttek forgalomba: a szultán el akarja Moldvát és Erdélyt foglalni s szándzsákságokká változtatni. S készülődéseit János király ezekhez képest intézte. Mindenek fölött Ferdinándot tudósitá a fenyegető veszélyről s tőle kért segélyt. Azután a magyarországi várakat megrakta, s a nélkülözhető haderőt és a főurakat Erdélybe szólitá, az erdélyieket táborba rendelé, Majláthot s Balassa Imrét — kit ez évben nevezett ki annak vajdatársává — a havasi szorosok megerősitésére küldé, Szebent pedig és Brassót, minthogy a szászokban nem bizott, idegen őrséggel látta el, végül a harczképteleneket a várakba rendelé, a felesleges gabonát pedig megsemmisité. Péter is járatta hozzá követeit, kinek szorongattatása tetőpontra hágott s ki ellen, mert kegyetlenségeit tovább nem állhaták, a szultánt saját bojárjai hivták be. Ennek azon eszélyes tanácsot adta János: kerülje a szultánnal a nagyobb csatákat, csalogassa mennél vadabb helyekre s ekkor ő egész erejével nyomuljon Erdélybe. Közepette e készülődéseknek érkezett meg Lascy a Ferdinánd vezére Kolosvárra a hirrel, hogy ez 7000, vallont, 3000 spanyolt és ugyannyi magyart inditott utra az ő segélyezésére.

*) Heltai a Hispaniai Vadasság előbeszédében.

A lelkesedés átalános volt az országban s mindenki bizalommal nézett a jövő elé. De a mi előre látható volt, bekövetkezett. Péter meg sem állott Szolimán előtt, ki egyenesen Szucsáva, a vajda székhelye felé vette utát. A zsarnok nejét és gyermekeit már korábban Csicsóvárába szállitá, s mert értesült, hogy bojárjai ki akarják adni, és saját környezetében sem bizott, megindult egyedül, hogy hozzájok meneküljön. A nyomorult ember eltévedt a havasok közt, s Majláth, ki az ojtózi szorost őrzé, kémei által értesülvén, hogy Erdélybe indult, székelyeit felkeresésére küldé. Egyikök rá is akadt, a mint félmeztelenül, fedetlen fővel, kiéhezve, elcsigázva ott bolyongott, a ki aztán, kérelmeitől megindítva, másokkal Csicsó-várába kisértette. A szultán utódává testvérét Istvánt tette.

János király ez idő alatt Kolosvárt tartózkodott, s mondhatni, átalános népfölkeléssel várta a szultánt. Kémei Moldvából sokáig azon hirt hozák, hogy a szultán őt is meg fogja támadni, s csakugyan jött is ennek táborából egy csauz, ki hadkészülődéseit számon kérte. Ekkorra azonban titkos értesülést is vett, hogy a szultán hajlandó lesz megkimélni Erdélyt, ha János mentegetőzni fog. A Kolosvárt sept. 18-án tartott gyülésen ehhez szabta intézkedéseit. A rendek magok is hajlandók voltak áldozatra, csakhogy a háborút elháritsák. Maga a király százezer frtot ajánlott, két annyit kért az országtól. S hogy ez összeg kikerüljön, azon mezővárosok, faluk és várbirtokokra, melyek még eddig nem voltak kapuszámba véve, megszámláltatván, portánként egy-egy forint adót vetettek. Továbbá a jobbágyok haza bocsáttattak, de ugy, hogy a véres kard körül hordozásakor készen legyenek. Ellenben a nemesség továbbra is táborban tartatott. Nem sokára ezt is feloszlathatá. Mentségeit, hogy ő készülődéseit Péter ellen tette s ennek várait már vivatja is, és ajándékait a szultán elfogadta. Ugy látszik, hogy ez elhatározására János készülődései, Erdély magatartása sokat tettek, s csak

egyet kivánt még: hogy Pétert, ha elfogatja adja János az ő kezeibe.

János király Csicsó elfoglalására Fráter Györgyöt küldötte. A remete alkudozásokba bocsátkozott vele: jobb, ha feladja magát szépszerént, mint ha megvárja a kényszeritést, János király ereje ellen ugy sem védheti meg. Péter feladta mind ezt, mind Küküllőt, de maga őrizet alá vettetett. Ekkor János király egy körutat tett az országban, Szeben, Brassó erődjeit megvizsgálta, a Verestornyot, melyet pár év előtt az árviz lerombolt, helyreállittatta s megerősittette. Az év utolsó napjaiban visszafordult s 1539. febr. össze kelt Zsigmond lengyel király leányával, Izabellával.

A váradi béke előre láthatólag visszás helyzetbe sodorta János királyt. A porta Ferdinánd iránt nem volt békülékeny s Jánosra is neheztelt, miből épen nem csinált titkot. A békének kihirdetése a megengesztelődést lehetetlenné fogta volna tenni, s ki nem hirdetése Ferdinándot és Károly császárt boszantotta. De ez volt a kisebb rosz s János ezek sürgetéseit szép szerével igyekezett elháritni. A két magyar királynak feszült viszonyát mind ez nem kis mértékben nevelte s János, hogy legalább a porta barátságát biztositsa és támaszt nyerjen a keletkező, és mint sejté, Ferdinándtól szitott erdélyi mozgalmak ellen, végre másfélévi sürgetés után kiadta 1540. tavaszán Péter vajdát.

Majláth, János király eme viszonyait saját nagyravágyó czéljaira akarta felhasználni. Nem azon indigenák közé tartozott, kik többen valának János körül s igazán szolgálták uj hazájokat. A mily nagyravágyó, épen oly aljas jellemű volt, s fényes tehetségeivel hazaáruló terveket kergetett. Roszabb volt ama rabló-lovagoknál, kik egyegy várból egész környék ostorai voltak. Ő egyenesen, minden fenntartás nélkül el akarta Erdélyt Magyarországtól szakasztani, s török fensőség alatt, Moldva és Oláhországhoz hasonló adófizető vajdasággá tenni. Terveit már 1539. végén kezdé érlelni: gyakran meg-

fordult Szebenben, s a szászokat biztatásokkal tartotta. Ez évi dec. 21-én Almásvárában vajdatársával, Balassa Imrével s Kendi Ferencz tárnokmesterrel, egy hét pontú szövetséget kötött, melyben egymásnak közös védelmet fogadnak, s fejedelemválasztás esetére közös működésre kötelezik magukat*). Ez volt a kezdet, mely az összeesküvés valódi czélzatait még elburkolá. Azután a magyar és székely főurakkal kezdtek szövetkezni, hűségökre kötelezék őket saját kézirásukkal vagy keresztvonásukkal, s a kényszeritéstől sem irtóztak. A szövetkezés 1540 kezdetével már nagyon el volt terjedve. Nemcsak Erdélyben voltak Majláthnak társai, hanem Magyarországon is, a legfőbb ranguak közt. S ha azon értesitéseknek hitelt adhatunk, melyeket pár hóval utóbb Scepper a János király udvarában gyüjtött, a vajda tagja volt azon ligának, mely Ferdinánd örökös tartományaiban szövetett, s mely még ennek környezetébe is behatott. De ez még távoli dolog volt, egészen titkos s csak a beavatottak által ismert. Egyelőre Majláth terve nem szoritkozott többre, mint hogy Erdélyt lázitsa fel, s magát e mozgalmat mind a portán mind Ferdinánd előtt olyannak tüntesse fel, mely épen az ő érdekökben szövetett. S e czélból követeket küldött Ferdinándhoz, hogy tőle segélyt kérjen, a portára, hogy annak felajánlja Erdélyt évi 12,000 arany adó fizetése mellett, s a havasalföldi vajdához, hogy támogatását kinyerje.

Az erdélyi dolgokról János király csakhamar értesült. Vegedy Imre tordai esperes, Bethlen Farkas, Andrássy Menyhért a Budán mulató királyt az összeesküvés különböző részleteivel ismertették meg, s meggyőzék, hogy a játékban Ferdinánd keze is működik. Ő már akkor gyengélkedett és neje viselős volt. De a küz-

*) Bethlen Farkas I. 290. l. már 1539. novemberben kiütteti a forradalmat s Keresztesre táborba szállitatja a vajdákat. De téved. Nem csak az egyezkedés, melyet Kovács István tett közzé Tarsalkodó 1836. II. 209., hanem Verancsics levelei s Mindszenti naplója is ellenkezőt bizonyitnak.

delem, mely előtte állt, a remény, mely örökössel kecsegteté, ifjú erőt adott neki. Szokott jó kedve nem hagyta el. „No csak igyunk — mondá ebédnél — Erdélyben ugy sem kapunk. Kipusztitott Majláth uram. Az oláh, az mig szegény, kocsmából iszik, de ha nagy ur lesz, asztalán tartja drága pinczéjét.“ S midőn kérdezék, hogy melyik szablyáját viszi el az utra: „Bizony — mondá — kivánnók, hogy, mint keresztyén király, szablya nélkül mehetnénk Erdélybe, de vajda uramék szablyával várnak ránk; azért kössétek te kegyelmetek azon szablyámat fel, kivel paraszt Dózsa uram ellen hajdan hadakoztunk, mert nem érdemel ennél többet Majláth uram hitvány feje.“ Az államtanács végezése szerént Török Bálint magyarországi, Petrovics Péter alvidéki hadak szerzésére rögtön elhagyák s nehány nap mulva — még február vala — maga a király is megindult Szeged felé, de ottan megváltoztatta, hihetőleg kapott hirek folytán, utát és vissza Várad felé ment.

A vajdák ezalatt folytatták előkészülődéseiket. Semmi kétség, hogy Ferdinánddal állottak összeköttetésben, az egyik sógora Nádasdi, a másik testvére Menyhért által, ki nekik segélyt igért, s hogy a szászok határozottan meg voltak nyerve. De az is bizonyos, hogy Majláth itt nem akart megállani, mert Ferdinándon kivül egy időben a törökkel is alkudozott, s mert a rajongó tervekkel foglalkozó ligát sem vetette meg. De bármennyi szövetkezési okmányt gyüjtött is egyesektől, vállalata egészben nem volt népszerű. Csak hamar alkalma volt meggyőződni róla. Czélzatairól már előre tarka hirek kerengettek: a szultánnak küldendő ajándékokat akarja elrabolni, a papokat fogja fosztogatni, Bálványost, a Fráter György várát készül romba dönteni, s midőn az általa Maros-Vásárhelyre hirdetett országgyülés martius 8-án összeült, itt az ország szine előtt maga sem mert többel fellépni mint egy inditvánnyal, hogy kérjék a királytól az ország pénzügyi sérelmeinek orvoslását s egy követséget nevezzenek ki, mely

ennél a kerengő hireket koholtaknak nyilvánitsa. E követség el is ment a királyhoz, de ettől fogságba vettetett.

János királynak sergei már ekkor közeledtek s ő maga is utban volt, Majláth pedig azt sem tudá, hogy hajlandó-e a porta elfogadni ajánlatát, nyer-e Ferdinándtól annyi segélyt, mennyivel Jánosnak ellenállhasson? Mert valójában ugy állott a dolog, hogy a bécsi kormány e lázadásból akart hasznot huzni, mig a vajda épen a nyerendő segélylyel akarta azt végrehajtani, mire az ország — mint erről a vásárhelyi gyülés meggyőzé — nem hajlandó. S mi még a mozgalomból fennállott, János sergeinek megérkeztével annak is vége volt. A lázadók kezén mindössze is nehány erős vár volt s ezek rögtön ostrom alá lőnek fogva. Almást Sombori Mihály kardcsapás nélkül feladta, Diódot Gerendi Péter népe két napi erős ostrom után, mely aztán kegyelmet nyert s csak a várnagy lőn számüzéssel büntetve.

Ezalatt János király megérkezett gyalai táborába. Majláth és Balassa nejeikkel, gyermekeikkel Fogaras várába menekültek, a király pedig Tordára apr. 24-ére országgyülést hirdetett, mely, minthogy nem csak a lázadók beperlésével, hanem törvénykezési intézkedésekkel is foglalkozott, egész május 7-ig tartott. Ott a király is megjelent s bemutatta a zendülésre vonatkozó adatokat. A gyülés egyhangulag itélt: a lázadók felségsértési bünben marasztaltattak. S már máj. 25-én Fehérvárról irhatá a király Statileonak, francziaországi követének: „Mi Istennek kegyelméből eloltottuk a tüzet, melyet álbarátaink gyujtottak Erdélyben; ármányos vajdáinkat Fogaras várába rekesztettük, melyet hiveink már körültáborlottak; s czimboráikat számüztük, váraikat, jószágaikat elkoboztuk.“

S valóban Fogaras ostroma egész hévvel folyt. Vezetésével Török Bálint volt megbizva, s ő és Báthory András ötezernyi magyar szász és székely hadakkal áll-

tak alatta. Mindez nagyon lehangolta a vezéreket. Még állott a tordai gyülés, midőn Balassa „megbánván bolond tetteit“ egyik híve Kereszturi által a királynál kegyelmet kért és nyert. És midőn maga is megjelent s János előtt letérdelt: „Keljen fel — mondá ez — kegyelmed előttünk, mert Istenek nem vagyunk, lám kardot nem öltünk magunkra. Isten tölt ez órában balzsamot szivünkre, kenje te kegyelmed keze azzal ezután sebeinket, hogy a múltról elfelejtkezvén, ez óráról megemlékezhessünk.“ Balassát Kendi követte, kik mindketten Erdély elhagyására lőnek büntetve s ezt a szászok, kiket a király környezete be sem akart hozzá bocsátani, s csak később és János világos parancsára nyertek bemenetelt.

Majláth ügyei igen roszul állottak. Testvérét és megbizottját Demetert az oláh vajda tartóztatta le, követeit a portán gúnynyal fogadták: „él-e még János király?“ kérdék. „No ha él, tőle kérjétek, a mire szükségtek van.“ Sokkal többet Ferdinándtól sem nyertek, kinek testvére Károly sem tanácsolta, hogy ily módon nyilt háboruba bonyolodjék s ki ez időben maga is Németalföldön levén, neje Anna királyné vetette értök Jánosnál magát közbe. De követe Erdődi Mihály, ki jan. 12-én érkezett Fehérvárra János királytól sokáig nem nyerhetett választ, mert ennek vezére Török Bálint épen ez időben alkudozást folytatott Majláthtal Fogaras feladása iránt. Kiegyezés nem jöhetett létre: a király Fogaras feladását s Erdély elhagyását kivánta Majláthól, kárpótlásul Galádvárat igérte neki — Majláth e felett még Becsét s Becskereket kérte. Nem volt eléggé megtörve. Fogarast jól megerősitette, ez még sokáig daczolhatott az ostromlókkal. Időközben Balassa is visszament hozzá e várba.

János királyt egyik oldalán május végén szélhüdés érte. Már azelőtt is, az egész tordai gyülés alatt, gyöngélkedett, s most betegsége láthatólag sulyosodott. Fehérvártt a viz és levegő egyaránt roszat tett neki, s

julius elején Szászsebesre vitette magát. Megérte vágyai teljesülését, mi egyedül vidithatá fel végperczeit: meghallá, hogy neje jul. 7-én fiat szült. „E hirre — irja egyik bizalmas embere — urunk ő felsége lóra ülvén, nem tekintvén, nyavalyás voltát, kiméne a táborba, a hol is a hir már elterjedt. Vala is a nap nagy öröm városban, táborban, mert szeretik vala a népek a jámbor királyt.“ Ez volt életerejének utolsó fellobbanása s ezt maga is érezé. Azon nehány napot, melyet még élt, az államgondoknak szentelte. Tanácsosaival — idegent már nem ereszthettek hozzá — Verbőczivel, Törökkel, Petrovicscsal, Eszékivel, Fráter Györgygyel, Veranczicscsal hosszas értekezleteket tartott, melyeknek legfőbb czélja volt, hogy a koronát fiának biztositsa. De még mindig készült Budára „vagy Székes-Fehérvárra — mondá — halva, a hol koronánkat élve kaptuk.“ Nyolcz napi kinos szenvedés után, jul. 21-én meghalt. „Egész Erdély földrengést érzett az nap — irja Veráncsics — hogy tudja meg, hogy egy nevezetes királyt vesztett, kinek halálát még a természet is jelzeni akarta.“

S nehány hét mulva Székes-Fehérvártt nyugodott elődjeivel, hosszu, hányatott élet és küzdelmes uralkodás után. A merre csak vitték koporsóját, a nép mindenütt gyászos arczczal sirva fogadta, „mintha egy második Mátyást vesztett volna.“ Mert ő a mint nyájas és leereszkedő épen ugy népszerű is volt. De ellenségei épen azon tulajdonait, melyek által biztositotta vállalatai sikerét, forditották ellene. Népszerűségét kegyvadászat eredményének, óvatosságát tehetetlenségnek, békeszeretetét gyávaságnak bélyegzék. Mert aljas szenvedélyeket nem találtak benne, férfiatlansággal vádolják. Dózsa legyőzője a trónon bárgyuvá lesz, kiben semmi egyéb nem volt hiu nagyravágyásnál. A mit tett, azt sem ő, hanem kormányának tagjai tették. Egy szemtelen török — a hitvány Junisz bég volt — léhának, féleszünek szidalmazta*). Varáncsics méltányló szavai

*) Nogarola jelentése Gévaynál VII-ik füzet 73-ik l.

ez ellenében mit sem nyomnak a mérlegben, s az elfogultak vagy ellenséges indulatúak által még tudomásul sem vétetnek. Valóban bámúlva kérdi az ember: hogyan tarthatta fenn magát ily uralkodó 14 éven át, szemben egy más uralkodóval, mindig egy nagy párttal rendelkezve, barátságos viszonyban az európai diplomatia tetemes részével, s végre kibékülve ellenfeleivel is, királyúl ismerve tőlök? Hogyan lehettek tehetséges hivei ily embernek? s ha uralkodása elvkérdés volt: miért nem szoritották le tehetségesebbel? De népe, mely megsiratta s mely annyi rágalom daczára is becsben tartja emlékét, igazabban itélt róla.

V.

Azon párt, mely János királyhoz életében hű vala, egy pár főur kivételével családja pártján maradt ennek halála után is, melyet, hogy a követendő lépések iránt tisztában legyenek, több napon át titokban tartottak. Végre létrejött a kiegyezés a tanácsurak közt. Verbőczy Konstántinápolyba küldetett, megnyerni a szultánt János király fiának; Fogaras ostromának folytatásával — miután az alkudozás Majláthtal egyelőre meghiúsult — Török és Báthory bizattak meg; Rádul havasalföldi vajda, hogy a Majláth ügyétől elvonassék, Vincz és Borberekkel megkináltatott. A székelyek hűségében biztosak voltak a tanácsosok s a szászok követei itt Szászsebesen az összegyült főurak és rendek jelenlétében — de nem volt országgyülés — letették a hűség esküjét. A király holttestét a kincsekkel együtt a megerősitett Dévára vitették, hogy ott várják be a zavar csillapultát. Erdély élére pedig — Szászsebest jelelvén ki székhelyéül — Bornemisza Boldizsárt állitották, Petrovics Péterrel, Drágfi Gáspárral és Kállai Jánossal együtt. De Majláthtal és Balassával semmire sem tudtak menni, s már aug. derekán felhagytak Fogaras ostromával.

Izabella kormánya aug. 19-ére Tordára országgyülést hirdetett, mely Majláth magatartása miatt nem tartathatott meg, s miután ez minden kiegyezési kisérletet elutasitott, Petrovics, Török és Fráter, a királynétól hivatva, Budára mentek, hogy elébb a magyarországi ügyeket hozzák rendbe. Ezalatt az erdélyi rendek aug. 29-ére Segesvárra gyűltek, hol Majláthot és Balassát — nagy részben az ő párthiveik levén jelen — teljes vajdai hatalommal az ország kapitányává választották s elvégezék egyszersmind, hogy mindenkinek ajánlják a királyné iránti hűséget, hogy azt fogják királyoknak elismerni, kit Magyarország választ, hogy az uj kapitányok javaik visszavételét addig ne kisértsék meg, mig a királynéhoz küldendő követök vissza nem tér, fegyvert pedig ezek csak külső ellenség ellen fogjanak. Másfelől utasiták Bornemiszát is, hogy senkit se támadjon meg. Ezen kivül adót vetettek ki s a sóbányák kezelését a kapitányokra bizták. Már e gyülés határozottan Majláthnak volt kedvező s annak végeztével ez pártját még szilárdabbá igyekezett tenni. Három székely széket s több főurat a maga részére nyert, s Konstántinápolyba is követet küldött, ki ott a János fiának törvényességét kétségbe vonja. Mert ő volt a fő, s társa — mint Verancsics mondja — mit sem nyomó középszerűség.

Ez naptól fogva a hatalmaskodásoknak nem volt vége hossza. A meghalt király ismertebb hivei mindennemű bántalmazásoknak voltak kitéve, s az ország békéjét az apró kényurak háborui felzavarák. Berethalomban sept. 21-én uj gyülés tartatott, melyen Szinán a török szultán követe is megjelent*). A mint a montpellieri püspök urát a franczia királyt értesité, a csausz feladata volt tudatni az erdélyiekkel, hogy ők mindnyájan

*) Két nappal elébb Balassát bizta meg Ferdinánd, hogy Majláth czélzatait, egyesülni a törökkel, hiusitsa meg, mi mutatja, hogy Ferdinándnak is tudomása volt e dologról.

a nagyur rabszolgái s parancsától várjanak; a mint Majláth nekik a dolgot tolmácsolá, Szolimán ez ember által tudatja vele, hogy Erdélyt neki ajándékozza, hogy ő, Majláth, meg fogja az ország jogait tartani, de az ország viszont neki engedelmeskedni tartozik. A dolog aggodalomba ejté a rendeket, de a követ rögtöni választ kivánt, s most három agyafurt, hevesvérű lázadó — az egyik a számüzésből visszatért Kendi volt — azt inditványozá, hogy Majláthot rögtön választszák fejdelemmé. De ez inditvány roppant horderejét mindenki rögtön átérté — ez annyi lett volna, mint bizonyitványt adni Majláth „hazugságai“ mellett és Magyarországtól rögtön elválni. Csak egy töredék támogatta azt s végre is a csausz öt havi gondolkodási időt adott nekik. Azután ajándékokat határoztak a portára küldeni s Székely-Vásárhelyre oct. 18-ára uj gyülést tüztek ki. A csauszszal Majláth Vessződi Lázárt küldé a portára.

Izabella királyné és fia ügye Magyarországon ezalatt határozottan jóra fordult. A rákosi gyülésen a rendek János Zsigmondot királylyá választották, nagykoruságáig az ország kormányát a királynéra s főbb tanácsosaira — Török Bálint, Petrovics és Fráter György — bizták. Majláth rágalmai következtében Budára is ment egy csausz, hogy a János király fiáról bizonyos hirt hozzon. Az anya legjobban eltalálta, mit kell tennie: mély gyászban fogadta a követet, és fiát előtte megszoptatta. A meghatott csausz Izabella lábaihoz borult s megesküdött ura nevében, hogy nem más, mint fia lesz az ország királyává. A csausz jelentésével megnyugtatott s Budának Ferdinánd által elrendelt ostromával felbőszitett szultán pedig kiadta János Zsigmondnak az athnamet. „És mi az követek kenyergésére — mond az okmány*) — engedtök az királságot István

*) E fontos okmány megjelent a Nyelvemlékekben, ujabban kiadta Szalay Adalék 195. l. Annak kelete 947. aug. 16. kétség kivül hibás. A török hónevek régi leforditásai nagy ritkán egyez-

királak — igy nevezi a porta János fiát — mert az hatalmas Isten adta mi kezönkbe Magyarországot“ (1540. oct. 19-én). Nem igy várta a királyné. „Rólunk — irá boszusan — a frigylevél egy szóval sem emlékezett meg.“

S most már Erdélyben is jobbra kezdett fordulni a királyné ügye. Majláth Nagy-Sinken hűséget esküdött Ferdinándnak a szászokkal együtt. A dolgot titokban kellett volna tartani, mert az unio értelmében ily fontos lépést a három nemzet csak együtt tehetett volna, de Balassa nyilvánságosan beszélte azt Szebenben, s a szászok a nagy-sinki eseményt elhárították magukról. Balassa már ekkor egy, Bornemiszával tartott értekezlet után átállott Izabellához s a két főur Offenbányán egymásnak kölcsönös segélyt igért, mely alkalommal Balassának jószágai visszaadását is megigérte Bornemisza. Balassának sok főurral összeköttetése, a székelyek közt nem kis népszerűsége volt, s elpártolása Majláthot nem kevessé gyöngité. Az uj kapitányt még jobban bánthatá Gerendi Péter tudósitása a Havasalföldi vajda követének Pajtárnak megérkezéséről, ki által amaz tudatta vele, hogy neki parancsa van a töröktől Erdély feldulására az esetre, ha Majláth Ferdinándhoz állana.

Izabella a berethalmi események hirére mégegyszer megpróbálta a lázadásnak békés uton lecsendesitését. Erdélybe küldte Bebek Imrét, mint biztosát, hogy ez ellensulyozza a kapitány működését. „Tán hallotta is nagyságod — irá ez Majláthnak Kolosvár novemb. 26-áról — hogy a győzhetetlen német erő egy nap alatt Budától Váczig szaladt. Ne higyjen már nagyságod annyi hitegetésnek, térjen meg, uram bizonynyal kegyesen fogadja.“ És még korábban, oct. 9-én, maga a ki-

---

nek a török számitással. Itt kétségkivül dsummada ahir akarja augustust tenni, mi ez évben october 3-án kezdődött s igy 16 + 3 = 19, a levél kelte. Verbőczy oct. 17-én irja Pray Epist. II. 88. — hogy két nap mulva el fog indulni az athnamével. Ez adat a fenebbi számitás helyességét kétségtelenné teszi.

rályné is irt a szászoknak. „Vannak köztetek, kik azt mondják, hogy a török császár parancsolta, hogy a kapitánynak engedelmeskedjetek. A mi portai követeink egészen más dolgokat irnak. Intünk, hogy országunk többi részétől ne akarjatok elszakadni, mert ebből fog veszedelmetek származni.“ És egy harmadik szózatot Verancsics oct. 16-áról intézett az erdélyiekhez. Erős szinekkel festi a helyzetet, a méltatlankodás hangján tárja fel az árulás förtelmeit, Majláth szószegéseit és hitványságát. „Bámulnom kell, hogy ti okos és ős családból származott férfiak, olyan vezér után mentek, ki a maga emberségéből kétszáz lovast sem tud ellátni, hanem csak adóból és rablásból, s nem veszitek észre, hogy saját bűneit nevetekkel takarja, gyalázata a tietek s a bünhödés is egészen rátok fog nehezedni.“ E szózat a vásárhelyi gyülésre volt szánva. De a gyülés elmaradt. A kapitány nem találta a hangulatot kedvezőnek s eddigi nyereményeit nem akarta koczkáztatni. Ellenben Izabella hivei Tordán dec. 12-én összegyültek. A királynét Patóczi és Bolyai képviselték, s a rendek gondoskodásaiért köszönetöket fejezték ki.

De azon — még ugylátszik mindig tekintélyes — töredékre nézve, mely Majláth körül volt, mind ez keveset használt. Midőn Ferdinánd Buda ostromára határozta magát, egyuttal Erdélyt is biztositni akarta. Nádasdi Tamást, Balassa Zsigmondot, Horváth Gáspárt Erdélybe küldé, hogy ezek ott nevében és utasitásai szerént intézkedjenek. Ő Majláthban teljesen sohasem bizott. De felhasználható eszköznek tartotta. Midőn azonban ennek a törökhöz intézett követségeiről értesült, oct. utolsó napján, levelet intézett a szászokhoz. „Intézkedett — irá — hogy Majláth czélzatai ne sükerüljenek. Hiszi, hogy biztosai le fogják őt verni szándékairól s rávenni, hogy velök és a többi rendekkel közösen működjék. Ő mindenesetre fog rólok gondoskodni, addig is, miután a török öthavi gondolkodási időt adott, mitől se tartsanak.“ S valóban röviddel e levél megér-

kezése után, Majláth s a vele levő magyar és székely rendek, Gerendi Mártont követül Ferdinándhoz küldék, hogy hódolatukat bemutassa, a három nemzet jogai megerősitését kieszközölje, s tőle segédseregeket eszközöljön. Ferdinánd 1541. jan. 25-én kelt válaszában mindent megigért, hogy rövid idő alatt segélyt küld s őket csak bennszülöttek által fogja kormányozni.

Az apró harczok, várvivások ezalatt folyton folytak. Nem csak az erdélyi pártosok, hanem Ferdinánd biztosai is részt vettek abban. Mig Nádasdi Vizaknát szorongatta, Majlát Görgényt ostromolta, s a biztosok és főként Balassa Imre a kapitány s az ország nagy része, ujra visszatért Ferdinánd hűségére. De nem e küzdelmek döntötték el Erdély sorsát, melyek ugy is, mióta a diván János fiát Magyarország királyának nevezte, nem voltak egyebek czéltalan erőfeszitésnél. Az Buda alatt dőlt el, s a kérdés már csak az volt, hogy önkénytes hódolattal vagy fegyveres erővel ismertessék el János Zsigmond Erdély urának.

Kétségbe vonhatlan, hogy Izabella kormánya az elsőt akarta. Az erdélyi dolgok ezen ujabb fordulatáról, a kapitány pártjának növekedéséről tanácsosainak biztos tudomása volt. 1541. April 6-áról Petrovics Péter intette a szászokat, hogy a szultán János fiának mellőzését nem fogja eltürni. Egy nappal később György barát is irt nekik terjedelmes és okadatolt levelet. Figyelmeztette azokat Erdélyben adott tanácsaira, Szolimán esküjére, hogy vagy feje vész el, vagy megtartja János fiát a trónon, a török beütések veszélyeire, melyektől ugyan Ferdinánd nem fogja megvédni őket. Nem sokkal, utóbb — áldozó csütörtökön — egy, Szolimán által, bizonynyal a tanácsosok kérelmére Erdélybe küldött követ jelent meg az országgyülésen. Körülbelül az öthavi határidő már lejárt — de a kérdés nem a körül forgott többé. A csausz, szultánjának egy fermánját mutatta fel, melyben a nagyur rendeli: hogy Majláth, Balassa, vagy bárki legyen, a ki a János fiának

nem akar engedelmeskedni, üzzék ki azt, különben a viddini szandzsák és oláh vajda el fogják Erdélyt boritni*). Majláthnak a török főurak közt is valának barátai „mert ötüle is eljár az adomány“ s ezek által hitte a portát másképen hangolhatni. Azonkivül annyira megnyerte az ország népeit „hogy a királyné asszony kapitánoki semmit nem tehetnek vala nekie,“ s mert sem reményeiről, sem nagyravágyó terveiről lemondani nem akart, hadkészülődéseit megfeszitett erővel folytatta. A maj. 15-iki országgyülés zsoldosokat adott mellé „a királyné asszony része ellen.“

Ez év tavaszán Buda ostromára Ferdinánd serget küldött, mely alkalommal Harinai Farkas által tudatta vele, hogy sergei Buda megvétele után Erdélybe mennek, s egyszersmind őt, Szalayt és Nádasdyt Fogaras földével megajándékozta. Nem sokkal utóbb annak hirére Szolimán is megindult fölmentésére. Ugyanakkor az erdélyi mozgalmak teljes leverése is czélba lőn véve. Ide czélzott a szultán, midőn ez év kezdetén Pétert visszahelyhezé a moldvai hospodárságba, s meghagyta neki a Majláth ellen folyamba vett működés támogatását. De alig ült be ez vajdai székébe, Ferdinánd pártja ujra próbát tett őt a maga részére nyerni. Nádasdy maj. 17-éről terjedelmes levelet küldött hozzá, melynek főczélja volt rábirni őt, hogy a kiütendő háboruban a keresztyénekkel együtt harczoljon, s követeit addig is bocsássa Ferdinándhoz. Majláth sógorának e bizalmas levele épen jókor jött — Péter magával Majláthtal akart kibékülni, s erre nézve levelezésbe is bocsátkozott vele.

Valójában az egész szin volt, arra számitva, hogy a kapitány tőrbe essék. Egy török, Bali bég, kit ez a por-

*) Közli e levelet Reussner Epist. Turcic. L. IX. 13-ik l. Kelte (1541) szilhidzse. 947. szilhidzse 1541. marcz. 29-én kezdődik. Emliti e dolgot a Kulcsár-féle krónika, melyben az 1540 év 1541 helyett világos sajtóhiba. Megérdemelne egy uj kritikai kiadást e sok becsest tartalmazó munka.

tán ezelőtt is szószólóul használt, tudatta vele, hogy ügyei itt jól állanak, hogy az Erdélyre küldendő hadak Bornemisza ellen mennek, ő pedig mitől se tartson. Majláth teljesen nem hitte el még ekkor a dolgot s ahoz mérte intézkedéseit. De czéljaira igen alkalmasnak találta s nem is késett kikürtölésével. „Az ellenség azt állitja ugyan — irá jun. 18-áról a szászoknak — hogy ő királyné ő felsége szolgái ellen jön, Péter pedig Beszterczét s a királyné várait fogja ostromolni, de beütése, tegye azt bármiért, mindenkép veszélyes. Megértvén ezt királyné ő felsége szolgái, elhatározák hogy egész tehetségökkel minket fognak támogatni.“ Épen ezért országgyülés nélkül haladéktalan fölkelést rendelt el, körülhordoztatta a vérbe mártott kardot, s egyersmind intézkedett a szorosok elzárására.

De nem ugy volt, mint három év előtt, midőn János király hasonló intézkedéseket vett foganatba. Majláth lépteiben hiányzott az a biztosság, melyet a jó ügy tudata szokott adni s a fegyverkezés most csüggetegül vontatottan haladt. Maga Majláth is inkább remélt és bizott, mint küzdeni akart. Julius közepén, midőn a török deréksergek már Buda alatt voltak, Péter és a havasalföldi vajda oláh, és Bali bég török hadakkal Fogaras alá mentek. Bornemisza királynéja parancsából hozzájok csatlakozott. Majláthot tüstént meghivák értekezletre. Az első találkozás a vár előtti téren volt, hol, Bornemisza, ki előtt a titkos czélzatok nem lőnek elárulva, de a ki mégis gyanakodni kezdett, egy alkalmas perczben inté Majláthot: „Uram mindiltig eszes ember voltál, most élj vele.“ A bég és vajdák biztatásai után Majláth félreérté e szavakat, ijesztésnek gondolá, „hogy ő elállana dolga mellől.“

Miután hitlevelet s tuszokat (hat főuri ruhába bútatott köz török és oláh katonát) nyert, Majláth diszruhában, 40 lovag kiséretében a török táborba ment, daczára neje és hivei kérelmének, kik épen ugy, mint Bornemisza, cseltől tartottak. Az első nap látogatások s

lakomák közt telt el. Hasonlag a következő nap is, jul. 19-ike. Estére Majláth a Péter sátrába volt hivatalos, de a vajda szidalmakkal fogadta. „Eb! mondá neki végre, a császár foglya vagy!“ s rátevé balkezét. E szóra berohantak emberei s mindenétől megfosztván, saját övével megkötözék és a Bali bég sátrába küldék, ki aztán Belgrádba vitette. Embereit hasonlag megfosztták mindenöktől, de legalább szabadon eresztették. Majláth a hét toronyba került fogságba, honnan többé sem Ferdinánd, sem barátai nem tudták kiszabaditni. Neje és gyermekei később Magyarországba mentek ki, de Fogaras kezökön maradt, Balassa pedig száműzetett. Fogaras alól a török és oláh sergek elszéledtek. „Jaj mint kinzának — mondja a székely krónikás — a törökkel rablának, és égettek az országot!“ Jul. 22-én Tordán országgyülés volt, melyen Erdély János Zsigmondnak és Izabellának hűséget esküdött; Bornemisza Boldizsár pedig az ország kapitányává tétetett.

Negyven nappal utóbb, épen ily utálatos árulással, Buda a török kezébe esett. Izabella királyné Lippára vonult. Országának egy része az utóbb bekövetkezett foglalásokkal, hódoltsággá alakittatolt. Ez napon Erdélyre nézve a dolgok uj rendje veszi kezdetét. Ez ország önálló élete ez időtől számitható.

VI.

Buda bukásának hire rémülettel tölté el az embereket. Sokan a János-pártiak közül átállottak Ferdinándhoz, mások Fráter György ellen és ennek megbuktatására szövetséget kötöttek. A barát Erdélyben sem volt népszerű, s itt mióta a fővárosra kiszegzék a félholdat, aggódni kezdettek, hogy rájok is sor fog kerülni. Bornemiszának könnyű volt meggyőzni a magyarokat és székelyeket, hogy e perczben tanácsos lesz együtt fogni a szászokkal, s várni, hogy mire fejlődik Ferdinánd ügye

Magyarországon. S valóban az első perczben, a török távoltartásának szine alatt, oly ellenséges állást foglalt el Erdély, hogy a királyné szükségesnek látta Fráter Györgyöt előre beküldeni az országba. A mozgalomban legtöbb része Bornemiszának volt, ki egyetértésben vala a barát magyarországi ellenségeivel, s kik most a megmaradt magyar tartományokat Ferdinánd alatt akarták egyesitni. Lényegében Fráter sem akart egyebet, legalább e perczben ugy mutatta. S igy a kiegyezés is könnyen létre jött. Izabella csecsemő fiával még ez év novemberében megjelent Erdélyben. Dévánz ország részéről fényes küldöttség hódolati nyilatkozattal s ajándékokkal fogadta, és onnat Fehérvárra kisérte. Ekkép megnyugtatva, nem sokára visszatért Lippára.

Válságos perczek voltak ezek, egyetlenek sok időn át, melyekben megvala a lehetőség, hogy az ország egyesittessék. Kik a dolgok élén állottak, ez eszmével komolyan foglalkodtak s annyival komolyabban, menynyivel inkább gyülölték a török hitetlenségét s féltek hóditási vágyától. Ugylátszott, hogy maga a barát is ezt akarja. De valamint tévedés azt hinni, hogy ő ezen egy Frangepán Ferencz zelusával munkált, épen ugy igaztalanság az eredménytelenségért az ő ugynevezett kétszinű politikáját tenni felelőssé. Eme kétszinűség nem volt egyéb politikai bölcseségnél s az eredmény igazolta azt. Midőn Gyaluban 1541. dec. 29-én ő Statileo s Petrovics mint Izabella biztosai, és Serédy a Ferdinánd meghatalmazottja alkudozási alapnak elfogadták a nagyváradi békét, a barát kétségtelenül már akkor is látta a végrehajtás nehézségeit. Ha Ferdinánd sergei visszafoglalják Budát, a szándéklott egyesülést nem fogja feltartóztatni az, hogy a Zápolya-jószágok idegen kézen vannak. Ha nem — akkor ezt maga a török sem fogja megengedni. A barát mindkét lehetőséget számitásba vette, s azon óvatossággal, melyet boldogult urától tanult s melynek az oly sokszor köszönheté az ered-

ményt, intézte lépteit. Fels és Rogendorf kudarczai már megmutatták, mennyit épithetni a német sergek működésére, s ő ezek megveretését is mindig számitásba vette.

Ez időben már a barát mindenható volt a királyné mellett, ki gyülölte őt, de nélkülözni nem tudta. Jobb indulattal hivataltársai s a főurak sem viseltettek iránta, azonban a küzdést a fensőbb tehetségekkel biró férfiuval hijában próbálták meg. Az 1542. jan. 10-ére Tordára hirdetett s innen jan. 25-ére Vásárhelyre áttett országgyülés a szultántól kapott parancs következtében Bornemisza minden ellenzése daczára, Erdély kormányzójává, s a királyné és fia helytartójává választá, de ő Statileo püspök tanácsára a kormányzó czim helyett a közbiróét fogadta el*). Ez nap óta e férfiu, kit pedig az erdélyiek egész hévvel gyülöltek, ez országban is a dolgok élére állt, versenytársa Bornemisza pedig kiüzetett, ki aztán a Ferdinánd szolgálatába szegődött s a hatalmas Perényinek mindenkit megdöbbentő elfogatása után, uj ura s a boszus rendek közt közbenjáró volt.

Erdély, nehány év óta — Majláth kezdte divatba hozni — két izben maga választott magának kapitányt. Már magában e tény is árul el függetlenségi vágyat; mert mindkét esetben a fennálló uralommal tette magát ellentétbe, Buda elveszése óta pedig ez óhajtás még hatalmasabban, bár más uton, nyilatkozott. Mig Magyarország két részre volt oszolva, de János király nagyobb felét birta, s Buda is kezén volt, indokolatlan lett volna azt hinni, hogy a sulypont könnyü szerrel Gyula-Fehérvárra tétethetik. Most minden megváltozott. A tiszai megyék többé nem képezték a birodalom nagyobb és hatalmasabb felét s hadászati szempontból sem annyi

*) Verancsics vallomása a Martinuzzi megöletése végett támasztott perben. Hogy e vallomás nem 1544-re vonatkozik, világossá teszi a Statileo tanácsa, ki épen ez évben halt meg.

várat és védelmi pontot, sem annyi fegyveres erőt, mint Erdély nem nyujthattak. A jan. 25-iki választás által sorsukat a rendek a királynéjéhoz füzték, a márcz. 27-én Tordán tartott zajos gyülésen pedig önállóan szervezék az országot. Mindenek előtt a három nemzet unióját erősitették meg: az ország ügyeit közakarattal fogják védeni s a külső és belső ellenségek ellen kölcsönösen védelmezik egymást. A kormányzó-gyám mellé huszonegy tanácsost rendeltek (hetet minden nemzet- és egyet minden megye- vagy székből); kik aztán — bár számuk nem sokára változott — a királyi, majd utóbb fejedelmi tanácsot alkották, s e naptól fogva részt vettek a közigazgatásban. Senki a főurak közül követet külföldre a helytartó tudta nélkül nem küldhet. Végül szabályozák a honvédelmet, melynek élére a helytartót állitták, a törvénykezést, felállitván a megyei törvényszékeket (derékszékek).

A királyné ez időben még mindig Lippán tartózkodott. De a tordai gyülés után maga is bejött Erdélybe s székhelyévé Fehérvárt választá. Statileo nem rég — apr. 8-án — halt meg, s a püspöki lak lőn fejedelmi palotává változtatva. A rendek intézkedéseiért, főként mert a gyülés tudtára sem lőn adva, nem kevessé neheztelt s az év végén tartott gyülésen szemrehányásokat is tett azoknak, kik aztán eléggé ildomosnak voltak a dolog sürgősségével menteni magokat, gondoskodván egyuttal a királyné és az ország szükségeinek fedezéséről.

Ezalatt a Ferdinánddal kezdett alkudozások folyton folytak. A gyalui praeliminarék alapján a királyné s helytartója, a brandenburgi őrgróf hadjárata előtt, ugy látszik, komolyan akarták az ország átadását eszközölni. Maga a barát két nappal e pontok meghatározása után Serédytől oly kötelezvényt vett, mely a folytatott alkudozásnak a török előtt képes volna más szint adni, de ugyanekkor e kötvényt semmisnek nyilvánitja, maga részére pedig külön szerződést készitett, melyben

a többek közt azt kivánta, hogy jövőre is Erdély élén hagyassék. Serédy Ferdinándhoz sietett s ez az Izabellával kötött szerződést haladéktalanul megerősité (apr. 23.) és a barátét is némi módositással elfogadta ugyan, de az aláirást még elhalasztá. Most az aláirás sora a királynén volt, ki azt jul. 26-án a gyalai várban végre is hajtá, sőt septemberben hódolati követséget is küldött Ferdinándhoz. Csak az átadás hiányzott — de az a birodalmi sergek kudarcza után lehetlenné vált. Brandenburgi Joakim megszaladása az ország egyesülésének reményét metszette el.

A barát óvatossága daczára a portán megsejtették ez alkudozásokat, s bár ez év elején ottan nagyobb hadjáratot nem terveztek, e hirekre némi sergeket utnak inditottak, és Péter vajdának parancsot adtak, hogy rögtön nyomuljon Erdélybe. A vajdának e beütés annyival inkább érdekében állott, mert elvesztett uradalmait még sem kapta vissza, s tüstént hozzá fogott a készülődéshez. Az erről értesült nemesség rögtön irt a barátnak, ki ekkor Nagy-Váradon időzött, s midőn ez bejövetelét halasztgatá, oct. elején ujra felszólitá. „Nem nyugszik a vajda addig — irák — mig, mint maga mondá Székes-Fehérvárra nem érkezik, s a boldogult király tetemeit fel nem akasztatja.“ S oct. 24-én csakugyan beütött s Besztercze vidékét feldulta. Rablás és égetés után a barát által felültetett erdélyi nép visszatérésre kényszerité.

A két ország átadását Ferdinánd még mindig sürgette. Ferdinánd az erdélyieknek segédsergeket igért s a barátot kegyeiről biztositá. A végrehajtással az, ki az alkudozásokat vezette, Serédy volt megbizva, s azután Erdély igazgatását a barátnak és Báthori Endrének közösen kellett volna átadnia, a minthogy rendszerént ez országnak ezelőtt is két vajdája volt. De a romaniai beglerbég már Pétervárad alatt táborzott, s ennek sergét az országra hozni György barát nem tartá tanácsosnak. És ez helyes ok volt az átadás megtagadására

is. Maradjon Báthori távol az országtól s engedje Ferdinánd, hogy nevében ő és egyedűl igazgasson — kérte ez. S valóban Serédy anélkül, hogy valamit végezhetett volna, visszament, a beglerbéget pedig gazdag ajándékokkal megnyerte a kincstartó barát. De végre magát a szultánt is meg kelle engesztelni, ki az elmaradt adó beküldését még mindig sürgeté. A dec. 12-iki tordai gyülés megkérte a királynét és tanácsosait, hogy azt hajtsák fel és szolgáltassák be haladéktalanul.

E határozat nyilván mutatta Erdély hangulatát: el nem szakadni a töröktől s megtartani eddigi vivmányait, ez volt kitűzött czélja. A barát talán maga is szitotta e hangulatot, legalább mit sem tőn ellene, a Serédy által Ferdinándnak megnyert szászok pedig magokban mihez sem mertek fogni. Sőt midőn Báthory Ferdinánd parancsára tudatta Fráterrel, hogy hadakkal megy Erdélyre a várak átvétele végett, simán ugyan, de eléggé világosan értésére adta, hogy ne fáradjon, mert az erdélyiek nem fogják beereszteni, nem levén hajlandók országukat egy török dulás veszélyeinek kitenni. S minden, mit elérhetett, annyi volt, hogy a püspök beleegyezett, hogy 1543. februárban a tiszántuli s erdélyi megyéket adó megszavazása végett gyülésre hivhassa össze. S itt Báthori Fráter ellenére kivitte, hogy az adó Ferdinándnak ajánltatott fel.

Ugyanez időben febr. 26-án Tordán egészen másnemű gyülést hoztak létre az erdélyiek magokban. „Minthogy ő felsége és fia készek az országért életöket koczkáztatni, birják, kormányozzák Erdélyt minden megyéivel s helységeivel. Ő felségétől és fiától függjön minden tisztviselő s maga a kormányzó is, kik a három nemzetből választott tanácsosok meghallgatásával igazgassanak.“ És alább: „a három nemzetből választott követek vigyék még meg az adót a török császárnak, köszönjék meg, hogy Jánost meghagyta birodalmában, s kérjék meg, hogy hitlevélben erősitse meg azon szabadságokat, hogy ennek halála

esetére a magyar nemzetből azt, kit tetszik, fejedelmökké választhassák.“

Bizonynyal befolyt e hangulatra azon szállangó de igen valószinű hir, hogy Szolimán ez évben személyesen fog Ferdinánd ellen menni. A háboru a német császár s franczia király közt már 1542-ben is folyt s hasonló esetben ezelőtt is mindig bekövetkezett a szultán támadása. S valóban még e tél folytán megjött a fermán, mely az elinduló török tábor számára szarvasmarhat, juhot s lisztkészletet követelt. Az utolsó tordai határozatok alapján a barát alkudozást kezdett a portával, hogy Erdélynek évi adója egy bizonyos összegben állapittassék meg. A kiegyezés végre létre jött 10,000 aranyban (János király halálakor az egész ország öt annyit fizetett) s mire a szultán maj. végén Eszék alá érkezett, Erdély követei Szalánczi János és Fekete János táborába érkeztek ez adóval s ajándékokkal kedvencz neje és négy főbasája számára. A követek utasitásuk szerént panaszkodtak az összeg nagyságán, melyet megrongált állapotok miatt alig lehetett kiteremteni, de a basák elhallgatták. „Némelyik város husz annyit fizet, mint a gazdag Erdély — mondák — s ezt nem tudnátok kiteremteni?“ S valóban ez összeg nem volt tetemes, és megállapitásában tekintettel volt a szultán, hogy az ország ne terheltessék, János Zsigmond pedig királyilag élhessen és neveltethessék. Ez összeg — ez volt Erdélynek önállóan fizetett első adója — volt a jövendő fizetéseknek is zsinórmértéke.

Ferdinándra nézve e hadjárat is, mint a megelőző évi, szégyenteljes, de annál károsabb volt. Egymásután elestek Valpó, Siklós, Pécs, Székes-Fehérvár, Esztergom, s az oszladozó tábort az ott személyesen megjelent király sem tudta visszatartani. Szolimán az ezalatt visszatért, Rusztem basát serge egy részével a Rákoson hagyván. S minthogy ez nem támadott, az év többi része békében telt el. Ferdinánd Erdély átadása végett ujra felfogta az alkudozásokat. Boszankodott ugyan a barátra,

hogy ez — bár másként nem tehetett — a szultánnal összeköttetésben volt, táborát élelmi szerekkel bőven ellátta, de nem merte nyiltan megbántani a hatalmas férfiut, ki mindig kitudta hasonló lépéseit menteni. „Mig felséged dolgai jobbra nem fordulnak, — irá sept. 6-án — ilyen módon igyekezem az ellenséget távol tartani, hogy valahára megmentethessék ez ország. De felséged bennem ne kételkedjék, ellenségeimre ne hallgasson, s ne tegyen engem felelőssé azért, mi Erdélyben történik. E nép hitetlen és változások után sovárgó, már régóta azon van, hogy elszakadva Magyarországtól, a két Oláhország módjára önálló országgá alakuljon.“

Az ilyen mentségeket nem egészen hitte el Ferdinánd, bármily valószinűek is voltak, mert saját tapasztalásai óvatosságra inték s mert tanácsosai mindig a gyülölt barát hitetlenségét emlegették. S épen ezért a dolgok megvizsgálása végett Bornemisza Pált 1544. elején Izabella királyné birtokaiba küldé. De a barát, főként az utolsó hónapokban, hajlandónak mutatta magát a török ellen, rögtön saját hadaival is, Ferdinánd sergeihez csatlakozni s ez szükségessé tette, hogy épen Bornemisza által jutalmat is küldjön neki a király. Vizsgálni tehát és leköteleznı, ez volt kettős feladata a követnek. Egy Serédynél s Báthorynál tett látogatás után Nagy-Váradra ment, hol a rendek össze voltak gyülve. Az adó megajánlása, a fölkelési határozatok annyira kielégiték, hogy a barátnak átadá Ferdinánd azon okmányát, melynél fogva ez őt kincstartóvá nevezte ki. Egy jan. 12-én tartott bizalmas értekezletben ez sokat beszélt vele Erdély ügyeiről, ennek czéljairól hogy független országgá legyen, török hajlamairól, s a dolognak vége mégis az volt, hogy mindaddig nem tanácsos ez országot nyiltan átvenni Ferdinándnak, mig azt megvédeni is nem tudja. Egészen másnemű értesitéseket hallott Bornemisza Gyalun, hol a királyné jun. 21-én fogadta. Ő minden perczben kész mindent átadni s most sem egyéb, mint a király helytartója — valóban

pedig a barátnak foglya, ki a törökkel czimborál s őt szükölni hagyja. Csak küldjön a király valakit, ki őt kiszabaditsa! Még nehány főurnál tett Bornemisza látogatást s végre is azon meggyőződést vitte haza, hogy rendkivüli embernek kell annak lenni, ki ennyi ellenség közt s ugy képes magát fenntartani, mint a barát.

A mit a barát Erdélyről mondott, abban nem volt tulzás. Ez ország valóban önállóságra törekedett. Az 1542-iki márcziusi határozatok már ki is mondák ezt; de minthogy ama gyülés nem a királyné parancsából ült össze, hiányzott a törvényes alap s az azon végrehajtott kormányzói választás sem tekintetett érvényesnek. De a mit ott kétségbevonhatólag vagy hiányosan alkottak, kipótlák azt utóbb a rendek. Az 1544. april 24-én tartott országgyülés jószágadományózással a királynét s a helytartót ruházta fel. Az ország terheit mindhárom nemzet közösen viselje: az-az mindenik közösen fizessen adót. A székelyek még mindig adómenteseknek tekintették magokat, habár János király majd minden évben hajtatott nálok végre ökörsütést s ez óta is 1543-ban fizettek subsidiumot. E végzés a törvényes alapot akarta biztositni, de a nemzet ellenállással fogadta e határozatot, s a barát Brassón át közéjök menvén, megbüntette a makacsokat s végrehajtá az ökörsütést. Innen Szebenen át tért haza s itt egy szász nemzeti gyülést tartott. Régi kiváltsága szerént a szász városokban magyar nemzet nem birhatott házat, s a barát hihetőleg politikai okokból, — szerette volna az universitast rávenni, hogy ez előjogáról mondjon le. De minden igyekezete füstbe ment.

A tordai gyülésen Fráter nem volt jelen*) s az ott alkotott nagy fontosságu vállasügyi törvény keletkez-

*) Ostermayer krónikája szerént apr. 27-én Brassóba érkezett, hihetőleg az itteni vallásügyi mozgalmak s Honternek apr. 22-én pappá lett választatása következtében.

hetését hihetőleg e körülménynek köszönheté. Luther tana már országszerte el volt terjedve magyarok és szászok közt, aránylag kevés akadálylyal találkozván a mohácsi vész óta. Sem János király sem a barát nem kegyelték — de a politikai okok a személyes meggyőződést háttérbe szoriták s türniök kellett, hogy egyik főur a másik után, egyik város a másik után elhagyja a régi hitet. És épen azon napokban, midőn Brassóban a képeket kihordák a régi tisztes egyházból s a főoltárt lerombolák, és Honter, a protestantismus halhatatlan előharczosa végrehajtá a szászok reformálását: végezék el Tordán, hogy többé a valláson ujitások ne történjenek, de ne is botránkoztassák egymást s hivatalukban ne akadályozzák az egyházi férfiakat.

Bármennyire igyekezett is Erdély önállóságának érvényt szerezni az által, hogy országgyülésein többé nem statutarius, hanem legszélesebb értelmű törvényhozási jogot gyakorolt, lehetlen vala be nem látnia, hogy azon magyarországi részekkel, melyek épen mint ő, Izabella kormánya alatt állanak, vannak közös ügyei s hogy ő ezektől nem zárhatja el magát. A tiszai részek, a bánság, Erdély felét sem tették a régi Magyarországnak — s most e félnek két közjoga legyen? A valóság azt mutatta, mert épen mint Erdély, a tiszavidéki megyék is külön országgyüléseket tartottak s épen 1544-ben elfogadák, hogy ők is részt vesznek a török adóban és a rájok is eső részt magok közt ki is vetették. S a két résznek egyesülésére nevezetes lépés volt, hogy ez évi aug. 1-én Tordán Erdély és a tiszai megyék közös gyülést tartottak s az egyesülést tényleg végrehajtották.

E gyülés fontos közjogi kérdéseket oldott meg, s szervezte az ország közigazgatását. Az államügyek élén eddigelé is a barát állott s azok vezetésében jövőre sem akart osztozni senkivel. A királyné gyülölete, Petrovics irigysége, ellenségeinek számos volta, nem rendithették meg, mert nélkülözhetetlen volt azon tusában, mely a német király és a török szultán közt leplezve bár, de

eléggé világosan folyt a kérdés felett: kié legyen a magyar állam? S azt mindenki világosan látta, hogy feltétlen csatlakozás egyikhez vagy másikhoz végetlen veszélyeket hozna az országra. A barát azon pártot képviselte, mely sulyegyent akar tartani a két hatalmasság közt s egész hatalma e törekvésen alapult. Sem szeplőtlen jellem, sem álnok gonosztevő: ő egy mély belátásu és számitó államférfi volt, ki bármennyi hibával birt is, de legjobban ki tudta választani az eszközöket, melyek a nemzet fennmaradását biztosithatják. Szerepe, melyet játszott, kétszinüsége, melylyel Ferdinándnak hódolt, Szolimánnak szolgálatokat tett egy időben, ma, háromszáz évvel elhunyta után, sok félreértésre ád okot, sok balitéletet idéz elő, de kora azt teljesen megérté és helyeslé. Ő nem szerette Erdélyt, legalább mindig kétszinűnek, forrongónak festi, s neki is kevés volt az őszinte hive. De az önfenntartás ösztöne legyőzi a személyes sympathiákat s az aug. 1-ei tordai gyülés minden habozás nélkül a barátot állitá az ország elére.

E gyülés a főkormányzás összes jogát, a legfőbb igazságszolgáltatást, s az ország jövedelmei kezelését Erdélyben s a tiszai részekben a kincstartóra ruházta. Sokat vitatkoztak a czim felett. A barát gubernatorit akart, minő a Hunyadi Jánosé volt, a gyülés sokalta ezt, s végre is a kérdés eldöntését a királynéra bizták, ki semmi czimet sem adott neki, mig maga az ország főbirája 1542-ben nyert czimét megtartá. Petrovicsnak megmaradt a temesi bánság s a nagyravágyó férfiu, ki maga is akart valamit, mellőztetése miatt rendkivül dühös volt. De a gyülés a barát korlátozásáról is gondoskodott: évenként tartozik számolni a királynénak, ki őt bármikor elmozdithatja, s ki a fővesztési perekben fölebbezést képez. Végre a szászok kiváltságait megerősitették s országgyülések évenkénti tartását elrendelik*).

*) Gr. Mikó Imre nagy becsü munkájában Erdély különválása stb. részletes kivonatokat közöl a János király halála óta tartott országgyülésekből.

Mialatt a rendek törvényhozással foglalkoztak, megjött a szultán fermánja, hogy a kükülei és csicsói uradalmakat adják vissza Péter moldvai vajdának. A parancsesal nem lehetett daczolni: s az uradalmak vissza is adattak, de a várak nélkül. Küküllőt Izabella magának tartá, Csicsó lerontatott.

VII.

A franczia király és V. Károly császár 1544-ben Crespyben békét kötöttek. A szultán basái folytatták a mult évben megkezdett hóditásokat s azzal kapcsolatban egyes főurak alku utján tett hódolattal igyekezték kikerülni birtokaik elvesztését. A béke felkölté a szunyadó reményeket s tul és innen a Dunán vágyó óhajtással tekintettek a nap elé, melyen Károly — mint Ferdinánd igéré — személyesen fogja hadait a keresztyénség közös ellensége ellen vezetni. De e nap nem akart eljőni, mert Károlyt a trienti zsinat előkészületei foglalák el, mert a német rendek — catholicusok és protestánsok — meghasonlottak s harczkészen állottak szemben, s mert a wormsi birodalmi gyülés ilynemű vállalatról hallami sem akart. S midőn nyilvános titokká lett, hogy Ferdinánd fegyverszünet eszközlésére követeket küldött Konstántinápolyba, kik ottan Magyarországért és Erdélyért adót igérjenek, az 1545. febr. 2-iki nagyszombati országgyülés kiméletlen szavakban tört ki, s hogy annál sértőbbé legyen, feltétlenül magasztalta Fráter Györgyöt a császári követ jelenlétében.

A nagyszombati események következménye volt, hogy a tiszavidéki rendek még szorosabban csatlakoztak a baráthoz, s a jun. 7-én Debreczenben tartott gyülésen ujra kivetették a török adót. A több tekintetben kiábrándult tiszavidékeik fennmaradásukra szükségesnek vélték a török pártfogás kinyerését, és e czéljokat Fráter György által hitték legjobban elérhetni. S bizonynyal az iránta viseltető tekintetkeből határozák el, hogy

neki s az ország kapitányának szabad legyen az evangelicusokat bárhol is üldözni. Hasonló szellemben határoztak már elébb az erdélyi rendek apr. 23-án Tordán, hol a királyné jelenlétében a cath. szertartás fenntartását redelék el. Gyakorlati eredménye egyik végzésnek sem lett: a sept. 20-iki erdődi zsinat, a szebeni nemzetgyülés s még inkább a medgyesi zsinat végzései mutatták, hogy mily kevés valódi értéke van e végzéseknek. Az első helyen több kevesebb határozottsággal a Kálvinféle, a két utóbbin az ágostai vallástételt fogadták el és hirdették.

S valóban a protestánsok üldözése akkor, midőn a főurak nagy része már fölvette e vallást, s ezek mind számosabban kezdettek János Zsigmond körül gyülekezni, hibás lépés lett volna. Azóta ugyanis, hogy a Károly segélyébe vetett remény elenyészett, nagy volt az elégedetlenség tul s innen a Tiszán. A részgyüléseket Ferdinánd eltiltotta, de parancsával nem sokat törődtek s ezek mindannyian alkalmul szolgáltak, hogy a Fráter táborát szaporitsák, ki, mióta átlátta, hogy a németországi bonyodalmak, a küszöbön levő (s nem sokára ki is ütött schmalkaldi) háboru lehetlenné tették, hogy Károly a török ellen egy európai coalitiot alkothasson, sőt hogy testvérének hadat is adhasson, azon forgatta eszét, hogy Magyarországból mennél többet János Zsigmond hatósága alá vonjon. A pereket már Kassa vidékéről is hozzá felebbezték, a felvidéki adókat ő szedte fel, s erővel és igéretekkel nem egy várost elhajlitott Ferdinándtól. Végre nehány főurral — köztök volt Báthori András és Drágfy Gáspár is — elhatározták, hogy franczia közbenjárás által kieszközlik a portán, hogy ez egész Magyarországot János Zsigmondnak adja 12 ezer arany évi fizetés mellett (1546). Az egész dologból semmi sem lett: a porta nem volt hajlandó egész Magyarországot egy uralkodó kezén látni, de e tervelést hódoltsága növelésére akarta kizsákmányolni. E czélból a kincstartótól Temesvárt, Becsét és Becske-

reket követelte, mit viszont a barát nem volt hajlandó teljesitni. Igy törekvése füstbe ment, a porta felhagyott követeléseivel, sőt 1547-ben megkötötte Ferdinánddal első öt évre szóló békéjét, oly feltétel mellett, hogy a király évenkint 30 ezer aranyat fizessen birtokaitól.

Ezalatt a barát feje felett Erdélyben nagy zivatar támadt. Az 1545. oct. 18-án tartott tordai országgyülés a királyné apanage-át 12,000 frtra változtatta (ezelőtt évenként az országos adóforintok után utalványoztak neki bizonyos összeget), ugy hogy ez összegnek mindenik nemzet külön egy harmadát fizesse. De a székelynél ez a subsidiumot tetemessé tette, ugy hogy bár kezdetben megtagadták a szedést, utóbb, mint krónikájok mondja, egyszerre adtak „egy-egy forintot s egy ökörsütést.“ A rendek ilynemű gondoskodása daczára a királyné udvara roszul volt ellátva. Izabella sokszor szükséget látott s néha konyhája, pinczéje üres volt. A zsugori barát nem adott, a fösvény Petrovics nem kölcsönzött. Az első Vinczet és Bálványos várát tömte, az utóbbi uradalmai messze voltak s a szép és szerencsétlen özvegy hozomány-aranyait zálogositotta.

A barát és királyné közt soha sem volt jó egyetértés, de annak alázatos gőgje az erdélyi főurakat is vérig sérté. Valóban Fráter, a mennyire csak lehetett, korlátlanul kezelte az államügyeket, Petrovicsot épen mellőzé. Tagadhatatlanul a rendek emelték öt fel, de gondoskodtak korlátokról is. Ő e korlátokat nem türte s egyenesen mellőzé. Azt mindenki látta, hogy a bécsi és konstántinápolyi udvarral való összeköttetés okmányai nem valók a három nemzet gyülésének asztalára, de azt, hogy miért tartozik a kincstárnoki számadás is az államtitkok közé, senki sem akarta érteni. A főurak, Petrovics, Patócsi, Kendy és Markus Péter mind jobban kezdék pengetni a kincstartó felelősségét s rávették a királynét, hogy adja megegyezését megbuktatására. A dolog kivitelét Petrovics és Batthyáni Orbán vállalák magokra. 1546. nyarán Frátert számolás szine alatt Váradról Fe-

hérvárra idézték. Petrovics rácz csapatokkal várta, de a barát is — értesülvén a dolgokról — sereggel jött be, s „felvette a székelyeket," s a helyett hogy Fehérvárra ment volna, helytartói hatalmánál fogva Szász-Sebesre országgyülést hivott össze. A rendek nagy részben mellette nyilatkoztak, ő ezekkel és csapatával Fehérvár alá ment, visszanyomta a ráczokat s az országgyülés közbevetésére kibékült a királynéval*).

A béke valójában csak szinleges volt, s mert a remete hatalmából egy hajszálnyiról sem mondott le, a királyné és pártja azután is mindent elkövettek, hogy a barátot megbuktathassák. Izabella 1547-ben panaszt emelt a szultánnál, „nagyon ki vannak téve a barát bántalmainak s a gyermek kora, és ő neme miatt mit sem tehetnek." Az ezalatt Fehérvárra összehivott országgyülés a királyné részére állt s három követeléssel állott elő: „számoljon meg, ne fogadjon s ne küldjön követeket, váraiba a királyné nevezzen tiszttartót. „Majd ha a királyfi nagy lesz, csak akkor fogok számolni." mondá a barát, s épen így megtagadta a többi követelések teljesitését is. De midőn a szultán is pártfogásába vette a királynét, engedékenyebbé lett, s csak annyi időt kért, hogy irományait rendezhesse.

Ez engedékenységnek más oka is volt. A portán Becse és Becskerek követelésével ujolag sürgetőbben felléptek, jeléül, hogy a divánnál a barát befolyása csökkenőben van. Elhallgatott ugyan ez, miután az évi adót megkapta, de a gyakori követelés valóban fenyegetőnek tünt fel. A helyzet külső, belső veszélyei, Izabella igyekezete, hogy a főhatalmat kezéből kivegye, arra a gondolatra vitték Frátert, hogy Ferdinánddal az elej-

*) Hogy e találkozással a gyalai térdhajtás össze nem téveszthető, világos dolog. Verancsics (Levelei 226. l.) nem emlit részleteket, de ő ekkor Krakkóban volt, Ostermayer és a székely krónika adatai pedig összevágnak. De maga Verancsics is vallomásaiban (Pray epistolae II. 392.), hol a gyalai eseményeket elmondja, emliti, hogy a rendek több izben akarták a barátot megbuktatni.

tett alkudozásokat ujra felfogja. Mialatt azonban erre az előkészületeket tette, jun. 13-án létre jött a béke a porta és Ferdinánd közt, s midőn Malvezzi, az utóbbi követe oct. 10-én búcsulátogatását tette Rustem nagyvezérnél, ez figyelmeztette: „ne higyjen ura a barátnak, sőt ha a szultán ellen valamit irna Bécsbe, közöljék a levelet velök, ők is fogják közleni részökről, ha oda ellenséges jelentéseket tesz.“ E hangulat a jó kémekkel biró férfiu előtt nem lehetett titok, s miután a magyar kormánytanács a béke ellen felszólalt, s azt az 1548-iki nagyszombati gyülés is roszalta, a barát is követeket küldött Augsburgba, hol ez idétt Károly és Ferdinánd birodalmi gyülést tartottak. Kétségtelen, hogy nem volt hajlandó hatalmát valakivel megosztani, de szivesebben akart Ferdinánd, mint a porta helytartója lenni.

Követei Pesty Gáspár és Haller Péter szebeni tanácsos voltak. Ezek még 1547. novemberben elindultak Nagy-Szombatba, s innen az országgyülési megbizottakkal 1548. februárban Augsburgba. A barát levele hiven festé a helyzetet, a török hóditásvágyát, inditványba tette Magyarország egyesitését Ferdinánd alatt s a királyné és fia kárpótlását tüzte ki egyetlen feltételül. Károly s testvére nem voltak hajlandók a törökkel kötött békét felbontani, de a barát ajánlatát sem akarták végkép, teljesen elvetni. S mig a rendeknek adott válaszuk a béke felbontását keresztyén fejdelemhez illetlennek mondá, másfelől Frátert felhivták, hogy küldessen felhatalmazottakat Augsburgba, kik ott velök s a lengyel király követeivel elintézzék a dolgot. De a lengyel király — Izabella atyja — időközben (1548. apr. 1.) meghalt, Izabella pedig ily körülmények közt hallani sem akart a további alkudozásokról, s az erdélyi követek Augsburgból ezuttal elmaradtak.

Bár mennyire boszankodott is a barát, a dolgon mit sem változtathatott. Ezóta közte s a királyné közt megint feszültség állott be, mi annyival veszélyesebb volt rá nézve, mert a főurak és rendek is ennek pártján

állottak s az egyezkedést ellenzették. És megbuktatására ujra egyesültek. Az 1548. sept. 8-án Kolosvárt tartott országgyülés annyira ingerült hangon folyt, hogy a barát Kolosmonostorról be sem mert menni és betegnek tetette magát. Itt határozatba ment, hogy számadásra vonják s aztán a királyné kegyelmére bizzák sorsát. De a gyülés eloszlása után a barát megforditotta a dolgot. Menedéklevelet eszközölt a királynétól, ki Gyaluba ment, ott sirva borult lábaihoz s addig rimánkodott, mig ez maga is könyekre indulva, meg nem bocsátott neki. Két nap mulva 200 szekér élelmi szert szállíttatott a várba.

S most Izabella is hajlandónak mutatkozott a Ferdinánddal kezdett alkudozások folytatására. Sept. 21-éről Fráterrel együtt levelet irt a rajnai választóhoz, melyben közbenjárását kérte ki, novemberben pedig ugyanazzal s a rendekkel Pozsonba küldött követeket Ferdinándhoz, ki maga is oct. 18-ika óta itt mulatott az ez nap megnyilt országgyülésen. E hármas követség tulajdonkép az alkudozások elejtett fonalának ujra felvételét célozta, de egyszersmind azt is tudatta Ferdinánddal, hogy Erdély erejében megbizhatik, mert ez a magyar hódoltságból oda vándoroltakkal százezer harczost képes kiállitani. Ferdinánd válaszában üdvözlé e czélzatokat, s igérte, hogy egy Bátorban vagy Kállóban tartandó értekezletre fog biztosokat küldeni. S csakugyan Ferdinánd 1549 elején kinevezte a biztosokat. Ezek egyike Nádasdy, okkal vagy ok nélkül, sógora Majláth hosszas fogsága okának a barátot tartotta, s ezért ennek halálos ellensége volt A király, ki a fegyverszünetet sem volt hajlandó felbontani, de a kinálkozó alkalmat sem akarta elszalasztani, biztosainak óvatosságot ajánlott, s valóban ezek ürügy után ürügyet találtak, hogy még a találkozás se jöhessen létre. E habozás a barátnak sok bajt okozott.

Petrovics megsejté az alkudozási szándékot s maga is mindent mozgásba tett annak meghiusitására. Jelentést tett Konstantinápolyba, felingerlé a rendeket s oly

boszus hangulatot idézett elő, hogy az ellenkező érdekek által szorongatott királyné, ki még anyagi helyzetét is tűrhetlenek tartá, elkészült az országból. Magok a rendek sem nagyon marasztották — de midőn a határszéli basáktól hirt vettek, hogy János Zsigmond Konstántinápolyba fog vitetni, megrettentek a következményektől. Izabella anyját Bona királynét közbenjárásra szóliták fel, s ennek követe ez év májusában megérkezett. S most a dolgok megvizsgálására csausz is jött az országba. Szorongatott helyzetében a barát nyakrafőre megbékélt Izabellával s az ajándékokkal megengesztelt csausz megnyugtató hireket vitt haza. A zivatar még sem csendesült le. Petrovics rábirta a királynét, hogy tegye át székhelyét a bánságba: s ez már Dévára érkezett, de a barát követei visszatérésre birák, s minthogy a szebeniek nem bocsáták városukba, Fehérvárra ment.

E küzdelem a barátot tervei siettetésére birta, s most Ferdinánd is komolyabban hozzálátott. Nagy részben uj biztosokat nevezett ki, kik a helytartóval aug. 1-én Nyirbátorban összejöttek. A barátnak eddiggi hivatalai fölé bibornokság s az esztergomi érsekség lőnek megigérve, a királynénak teljes kielégittetés, fiának pedig Ferdinánd valamelyik leányával kiházasitás. De a barát mindenek fölött szükségesnek tartá, hogy a király haderőt küldjön az országba, mennél nagyobbat és mennél gyorsabban.

Hogy mindez csak kezdemény, maga a barát érezte legjobban. Szükséges vala, hogy mennél nagyobb pártot biztositson magának Erdélyben s hatalmát itt mennél szilárdabbá tegye, hogy a Petrovics befolyását lehetőleg ellensulyozza. Ily czéllal tartott ez évi dec. 21-én Maros-Vásárhelyt országgyülést, mely egészen az ő terveivel megegyező módon járt el: meghatározta, hogy a szultán által kinevezett gyámnak mindenki engedelmeskedjék, az ellen pedig, a ki ezt tenni vonakodnék, keljen fel fő- és jószágvesztés büntetésének terhe alatt mind a három nemzet. Továbbá egy követség vigye

meg Konstántinápolyba, hogy ők a barát igazgatásával teljesen meg vannak elégedve. E gyülésen jobbadán Fráter párthivei jelentek meg s határoztak. De a nyilvános titkot, hogy ez egyezkedik Ferdinánddal, ellenére a királynénak, ki jogairól már nem hajlandó lemondani, sőt hogy a marosvásárhelyi végzések ellensulyozására követet is küldött a portára, mindenki tudá. Az ellenzék száma naponként nőtt, annyira hogy az 1550. febr. 2-ára hirdetett országgyülésen — bár ott a tiszai részek is képviselve voltak — kevesen jelentek meg. A küszöbön álló uj jövő bizonytalansága minden lelket elborulttá tett s a rideg szerzetes biztató szavai senkit sem nyugtattak meg. Nem tudta szőnyegre hozni a királyné ügyét: csak ha a közbéke helyre lesz állitva, akkor veszik elé! hangzott a rendek válasza. Ellenben hogy a kormányzásba ténylegesebben befolyhassanak, elrendelék a cancellári hivatal felállitását, különben csak anyagi tárgyakkal — a mértéket és sulyt egész Erdélyre egyformává tették — foglalkoztak.

Ez idétt már reménynek is merész volt a köz béke helyreállitása. A bizonytalanság minden hazafit csüggeteggé tett, csak a barátot ösztönözte fokozott tevékenységre. Izabella panaszai, Petrovics jelentései következtében e télen egymásután négy csausz jött az országba, kiket a barát meglehetősen megnyugtatva bocsátott haza. De a mi eredményt ez uton elért volna, elrontá Mahmud, ki Bécsben megbizonyosodott a nyirbátori egyezkedésről s haza hirt is vitt. S mi ügyét még roszabbá tette, az volt, hogy ekkor érkezett Izabellától egy uj követ, Szalánczi János Konstántinápolyba, ki Mahmud leleplezéseit uj adatokkal bővité.

A barát gyors cselekvéssel akart minden veszélyt megelőzni. Tudta, hogy azé lehet Erdély, kinek sergei előbb érkeznek ide. Levelei Ferdinánd hiveihez egymást érték. De Ferdinánd sergei nem jöttek, Nádasdy, Salm másutt voltak elfoglalva s a barát saját erejére lőn hagyva.

Szalánczy juniusban visszaérkezett, hozva magával a szultán levelét s biztatásait Izabellához. A barát váraiban tetemes erővel rendelkezett ugyan, s másfelé is voltak zsoldosai, de nem annyi, mennyi ily küzdelemre elég lett volna. Mig tehát a német sergek nem jőnek, mindaddig biztatással kell tartani a portát — s e czél végett jul. havában Szászsebesben összegyüjté a rendeket. Meghivta a királynét, Petrovicsot, kik gondolhatólag nem jelentek meg, sőt e tényt mint ujabb erőszakoskodást jelenték fel a portára. A szászsebesi gyülés azonban megtartatott, s elhatározta, hogy Konstantinápolyba követség menjen, mely az adót megvigye s a barátot kimentse. És ez maga indult el egy körutra, hogy az adót annyival gyorsabban behajthassa.

Már késő volt. Ugyanazon Mahmud ki Bécsben járt, küldetett Erdélybe is a vizsgálat megtételére s a barát megbuktatására. Feladata volt elforditni tőle a rendeket, s e czélból a királyné Gyula-Fehérvárra országgyülést hivott össze. Nem sokan jelentek meg azon, mert a barát Mahmud érkeztének hirére Medgyesre ment, serget vont össze és a gyülést eltiltá. De ellene, azok előtt kik megjelentek, a portai követ kikelt: „árulónak nyilvánitá őt magát s egész pártját. Keljenek fel minyájan s élve őt magát vagy levágott fejét küldjék Konstantinápolyba. Magok különben ne féljenek. A szultán oltalmába vette a király fiát és az országot, s ha az meghalna, ennek fejdelemválasztási jogát nem fogja korlátozni.“

Most mindkét fél fegyverkezett. A barát Medgyesről Ekemezőre tette át táborát, Petrovics pedig ráczaival ennek várait kezdte ostromolni. Legelébb egyik vezére Csanádot égette fel, s nem sokára Alvincz és Déva elestek, Hunyad pedig ostrommal vétetett körül. S ekkor érkezett a hir, hogy Izabella kérelmére a budai basa, a moldvai s havasalföldi vajdák parancsot kaptak Erdélybe nyomulni, mig a barát Ferdinánd vezéreitől üres biztatásnál egyebet nem nyert. Ha mind ez ellensé-

get bevárja, bukását nem kerülheti el — a menekülésnek még csak egy utja van, ha megbékél a királynéval, ki már Petrovicscsal együtt Fehérvárba zárkozott. Sergeivel sept. 29-én Ekemezőről e vár alá nyomult s azt ostrommal fogta körül. Béke ajánlatait kezdetben a királyné nem fogadta el, mire a barát lövetni kezdte a várat. De Izabella bizva a török segély közeledésében, kiegyezésről nem akart még egy ideig hallani, csak midőn a barát táborában összegyült rendek vetették magokat közbe s festették le a török bejövetelének minden veszélyeit, bocsátotta maga elé a kincstartót. A találkozásnak kölcsönös szemrehányások után fegyverszünet lett az eredménye, melynek értelmében mindkét fél elbocsátotta sergeit. A barát Enyedre ment, a királyné irt a szultánnak s a sergek visszaparancsolását kérte.

De ezek már utban voltak: az oláh vajda Vöröstornyon, s egy csapat moldvai Ojtózon át betörtek, Kászon budai basa pedig a Maros völgyén táborozott. A királyné kibékülése csak szinlett, valóban pedig nem volt hajlandó elszalasztani a kedvező alkalmat, hogy az uralkodást saját kezeibe vegye és a baráttól megszabaduljon s aligha kivánta őszintén az általa behivott csapatok visszavonulását. Épen ezért távozásukra intézett felhivásának nem lett eredménye, hanem mindenik nyomult előre a maga utján.

A barát, a mint erről értesült, a véres kardot rögtön széthordoztatta, maga Tordára mert s az ország rendeit fegyveresen ide rendelé. Egyik vezérét Kendy Jánost az aláh vajda ellen küldé, ki már egész Medgyesig száguldott, de a magyar sereg közeledtének hirére Szeben alá vonult. Itt Kendy megverte s az országból kinyomta. A moldvai csapattal — István a vajda testvére vezette — magok a székelyek is elbántak. De Kászon a budai basa feltartóztatás nélkül közeledett. S most a királyné Diod várából nov. elejéről felhivást intézett az ország rendeihez, a nevezetesebb városokhoz, hogy ne ellenkez-

zenek tovább a szultán parancsával s ne vonják magokra a nyilvános veszélyt. Pár nappal utóbb maga Kászon is irt az illyei mezőről az erdélyi rendeknek: „a királyné Mahumet tolmács által értésére adta, hogy a rendek hajlandók engedelmeskedni a szultánnak. Én itt megállapodom a szándzsákokkal, addig ti nyilatkoztassátok ki a hatalmas császárnak, hogy a várakat, kincstárt, kamarát elveszitek György baráttól s átadjátok a királynénak, és továbbá hogy idegen fejdelemnek nem hódoltok meg.“

A barátnak már ekkor 50,000 embere volt táborában, kikkel előre nyomult, mig Varkocs a Petrovics jószágait pusztitá s bánsági várait foglalgatá. Ily körülmények közt Kászon nem remélheté követelésének teljesitését, s végre is a királynénak, ki a nov. 11-ére hirdetett országgyülést nem tarthatá meg, hogy a gonoszabb következményeket eltávolitsa, a barátnál kelle közbevetnie magát, hogy utában állapodjék meg, s Kászonnál, hogy ezuttal minden feltétel nélkül távozzék. Kászon visszatért Budára, s a barát most nyomon a székely földre ment, hova Illyés vajda, testvére kudarczát megboszulandó beütött, rabolt, pusztitott, felégette a helységeket s elfoglalta a városokat, s honnan 12 napi dulás után a barát közeledésének hire visszatérésre birta.

Végre a török, tatár és oláh hadaktól megszabadult Erdély. A királyné és a barát nov. 30-án Fehérvárt összejöttek s békére léptek. De e béke sem volt egyéb fegyverszünetnél, s a barát tisztán látta, hogy a porta sem követeléseivel felhagyni nem fog, sem kudarczát nem hagyja annyiban, s ezért biztositnia kelle magát Ferdinánd segitségéről e beütések esetére. A megkezdett alkudozás befejezését sürgette mindenek felett, s Ferdinánd biztosaival 1551-ben febr. 3-án Diószegen csakugyan összejött. A bátori feltételek alapján történt az egyezkedés, hogy t. i. a királyné s fia kárpótoltassanak s hogy Ferdinánd a sereg beküldésével ne késlekedjék tovább is, nehogy a török megelőzze.

A barátnak igazsága volt. Nehány nappal a diószegi értekezlet után Konstántinápolyból csausz érkezett a királynéhoz, ki az ifju herczeg megkoronáztatását s Becse és Becskerek átengedését sürgette. Maga Izabella is óhajtá az előbbit, s Fehérvárra gyülést hirdetett. Minthogy a kincstartó nem volt jelen, ily fontos ügyben nem akartak határozni a rendek, s uj országgyülésre Enyedre határidőül márcz. 15-ét tüzték ki, melyre a barát is meghivatott. A gyülést a királyné nyitotta meg saját szenvedései s szerencsétlensége rajzolásával s a barát letételét kérte. A gyülés Frátert hazaárulónak nyilvánitá s száműzé Erdélyből — a perczben, midőn ő a gyülés megnyiltáról értesülve, fogadott zsoldosokkal Körösvögyén át Enyedre sietett, hol a gyülésben tüstént megjelent. Sem ijesztés, sem fenyegetéssel nem birta a rendeket a határozat megváltoztatására, kik az adó megajánlása után lassanként elszéledtek s végre maga a királyné is Fehérvárra *távozott. Most a barát a csauszt* vesztegette meg, hogy róla kedvező jelentést tegyen, s a portára bőven küldött ajándékokat és hizelgő leveleket, melyek által ki is vitte, hogy gyámi és helytartói hivatalában megerősittetett.

A diószegi egyezkedés alapján Ferdinánd márcz. 30-án kinevezte biztosait Nádasdyt, Báthoryt és Herbersteint, kik a királynéval, baráttal s Petrovicscsal végrehajtsák az alkudozásokat s megkössék az egyezkedést. De mire a király számitott, hogy az egész dolog békés uton fog végrehajtathatni, annak lehetetlenségét belátta a barát, s sürgette is, *hogy birodalmi és királyi* hadak küldessenek Erdély átvételének biztositására. A biztosok a magyar hadakat a határszélen felállitták, a császár cseheket és spanyolokat küldött, az összes sereg vezérévé s főbiztossá apr. 27-én Castaldo János tábornokot nevezte ki, titkos utasitással s széles hatalomkörrel látva el e nagyravágyó, irigy, pénzszomjas férfiut, ki sergével Eger alá érkezett s várta behivatását.

Főgondját e percz óta a barát arra forditotta, hogy

Erdély átadása mennél zajtalanabbul hajtassék végre, de e végett szükség vala a királyné és Petrovics megnyerése. Segesvárra gyülést hirdetett, mely, eltiltván a királyné hiveit arról, nagyon látogatott nem volt, azonban követeket nevezett ki a három nemzet nevében, kik mint közbenjárók a királynét békére birják. A követek semmit sem tudtak kieszközölni s a barát máj. 7-ére Tordára uj gyülést hitt össze. Sem a királyné sem Petrovics nem jelentek meg s a gyülés végzéseit határozottan ezek ellen irányzá. A zavarok lecsendesitése s a főbünösök megbüntetése végett elrendelék, hogy a hadkötelesek rögtön a barát táborába szálljanak, Enyedet és Szászsebest a királyné katonái hagyják el, s azok, kik tavaly az idegeneket behozták, büntettessenek meg.

De a királyné még mindig keményen tartotta magát, s most a barát felszólitotta Nádasdyt, Castaldot, hogy bejövetelöket ne halaszszák tovább. „Fő az, hogy Petrovicsot előzzék meg, ki Déva alá mehet, a szorosokat elfoglalhatja, s nekik nagy bajt okozhat.“ S maga Gyula-Fehérvárát haladéktalanul megszállotta. A királyné innen Szász-Sebesre távozott, de kincsei mind e várban voltak. Ezalatt Castaldo megindult s a királyné, midőn ennek jöveteléről megbizonyosodott, fehérvári parancsnokát Horváth Ferenczet e vár feladására utasitá. Izabellának egy másik várát Almást Castaldó csapatai vették körül, de a királyné ennek átadását is elrendelé. S most a barát maga ment hozzá Szász-Sebesre, magával vitte a Fehérvárt lefoglalt királyi kincseket, s lefestvén a helyzetet, könyek közt és fuldokolva kérvén bocsánatot, ajánlá a kiegyezést Ferdinánd teljhatalmu biztosaival.

Mit tehetett a szerencsétlen asszony akkor, midőn a német az országban, Petrovics távol, a török elámitva, s ő egészen magára hagyatva volt? Kijelenté készségét az alkudozásra. S most Castaldo elébe utazott Enyedre, s szivélyes találkozás után a biztosokkal Szász-Sebesre mentek, hogy a királynéval az egyezkedést végrehajtsák.

Ez nem kis feladat volt. A bátori és diószegi alapokat Izabella sőt maga a barát is kevesellették, s ezt mindjárt az elsőnapi értekezleten jun. 15-én sem titkolták el. Maga a királyné kijelenté, hogy az ajánlottaknál alkalmasabb uradalmakat s kellő zálogot kiván s biztosittatást, hogy fiának Ferdinánd egyik leánya nőül fog adatni s hogy Ferdinánd és Károly magtalan halála esetére Magyarország fiára fog visszaszállani. E miatt az alkudozások hosszura nyulhattak s Ferdinánd a biztosokat teljhatalommal látta el annak tetszésök szerinti befejezésére.

Valójában pedig teljhatalma csak Castaldonak volt s őszintén és bizalmasan csak ennek nyilatkozott Ferdinánd. Ugyanazon alkalommal midőn, a barátot biztositja, hogy ő lesz Erdélynek egyedüli vajdája, titkos jegyekkel irt Castaldonak „ha György magaviseletét gyanusnak találod, azt tedd vele a mit az én és birodalmam java kiván.“ Ezalatt megérkezett Ferdinánd beleegyezése, hogy a herczegségek jobbakkal cseréltessenek ki s egyik leányának keze igértessék az ifju herczegnek, azonban kivánja, hogy Petrovics várai is az ő hűségére térjenek. A barát el volt ragadtatva, s maga a királyné is féligmeddig megnyugtatva. Jul. 18-án elutazott Szász-Sebesről s másnap jul. 19-én Fehérvárt az alkupontok ünnepélyesen aláirattattak. A királyné sirt s átkozta a barátot, ki őt számüzötté tette és másnap a biztosokkal Kolosvárra az országgyülésre indult.

Petrovics végre, a királyné személyes közbenvetésére megegyezett, hogy Temesvárt s többi erődjeit a munkácsi uradalommal cserélje ki, s most már a királyné kötelezte magát, hogy fiának eljegyzése érvénytelen legyen, ha Petrovics az átadást megtagadná. A gyülés jul. 26-án Kolosvárt megnyilt, s miután a székesegyházban Izabella és a barát, Castaldo és Nádasdy a szerződés megtartatására megesküdtek, következett a koronának és jelvényeknek ünnepélyes átadása „adja Isten, mondá a könyező királyné, hogy ez rátok és hazátokra üdvös

legyen!“ A rendek folytatták tanácskozásaikat következő napokon s az ország kormányát magok is a barátnak adták át, elrendelvén, hogy szükség esetére parancsára felkeljenek a hadkötelezettek.

Nehány nap mulva aug. elején a kolosmonostori egyházban nagy ünnepélylyel végrehajtatott a királyfi eljegyzése. A királyfi gyöngélkedése miatt nehány napot itt töltött Izabella. Aug. 7-én elindult fiával s nehány hivével. Castaldo két mérföldig kisérte őket, a barát Zilahig. Itt zokogva bucsuzott el, ez megcsókolta a királyfit, s visszatért. Petrovics később hozzájok csatlakozván, Kassáig kisérte Izabellát, ki ez év hátralevő részét itt tölté, s várta a szerződés végrehajtását.

VIII.

Az események ezen egész folyama alatt a barátnak legfőbb törekvése volt a valót eltitkolni a töröktől s azt, a mi történt, lehetőleg hamis világításban tüntetni fel. Az özvegy tehetetlensége, Petrovics bárgyusága biztositák, hogy ezek a portán az ő valószinű hazugságait nem fogják megczáfolni, s 1550 telén, Kászim budai basa hazatérése után, egymásra járatta embereit a portára. Az egész dolgot ugy tüntette fel, mint személyes versengést közte és a királyné közt a hatalom gyakorlata felett, előidézve Petrovics nagyravágyása által — melybe az ország rendei is bevonattak. Hivatkozott a szultán itéletére, mint a kitől nyerte gyámi és helytartói hivatalát. S még a tél folytán a szultán megdicsérte, meghagyta hivatalában, a királynét megintette s Petrovicsot és a rendeket lehordta. Ezen játékot folytatta a diószegi egyezkedés s a német sergek bevonulása után is. A királyné vádja, hogy ő németes, ürügy: ellenkezőleg ez akarta őt a szászokkal megöletni. Ennek pártja lépett fel támadólag: Balassa egyfelől, Petrovics másfelől a szultán hiveit szorongatják s ezért ostro-

molta Fráter Fehérvárt. Ferdinánd sergeit is e zavarok hozták be s a szegény barát most sehogy sem tud szabadulni tőlök. A porta még csak nem is kétkedett. S miután a királyné kiment az országból s ez átadatott a biztosoknak, nyomban irt a barát Konstántinápolyba s a szomszéd bégekhez: az egész egyezkedést Petrovics csinálta, hisz ez már minden várait át is adta — de ő az erdélyieket kezén tartja, neki épen Petrovics ellen kellett a német zsoldosokat fogadni. Ezt is elhitték: „bizony, irá neki a beglerbég nem sok idő mulva, te vagy csak a hű ember s Petrovics az áruló; ennek a váraiban mindenütt Ferdinánd embereit (canes germanos) találtam.“

Ez a játék sem Castaldonak sem urának nem tetszett. Ezek titkos levelezése telve van gyanuskodással, mely Erdély átadása után sem oszlott el. A barát összeköttetéséből a törökkel nem csinált titkot s egyet és mást levelei közül meg is mutatott Castaldonak. De nem mindet, s bármennyit mulatott is különben az olaszszal s bár ennek barátságát feltünőleg vadászta, mig a Nádasdyét megvetette, Castaldó előtt épen semmi hitele sem volt. Megvesztegette ez a barát környezetét, magát kémekkel vette körül s hasonló minőségben beajánlá hozzá egy bizalmas emberét Ferrari Mark Aurelt. Sem őszintesége sem bizalmassága a barátnak nem volt képes megnyugtatni: csakhogy bizalmatlanságát elárulni óvakodott.

S a barát tovább haladt a megkezdett uton. Nem akart végkép szakitani a törökkel, nehogy Erdélyre végpusztulást hozzon, mig csak biztositva nincs, hogy Ferdinánd önerején is megvédeni képes azt. Másfelől Castaldo teljhatalma, uralkodói szerepe terhére volt. „Soha sem fogok ez emberrel kijönni,“ mondá nem sokkal a királyné távozása után tele boszusággal, s legjobb tartaléknak azt hitte, ha összeköttetéseit a konstántinápolyi udvarral nem mellőzi, s ha őszinteségét Castaldo irányában tovább is folytatja.

Ferdinánd óhajtása volt, oratora által kieszközölni

a portán, hogy Erdély adófizetés mellett rá ruháztassék. De ez erős ellentétet képezett azzal, mi a barát jelentése volt, hogy az ország nincs Ferdinánd kezén, a királyfi saját országában van s minden, a mi történt, házassági eljegyzés. És midőn a barát Ferdinánd parancsa, Castaldo ellenzése és Nádasdy figyelmeztetése daczára az adót és ajándékokat még september hóban saját és a királyfi neve alatt elküldé Konstántinápolyba, hitele itten teljesen helyreállt, s a török had is nem Erdély, hanem a Bánság ellen lőn kirendelve.

A királyné távozása után a barát folytonosan sürgeté, hogy a várak jó karba tétessenek s küldjön Ferdinánd segélyt. Sőt aug. közepén kérte a királyt, engedje meg neki, hogy Bécsbe mehessen. „Személyed, válaszolá Ferdinánd sept. 11-én, Erdélyben nélkülözhetetlen, halaszd utadat a magyar országgyülés megnyiltáig.“ Már ekkor bizonyos vala, hogy a török sereg ki van rendelve. Sept. 1. napján a barát magához hivta Castaldot értekezletre Vinczre, sept. 8-án pedig Szebenben országgyülést tartott, melyen a rendek az adót szavazták meg s a hadfölkelést elrendelék.

September közepén a törökök már átléptek a Dunán. A barát e hirre adószedés ürügye alatt maga akart Bánságba menni de Castaldo nem bocsátá. Jelenlétét Erdélyben nélkülözhetlennek tartá s kénytelen kelletlen maradt. A közeledő beglerbég Mehemed volt, a barátnak régi ismerőse, egy renegát rácz, ki Erdélyben is fordult meg, s kivel perczig sem szűnt meg összeköttetése. Mivel pedig a török sereg mindenütt, a merre ment, a Petrovics váraiban német katonákat talált, elegendő oknak hitte, hogy ezt árulónak, a barátot pedig hűnek tartsa. S midőn egymásután elestek Becse, Becskerek, Csanád s az ezek körül fekvő apró várdák, a beglerbég egész őszintén irá oct. 2-áról a barátnak: „a te arczod tisztának találtatott a hatalmas császárnál, s ellenséged Petrovics megszégyenült! Legyen gondod, hogy a németeket kiűzzük a császár birodalmából. Mit is keresnek

azok Magyarországban? tartsák magokat Bécs védelmére.“ Nehány nap mulva Lippa is elesett lakosai árulása következtében. Ekkor egy más basa, Hajdár, irt a bibornoknak. „Mi már kiűztük az olaszokat, németeket, hajdukat egy csomó helyről. Tegye azt uraságod is azokkal, kik Erdélyben vannak. — Nekünk ugyan parancsunk lett volna ez országba is nyomulni, de értesülvén, hogy uraságod megküldte az adót, sem magunk nem megyünk, sem az oláhoknak s tatároknak nem engedjük meg, hogy oda beüssenek. De az idegeneket is szükség onnan kiűzni.“

Pár nappal utóbb oct. 15-én a beglerbég egy hadosztálya Temesvárt kezdé ostromolni. Castaldo már régóta sürgette, hogy induljanak el a Bánság megvédésére, de ürügyet a barát mindig talált. A tábornok a gyanakvástól egészen soha sem volt ment, s maga Ferdinánd is mindig erős vigyázatot ajánlott neki. De gyanuját még eddig maga sem tartá egészen valószinűnek — ez nap óta egészen megváltoztak jelentései. Már alig kétkedett az árulásban s mivel a dolgot sürgetőnek vélte, utasitást kért. Az utasitás most is olyanformán hangzott, mint az előbbi: „ha a barát árulása nyilvánossá lesz, előzze meg az árulás végrehajtását, s inkább mintsem ő, Castaldo, ölessék meg, tegye el Györgyöt láb alól.“

Oct. közepén teljes hadfölkeléssel, melybe minden harmadik ember kirendeltetett, csakugyan a barát Castaldoval és az időközben oda küldött Pallavicinival egyesült, s megindult Temesmegyébe. A beglerbég hada már elvonult Temesvár alól s a keresztyén sereg Lippának tartott. Itt utközben kapta a barát a király levelét, a bibornoki süveget, s a pápai felhatalmazást, hogy fehér ruháját veres talárral cserélje fel. Castaldo korábbi jelentései szerént a bibornok kineveztetését türelmetlenül várta, azonban most, midőn megnyerte, kitörő örömének nem adá más jelét, mint hogy Ferdinánd levelét, melyben őt, mint bibornokot, barátjának szólitá,

átküldte Nádasdynak. Castaldo a táborban üdvlövéseket tétetett. De az uj méltóságot mind ez hidegen hagyta.

A keresztyén sereg oct. 3-án megszállotta Lippát, melyet Ulaman basa ötezer törökkel védelmezett. A basa jól tartotta magát, s több rohamot visszavert, mignem maga a város csakugyan a keresztyének kezébe esett. A török most a fellegvárba szorult, s a bibornok a hadi tanácsban inditványba hozta, hogy kéressék fel a fellegvár szabad elvonulás igérete mellett. Castaldo, Nádasdy s a többi tábornokok erről hallani sem akartak, de a bibornok ezt minden áron keresztül akarta vinni. Nagy oka volt rá: ha Ulaman serge feláldoztatik, az ő hitele a portán tönkre van téve, s minden eddigi vivmánya füstbe megy. S erre minden titkólodás nélkül minden eszközt felhasznált, követeket járatott a basához, csaknem nyiltan értekezett maga is vele, golyót, élelmi szert a keresztyéneknek szűkön szolgáltatott ki, s végre is kierőszakolá a hadi tanácsban, hogy tábornoktársai Ulaman fegyveres elbocsátásában megegyeztek.

A bibornok a hadi tanácsban Ulaman elbocsáttatását azért sürgette főként, hogy — mint mondá — Ferdinánd békealkudozásainak e tényben támpontot nyerjen. De, ugy látszik, a basát is hálára akarta kötelezni s még azt a reményt táplálta, hogy Temesmegye kormányát is a maga kezébe keríti. De a lippai ostrom erős vádaskodások alapjául szolgált. Castaldo egy idő óta leplezetlen gyülölettel ir róla: „ne higye felséged, hogy jótéteményeivel lekötelezé. Semmi sem gátolja őt, hogy istentelen czélzatait végre ne hajtsa.“ Pallavicini még epésebb: „azt hiszem nem is keresztyén, hanem török, megtestesült Lucifer.“ Az pedig mit Salazar királyi istállómester által, ki mint Ferdinánd küldötte volt a táborban, izentek, bizonynyal még e jelentéseket is felülmulta s Ferdinánd utasitásai e vádakra mindig egyformán hangzottak: cselekedjenek a körülmények szerént, ugy mint az ő s népe érdeke kivánja. De a bi-

bornokhoz irott levelei sem gyanakodást nem árulnak el, sem szemrehányásokat nem foglalnak magokban. A király kegye iránt csalódásban kelle őt ringatni.

Lippa bevétele után nem folytatták a hadjáratot. Ulaman dec. 5-én utazott el a bibornok ajándékaival s fedezetével, s utóbb a bibornok is visszatért Erdélybe, hova menetelét azzal indokolá, hogy dec. 21-ére a rendeknek országgyülést hirdetett. Maga Castaldo és serge is ide jött téli szállásra. Csodálatos mesés hirek kerengettek ez idétt. A püspök azon feltétel alatt nyert kegyelmet a szultántól, ha a német serget vagy kiűzi Erdélyből, vagy a törökök kezébe adja. E czélból a sereg egy részét a Bánságban helyezte el, a többit Erdélybe visszavezetvén, nem, mint a jul. 26-iki országgyülés rendelé, városokon, hanem falukon akará elhelyezni, hol ilyen modon egyenként a katonák könyebben megölessenek. Azután a vásárhelyi gyülés korántsem azért hivatik össze, hogy Pozsonba követeket küldjön, hanem hogy Ferdinánd sergei kiűzését rendelje el.

Ilyen mendemondák hozattak ez idétt forgalomba s az emberek ilyenekkel rémitgették egymást. Most már minden embernek volt egy adomája a barát nagyravágyásáról. Nádasdynak eszébe jutott Izabella figyelmeztetése, melyet az országból távozásakor mondott: „az én és fiam országát azon szin alatt vette el a barát, hogy ő felségének adja, valójában pedig ő maga akar uralkodni a király kizárásával.“ Pethő pedig egy korábbi mondására emlékezett: „mint gyermek első voltam a gyermekek, mint férfiu a férfiak, mint tanácsur a tanácsurak közt. Kinek hivatali társa van, annak ura van,“ (Báthoryra czélzott, kit korábban Ferdinánd vajdatársává nevezett ki.) Ez idétt nagyravették már e szavakat, melyek magokban véve igazak lehettek ugyan, de nem birtak azon értelemmel, melyet azoknak akartak tulajdonitani*).

*) Mindkettő a bibornok megöletése következtében elrendelt vallatások alkalmával, Pray Epistolae Proc. II. k.

Kétségtelen, hogy a barát egész kormányzói pályája alatt társat maga mellett soha sem türt. Minden izetlensége a királyasszonynyal ebből származott. Izabella részt akart venni az uralkodásban, a barát nem tűrte, s a porta és az országgyülés mindig ennek adtak igazat. A dolog Izabella bukásával végződött. De ugyane nagyravágyás volt oka összezördülésének is Castaldoval. Az olasz nem ismerte a magyar viszonyokat s e felett pöffeszkedő, gyanakodó ember volt. Egyszer egy titkára a barátnak éjfélkor hozzá szökik s titkos vallomásokat tesz neki ura azon árulásairól, melyek nagy részét a tábornok már ismerte, egy más részét a titkár képzelte. Ez elég volt neki, s a lippai események képzelődését oda érlelék, hogy sem ő sem higvelejü czimborája Sforza nincsenek bátorságban, a barát nyakukra akarja hozni a törököt, mert ő maga akar Erdély fejedelmévé lenni. Nemcsak e gyanu vakitotta el, jelentései Ferdinándhoz mutatják, hogy ő még egyeben is évődött. Királya titkon teljhatalommal látta el, de minthogy a valódi hatalom a barát kezében volt, azon teljhatalomnak kevés hasznát látta ő. Azért gáncsolta folytonosan a barát tetteit, azért kereste benne mindig az árulót, mert a versenytársat akarta megbuktatni. A gáncsolt tények nagy részét maga a barát is Ferdinánd elé juttatta s ez épen az utolsó időben árasztá el őt bizalmának legédesebb szavaival, mi aztán a bibornokot mondhatni gondatlanná tette. De a király Castaldo gyanitásaitól sem vonta meg a valószinűséget s több izben felhatalmazta a körülmények szerént bárminek végrehajtására. És igy lőn, hogy az Erdély igazgatása felett a tábornokkal folytatott harczban a barát bukott meg.

Lippa alól a bibornok Déva alá ment. Itt a várnagyot letette (utóbb ezt is vádul hozták fel) s dec. 13-án Alvinczre érkezett. Udvari bolondja Kruppai figyelmeztette *), hogy ne higyen Castaldonak, ki pár nap mulva

*) Forgacs Comment. 32. l. ezt egy katonájáról Torpairól mondja.

Pallavicinivel maga is e várba érkezett, miért aztán Kruppai el is csukatott. Egy csausz megérkezéséből azt magyarázták ki, hogy a bibornok Erdély fejdelmévé lett kineveztetését már meg is kapta, s az oláh vajdák sergei már az országba vannak rendelve. Dec. 16-án a szolgaszemélyzet nagy része Vinczről Fehérvárra küldetett s másnap maga a bibornok is el akart indulni. Ez napnak reggelén spanyol katonák jöttek a várba s az udvart és tornyokat elfoglalák. Reggel hét órakor Pallavicini négy tiszttel s Ferrari titkárral a bibornok előszobájába lopódzik. Ez iróasztala előtt állott, midőn a belépő Ferrarit megpillantá. Magához inté s a hozott leveleket átvette. A perczben, midőn azokat alá akarná irni, Ferrari megrohanja s nyakán megsebzi. A bibornok izmos karjaival megrohanja a gyilkost s e szavakkal „mi az?“ földre teríti. A zajra berohan Pallavicini embereivel s egyik tőrét döfé belé, másik pisztolyát süté rá. „Barátim — kérdé a szerencsétlen — mit vétettem, mivel érdemeltem ezt?“ kérdé s többé nem is védhetve magát, összeomlott. Utolsó szavai „Jézus Mária!“ voltak.

Ez volt vége a bibornoknak, kinek családi neve Utyeszenich, de ki szivesebben használta előbbkelő származásu anyjának nevét, Martinuzzit, kit kortársai egyszerűen remetének, barátnak nevéztek s ki magát többnyire Fráter Györgynek irta. Vele együtt és egyszerre apródja Vas Ferencz is meggyilkoltatott. Tetemeit a váradiak kérték, de Castaldo nem adta át, s a teendők végett Ferdinándtól kért utasitást. Végre 70 nap mulva a fehérvári káptalan tagjai székesegyházukba szálliták. Sirja felé „omnibus moriendum est“ (mindenkinek meg kell hallni) szavakat vésték. De roppant kincseit prédára bocsátották s lefoglalni alig lehetett azokból valamit. Megöletése kétségkivül politikai gyilkosság volt, elkövetve, mert lehetetlennek látszott Castaldo előtt, hogy a főhatalmat kezeiből kiragadja. Ez ember kárörömét semmi sem jellemzi jobban, mint

Nádasdyhoz irott gunyos levele. „Tetszett a mindenható Istennek ő nagyságát a váradi bibornok urat bizonyos rögtöni halállal a más világra szólitani.“

A király a tény elkövetése után magáévá tette azt, legalább a biztosok igazolására mindent elkövetett. Nyilt levelet bocsátott Magyarország rendeihez, irt Izabellának — ki e tény felett maga sem titkolta örömét — követeket küldött a pápához. Mindent felszámlált, mivel csak a bibornok árulását bebizonyithatni s a hangosan nyilatkozó közvéleményt elnémithatni vélte. De a pápa a gyilkosokat, sőt magát a királyt is törvényszéke elé idézte, s biztosává Martinengot nevezte ki, ki maga az örökös tartományokban s Magyarországban, Bondenarius prépost pedig Erdélyben hallgatták ki a tanukat — számszerént száztizenhat embert. A pápai itélet 1555. febr. 14-én nem minden nehézség nélkül felmentette Ferdinándot, Castaldot s a többieket. De azért sem Castaldot sem társait nem mentette fel a közvélemény s Isten kezét látta a körülményben, hogy a véres tett elkövetői rövid idő alatt mindannyian bűnhödtek.

IX.

Castaldo még a gyilkosság napján megszállotta katonáival Fehérvárt és Szászsebest, Báthori Endrét pedig felszólitá, hogy jöjön be és a polgári igazgatást vegye át. A magyarságtól, de főként a székelységtől félt, mely a baráthoz különösen ragaszkodott, s ezért Szászsebesen nehány főurral tanácskozást tartott. Nem kis feladat volt a küszöbön álló országgyülésen igazolni a véres tettet s ezt a roppant igéretekkel megnyert Kendy Ferencz vállalta magára. De mig ez meg nem történik, Castaldo mindig tartott zavaroktól s a főurakkal tartott értekezlet után, az országgyülés határnapját 1552 jan. 1-ére tevén át, biztos helyre, a jól megerősitett Szebenbe szaladt. S valóban Erdély fölzendülését

meggátlani nem kis feladat volt. Nehány főur a barát halála után levelet és követeket küldött a királynéhoz, visszatérésre kérve őt. De ez akkor, midőn tizezer zsoldos tartá megszállva az országot, nem kis feladat volt s a királyné nem merte elfogadni a meghivást, a székelységet pedig s az országgyülést Kendy végre is megnyugtatta. Ez utóbbiból a pozsonyi februári országgyülésre megbizottakat küldöttek.

A rendek febr. 22-én együtt voltak. Tudomásul és köszönettel fogadták Erdély visszafoglalását s ez országot illetőleg szabályozták a János és Ferdinánd által tett adományozásokat s az ezekből származható birtokpereket. A gyülés márczius 26-án oszlott el, s apr. 1-én a király, még mindig Pozsonban, Erdély vajdájává kinevezte s rögtön feleskette Báthori Andrást. Hivatalát nevének köszönheté e részeges és köszvényes ember, kit már elébb is kinézett Ferdinánd a barát társául, de kit elfogadni határozottan vonakodott. Most szerencsésebb volt. Castaldo nem tett kifogást ellene, mert a tábornoknak olyan polgári kormányzóra volt szüksége, ki semmiben se álljon utában. Fizetését a király ugyan annyiban állapitotta meg, mennyit a barátnak szánt, 15,000 forintban. Ezenkivül átadá neki a bálványosi uradalmat, s száz testőrének tartását elvállalá. A vajdai hatáskör csonkitatlanul hagyatott, azonban kötelességévé tétetett, hogy Castaldoval és a temesi bánnal jó egyetértést tartson s a hadügyben velök közösen működjék.

De Báthori az országba jövetelét egy ideig még ezután is halogatta s a rendek Tordán máj. 22-én tartott gyülésökben fel is jajdultak, hogy katona kormányzójuk még a magyar nyelvet sem érti. Ez okból négy magyarul tudó tanácsost rendeltek mellé. Különben elrendelék a hadfölkelést és tetemes adót szavaztak meg.

Nem sokkal utóbb még egy csapat német zsoldos jött az országba Helfenstein vezetése alatt, s itt is hozzá fogtak a hadi készületekhez. A sietség oka a törökök

közeledésének hire volt. Magából Konstántinápolyból parancs érkezett Erdélybe, hogy ez ország lakosai csatlakozzanak a beütendő oláh s török seregekhez és közösen üzzék ki a németeket. A magyar hódoltsági sergek még tavasz nyilta előtt megkezdék a működést s maga a fő erő april végén kiindult és a Dunán akadály nélkül átkelt. Bizonyos vala, hogy e három sereg parancsot nyert az ország szivében, Temesmegyében és Erdélyben egyszerre és összevágólag működni.

Castaldonak ily körülmények közt feladata lett volna Erdély megtartása s a Bánság megsegitése. De már ekkor Erdélyben mindenki tudta, hogy Castaldo nem fogja e feladatát megoldani, már ekkor bizonyos volt, hogy a bibornok megöletése nem termi meg a várt gyümölcsöket. Az az erkölcsi erő, melyet ez ki tudott fejteni, s melynek nagy veszélyek közt annyi bizonyságát adta, teljesen hiányzott. Castaldo tehetetlensége, zsoldosainak kicsapongása az ország erejét megbénitá, s Erdély, mely a barát alatt 60 ezer fegyverest ki tudott állitani, most önmagát sem volt képes védeni. „A törökök előnyomulása alatt — igy itél Bucholtz Ferdinándnak nagy készültséggel irott életrajzában — annyi szerencsétlenség, annyi igazságtalanság történt, hogy az ember kisértetbe jön azt hinni, hogy ezeknek összeműködése a helytartón a legfőbb hatóság nevében elkövetett méltatlanságnak büntetése volt*).“

Az 1551-ik évben szűk termés, s ennek következtében 1552-ben drágaság volt. Ügyes vezér alatt is sok nehézséggel járt volna az élelmezés ily körülmények közt. De Castaldo fegyelmet sem tudott tartani. Mig maga egymásra halmozá kincseit, tábora nyomorral küzdött. Bécsből ritkán kapott pénzt — elegendő összeget soha. Kölcsönei egyes városoknál, egyes emberek-

*) Semmi sem jellemzi jobban a tábornok felfuvalkodottságát, mint az általa veretett és czimerével ellátott emlékpénz „Transilvania capta“ felirattal.

nél roppant összegekre rugtak, ugy hogy végre ezek a hitelezést is megtagadták. A katona, ki különben is ellenséges földön képzelte magát, rabolt, pusztitott; midőn aztán a föld népe erdőkbe menekült s nem volt mit elvennie, gyökerekkel táplálkozott és midőn végre ez is elfogyott, lázongani kezdett, sőt a városokat is megtámadta. Helfenstein csapata midőn Kolosváron keresztülment — nyár közepe volt — bombákat dobott a városra. Épen ez időben Tordán a török ellen tábor gyűlt össze, s a nemesség a szorongatott város segélyére ment, a nép pedig feltámadt. A város fele leégett, a katonaságból mintegy 200 elesett, de el sok a föld népéből. Castaldo végre ura lett a mozgalomnak s 14 katonát kivégeztetett. „Soha sem láttam — jelenté a vezér Bécsbe — ily fegyelmezetlen baromi népet, melyet önpusztulása sem képes visszatartani.“ De azzal e csapat fegyelmezetlenségének nem volt vége — azután jul. 27-én Gyulafehérvárt boritotta lángba, s most Castaldo büntetni sem mert. Egy más csapat pedig megölte saját ezredesét s Szebent akarta felprédálni, de e szándékát a városi polgárság s a vidékről összehivott nép gátolta meg. Castaldo jelentései hasonló tényekkel vannak tele. Ez emberben nem volt erély és jóakarat. Untalan attól tartott, hogy felkonczoltatik, mindenütt lázadást látott s társa Báthori András sem birt semmire menni. Castaldo tudósitásai szerént ez is hol éhhaláltól, hol felkonczoltatástól félt.

Ily emberek állottak Erdély élén, ily népnek volt feladata megtartani ez országot, oly időben, midőn, mint Castaldo jelentette, Mihályi Tamás a barát rokona a székelyeket fölkelésre lázitotta, midőn a moldvai vajda törökökkel, a havasalföldi tatárokkal, Mehemet bég a beglerbéggel egyszerre akarák Erdélyt megrohanni, a szultán pedig támadását tudtára adván az erdélyieknek s Báthori Endrének, a királyfi visszahozatalára parancsot adott*).

*) Comes Natalis 1552-re, Reussner 1553-ra teszi e levelet, egész terjedelmében közölvén azt. A kelet ez utóbbinál hibás.

„Nem tudom a zsoldosokat egyesitni, különben a végek őrség nélkül maradnának. Bizonynyal ily körülmények közt nincs szabadulás.“ S hogy mégis volt szabadulás, az nem a vezéren mult. A török nem akarta Erdélyt megtámadni sőt a havasalföldi vajda által kéz alatt intést adott, hogy az évi adót vigyék meg, — miként ezt megigérték — s a rettegett három beütés közül csak egy valósult meg, a moldvai vajdáé, ki jul. 4-én ellepte a székelyföldet, dulta, rabolta, s onnan a Barczaságba ment. Az ide küldött zsoldosok gyáván viselték magokat. Féltek a hasonlag táborban levő székelyektől s a vajda nem sok ellenállásra talált, mignem jul. 15-én hazament, hirét vevén hogy Castaldo a zsoldosokkal, Ödönfi és Bánk tetemesebb fölkeléssel készülnek utját állani.

Castaldo tehetetlenségének nagy kárát vallotta Ferdinánd s Báthori hitványsága szomoru következéseket vont maga után. Az 1552-ik év óriási dimensioju török hóditásokról emlékezetes. A zsoldosok rakonczátlansága által előidézett háborgástól remegett a vezér s a tordai gyülés által elrendelt fölkelésről ugy vélekedett, hogy jobb lett volna azt abbanhagyni, mert e had, ugy hivé, könnyen elnyomhatja őket. De midőn a török had Temesmegye várait egymásra foglalá, a szászsebesi gyülés a nemzeti hadak kiállitásáról ujra intézkedett. Erdély ereje azonban meg volt bénitva Castaldo tehetetlenség miatt, s a Losonczyt gyülölő Báthori roszakaratból nem nyujtottak segélyt Temesvárnak, mely hősies védelem után jul. 26-án elesett. E két ember egyike sem akarta érteni, hogy e várral Erdély kulcsa jutott a török kezébe. E naptól fogva már csak idő kérdése volt, hogy az események a bibornok politikájának adjanak igazat, ki, mint láttuk, a Bánságot alkudozással és sereggel, de biztosan és tartósan meg akarta védelmezni, s mindenek fölött a török háborut akarta kikerülni.

Temesvár bukása felrázta Castaldot. Eléggé botorul és rövidlátóan nem e várat, hanem Lippát tartá Erdély

kulcsának s ő azt hitte, hogy minden kötelessége Erdély megvédéséből áll. E hittől vezéreltetve, sok gondot, időt, pénzt parazolt ez erőd megmentésére, ágyukat, eleséget szállittatott bele, s midőn meghallá, hogy szorongattatik, segélyt is akart küldeni. De zsoldosai megtagadták az engedelmességet, visszatértek a dévai szoros alól, melyet meg akart velök rakni, s semmi kéréssel sem birhatta rá azokat, hogy utjokban ne raboljanak. Lippa elesett kardcsapás nélkül, Aldana gyalázatosan odahagyta. A tábornok dühös volt. „Nem foghatom meg — irá — mi birta e tettre, hanemha örökös részegsége s egy külön ördög, mely magát természetes gyávasága mellé testébe furta.“ S nehány nap mulva már egész Temesmegye török szándzsákság volt, melynek élére Kazim állittatott. De az ország szivében is folyva folyt a török hóditás. Drégel, Szécsény, Hollókő, Buják, Ságh és Gyarmat egymásután s nem sokkal utóbb Szolnok estek el. Egervárát ezuttal még Dobónak és társainak hősiessége megmentette.

Temesmegye bukásával az alvidéken megszünt a küzdelem, s a diadalmas basák nem lépték át a védetlen szorosokat. Maga Castaldo sem ellenzette, hogy az erdélyiek az adó megküldése iránt igéreteket tegyenek a portán, tudván, hogy az ő zsoldosai ugyan egy kis ütközetet sem fognak kiállani, s attól tartván, hogy az elkeseredett földnép az ellenséghez fog csatlakozni. Ily körülmények közt a tárbornok a két szomszéd Oláhországban levő elégedetleneket segitette, hogy a porta hiveit megbuktatván, legalább ideig óráig ez oldalról nyugton lételt biztositson az országnak. S csakugyan István moldvai vajdát megölték a bojárok, de utóda Sándor a lengyel királynak hódolt meg, Mircse oláh hospodárt pedig november havában Radul vajda a törökökhöz szalasztá. Mircse még e hóban visszatért a törökökkel s versenytársát Erdélybe kergetvén, székét visszafoglalá.

Ferdinánd pártja e zaklatott viszonyok közt napon-

ként apadt, s Izabella szivében megvillant a vágy, hogy elhagyott országába még egyszer visszatérjen. De határozott lépés e czélra nem történhetett s minden csak a diplomatiai alkudozásoknál maradt. Kassáról a szerencsétlen asszony jan. 27-én indult el*), de Oppelnt, uj herczegségét, oly szegénynek találta, hogy nem sok idő mulva ott hagyá, Varsóba ment királyi testvéréhez, s Castaldonak és Ferdinándnak panaszszal teljes leveleket küldött. Ily hangulatban találta ez év nyarán Delavigne II. Henrik franczia király követe s felajánlá ura jó szolgálatait a szultánnál. Izabella nem fogadta el határozottan, de vissza sem utasitá, s csakugyan még ez évben Henrik király irt mind a királynénak, mind a sorsát ehez kötött Petrovicsnak, mind a szultánnak. Ez idétt Ahmet pasa felszólitá egy foglya Baky Pál által a királynét, hogy foglalja vissza székét, s ugyanezen Bakyt maga a szultán is kegyesen fogadta és nyomban rá irt is az erdélyieknek és Báthorinak s ujra elrendelé Izabella visszahozatalát. A levél 1553 elején Ali csausz által jutott a Báthori András kezéhez, de Szolimánt a persa háboru lekötve tartotta, ottani vereségei lehetlenné tették a segélyadást s igy annak semmi gyakorlati eredménye sem lett**).

A török-persa háboru még három évig tartott, s ez idő volt fennhagyva Ferdinándnak, hogy magát Erdély birtokában megerősitse. De erre nézve a király sem czélszerű, sem kielégitő eszközöket nem vett foganatba. Kiküldte ugyan 1552 elején Bornemisza Pált és Werner Györgyöt az erdélyi pénzügyigazgatás átvizsgálá-

*) Oláh Miklós Ephemerides (Kovácsics Scriptoresei I. kötetében) s Bethlen Farkas szerént elébb Lengyelországba ment és onnan Oppelnbe. Izabella elutazásáról Ferdinánd egy levele is emlékszik. Kassa azonban csak ez év nyarán került Ferdinánd kezébe.

**) Forgács Commentarjai III. k. elején. E levél azonban nem az melyet, Comes Natalis és Reussner kiadtak, s mely, mint szövege kétségtelenné teszi, 1552. tavaszán és nem octoberben kelt.

sára s czélszesű javitási inditványok tételére és ezek még ez évi tavasz kezdetén egy kimeritő terjedelmes és a kamarai jövedelmeket hiven kimutató munkálatot készitettek is, melynek folytán 1553-ban, nevezett operatum alapján, Haller Péter kineveztetett kincstartóvá s egyuttal a kamarai jövedelmek kezelésén több módositás rendeltetett el — de mind ez azon bajokon, melyek Ferdinánd uralmát aláásták, semmit sem volt képes változtani. Ezek belső okok voltak.

Erdély igyekezete, hogy magának önálló államéletet teremtsen, több izben megujult. János király alatt az önkormányzási jognak szélesebb alapjait vetette meg. A barát sokszor összeütközésbe jött e törekvéssel, melynek az idő nagy mértékben kedvezett, s nem egyszer keserűen panaszkodott az erdélyiek makacsságáról. De ovatossága, bölcsesége mindig kiegyenlitette a viszályt s az özvegy királyné birodalmának sulypontját mégis Erdély képezte, mely mellett a tiszai megyék már Részeket (Partium) képeztek. S midőn ő meghalt, Erdély államélettel s fejdelemválasztási joggal birt. A jogok tiszteletben tartását Castaldonak az eszélyesség is parancsolta, de ő e helyett a viszonyok teljes félreértésével minden lépten megsértette Erdély önállóságát. Kárpótlást pedig azért nem tudott adni. Sem a vagyon, sem a személy, sőt maga az ország sem volt biztosságban.

Ilyen volt a hangulat, midőn az 1553. január 20-ára Kolosvárra hirdetett országgyülés megnyilt. A rendek elégedetlensége itt éles szavakban tört ki. Castaldo nehány főurat, kik a mult évben országgyülést akartak tartani — a többiek, a tordai kivételével részgyülések voltak — fenyegető szavakkal illetett, most a gyülés nem csak ezt rótta meg, hanem egyenesen azt kérte, hogy a vajdáknak s a sérelmek összehalmozódása esetében magoknak a főuraknak engedtessék meg országgyülést összehivni s sérelmeiket ezeken tárgyalhatni. Ők hivek ő felségéhez s a királynéval nem tarta-

nak semmi viszonyt, s másfelől Ferdinánd is felmenti őket, hogy ezekről gondoskodjanak. Végre biztosokat küldenek Bécsbe, kik ott eléadják a dolgok állását, leirják szenvedéseiket, a katonák zsarolásait és parancsot eszközöljenek, hogy Castaldo mindezeket orvosolja meg. Minthogy pedig a török beütésétől még mindig tartottak, Castaldo és Báthori felhatalmazták az erdélyieket, hogy a portával a király háta megett bármily feltételek alatt, de mindenesetre annak kikötésével, hogy az ország Ferdinánd kezén maradjon, egyezzenek. S csakugyan mentek követek a portára.

A követeket Bécsben kegyesen fogadták. Castaldo márt. elején elhagyta az országot, 50 társzekéren szállitván el összeharácsolt kincseit. Lassanként mind kitakarodtak a zsoldosok „sok adósságot hagyván hátra — irja egy német krónikás — s a mellett keveset intézvén el.“ Királyi biztosul az erdélyi ügyek megvizsgálására Balassa János küldetett ez országba, s máj. 26-án Báthori lemondása elfogadásával, vajdává Eger hős védelmezője Dobó István neveztetett ki, társul adatván mellé a gazdag és hatalmas Kendi István „ily módon akarván a király az ő hűségét magának biztositni.“ Ugyanez időben az erdélyi püspökség Bornemisza Pálnak adatott, az uj vajdák pedig tágabb hatáskört nyertek, megengedtetvén nekik a püspök és tanácsurak tudtával halaszthatatlan szükség esetében országgyülést hivni össze, elfogadni a külföldi azaz török követeket s ezeknek választ és ajándékokat is adhatni.

E rendszabály bizonyos tekintetben a fenyegető körülmények következménye volt. Részint mert a porta Ferdinánd uralmát nem ismerte el s Erdélylyel önállóan értekezett eddig is, részint mert ez ország forradalom küszöbén állt. A szomszéd basák és szándzsákok biztatásai egymást érték a főurakhoz, Petrovics levelek által értekezett barátaival s nem késett velök tudatni a franczia király biztatásait, s mindenki széltében beszélte, hogy a királyné elégedetlen s még a krakói

országgyülés is feljajdult, hogy János király fiával méltatlanul bántak. Maga a porta, mely már kijelenté hajlamát Ferdinánd királylyal alkudozásba ereszkedni, nem tett nyiltan semmit, sőt a januáriusi gyülésből küldött követeknek adott válaszában jun. 13—23. közt egész ártatlan képpel mondá: hogy „ott János fiának bemeneteli szándékáról mit sem tudnak, tudósitsák őt hollétéről, mitől se tartsanak, a bégek parancsot kaptak, hogy őket, a fényes kapu hiveit, semmiképp se bántsák.“

A kéz alatt máskép biztatott Jánospártiak, kiknek élén Kendy Antal és Patócsy Ferencz állottak, azonban gyülést tartottak Vásárhelyt s a királyfit meghivták trónja elfoglalására. Nehány nappal utóbb Dobó már az országban volt s társával Kendy Ferenczczel Tordára jul. 13-ára gyülést hirdetett. Megnyilta előtt Báthori próbát tett a lázadás fejei megnyerésére s őket Ujvárba hivatta magához. „Hihetetlen dolog — irá egy Ferdinánd párti — csakugyan eljöttek“ sőt Báthorinak igéretet tettek, hogy igyekezeteit a gyülésen nem fogják meghiusitni. Mindamellett a vajdák, a Ferdinándpártiak erős fedezettel jelentek meg a gyülésen s főként annak lehet köszönni, hogy ez csendesen folyt le. Az uj vajdák Báthori kezébe letették az esküt. Kendy — az uj tudomány hive — némi módositásokat engedett meg magának. A szenteket nem hivta segitségül s a lutheranusok üldözése helyett, az igaz, kegyes, apostoli hitnek védelmét fogadta. A gyülés nyugodtan folyt le. Némi törvénykezési rendszabályokon kivül köszönettel fogadták a rendek a király gondoskodását. Balassa pedig visszament Bécsbe, azon meggyőződéssel, hogy a nyugalom Erdélyben helyreállt.

Sejtelme nem valósult. A mult évi zaklatásokat s portai biztatásokat Petrovics nem akarta használatlanul elszalasztani, egymásra járatta embereit Budára, Temesvárra, Belgrádba — ide Bethlen Gergelyt, Verancsics szerént szájas és vakmerő embert — s a portára a

maga, a királyné nevében sürgetve ennek visszahelyezését. S volt is annyi eredménye, hogy midőn Ferdinánd követei Zay és Veráncsics Konstántinápolyba fegyverszünet eszközlésére megérkeztek, itt másként hallani sem akartak békéről, mint ha a király Erdélyt visszabocsátja a János Zsigmond kezei közé. S az e hangulatot jól ismerő Petrovics azt hitte, hogy a Zay alkudozásainak meghiusitására legczélszerűbb lesz, ha egy erélyesen végrehajtott támadással s gyors forradalommal pártfogoltját székébe visszaülteti.

Terve szerént a Tiszavidéken s Erdélyben egyszerre kelle forradalomnak kiütni. Ez idétt Ferdinánd rávette Izabellát, hogy maga is kérje a portán Erdélynek Ferdinándra ruházását s midőn Petrovics jul. 30-án 500 lovassal Debreczenbe érkezett, első gondja volt megirni a portára, hogy „e levél erőszakkal csikartatott ki.“ Azután megkérte Rusztem nagyvezért, hogy a két oláh vajdának parancsot adjon, hogy Erdélyben Kendy Antallal és Patócsyval együtt működjék, s a magyarországi és határos beglerbégeket, hogy siessenek hadaikkal támogatni a felkelést. Maga megérkezése után két nappal Kenderesre ment, hol párthiveivel értekezett s innen Turra utazott, találkozandó nehány török főurral. Egy elfogott ügynökének vallomása mutatja, hogy a tiszavidéki előkelők részvéttel nézték terveit, de a budai basa csak kis csapatot adott rendelkezése alá, a megyék felhivására nem keltek fel, ellenkezőleg a Báthori András és Zaberdin váradi püspök zászlai alá gyülekeztek, s miután maga Ferdinánd által lázadónak kiáltatott ki, csekély hada (ekkor már ősz vala) szétveretett. A püspök egy előkelő ifjú, Toldy Miklósnak várát Talpast bevette, sőt magát lefejeztette.

A lázadás egy időben a magyarországival Erdélyben is kiütött. Patócsy és Kendy Antal Vásárhelyre mentek s a székelyeket táborba szóliták. Dobó aug. végén hirtelen ott termett, oly szándékkal — mint irá — hogy e zavarokat, ha lehet, lecsendesitse. E czélból 15*

napi fegyverszünetet kötött velök, mialatt ők Petrovicstól a dolgok állásáról tudósitást nyerhessenek. A fegyverszünet tartama alatt a moldvai vajda egy vezére 4000 emberrel beütött Csikba s a korábbi vajdák által birt várakat követelte. De a török had késett, Petrovics megbukott, s az oláh had kiment az országból. A vásárhelyi tábor magában elégtelen volt, s minden eredmény és csata nélkül szétoszlott. A lázadás fejei Bethlenvárba menekültek s Dobó Tahy Ferenczczel egyesülve, ostrom alá fogja őket.

Épen ez idétt egy török csausz volt az országban sürgetni, hogy az adót küldjék be a portára. „Nehány napig várjatok — irá Ferdinánd a vajdáknak — mig konstántinápolyi oratorunktól választ kapunk. Mentsétek magatokat a forradalommal, hogy nem gyűjthettek pénzt. S ha nem vár a csausz, némi ajándékokkal nyerjétek meg.“ Dobó már ekkor Szent-Iván várában volt — az ostromot maga Tahy vezette — s innen tudatta Haller Péter kincstartóval: „gyülést hagytunk Somkerékre, hunott a király méltóságáról szólunk. Kend is legyen ott velünk a király ő felsége méltóságáért*).“ Nem sokkal utóbb — kéthavi ostrom után — Bethlenvára feladatott. A lázadók „magokat a király kegyelmére hagyák,“ s jószágaiktól megfosztattak. A Ferdinánd-pártiak pedig Wég Jánost, hihetőleg Somkerékről, dec. havában a portára küldék kijelenteni ottan, hogy az ország meg van nyugtatva s más királyt mint Ferdinándot nem kiván.

A lázadás bukását főként az okozá, mert Petrovics és Kendy Antal kelleténél többet épitettek a török segélyre, mely az előkészületekből itélve el is volt már a portától rendelve. S a budai basa és a környékbeli szándzsákok harczkészen is állottak. De Malvezzi a Ferdinánd internuntiusa, Zaynak és Verancsicsnak vissza-

*) Mindkét okmány megvan Kecskeméten a Jerneyféle gyüjtemény I. kötetében.

tartóztatásával épen ez idétt bocsáttatott vissza Konstántinápolyból a szultán feltételeivel, hogy békét csak a János Zsigmond visszahelyezése esetére köt, addig is mig azonban az orator visszavinné a Ferdinánd válaszát, fegyverszünetet enged. Az internuntius találkozása a budai basával ezt visszatérésre birá s a Krakóba szalasztott Petrovicsnak most biztosabb alapok után kellett néznie.

Kétségtelen, hogy Izabellát Ferdinánd hiányosan, roszul és vontatva elégitette ki s hogy annak mindig volt is oka panaszra és zúgólodásra. Még egyszer 1553 tavaszán próbát tett herczegségei megnézésére. De sléziai birtokait szegényeknek, nyomoruknak találta s Károly császár nála járó követének, a szultánnak, Ferdinándnak, a franczia királynak, mindennek, a kivel csak találkozott, keservesen panaszkodott. Petrovics kudarcza nem csüggeszté el, s alig érkezett ez Krakóba, Izabellával együtt tüstént követeket küldött Konstántinápolyba — egy lengyelt két magyarral. Ezek jan. 8-án 1554-ben megérkeztek. Működésök fő támasza Rusztem nagyvezér volt, kiről jellemzőleg irá Verancsics urának: „oly kevéssé engesztelheti meg felséged e zordon embert, mint az ördögöt nem lehet megkeresztelni,“ tovább a franczia követ, ki mindig ellene dolgozott a bécsi oratoroknak, s Mahmud dragoman, ki már egyszer (1550) járt Bécsben és Erdélyben. Izabella és Petrovics követei nehány nap mulva, s később a franczia orator is, mint Verancsics hallotta, magyar ruhában, Konstántinápolyból átmentek Ázsiába a szultánhoz — ez a persa háboru miatt tartózkodott itt — meghiusitni a Ferdinánddal folytatott alkudozásokat, kieszközölni az Izabella és fia visszahelyezését s a Bánság elfoglalt várainak, továbbá Szolnoknak visszaadatását.

Még János Kiván csauszszal, a királyné követei Mahmud dragomannal csaknem egy időben értek a szultánhoz. Ez utóbbiak sükerrel jártak. Mircse havasalföldi vajdát, ki gyanuban állott, hogy Ferdinánd-

dal kaczérkodik, februárban letette Szolimán s helyét Petraskóval töltötte be. Petrovics megajándékoztatott Karánsebessel, Lugassal s e két vár háromezer aranyat tevő jövedelmével, hogy mindig kéznél, Erdély közelében legyen, s ő lakását nyomon az utóbbi városba tette át. Végre apr. 7-én Aleppoban kiadta fermánját, hogy az erdélyiek a királyfit ültessék vissza székébe, s Izabella követeit két dragomannal Ferhaddal s Mahmuddal s Urudzs csauszszal visszabocsátotta, hogy ezek ügyét mindenütt mozditsák elő, s a királyfit helyezzék vissza, az elégületlen székelyekhez pedig hasonlag e czélból egy magyar renegat (Eötvös Péter) küldetett. Bizonynyal Ferdinánd késedelme, hogy Malvezzit — Verancsics sokszoros sürgetése daczára is — nem küldötte be a portára az erdélyi adóval, ez elhatározásra volt befolyással.

Maga Erdély is várva, remélve, vagy szorongva s rettegve nézett a készülő események elé. A vajdák márt. 14-éről jelenték Bécsbe hogy egyikök, Kendy, levelet kapott a moldvai vajdától, „hogy ha csak várait meg akarja tartani, ne ellenezze királyfi visszahozatalát. Mert az oláhok s törökök nem nyugosznak addig, mig csak ez ügy be nem lesz fejezve.“ Ily körülmények közt az ország megnyugtatására intézkedtek, a mint lehetett. A háborgó székelyek két követe kinyerte Ferdinándtól apr. 23-áról, hogy ez „nagy függő pecsétes levéllel“ kiváltságaikat megerősitette, s a máj. 13-án tartott maros-vásárhelyi országgyülés sürgetőleg kért segélyt. A király igyekezett őket megnyugtatni. Leiratát a jun. 10-iki medgyesi országgyülésen tárgyalták. Ebben ő segélyt igért — s addig is, mig megérkeznék, a rendek elrendelék a táborba szállást, valamint azt is, hogy idegen udvaroktól követet a vajdán kivül senki sem fogadhat el. S ez meg is történt. A táborba szállás helyéül Barczaság mint legjobban fenyegetett hely nézetett ki, s a sereg itt három havig együtt maradt. De mialatt Magyarországon a főurak és bégek folytonosan dulakod-

tak s Fülek bukását Salgóé követte, Erdély egy oldalról sem támadtatott. Ez ország ügye nem ezuttal volt eldülendő.

Az Ázsiában elfoglalt Szolimán még nem hagyott fel a reménynyel, hogy Erdélyt békés uton is visszaszerezheti s a sükert sem akarta koczkáztatni. Ez év többi részében a törökök, francziák s Izabella és Petrovics közt egymást váltották a követek. Urudzs után augustus folytán uj csausz ment, Ali, hogy a visszahelyezés után egyengesse, még elébb Izabellának egy megbizottja a franczia királyhoz utazott, s ez ősz derekán vissza is tért a franczia kormánynak sept. 15-én Parisban kelt levelével, melyben a királynénak barátságot és támogatást igér, az erdélyieket pedig inti: „tárjátok fel karjaitokat a jóknak elfogadására, melyekkel a mindenható után, e két uralkodó által meg vagytok kinálva!“ Végre Ferdinánd is elhatározta magát a folyamában megakasztott alkudozás folytatására: a meghalt Malvezzi helyett ez év vége felé a mivelt és élesszemű Busbeck Augert küldte Konstántinápolyba Verancsics és Zay után.

Busbeck 1555. jan. 20-án ért Konstántinápolyba. Utasitása volt urának jogait Erdélyhez mennél világosabb érvekkel bizonyitni s ha czélt ily módon nem érne, a szultán nagylelküségéhez folyamodni s őt és környezetét tetemes összegek felajánlásával birni engedékenységre. Szolimán bevégezvén a persa háborut, Amasiában apr. elején fogadta őt társaival, tisztességesen ugyan, de hidegen. Codignac a franczia követ ez elfogadást minden áron meg akarta gátlani, s midőn ebben czélt nem ért, utánok küldé egy agensét, hogy a bécsi követek czéljait hiusitsa meg. Annyi bizonyos, hogy sikerült ezek elébe nagy nehézségeket gördíteni, s bár a szultán gazdag ajándékaikat s Erdély adója fejében átadott 10,000 aranyat kegyesen vette, többet nagy igéreteik daczára nem tudtak kivinni, mint hogy ez hathónapi fegyverszünetet engedett, mely közben Ferdinánd nyilatkozzék,

hogy akar-e Erdély átengedésével tartós békét vásárolni vagy sem? A fegyverszünet juniusi uj holdtól novemberi hold fogytáig tart, s a bégek, agák, az oláh vajdák parancsot kaptak, hogy ez időre harczkészen álljanak, de János Zsigmondnak is, ki már anyjával utban volt, ment fermán, hogy a fegyverszünet leteltével Erdély birtokába be fog helyeztetni, addig maradjon csendesen. Busbeck visszatért Bécsbe.

A forrongó Erdély ez idő alatt sérelmeit panaszolta és orvosolta a mint lehetett. Megköszönték ugyan a Maros-Vásárhelyt april 24-én tartott gyülésökban a király gondoskodási igéreteit, de a Castaldo katonái által okozott károk megtérítését követelték, s elhatározák, hogy minden nemzet kiváltságait a vajdák elé terjeszsze. Egyszersmind a különböző vallásfelekezetek közti versengéseket eltiltották. A szultán fermánjának, hogy János Zsigmondot még e gyülés beigtassa méltóságába, ezuttal még nem engedelmeskedtek. Négy nappal utóbb apr. 28-án a székelyek Udvarhelyt 88 czikben összeirák régi kiváltságaikat s azoknak a vajdák általi megerősitését kieszközlék. A török a hathónapi fegyverszünet tartama alatt nem háborgatta az országot, de midőn az letelendő volt, a konstántinápolyi franczia követ biztatta a főurakat, hogy a szultán János Zsigmond behozatalára készül.

Ferdinánd az év nagy részét Augsburgban a birodalmi rendek közt töltötte s Busbeket csak nov. 14-én inditotta utra. Ezalatt eltelt a határidő s az ujra hatalomra jutott Rusztem nagyvezér szigoru és követelő hangon beszélt Veráncsicscsal, Zayval. Nyilatkozatra szólitotta fel őket, ha átadja-e Erdélyt a király vagy sem? „Nagyon nyugtalankodik — irá Verancsics — s nem akar más választ mint e két olasz szótag o si, o no valamelyikét“ De Ferdinánd csak az egyenes választ kerülte s mielőtt Busbeck megérkezett volna, Erdélyben döntő események történtek.

Az Erdélyben járt csauszok előre elkészitették a ke-

délyeket, s midőn oct. 7-éről uj fermán érkezett Szolimántól a főurakhoz, a rendek vajdai engedelem nélkül a hű székelyek fővárosában Vásárhelyen dec. 23-án összegyültek. Legelébb a fermant tárgyalták: némi szemrehányások után a szultán, hogy parancsának eddig nem engedelmeskedtek, kegyelmet igér, ha az ország hibáját haladéktalanul jóvá teszi, sőt ez esetre kiváltságai megerősitését is biztositja. Kivánja utóbb, hogy beérkeztéig helytartójául egy főkapitányt válaszszanak. Ha ellenállnak, tüzzel, vassal fenyegeti őket. Nyilvános titok vala, hogy a határszéli basák s a két oláh vajda készen állnak e rendeletnek érvényt szerezni. Ez országgyülés megmutatta, mily gyenge lábon állott Ferdinánd hatalma Erdélyben. Nem mondották fel nyiltan az engedelmességet, de János fiának visszahozatalára minden intézkedést megtettek, kiállitottak 3,000 fegyverest s fővezérré Balassa Menyhértet választották, ki alá rendelék a székelyek és szászok kapitányait is. S a körülmények szerént álljon készen az ország tömeges vagy részletes fölkelésre. Követeket neveztek ki a két oláh vajdához, ki tőlök segélyt kérjen, Petrovicshoz, ki őt visszahivja s Ferdinándhoz, ki ezzel a szultán parancsát közölje s kérdést tegyen nála, hogy miképen hiszi az országot megvédhetni? Ők ugyan hivek a királyhoz, de gyengék a fenyegető veszélylyel egy magok daczolhatni. S egyuttal biztositák a püspököt Bornemisza Pált és a vajdát Dobó Istvánt — társa ingadozott — hogy e követség visszatérte előtt Petrovics s a királyfi visszahivására határozott lépést nem tesznek.

A követek rögtön utnak indultak, de bár felérkeztük előtt Ferdinánd értesitve volt az eseményekről, késett őket elfogadni. A körülmények azonban mind sürgetőbbekké lettek, s az országnak nem állott hatalmában bevárni azok visszaérkezését. A királyfi pártja naponként nőtt és naponként határozottabban lépett fel. 1556 elején már a szászok is ingadoztak, Kendy a királynéhoz állott, s Ferdinánd ügyét még csak Dobó

és a püspök — Bornemisza Pál — képviselték. Egy a szultántól jött ujabb fermán, a Petrovicshoz küldött követek visszatérése Izabella hiveit határozott lépés tételére birta. Balassa, mint országkapitány, Dobó s a püspök megegyezésével febr. 2-ára Tordára országgyülést hirdetett. E napra Ferdinándnak is érkezett egy leirata a vajdához és püspökhöz, melyben tudatta Busbecknek Konstántinápolyba elindulását s a rendeket intette, hogy a szultánnal folytatott alkudozás bevégzését várják meg. Ez a porta készülődései ellen kevés megnyugtatást adhatott s Dobó hiában figyelmeztette a rendeket a vásárhelyi gyülés igéretére: hogy a Bécsbe küldött követség visszaérkeztét megvárja. Követséget küldöttek Petrovicshoz, hogy őt az országba hivja be. A szász nemzet — mely e gyülésben még habozott — universitásán döntötte el a dolgot. Szebenben febr. 9-én itt is követek neveztettek ki, kik a tordai gyülés küldötteihez csatlakoztak.

E napon — febr. 9-én — fogadta Ferdinánd is az erdélyi követeket. Mint Konstántinápolyban, ez ügyben is halogatás által remélt czélhoz juthatni. A követeket biztatásokkal bocsátotta el magától: majd közli a dolgot tanácsosaival — addig várjanak Bécsben. Már minden késő volt. Az napon, melyen Petrovics az erdélyi három nemzet követeit fogadta Lugoson ekkori szállásán s megindult sergeivel, Ferdinánd uralmának Erdélyben vége vala.

X.

Február végén Petrovics Erdély földjére lépett, s vele egy időben a két oláh vajda a szász földet — az alvidéket a havaselvi, Beszterczét a moldvai — boritotta el. A szászok főemberei, az universitás határozata daczára, nem csatlakoztak őszintén a más két nemzethez, s a dolgok fordulatában nem akartak hinni. A mit Já-

nos király trónfoglalása óta tett e nemzet, intő például szolgált s hogy minden ellentörekvés meg legyen gátolva, azért hivta be az oláhokat a vásárhelyi gyülés, azért rendelte be ezeket Szolimán.

Petrovics a dobrai hegyeken nyomult be nem nagy csapattal, melynek egy részét Déva alatt hagyta s maga Fehérvár alá ment. Márcz. 4-ére ért ide,megkezdte az ostromot — a püspök a várban volt — de annak folytatását Balassa Menyhértre bizta s maga Szászsebesre ment, hova márcz. 8-ára országgyülés volt hirdetve. Dobó és a püspök követeket küldöttek ide levéllel és figyelmeztetéssel, hogy Vásárhelyt adott igéretök szerént várják vissza követeiket. E kérdés, mint láttuk, már a tordai gyülésen eldőlt, de a rendek önigazolásuk végett még egyszer elmondák, miért nem tehetik azt. „Ha mi azt vártuk volna, eddig is elvesztünk volna, a mint hatalmas császár izeni népének kész voltát a mi büntetésünkre, kit nyilván is tudunk.“ Egy magában elegendő ok, de a rendek a hitszegésnek árnyékát is el akarták magoktól háritni s ez okból folytatják mentségeiket. Ha a király s vajda azt irják, hogy méltatlan dolog az embernek királyától elszakadni, kinek hittel kötelezte magát, ők is vallják azt ugy lenni, de ők királyuknak a János fiát ismerik, kinek hittel kötelezték magokat, „kit önnön oltalom-szolgája által fosztotta meg római király ez országtól, nem a mi akaratunkból.“ A mi a törökkel fenyegetést illeti, ettől se nagyon tartanak. A szultán nem akarja Erdélyt szándzsáksággá változtatni, azt kivánja, hogy ők magok hozzák be János fiát. Látják a király leveléből, hogy ő is a megmaradás feltételének a törökkel kötendő békét tartja, tudják, hogy oratorit untalan járatja a portára, mi az oka, hogy őket annak hivésétől tiltja el, mit ő maga régóta hisz: „hogy ez országnak csak ugy lehet megmaradása, ha a hatalmas török császár békességet teszen vele.“ E pontban legtöbb igazok volt — hisz Ferdinánd ez idén harmad fél annyi adót igért Erdélyért, mint meny-

nyit János Zsigmond fizetett. A rendek az előszámlált okok alapján János Zsigmondot ujra királyokká fogadják, bejöveteléig helytartóvá Petrovics Pétert választották, ennek kezébe adták a közigazgatást, kincstárt, minden nemzetből két-két tanácsost választottak mellé; azok ellen, kik az ország megmaradásában nem akarnak velök egyetérteni, serget rendeltek ki, s vajdához, püspökhöz követeket küldenek, hogy térjenek a János Zsigmond hűségére át.

De sem a vajdának sem a püspöknek nem volt kedve oly könnyü szerrel elhagyni a zászlót, mely alatt szolgált. Dobó roszul fizetett zsoldositól elhagyatván, néhány hivével Szamosújvárba zárkozott s visszaizente, hogy ő csak Ferdinándtól fogad el parancsokat. A püspök Fehérvárt, melyet Balassa s a hozzá csatlakozott moldvai hadak ideje korán elhagyva, Gyaluvárába vonult. De pártszin-változtatásról ő sem akart hallani. „Mit remélhet az ország — irá márcz. 15-én egy János pártinak — az pogányságtól? talán megmaradását? bizony csak ebfogakkal való megmarását várhatja. Talán remélhet csendességet? igen fegyverek, dobok tarczak — t. i. ágyuk — cseditését keresztyén vérrel megfertőztetve.“ S viszont alább: „Ne várja kegyelmetek, hogy hütünktől elszakadjunk. Nem is szorultunk ugy annyira ez maroknyi országnak püspökségére, vagyon még az keresztyén világban más püspökség.“ Boszuságában, hogy Ferdinánd uralma oly könnyen összedűlt, epés vala, s saját barátait sem kimélte. Még az napon irt Nádasdynak is: „Nincs itt már urunknak egy falucskája se. Hivjanak vissza, mert engem nem a püspöki erődök várnagyává, hanem püspökké neveztek ki.“ Helyzete naponként aggasztóbbá lett, Szebenből — hol e miatt zavargások támadtak, miközben a város is fölpörkölttetett — ostromágyukat szereztek, s pár hét mulva Fehérvár, Gyalu elestek, Bornemisza pedig utóbb szabad elvonulást eszközölt ki magának s minden felkelhetőjét megmenté. „Irótollán kivül semmije sem

maradt Erdélyben" beszéli róla Forgács. Kiindulását a székely krónika jun. 11-ére teszi.

Ezalatt apr. elején visszatértek a követek Bécsből. Ferdinánd márcz. 13-án fogadta őket utolszor s kézbesité válaszát, melyben ismét és ismét szivére kötötte a rendeknek, hogy hagyjanak fel háborgásaikkal s várják be egyezkedései végét. De e követek jól tájékozták magokat s meghozák a hirt, hogy a birodalmi ügyekkel elfoglalt király nem fogja hiveit megsegithetni. A velök jövő Bánfi László nem tudá a szászokat nyilt ellenállásra birni. Kénytelenek — mondák — elállani a Ferdinánd ügyétől. Megmaradásokra nem látnak más módot. Konstántinápolyi követei sem tudtak semmire menni. Ajánlatait, hogy Erdély adóját felemeli, a királyné bővebb ellátásáról fog gondoskodni, elvettettek, követeit, Busbecket, Verancsicsot, Zayt, őrizet alá tették, s Ali basát oly utasitással helyezék vissza a budai beglerbégségbe, hogy a háborut Ferdinánd ellen nyomon inditsa meg.

Az erdélyieknek ez időben már kevés aggodalmat okoztak a Ferdinándpártiak. Váraik, Déva, Ujvár és Bethlen ostrom alatt voltak, s többen azok közül fogságba estek. Báthory András, nem az, ki vajda volt, hanem a Somlyai-ágból, hatheti időt nyert, hogy Ferdinándnak mondja fel az engedelmességet s Dobó már apr. 13-án kérte, hogy vajdai hivatalától mentessék fel. A rendek pedig Kolosvárt apr. 21-én tartott gyülésökben megbizták a helytartót, hogy a királynénak s fiának behozatalára, tegye meg az előkészületeket. E végzés végrehajtását jun. elején a Szamosujvár alatti táborban levő rendek sürgették. Minden nemzetből külön száz-száz lovas rendeltetett ki tiszteleti kiséretül. Ezek élére nevezzen ki a helytartó hasonlag minden nemzetből öt-öt előkelőt, kik összessen 4700 frt. utravalót vigyenek magokkal. A nemesek és székelység maradjanak a királyné hazaérkeztéig Ujvár alatt, Szeben pedig lássa el őket elegendő ostromgépekkel. S a diszmenet ugy,

mint a gyülés elrendelé, Kendy Ferencznek a volt vajdának *) vezérlete alatt, utnak indult Lengyelországba, s mialatt oda járt, a kolosvári aug. 10-iki gyülés Ujvár, Betlen, Déva ostromának siettetésére nemzetenként kétkét ezer fegyverest hivott táborba.

Mialatt Erdély kardcsapás nélkül Izabella hűségére tért, s csak a várak tartották magokat Magyarországon, fellobbant a háboru lángja. A keletéjszaki megyék főurai nagy részben a királyné pártjára állottak, kiknek Perényi Gábor, Bebek Ferencz, Tarczay György voltak főtámaszai. Puchaim és Dietrich — kiknek feladata lett volna e részt megtartani, és ha lehet, Dobót is megsegitni, — Bebek török-magyar hadai által csufosan megveretett, s Tokaj és Huszt egymásután elestek. De Gyula, Nagy-Várad és Kassa még tartották magokat s Tuladunán Nádasdy és Zrinyi, Ali budai basa ellenében megvédték a magyar fegyver becsületét. Ily körülmények közt Ferdinánd Konstántinápolyban alább szállitotta követeléseit s leginkább arra utasitá Veráncsicsékat, hogy a magyarországi területet igyekezzenek számára megtartani. De midőn Károly kolostorba vonulni készült, hogy a császári korona megszerzésében minden akadályt elháritson, felhatalmazá oratorait — aug. 15-én — békét kötni Szolimánnal még az áron is, ha Erdélyről le kellene mondania.

Erdély pedig már nem volt övé, s a részek birtoka is több mint kétes. Az ország küldöttsége Lembergben aug. 8-án Izabella királynét fiával ünnepélyesen meghivta trónjuk visszafoglalására. Sept. 23-án 500 lovas s ugyanannyi gyalog lengyel kiséretében utban voltak Erdély felé. Marmaroson át jöttek s az ország határán Somlyai Báthori István (a későbbi vajda és lengyel ki-

*) Hogy Kendy már a mult év végén nyilvánosan elpártolt, valószinü. Az is hihető, hogy már régebben egyetértett Petrovicscsal. Veráncsics irja Konstántinápolyból (Munkái Szalay kiadása III. k. 177. l.), hogy Dobónak minden titkát elárulja egy barátja „A consiliorum fere particeps.“ Nem Kendy volt-e ez?

rály) fogadta fényes küldöttség élén. Hozzá csatlakoztak a két oláh vajda, a Szolimántól Mahmud dragománnal küldött csauszok, Dézsen Petrovics üdvözölte Erdély főuraival s követte a táborrá nőtt kisérettel Kolosvárig, hova oct. 22-én érkeztek meg, alattvalóik leirhatatlan örömére. A két oláh vajda sergével visszament birtokaiba.

Izabella királyné nov. 25-ére összehivta a rendeket Kolosvárra Erdélyből és a magyarországi részekből egyaránt. Mint láttuk, Erdély a részekkel esetről esetre szükség szerént, főként pénzügyi dolgokban eddig is tanácskozott együtt: de a nov. 25-étől dec. 7-ig tartó gyülés volt az első, melyen együttesen tárgyaltak és oldottak meg alkotmányi alapkérdéseket, együtt állitották ki a felavatási oklevelet s alakultak egy birodalommá az alkotmány teljes közösségével. E felavatási oklevél ez idétt még nem volt egyéb, mint a fejdelemné kötelezvénye, hogy az erdélyi három nemzet s tiszáninneni és tiszántuli nemesség jogait és kiváltságait tiszteletben tartja. Izabellát azután mint „Magyarország törvényesen megkoronázott királyasszonyát“ addig, mig a királyfi eléri a törvényes kort, osztatlan hatalommal uralkodó és kormányzó rengenssé választották, oly módon, hogy a kiadványok az ő s fia neve alatt keljenek, de csak az ő pecsétével láttassanak el. Hivatalok betöltése, követek küldése jogával ő bir, az ország jövedelme s a kincstartó ő alatta áll, de tanácsnokaival kormányoz. Nevezetes végzése volt e gyülésnek, hogy a püspökség, prépostságok s konventek lefoglalt javait secularizálta s azoknak jövedelmeit az ország szükségeire rendelte fordittatni. A reformatio Erdélyben 1542 óta végre volt hajtva s mi még a catholicismusból fennmaradt, azt elébb a barát, utóbb Ferdinánd kormánya tartotta fenn. Helyzeténél fogva még csak Fehérvár és Kolosvár volt catholicus, de az elsőt a püspökség eltörlése az uj hit felé terelte, az utóbbi pedig 1556. márcziusában elűzte a barátokat s elégette a képeket. Ugyancsak azon gyülés két kolostort tanodává alakittatott át.

E gyülés alatt az utolsó erdélyi vár, mely Ferdinánd kezében volt, Szamosujvár (Déva és Betlen Izabella bejötte előtt meghódoltak), feladta magát. Dobónak szabad elvonulás biztosittatott. De ez emberre kapzsiságáért és zsarolásaiért sokan haragudtak, s vonulása közben a vele viszályban élő Perényi Gábor felhányatta kocsiait, s midőn ugy találta, hogy a szerződés ellenére ágyukat és port csakugyan dugott el, az országgyülés meghagyása szerént Kolosvárra kisérte. Eleinte tisztességesen bántak vele, utóbb nejével gyermekeivel, de azoktól elszakasztva, fogságba vetették, honnan csak a következő évben futás által menekült.

Az 1557-ik évi febr. 6-án Fehérvárt tartott országgyülés tetemesebb adókivetése s azon végzése, hogy két nemzet határozata kötelezi a harmadikat, némi elégületlenséget szült. Nem szivesen látták, hogy a királyné lengyelekkel veszi magát körül, hogy egyet ezek közül, Nizovszkyt, nem mindennapi kegyekkel halmoz el, hogy a Kendy Antal lemondása által megürült kincstartói helyet betöltetlen hagyja, s nem siet hiveit, kik visszahivását eszközlék, jutalmakkal elhalmozni. Egy ezek közül, Bebek Ferencz, ki eddigelé háromszor cserélt szint, s nem rég még Ferdinándpárti volt, és mint ilyen Füleket hanyagságból a török kezére játszta, Izabella visszahozása körül tett szolgálataiért Gyalut és a Kolosmonostori apátság jószágait kérte magának. A tagadó válasz bőszültté tette: „majd én is onnan szerzek pecsétes levelet, honnan a királyné kapott“ mondá s 1557. márcz. 24-én Drinápolyba érkezett. Korábbi követségénél fogva voltak összeköttetései a portán, s itt, valódi czélzatai eltitkolásával, Filek és Salgó várait kérte magának, de nem nyerte meg.

Bebek elutazásának hirére Izabella Mahmudot és Erdődyt a portára küldé, de nem bizván főként az elsőben, nyomban utánok indit egy uj követet titkos izenettel, hogy a nagyvezér többé ne használja az erdélyi ügyekben Mahmudot. E tapintatlanság felbőszité a

dragomant, ki tele beszélte a vezér fülét, hogy sem a nő — Izabella — sem a vén ember — Petrovics — nem alkalmasok Erdély ügyei vezetésére. Tegye a vezér Bebeket ez ország kormányzójává. Ugy lett. A királyné követei előterjesztését nem vették figyelembe s Bebeket april 11-én beinditák, hogy a két oláh vajda sergeitől segitve foglalja el a kormányzóságot. Elfogadására több mint 62 főur nyert a portától fermánt.

Erdélyben erre komolyan senki sem gondolt, legkevesbbé a királyné, ki soha sem hajlandó valakivel megosztani hatalmát. Rögtön a határszélek megerősitésére gondoltak s a jul. 1-én Tordán tartott országgyülésről gazdag ajándékokkal követséget küldtek a portára, hogy a divánt határozatától elállásra birják, tiltakozván ugyanakkor Bebek kineveztetése ellen. E férfiu már akkorra visszahuzódott a határszélekről s miután a porta követelésével felhagyott, a havasalföldi vajda közbenjárásával kezdett Izabellával alkudozni. Egy ideig még Almás várában tartózkodott, de a királyné végre is megkegyelmezett neki.

E jul. 1-ei gyülés kimondotta a vallásszabadságot, „Ki-ki vallja azon hitet, mely neki tetszik, uj vagy régi szertartásokkal s e részben teljesen szabad akarata szerént cselekedhetik. De az ujvallást követőknek — t. i. lutheranusoknak s kálvinistáknak — nem szabad egymást boszusággal illetni. Szászok és magyarok egyaránt saját papjaiknak adják a tizedet.“ Továbbá három zárdának tanintézetté alakitását elrendelék, s az országos levéltárak megőrzésére levéltárőröket választottak.

Ez év a királynét leghivebb emberétől megfosztotta. Petrovics oct. 13-án Kolosvárt meghalt. Ha becsszomjával tehetségei nem állottak is arányban, a kitartásnak, hűségnek, becsületességnek ritka példáját mutatja fel oly időkben, midőn épen ez erények nem voltak mindennapiak. Utolsó gondolata is a családé volt, melynek életét szentelé: minden vagyonát a királyfinak hagyományozta. Fegyverei szerencséje a királynénak a tiszai

részeken e veszteségért nyujtott némi kárpótlást. Nagy-Váradot Báthori György kiéheztetés által feladásra birta, s midőn Ferdinánd egyik vezére Telekessy Szathmárt ostrom alá fogta, Bebek és Balassa székelyekkel s török csapatokkal felmentésére siettek. Telekessy visszavonult s Balassa Szőlőst vette körül. Siker nélkül ő is — de midőn Telekessy segélyt hozott és Balassának egyik dandárparancsnoka Tarczay elesett, a két vezér közösen megegyezett a város lerontásában.

A hadfolytatás, valamint a következő évi is, összefüggött a portai alkudozásokkal. Ferdinánd, mióta Erdélyt elvesztette, azon volt, hogy a magyarországi részeket megmentse. Már erre sem lehetett kilátása — sőt a porta még Szigetvár lerontását is követelte. Feltételeivel Veráncsics és Zay visszautaztak, Busbeck ott maradt, s minthogy a válaszszal Ferdinánd késett, mondhatni csak egy pont lőn eligazitva ennek lemondása Erdélyről. Épen ily kevés sükere volt Izabella fáradozásainak is a portán, ki ez idétt Temesvár és Lippa visszaadatását szorgalmazta. „Foglaljátok el Gyulát s akkor meglátjuk mit teendünk“ volt a pasák válasza. De Erdély rendei ily tág biztatás mellett nem mutattak hajlamot Gyulát megtámadni, s a dolog végre is ez uton kivihetetlen volt.

A bánság visszaadására rábirni a portát még más uton is próbát tett a királyasszony. A franczia udvar közbenjárását vette igénybe, mely bujdosása idejében is mindig hű támasza volt, ügyét a portán előmozditotta s visszaérkezte után nyomon üdvözölte egy követe Cambray által. Viszonüdvözletét a királyasszony Báthori Kristóftól küldte Párisba, oly felhatalmazással, hogy ez a két udvar közt a barátságos viszony alapjait igyekezzék megvetni, mindenek fölött nyerje meg II. Henrik királyt, hogy portai orátora által a divánnál a bánságnak visszaadatását eszközölje. Az ajánlat Parisban tetszést nyert, s követül Kristóf úrral 1558 tavaszán Martines, ugyanaz, ki pár év előtt Amasiában Izabella

érdekében Busbeck ellen működött, az erdélyi udvarhoz jött. Martines elfogadható ajánlatokat hozott magával: leányát nőül a királyfinak s a Ferdinánddal folytatandó háborura pénzsegélyt, s öt éven át ötezer harczost teljes számban.

Martines ur roszkor jött Erdélybe: a mult évi zavarok megujuló félben voltak. 1558 tavaszán a moldvai vajda várait kérte vissza Izabellától, ki azonban e követelést nem volt hajlandó teljesitni. A boszus vajda Bebekkel bocsátkozott alkudozásba*), ki mult évi törekvéseivel épen nem hagyott fel. A márcz. 27-iki tordai gyülés azon végzése, hogy a kormánytanács Erdély és a részek főuraiból 12 taggal szaporittatott, előkészitőül szolgált a királyné hatalmának csökkentésére, s e czélból Bebekkel a két Kendy, Csáky Mihály, korábban nevelője a királyfinak — Balassa Menyhért szövetkeztek. Tervök szerént a királyfit el kelle szakasztani anyjától s ennen lakhelyül Váradot kimutatni és bevezetni az államügyekbe. Nemcsak II. Henrik követét nyerték meg, hogy törekvésöket támogassa, hanem titkon a portára is küldtek megbizottakat, a szükséges felterjesztésekkel, sőt a jun. 5-én tartott országgyülésen szóba is hozták a dolgot. A gyülés nem volt idegen e tervtől, de annál ingerültebben fogadta a királyasszony, s Bebek éles kifejezéseiért bocsánatkérésre utasittatott. E gyülésen felhozatott a franczia követ által hozott szövetkezési ajánlat is, de bár a rendek azt örömmel fogadták is, a szövetség megkötését elhalasztá a gyanakvó királyné. Martines szép, de üres szavakkal haza bocsáttatott.

A királyné belátta az egész tervet s ha még volt kétsége, eloszlatták a portáról jött csauszok. A diván ugyanis elvetette az egész ajánlatot, sőt a Bebek oratorait

*) Bebek az Album Oltardianum szerént szerelmet vallott a királynénak, de attól elutasittatott. Ezért énekelték róla: „Menj parázna Bebek, — Mert nem szerettelek."

visszaküldte, leleplezvén Izabella előtt az egész tervét. E pontnál ez hajthatatlan volt. Nem volt hajlandó soha sem másnak engedni át az igazgatást. Minden viszálya a baráttal e kérdésből származott, a tizéves versengés, a gyülölködés, mely neki koronájába, a barátnak életébe került. Hajlandóbb volt lemondani, mint engedni, készebb bünt elkövetni, mint visszalépni. S ime most megint a ponton áll, hogy az uralkodásból kitolassék. Saját fia által akarják megbuktatni, ki még mit sem tud e tervekről, de ki osztályosa uralkodói nevének, s bizonynyal előbb utóbb a hatalomban is fogja részét követelni.

Ha egy okmánynak, melyet Báthori Kristóf husz évvel ez esemény után adott ki, s Milesnek — ki, ugylátszik, legtöbbnyire jó forrásokat használt Würgengelében — hitelt adhatunk, Bebeknek és Kendy Ferenczneknek borzasztó terve volt. A királynét fiával együtt meg akarták mérgezni s a mérget Konstántinápolyból el is hozatták, de azt Bebek szolgája Kocsis Marczi a királyné kezébe adta. A többiek nem mentek eddig, még maga Kendy Antal sem, legalább Miles ártatlannak festi s az emlitett okmány csak Ferencz urat sujtja. De neki is vesznie kellett, nehogy testvéreért boszut állhasson. A Nizovszkytól tanácsolt királyné büntetés helyett boszura határozta magát, hogy annál biztosabban szabaduljon azoktól, kiket rettegett.

A főurak aug. végére tanácskozásra hivattak Fehérvárra. Feljöttek minyájan gyanakodás nélkül. Balassát, kivel oly jellemzőleg mondatja Karádi névtelene az árultatásáról irott s Abrudbányán 1569-ben kiadott Comoediában: „nagy jó és hasznos kereskedésnek ismertem az hittel való kereskedést mindenkor, kihez az több kereskedések mind semminek tetszenek“ Balassát mondom Vécs oda igérésével, Daczót, Perusithot más ajándékokkal megnyeri a királyné Bebeknek s a két Kendynek meggyilkolására. Sept. 1-én lakomát tartottak a főurak. Annak végeztével fáklyafénynél Kendy

Ferenczre rontanak lengyelekkel s udvari darabontokkal. Ferencz urat imádkozás után hegyestőrrel szurták le s vagdalták darabokra, azután Bebeket szurták, ki utolsó pillanatában papot kért, „minek neked pap hisz egész életedben csufoltad azokat," végre Kendy Antalra rontottak s vágták le ősz fejét és kezeit. A tetemek egy ideig az utczára kihányva hevertek s vérökben a török csausz papucsát megfördette. Még a templomba sietö királyné is meglátta azt és megborzadva, halványan elsietett. A két Kendyt utóbb családi sirboltba tették s Bebeket Fehérvár kapujára akasztották. A sept. 29-én Fehérvárt tartott országgyülésen bemutatta a királyné az árulásokra vonatkozó okmányokat, a mérget, s a gyülés utólagosan törvényesité a gyilkosságot s az árulók roppant vagyonainak lefoglalását elrendelé. Balassa Menyhért a magyarországi részek főkapitányává neveztetett ki, hol a háboru az egyes főurak közt folyton folyt, sokan pedig ingadozni kezdettek, mióta Bebek Ferencz fia György és Perényi Gábor Ferdinánd pártjára állottak, mig ez német császárrá választatván, a birodalom hathatósabb segélyét tette kilátásba.

De a nyert subsidium nem volt annyi, mely az országot hathatósan megsegitette volna s Ferdinánd még mindig a béke megkötése által remélt a hosszas és fárasztó küzdelemnek véget vethetni. Erre 1558-ban még kevés volt a kilátás — a szultán Szigetvára lerontását tüzte ki utolsó feltételül. De a szultán fiai közt kiütött keserü versengés kedvezőbb feltételeket helyezett kilátásba, s a hosszas alkudozást végeredménynyel kecsegteté.

Izabella vig kedélyét a főurak meggyilkoltatása megmérgezé. A franczia szövetségtől, mióta a követ a pártütők igyekezete felé hajlott, egészen elfordult s ettől fogva portai alkudozásai is más irányt vettek. Nem lehetvén reménye a bánságot visszakaphatni, csak a határszélek szabályozását sürgette. De a mint erejét hanyatlani érzé, a franczia szövetségtől pedig elfordult

feltette magában kiegyezni Ferdinánddal. Orátorait utasitotta, hogy erre a portánál engedélyt eszközöljenek, s midőn 1559. jan. 31-én Konstántinápolyban Busbecknek kézbesiték az okmányt, mely a szultán békefeltételeit tartalmazá, nem csak engedélyt, hanem világos utasitást nyert, hogy ő is megkezdje az alkudozást Ferdinánddal a részek szabályozása iránt.

Akkor már ez alkudozás folyamba volt téve. A fennebbi okokon kivül még az is ösztönözte a királynét, hogy Lengyelországból értesitést vett, hogy Balassa Menyhért, sógora Thurzó Imre közbenjárásával kibékülni készül Ferdinánddal. Testvérét a lengyel királyt eleve felszólitá, hogy alkudozásait gyámolitsa s ez meg is küldé bécsi követének a kivánt utasitást. Előjátéka volt az alkudozásnak, hogy a tiszai részeken, hova még 1559. febr. havában is mentek hadak, egy éves fegyverszünet köttetett. Izabella megbizottja Gyulay Mihály volt. Izabella ajánlata szerént: Munkács, Huszt, Mármaros és a mit a tiszai részekből bir, Erdélylyel együtt legyen a János Zsigmondé, Abauj a Ferdinándé, Bereg és Ugocsa adózzék mindkét részre, Ferdinánd egyik leányát adja nőül Jánosnak s ez tartsa meg a királyi czimet.

A királyné ereje napról napra hanyatlott. Sem a lakomák, sem két udvarhölgye számára rendezett fényes menyegző nem vidithatta fel, a rettegés, hogy koronáját elveszti, untalan zaklatta s végre tanácsurai hosszas sürgetésének engedve jun. 12-ére országgyülést hivott össze. Régi szépsége, deli termete, jó kedve eltünt s a beesett arcz magán hordá a halálos kór jelét. Csak egy nem hagyta el: uralomvágya, s a rendeknek a gondoskodást országa és fia jövőjéről csaknem erőszakolni kelle reá. „Üdvözlik ő felségét, hogy fiát, választott királyukat ily gondosnak, kegyelmesnek, tudósnak nevelte, ők boldogok, hogy ily természet szerénti, vérökből való és nyelvöket értő fejdelmet nyertek. Mindezért örök hűséggel és szolgálattal tartoznak ő felségeiknek. De ha, mit Isten távoztasson el, ő felségének halála következ-

nék, válaszszanak az ifju király mellé tanácsosokat kegyelmes tetszésök szerént.“

E végzés mélyen sebzé a királynét. Most már minden áron békét akart, s midőn Gyulay visszajött Bécsből a hirrel, hogy feltételeit Ferdinánd elfogadta az egyen kivül, mely Jánosnak biztositá a királyi czimet, Nizovszkyt titokban utnak inditá, hogy még ez áron is kösse meg a békét. Már késő volt — a királyné sept. 15-én megszünt élni. Nizovszky visszahivatott s mielőtt a királyasszony oct. 8-án fényes szertartással sirboltba tétetett volna, János Zsigmond átvette az uralkodást.

XI.

János Zsigmondnak első gondja volt anyja halálát s trónraléptét tudatni a portával s e czélból Gyulay Mihályt Konstántinápolyba küldé. Azután a Bécsben kezdett alkudozások folytatására korlátnokát Csáky Mihályt s Hagymási Kristófot Ferdinándhoz küldé. Agneseni püspök, mint a lengyel király követének, feladata volt támogatni őket. 1560. jan. 26-án nyertek kihallgatást s előadták azok feltételeit, melyek szerént ő Erdély határszéléül a Tiszát, saját birtokai végvonalául a Tiszát kivánta tekintetni. Minthogy pedig a követek urokat királynak czimezték, Ferdinánd legelébb is e czim ellen tiltakozott, azután kijelenté, hogy még a tiszai részekből sem hajlandó semmit átengedni, s végül magát Erdélyt is hűbérnek kivánta tekintetni. A követek jelentésére János Zsigmond apr. 1-én válaszolt. Huzzák a czim feletti alkudozást addig mig nem ő e tárgyban a lengyel király tanácsát kikérheti, s ha semmi más uton nem boldogulnak, legalább eszközöljenek fegyverszünetet. A követek valóban nem boldogultak s eredmény nélkül tértek haza.

Ugylátszik, hogy a fegyverszünet létre jött, mert rendes hadfolytatás sem ebben sem a következő 1561-ik

évben nem történt. Mindamellett senki sem hitte a békét állandónak, legkevesbbé Ferdinánd, ki János Zsigmond megtámadása által portai alkudozásait sem akarta koczkáztatni. S épen azért nem hanyagolta el az előkészületeket egy kiütendő háborura. Castaldo felajánlotta szolgálatát, hogy ármány és orgyilkosságok utján visszaszerzi Erdélyt — de a király ezt mint magához méltatlant eltolta. Nem fogadta ily hidegen Forgács Ferencz tervét, ki azt ajánlotta, hogy „segélje Heraklides Jakabot, egy ez idétt hirneves szerencsefit, Moldva trónjára, szerezzen magának Erdély főurai közt párthiveket, nyerje meg Balassát, Majláth Gábort, Patócsit, kik Jánost gyülölik," — sőt ez okmányt fiával, Maximiliánnal is közölte. A dolog vége az lett, hogy Ferdinánd Heraklidest pénzzel látta el, s ez egyetértve a Serédyek örökösével a dusgazdag Laczky Alberttel és Zay Ferencz kassai kapitánynyal, dandárt gyüjtött spanyolokból, magyarokból, annak élére a vitéz Székely Antalt állitá, Moldvába hatolt s ottani párthiveitől segitve leverte Sándor vajdát, előzte őt, székét pedig elfoglalá. A nov. 11-én tartott kolosvári országgyülés táborba szólitá ugyan az ország sergeit, de minthogy Moldvából támadás nem történt, a tábor eloszlott. E gyülés egyik határozata szerént Fogarasvidéknek, a Majláth birtokának, a megyékbe kellett volna kebeleztetni. A fejdelmet jul. havában saját zenemestere meg akarta gyilkolni, s a közvélemény ugy hitte, hogy a nyomorultat Majláth bérelte fel. S valóban ez, neje és gyermekei visszahagyásával, menekült s csak utóbb nyert sógora Báthori András közbenjárására kegyelmet.

Heraklides még ez év folytán megnyerte a portán megerősittetését. „De vajon — kérdé a pozsoni kamara elnöke Maximiliántól, ki már ez idétt sokat foglalkozott a magyar ügyekkel — nem tudja a török, hogy innen nyerte felemeltetését? hogy vasasok, spanyolok, gyalog és lovas magyarok vannak vele? most még beleegyezik, de időtől vár, hogy e mulasztást helyrehozza,

ha csak addig Isten a maga dicsőségére s a keresztyénség javára nem fogja befejezni azt.“ E befejezés, mint azt a kormánytanács remélte is, a váradi püspök terve szerént, Erdély visszafoglalásából állandott. Ugyane terv szerént lépéseket tettek Balassa Menyhértet átállásra birni. Izabella halála előtt kevéssel már ingadozott e férfiu, de a királyasszony halála után egy ideig hűnek mutatta magát az uj uralkodóhoz. Átállásának roppant árt szabott, de az alkudozás oly titokban folyt, hogy János még 1561-ben is tizezer forint zsoldot küldött kezéhez. Végre létre jött a kiegyezés: nyerte élete fogytáig Szathmárt „kit oda birt tett 12,000 házjobbágyot,“ Nagy-Bányát „évenként négy czementtel“ (egy czement legalább nyolczezer aranyat tesz), Tasnádot (a javadalmakkal együtt tizezer frt jövedelem) és Munkácsot, örökül pedig Detrekőt vagy pedig gunynyal kóborlásaiért nevezék Gyötrekőt s Ferdinánd azt 1562. jan. 20-án kiadott okmányával megerősitette. Ugyanekkor az uj moldvai vajdával annak beütése s a szászvárosokkal azoknak átpártolása ügyében folyt az alkudozás.

A háborut 1562 elején Balassa Menyhért nyitotta meg a tiszai részeken, s támadása indokait egy nyilt levelében közzé tette. Jan. 2-án Olcsva várát, utóbb Kovászót és Báthort foglalta el. Ezalatt a választott király is készült. Egy levele a portán Balassa elpártolását tudatta, egy más a budai basát gyors fellépésre ösztönzé. Jan. közepén felültette sergeit s ezek Balassa erdélyi várait Diodot, Létát (ez bevonuló sergei egy részével s Szilvácsy Jánossal a légbe röpült), Hadadot bevették. A tiszavidéki diadalok után Balassa, Zay és Báthori Miklós saját s a király hadaival Erdélybe nyomultak az elvett várak visszafoglalására. Hadadnál márcz. elején találkoztak János királynak nyolczezer emberből álló s Némethy Ferencz és Báthori Istvántól vezetett hadaival, s márcz. 4-ike reggelén ezeken teljes diadalt arattak. A fejdelem sergeinek egy negyede el-

esett, s 1500 harczos fogolylyá lett. A diadalmas had azonban nem mert előnyomulni, mert még János körül tetemes sereg vala, mert török sergek felülésének hirét vették s a foglyokat mindenökből kifosztva utnak eresztették, a szerzett zsákmánynyal pedig visszasiettek. A budai basa már ekkor csakugyan utban volt, Szathmárt ostrommal vette körül s azt pár hétig szorongatta is, de a vár egy része leégvén, Balassa pedig elillanván, a basa is felhagyott az ostrommal; a füleki szándzsákbég pedig Balassa János hadát verte szét s két főurat, Bebek Györgyöt és Mágocsy Gáspárt fogolylyá tette.

Ily módon Erdélyben János király szabad kezet nyert, mire valóban nagy szüksége volt. Jan. 27-éről irá Báthori András Maximiliánnak: „a székelyek roppant adók által nyomatván, kevés fáradsággal megnyerhetők, ők a királyasszony fia ellen fel fognak kelni.“ S valóban már ekkor forrongott e nép. Székely Antal, ugyanaz, ki Bornemiszát kikisérte Erdélyből, azután a Heraklides sergét vezette s ennél maradt Moldvában mint hadparancsnok, és Balassának ügynöke Baksai Tamás néhány tekintélyes székelyt megnyert. Nem tudták elfeledni régi adómentességöket, az adó kirovása, az ökörsütés állandósulása kiállhatatlannak tetszett előttök. Eddigi apróbb mozgalmaik egymásután leverettek, s most Székely és Baksai a régi jó idők visszatérésével biztatgatá őket, ha sikerülni fogna megfosztani Jánost trónjától és Ferdinánd alatt egyesitni a magyar tartományokat.

Balassának és Székelynek legbuzgóbb ügynökei Valkai és Forró voltak. De Báthori István korán értesült a mozgalomról s Valkainak kegyelmet nyert, Forró pedig szökés által menekült. Mindamellett kiütött a lázadás. Udvarhelyre nemzeti gyülés lőn hirdetve s a nép fegyveresen tömegestül sietett oda. A gyülés izgatott volt, elhatározta elvesztett jogaiknak visszaszerzését. János próbát tett a mozgalmat lecsendesitni, máj. 14-én követet küldött hozzájok „unszolva őket, hogy szállja-

nak le és ő nekik minden szabadságokat megengedni kész volna.“ A követet 14 napig tartóztatták magoknál s azután megindultak, hadnagyokká választván Nagy Györgyöt, Gyepesi Ambrust, Bán Istvánt. Fegyvereiknek eleinte kedvezett a szerencse, s dulva rabolva nyomultak elébb. A csatlakozásra felszólitott szebeniek kiadták a követeket a fejdelemnek, a segesváriak pedig — midőn e város alatt elvonultak — kitérő választ adtak. A hirre, hogy Majláth Gábor Fogaras földéről kiütött s ellenek nyomul, egy részök Maros-Vásárhely felé indult s Vajánál táborba szállt. E csapat Majláthon csakugyan diadalt aratott s ő maga is csak futás által menekült. Azalatt a derék sereg Holdvilágon tábort ütött, s most a vajai diadalmas csapat is megindult, hogy ezzel csatlakozzék. Nem volt már ideje tervét végrehajtani, mert a fejdelmi sereg Radák László vezérlete alatt gyorsan nyomult előre, hogy a szándéklott egyesülést meggátolja. S csakugyan Nyárad mellett Kis-Görgénynél utólérte s véres ütközet után, vezérök Bán a csata kezdetén elszaladván, leverte. A kisebb tábor bukása rémülettel tölté el a Holdvilágnál táborzó nagyobbat — s ez önként szétoszlott, megfogván és kiadván a királynek vezéreiket, Nagyot és Gyepesit.

A király a derékssereggel volt, mely lassan nyomult előre, s Segesvárnál megállapodott. Ide junius 20-ára országgyülés volt összehiva. A főnép tartozott fejenként megjeleni, a székek, Maros, Csik, Gyergyó, Kezdi, Sepsi, Orbai (Aranyos nem vett részt a forradalomban) székenként 16 képviselőt küldeni. Megelőző vizsgálat után a lázadás fejei börtönbe vettettek, honnan csak néhány év mulva szabadultak ki, az alsóbb rangu székelyek közül többeknek orrát fülét levágták, Gyepesi és Nagy nyársba huzatták. Sokkal szomorubb következménye volt a lázadásnak magára a nemzetre. A köznép elvesztette nemességét, s adó- és tizedfizetésre köteleztetett, tehát jobbágygyá s eladományozhatóvá lett. A főnép és lófő megtartotta nemességét, személyes fölkelés kötele-

zettségével. Maga az egész nemzet elvesztette parajdi sóbányáját, s azon jogát, hogy hütelenség bűnében nem marasztaltathatott. Ezelőtt magszakadás vagy nóta esetében a székely jószága nem a fiscusra hanem a szomszédokra szállt: e kiváltság eltörlésével kimondatott, holy ily esetekben a fiscus örökül. Nem sokkal utóbb a fejdelem intő például s megfékezésökre az udvarhelyi barátok kolostorát Székely-támadt várává alakittatá. (Némelyek a háromszéki Várhegyen épült Székely-bánját is ez időre teszik.)

A törökök előnyomulása a tiszai részeken, a székelyek leveretése s a szászok fölkelésére támasztott remények meghiusulása Erdélyben végre megnyugtatták János Zsigmond birodalmát. Végre ez idétt nyolczéves alkudozás után létre jött a béke Ferdinánd és a szultán közt. A császár jun. 1-én elfogadta a porta feltételeit s Busbeck aug. 17-én a békeokmánynyal, mely nyolcz évre szólt, s Balassa Menyhértet, Báthori Miklóst s az utolsó időben elpártolt urakat is magában foglalta, visszaindult. A nov. 4-én Fehérvárt tartott országgyülés azon határozata, hogy a porta kéressék meg annak kieszközlésére, hogy a Balassa elpártolása által elszakadt részek visszaadassanak Ferdinánd által, eredménytelen maradt.

Ez Jánost az alkudozás megszakadt fonalának ujra felfogására birta, 1563 elején Báthori István követe által terjeszté feltételeit Ferdinánd elé. De a két év előtt le nem győzött akadályok most is fennállottak: Ferdinánd nem akarta megadni a királyi czimet s a tiszai részeket visszakövetelte. János Zsigmond e két feltétel egyikét sem fogadhatta el s utasitá Báthorit, hogy a czászárt e pontok körül birja engedékenységre és legalább Szolimán haláláig engedje őt a királyi czim birtokában maradhatni. Azonban a követ fölterjesztései e részben is eredménytelenek voltak s a jul. 9-én kiadott válasz megint tagadó volt*). Báthorinak feladata volt

*) Hogy azon okmány, melyet Bethlen Farkas II. 32. l. közöl

Jánosnak Ferdinánd valamelyik leányával kötendő házasságát is szóba hozni, de e részben sem tudott semmi bizonyos eredményt kieszközölni. A császár leányai részint férjhez mentek, részint nem akarnak férjhez menni, azonban rokonai közül fog Jánosnak egy herczegasszonyt megszerezni. Jul. 13-án Báthori kinyilatkoztatta, hogy ura lemond a királyi czimről, ha Magyarország s Erdély fejdelme czimét fölveheti, fölségjogot gyakorolhat magyarországi birtokain is s Ferdinánd leányával némely részeket hitbérül nyer. Ferdinánd ennyit sem akarván megadni, János követtársul Blandra Györgyöt, udvari orvosát, Bécsbe küldé, s az olasz csakugyan kivitte, hogy Ferdinánd hajlandónak mutatkozott Jánosnak leányát Johannát nőül adni s átengedni neki a tiszai részeket. De Jánost ez nem elégitette ki. „Nem egy vagy két de több hónapokra van szüksége, hogy a dolgot megfontolhassa“ irá oct. 9-én Báthorinak és őt visszarendelé. Forgács e változást lengyel befolyásnak tulajdonitja.

Nem sokkal utóbb eldőlt a moldvai hospodárság kérdése is. Heraklides despotának nem volt pártja ez országban s csak zsoldosaival tudta magát fenntartani. Az élete ellen hányt leseket egy ideig szerencsésen kikerülte, de lehetlen vala magát sokáig fenntartani. 1563 elején Csicsót és Küküllővárt követelte Jánostól: „ha keblébe rejté is, elveszi tőle“ izente ennek. „Cretenses sunt mendaces“ válaszola a fejdelem czélzással Heraklides krétai születésére, de egy ideig még saját ügyei visszatartották. Midőn azonban Moldvában mind hangosabbá lett az elégedetlenség, a tatárok megjelentek az ország határszélén, a despota leghivebb magyar zsoldosai felkonczoltattak, s az ellene forralt összeesküvés kitört — a megszorult kalandor, ki ez idétt akarta nászát egy főrangu lengyel hölgygyel megülni, Szucsáva

---

nem jul. 18-án, hanem jóval elébb kelt, világos a Pray által Epist. Proc. III. 170. s köv. lapokon kiadott közleményekből.

várába zárkozott. Az összeesküvők által hospodárrá választott Somsa István, János Zsigmondtól kért segélyt és nyert is. Radák, Rácz Daczó kétezer emberrel Chozim alá siettek, s nem sokára egy 500 emberből álló török csapat is jött. A lázadás Szucsávában is kiütött s nov. 9-én Heraklides kiűzetett. Tomsa saját kezével verte le, s azután kivégeztette. De a vajdai széken ő sem maradhatott meg. János Zsigmond közbenjárására az előbbeni vajda Sándor nyerte azt vissza.

Heraklides bukása nevezetes nyeremény volt Jánosra, s bár az apróbb csatározás — mint Balassa egyik rablófészkének Halmi váracsnak lerontása — folyton folyt, 1564 első felében nagyobb háborura nem került a dolog. Ellenben az országban benn egy nevezetes vallásügyi kérdés oldatott meg. Bevett vallás — a törvény értelmében a catholica mellett még csak az ágostai volt s ez idétt maga a fejdelem is azt vallotta, de Kálvin tana naponként terjedt és Kolosvár e mellett nyilatkozott. De mióta Blandrata lett a fejdelem orvosává s ennek kegyét meg tudta nyerni, a vallásügy kérdésében is nevezetes forduló pont állott be. Attólfogva a helvét hitűek vallásos reformtörekvései kevesebb akadállyal találkoztak, sőt nevezetes lendületet nyertek. Az 1564. jan. 21-én Segesvárt tartott országgyülés megujitá a hét év előtt hozott törvényt, hogy egy felekezet se háborgassa a másikat. De minthogy az urvacsora kérdése körül a magyar és szász papok közt eltérés van, tartsanak ezek Enyeden kitüzött időben vitatkozást. A fejdelem apr. 9-ét tüzte ki az egyetemes zsinat határnapjául, királyi biztossá Blandratát nevezte ki, utasitván őt, hogy próbálja kiegyeztetni azokat, kik az urvacsorája kérdésében eltérnek s ha ez nem fog megtörténhetni, válaszszon magának mindkét felekezet külön superintendenst. A zsinat megkezdődvén, a biztos felszólitá a kálvinistákat, hogy mivel az egyház „concordiáját“ ők bontották fel, hitczikkeiket először ők foglalják irásba. Még az nap elkészitették a „Modus Concor-

diact“ s a szászok két nap mulva beadták feleletöket. Azután következett a nyilvános vitatkozás s azután a két felekezet elválása. Mindkét fél megtartá az eddigi superintendenseket: a szászok Hebler Mátyást, a magyarok s székelyek Alesius Dénest. A jun. 4-én Tordán tartott országgyülés elhatározá: szabad ezentul mindenik félnek a kolosvári (reformált), akár a szebeni (ágostai) eklézsiák vállását és nézeteit követni. A kérdés ezzel be volt fejezve s a helvét hitvallás a harmadik „törvényesen bevett vallássá lett.“

A békealkudozás meghiusulása után nehány hónapig nem újult meg a háború. Ferdinánd király ereje hanyatlott s 1564. jul. 25-én meg is halt. Fia Maximilián egy év előtt utódává koronáztatott s országkormányát rögtön átvette. Ő mint trónörökös az Erdélylyel kötendő békét pártolni látszott, de trónfoglalása után nyilván beszéltek egy megkezdendő török háboruról s most nem tudta meggátolni, hogy a garázda Balassa fel ne gyujtsa a háboru lángját. Őszszel e hitvány ember Szathmárból Tokaj alá vezette sergét a termés lefoglalása végett, de Báthori István nagyváradi kapitány nyomban utána eredt, elfoglalta Szathmárt várdájával, elfogta nejét, gyermekeit, lefoglalta kincseit s mind ezt a fejdelemhez küldé. Innen Nagy-Bánya alá ment s azt is hatalmába kerité. Ezalatt a fejdelem szervezte a hadserget, s 12 ezer ember élén a Részekre rontott. Legelébb Hadadot vette be rohammal, melyben az őrség nagy része levágatott vagy fogságba esett. A sebesült vezért a király ápoltatta s utóbb megajándékozva elbocsátá. Igy jóvá tevén a két év előtt szenvedett kudarczot, elfoglalta Báthort, Szent-Mártont, azután Kis-Várdát ostrom alá fogta s a bennlevőknek feladási időul két hónapi időt tüzvén ki, Atya ellen vezette sergeit s azt is elfoglalta. Gromo, ki ez idétt a király olasz testőrségének kapitánya volt, és Forgács, ki épen nem tartozik bámulói közé s természeténél fogva hajlandó volt akárkiben is a gyönge oldalokat felfedezni, nem győzik ma-

gasztalni e hadjáratban kifejtett vitézségét. Atya alól Kassa ellen akart menni, de a megáradt esőzés visszatérésre kényszerité. Ez utában Kovászót vette be, s Ecsedet fogta ostrom alá és megadásra ennek is két havi időt tüzvén ki, visszatért székhelyére.

Hazaérkezvén a fejdelem, intézkedett Szathmár jó karban tartásáról. 1565. jan. 22-ére Kolosvárra országgyülést hirdetett, bizonyos levén benne, hogy sem Maximilián sem Balassa nem fogják foglalásait tétlenül nézni. Már ekkor volt tudomása a koronás király hadi készületeiről, elindulásáról, s ezt a rendek elé terjeszté. „Annak az hadnak — végezék — eltávoztatására minekünk ugy tetszik, hogy felségednek olyan hadakozó népe legyen, hogy ki ne egy hónapig kettőig lehessen, hanem mindaddig, mig az szükség kivánja.“ A szükséges adót, teljes felkelést megajánlották s az elpártolt főuraknak visszatérésre 40 napot adtak. S a készülődéshez hozzá is fogtak, mialatt a fejdelem a magyarországi beglerbégek kirendelésének eszközlésére Békes Gáspárt küldte a szultánhoz.

Maximilián komolyan gondolt visszatorlásra. Csáby Ákost és Csernovits Mihályt ő is a portára inditá, hogy ott a János által tett mult évi foglalásokat visszakövetteljék, hogy pedig e fölterjesztésének egy bevégzett tény által nyomatékot szerezzen, Schwendi Lázárt hétezer emberrel a felvidékre küldé s Báthori András, Perényi Gábor és Balassa Bálint kapitányait utasitá, hogy dandáraikkal hozzá csatlakozzanak. S a mily gyorsan hajtá végre János Zsigmond mult évben a foglalásokat, Maximilián kapitányai oly gyorsan eszközlék a visszafoglalást. Február elején sergei a Részekben voltak, Schwendi Lázár elejti Némethi Ferenczet, a fejdelem tiszai kapitányát s beveszi Tokajt, Balassa elfoglalta Szerencset s Nagy-Bányáig száguldott, Szathmárt pedig azalatt maga Báthori István a váradi kapitány felgyujtá s maga Váradra vonult. Azután elesett Erdőd, Kővár, Szilágy-Cseh. Az ut Kolosvárra nyitva állott.

A gyors működés Kolosvárt nem kis izgalmat idézett elő. A választott király tanácsosai csak gyors békében láttak menekülést s Báthori Istvánt a Schwendi táborába küldék, ki ekkor Szathmárt időzött. A béke előleges feltételeit hamar megállapiták a fejdelemre nézve igen kedvezőtlen feltételek alatt: nem csak királyi cziméről mond ez le, hanem elismeri Maximilián főuraságát is. Birtokait megtartja ugyan, de ha magtalanul hal el, azok visszaszállnak Magyarországra. Nőt Maximilián rokonai közül nyer, s ha országát elvesztené, kapja Oppelnt és Ratibort. S e pontokkal és a fejdelem utasításával ellátva, Báthori Bécsbe ment. A császár azokat minden nehézség nélkül elfogadta.

A fejdelem udvarában ezalatt nagy változás ment véghez. A szathmári kiegyezést nem helyeselte a lengyel király, Békes pedig visszaérkezett a portáról, hirt hozva, hogy a szultán már elrendelte a segélyadást. Nyomon uj utasitást küldött Báthorihoz a fejdelem, „fontolja meg ő felsége a császár, hogy ugyanazon hatalmas uralkodó torkában van ő is, kinek kegyelmét ő maga is adóval s ajándékokkal igyekszik megnyerni“ s egyezzék belé a tulságosan is szigoru s ránézve terhes pontoknak módositásába.

Midőn Báthori uj utasitása értelmében fölterjesztést tett a császárnak, ez haragra gyuladt. Eszébe jutott, hogy két év előtt is épen azon a ponton bontá fel János az alkudozást, midőn már csak az egyezkedés aláirása hiányzott, s azon hittel, hogy akkor és most az egész dolog csak elámitására volt folytatva, Báthorit elcsukatta. A király nem méltányolta kellően János helyzetét. Igaz, hogy mindkét esetben az engedékenységnek főoka a kényszerűség, s annak nyomása világosan meg is látszik főként a szathmári pontokon, de az is elvitázhatatlan, hogy Jánosnak őszinte óhajtása, sőt vágyai ne továbbja volt a Habsburgházzal kötendő rokonsági frigy. De az ár, melyért ezt tehette volna, tetszett igen felcsigázottnak s a dolog főként ezen bukott

meg. Most is Báthori elfogatása után sem hagyott fel a reménynyel, s Kendy Sándort Bécsbe küldé: hogy a nemzetközi jog értelmében tiltakozzék követének letartóztatásáért, a megkezdett alkudozást pedig, támogatva a lengyel király a végett küldött követe által, folytassa. Ha a császár Tokajt, Gyulát s a tiszáninneni részeket visszaadja, ő is lemond a Tiszántulról. Más pontokról, mint a szathmáriakról, a császár hallani sem akart s Kendyt is elfogatta.

Ilyen volt a hangulat Bécsben, midőn a portai követ Csernovits egy csausz kiséretében ide visszaérkezett, azon jelentéssel, hogy Csáby Konstántinápolyban letartóztattatott, a szultán pedig bár rosz neven vette a béke felbontását, mindamellett is, ha Tokaj a fejdelemnek visszaadatik, hajlandó lesz a fegyverszünetet továbbra is fenntartani, egy más csausz pedig Erdélybe küldetett, hogy a netalán czélba vett visszatorlástól visszatartsa Jánost. Szolimán ugy hitte, hogy még alkudozás által is helyreállitható lesz a béke. De csalódott. A budai és temesvári beglerbégek azon parancs következtében, melyet Békes a tavaszszal eszközölt ki, már ekkor megtámadták Maximilián birtokait, s ez utóbbi Pankotát elfoglalta. Maga János is megindult a tavasz vége felé, bevárta sergeit Nagy-Váradon, Szathmár alatt csatlakozott a budai basával s együttesen Erdőd ostromára siettek. A szultán pedig a dolgok állásáról, birodalma veszedelméről értesité, mely őt a nagyuri parancs ellenére is az ellene intézett támadás visszatorlására kényszerité.

A törökök felülése, egy Horvátországba tett becsapás, János támadása, Maximiliánt határozott lépésre birták. A Bécsbe küldött csauszt letartóztatta, mint kezest s Csernovicsot visszaküldé Konstántinápolyba, a szathmári alkupontokkal, János erre vonatkozó levelével: „ismerje meg a szultán ezekből, hogy a fejdelem nem méltó pártfogására. Ő a király, hajlandó tisztes békére, de csak ha János az uralkodásból ki fog rekesztetni.“

Csernovics jelentése megtette hatását: „im micsodás hütök legyen egymáshoz a keresztyén fejdelmeknek — mondá a szultán a divánban — láthatjátok!“ Azonban a dolog bővebb megvizsgálására a levelekkel csauszát Jánoshoz küldé, hogy ez a dologról kellő felvilágositást adjon, Csernovicsot pedig aug. 7-én visszabocsátá Bécsbe, a szultán iratával: ereszsze a császár a letartóztatott csauszt szabadon, adja vissza Tokajt és Nagy-Bányát, vonja vissza sergeit — mert az egész szathmári egyezkedés érvénytelen. Csernovics már aug. 22-én Bécsbe érkezett.

A háboru ezalatt folyton folyt. János Hasszánnal egyesülve 40 napi ostrom után elfoglalta Erdődöt, s mialatt Szilágy-Cseht őrsége felégetvén elhagyá, az egyesült had bevette Nagy-Bányát s utóbb Szathmárt. Schwendi Lázár ez ideig tétlenül nézte a dolgot, de most átkelvén a Szamoson, Zayval Kisárnál ütött tábort. Nem messze volt ide a török erdélyi had is, s apró csatározás naponként történt. De Schwendi uj segélyt kapván, ereje 18 ezer emberre növekedett. Mindamellett Bécsből kapott parancs folytán alkudozásba bocsátkozott a basával s sept. 13-án fegyverszünetet kötött vele. János serge némi apróbb diadalok után előnyben volt, s most döntő ütközetre készült. Épen ekkor érkezének táborába Schwendi és a basa követei, kik őt fegyverszünetről értesiték. Boszusággal eltelten visszatért Erdélybe. De Schwendi és társai az egyezkedés ellenére is folytatták a háborut s csak miután Nagy-Bányát és Csehit visszafoglalák s őrséggel megrakák, tértek vissza.

Jánosnak hazaérkezte után első gondja volt tudósitni a portát a magyarországi basák árulásáról. Ezalatt megjött a csausz, ki a szathmári alkudozás leveleit magával hozta, s erre vonatkozó mentségeit magával volt viendő a portára. Nem kevéssé volt azonban meglepetve, midőn a csausztól értesült, hogy a szathmári alkudozás többé a portán nem titok. Nehány basa, ki dolgait előszokta mozditani, figyelmeztette, hogy ez ügynek leg-

jobban véget vet, ha személyesen bemegy a szultánhoz. S valóban bármi kétes kimenetelünek látszott is ez — mégis semmisem csillapitja le a szultán haragját, semmi sem oszlatja el a diván gyanuját oly biztosan, mint ha ő maga ott szinről szinre előadja mentségeit. A mi lealázó volt e tényben, mentse a kényszerűség, a mi veszélyes, az ellen, ugy hivé, a szultán régibb esküje s igéretei meg fogják védeni. Bizalma fogja lefegyverezni legjobban az ellenséges törekvéseket. Felpezsdült ereiben a Zápolya vér a gondolatra, hogy ellenfeleit most földig alázhatja, s a máskor habozó és határozatlan ifju elhatározta magát e lépésre. Oct. 13-ára Kolosmonostorra országgyülést hivott össze, s itt a rendekkel tudatta szándékát. Hálával és köszönettel fogadták a rendek s az intézkedésekre teljesen szabad kezet adtak: „ő felsége minden országbeli hiveit ismeri személy szerént, valakikkel ő felsége parancsol, azok elmenjenek ő felségével, és minemű módot ő felsége ad, ahhoz tartozzanak (t. i. tartsák magokat), azonképen helytartót is azt válaszsza és hagyja ő felsége köztünk, a ki ő felségének tetszik.“

S most a fejdelem „főköveteket“ (t. i. oratorokat) küldött a portára. Oly nagy a vád ellene, hogy azt követség után el sem intézheti. Ugyanazért személyesen fog bemenni a portára. Az nap után, melyen a szultán menedéklevelét kezéhez veszi, háromnappal főrendeivel utra fog kelni. A fejdelem jól számitott. A szultán le volt fegyverezve: „sem a téli idő, sem a viszonyok — izente vissza — nem alkalmasok elutazására. Távollétét az ellenség támadásra használhatná fel. Várjon tavaszig, akkor ő személy szerént jön az országba — találja meg itt.“ Midőn pedig 1566 elején Maximilián követe Hosszutothy megérkezett a portára, de adó nélkül s a követelt várakról említést sem téve, kihirdettetett a háboru, melyet a szultán személyesen fog vezetni, a német követek pedig elfogattak.

János Zsigmond márcz. elejére Tordára országgyü-

lést hirdetett. Nemcsak saját hiveit hivta meg, hanem a Maximilián alatti megyéket is egyenesen a szultán meghagyásából, hogy az ország egységének és nyugalmának helyreállitásán közösen működjenek, Schwendi nyomon — márcz. elején — körlevél alakjában felelt e meghivásra, eltiltván a megyéket a megjelenéstől, s ezek csakugyan elmaradtak a márcz. 10-én megnyilt gyülésből, mely a hadfölkelésre s a szultán elébe leendő menetelre megtette az előleges intézkedéseket. Ugyanazon csausz, ki a fehérvári udvarba meghozta a megkezdendő hadjárat hirét, athnamet is hozott a fejdelemnek, lovat, aranyos ruhát (kaftánt) és gyöngyös nehéz pallost. Az athnaméhoz mintául a János Zsigmond atyjának adottat választották, azon megtoldással, hogy a fejdelemválasztás joga el lőn ismerve, az évenkénti adót pedig az ország tartozik pontosan beszolgáltatni *).

A készülődések Erdélyben folyton folytak. Ugy akará a fejdelem, hogy a mi fényt ő kifejt, arányban legyen hatalmi állásával, nevével és háza gazdagságával. Nem hiuságból, hanem mivel fényüzéshez szokott emberekkel volt dolga. A máj. 28-án tartott tordai gyülésen, midőn már tudtával volt a szultánnak máj. 1-ei elindulása, Tordán uj országgyülést tartott, mely az expeditiora adót ajánlott meg, elrendelte a hadfölkelést — a nemesség 16-a volt hadköteles — s helybenhagyta Hagymási

*) Az okmányt fontosságáért közlöm a függelékben, az Erd. Muz. Egylet példánya után, ugy mint azt Szabó Károly barátom sajátkezüleg szives volt leirni. Az okmány hitelességéhez némi kétség fér, de mellette is sok adat bizonyit. Előrebocsátván, hogy az I. Jánosnak adott athnamenek két példánya maradt fenn, egy, melyet kiadott Reuszner Ep. Turc. Lib. VII. 91. l. s egy más a Verancsics irományai közt, melyet magyarra forditott és kiadott Szalay Adalékok 124. l., megjegyzem, hogy ez a II. Jánosnak adottal csaknem szóról szóra megegyez e pontig „te is országoddal" stb. a mi ezentul van, hiányzik. Bethlen Farkas mindkettőt ismerte, különben nem irhatta volna II. k. 94. l. eodem fere stilo prout parenti ejus olim juraverat eidem quoque jurat.

Kristófnak főkapitánynyá választatását. János Zsigmond 300 szekéren 400 nemessel jun. 16-án indult el s jun. 26 án Pancsován tárborba szálla. Másnap a 400 nemessel a szultán gályáján átkelt a Dunán, Zimony alatt táborba szállott. Két nap mulva reggel 7 órakor hivatalos lőn a szultánhoz. A menet nagyszerű volt. A négyszáz nemes, kiknek öltözete s lovaik szerszáma aranynyal s ezüsttel tündöklött, a csauszok és jancsárok, a négy tanácsur, s négy zászlós ur, a gazdagon ékesitett apródok, a fejdelem, kinek kengyelét négy apród tartá s ki minyája közt legfényesebben vala öltözve (egyedűl lovának nyerge 24 ezer aranyat ért) s czimeres szüvegében diónyi nagyságu gyémantot viselt, „nem megutálandó nézést mutatnak vala“ mint egy szemtanu főur irja. Fényével arányban állott az általa hozott ajándék is, de az elfogadásnál a fejdelem elfogult. „Boldog legyen idejöveteled szerelmes fiam!“ mondá a szultán ünnepélyes kézcsók után, s az elfogadás végeztével biztositá pártfogásáról és felhatalmazá, hogy kérelemmel járuljon hozzá. Másnap megkapta Szolimán ajándékait, találkozott a franczia követtel Aube Vilmossal, ki urának szövetségével kinálta meg, előkészitőul a két udvar közt füzendő házassági összeköttetésre. megnyerte kérelmére Debreczen környékét s a Duna, Tisza, Körös és Erdély közti darab földet, de eltolta magától a nagyvezér meghivását, hogy őt is keresse fel sátrában, miért ez boszuból megfosztá a szultáni lakoma tisztességétől, azon szin alatt, hogy nem volna tanácsos a török ételekhez szokatlan ifjut megvendégelni, nehogy ebből származható betegsége mérgezésnek tulajdonittassék. Julius első napján még egyszer szemben volt a szultánnal, „kérjed az urat — mondá ez bucsukor, hogy diadalmaskodjunk, mert három akkorává teszünk, mint vagy.“

Ezután visszaindult a fejdelem, s jul. 17-én fővárosába megérkezett, innen pedig Kolosvárra jul. 28-án ment, mely mellett volt a Tokaj ellen inditandó sereg

felállitva. A vele visszatérő Békes Gáspár rosz hirt hozott Majláthnak. Haragszik rád a szultán, legjobb lesz ha eladod vagyonodat — s ez aug. 6-án a fenesi táborban csakugyan Fogaras várát hét mérföldnyi területével s Theke felét 20 ezer aranyért „minden agyujával, porával, golyobisával élésével egyetemben“ eladta János Zsigmondnak és maradékinak ugy, hogy aug. 15-én kézbe fogja szolgáltatni. Nehány nap mulva, számára rendelt őrséggel elhagyta Erdélyt. Nem sokkal utóbb a tábor is elindult. A fejdelem bevette Zsákát, Bajomot s megszállotta Tokajt. De ennek ostromát nem hajthatta végre, valamint Szolimán sem teljesitheté igéretét. Szigetvára alatt meghalt, meg Zrinyi is örökké emlékezetes kirohanása alkalmával, a nem messze fekvő német hadaktól meg nem segitve. Ez idétt Gyula, Jenő s Világosvár is elestek, és a magyar hódoltság megint jelentékeny darab földdel nevekedett.

János Zsigmond a szultán haláláról tokaji táborában oct. 4-kén értesült. A nagyvezér hazatérésre intette, mert a török had távoztával a németek támadásának ki lenne téve, mert a tatár hordák is megtámadhatják birtokait. Ez utóbbi megtörtént s ő egy ilyen csapatot a Fehér-Körös mellett szétvert oct. 28-án. Hazaérkezte után nyomon intézkedésekhez fogott, hogy a portára követet küldjön — de az uj szultán, Szelim, ki Nándorfehérvárig jött serge elébe, megelőzte őt s csauszt küldött hozzá fermánnal, melyben „igérte a fejdelemnek és országának azon jó akaratát és oltalmát, melylyel atyja volt.“ A november 30-án Szebenben tartott országgyülés örömmel vette ezt tudomásul s kérte Jánost, hogy intézze el az adó és követség dolgát: „felséged ismeri alattvalóit, kiki mirevaló legyen, felséged valaszsza ki azokat, a kik tetszenek.“

Az uj szultánt Maximilián is üdvözölte követeivel s a portán békealkudozás megnyitására megtette a szükséges lépéseket. De épen, mint két év előtt, mialatt követei békét szorgalmaztak a törökkel, vezérei háborut

kezdtek János ellen. Schwendi most is meglepésekkel igyekezett ura birtokait nevelni, mely aztán a béke létrejötténél már bevégzett tényként szerepelhetne, s 1567. január havában elfoglalta Szádvárt, Bebek György birtokát, és Munkácsot, melynek őrségét az előleges egyezkedés ellenére vagy leölte, vagy kifosztotta. Innen Huszt alá akart menni, de azon hirre, hogy János Zsigmond nagy sereggel közeledik, visszatért Kassára s fegyverszünet eszközlésére követet küldött hozzá. A fejdelem ez embert, ki nem volt kellő menedéklevéllel ellátva, letartóztatta s Haszszán temesvári basát segélyre szólitva fel, Kővár ellen ment. Hadai itt török erővel szaporodtak. Az ostromot Bebek vezette s csak rohammal volt képes bevenni a várat. Sergeit innen a fejdelem Nagy-Bánya alá inditá s azt is erős ellenállás után foglalta el. Hasszán ezalatt Dédest, Putnokot s még egy pár várat tett hódoltsággá, Egervidékét pedig feldulta. De Selim hajlandó volt a békére s evégett előlegesen is fegyverszünetet engedélyezett, menedéklevelet azonban Maximilián követeinek adni addig nem akart, mig ez Báthorit és Kendit szabadon nem ereszté. Az alkudozások megkezdése Haszszánt és a fejdelmet diadalmas utából visszatérité junius havában. A követek — Verancsics is köztök volt — még e nyár folytán elindultak.

A fejdelem gyönge egészséggel tért a táborból haza. Beteges gyönge idegzetű volt különben is, de a kór most annyira elfogta, hogy rögtön jul. 22-ére részgyülést hivott össze Fehérvárra. A gyülés tárgya gyors intézkedés volt azon esetre, ha a fejdelem meghalna. Azonban jobban lett s september 8-ára Fehérvárra főként e tárgyban uj gyülést hivott össze. „Ő felsége — irák a rendek — kegyelmesen arra intett vala minket, hogy közöttünk egybe köteleskednénk, hogy ha ő felségét ur Isten e világból kivenné, mi magunk között meg ne szakadoznánk, kiből nagy romlásunk következhetnék, hanem egyenlő akarattal választanánk fejdelmet magunknak, miképen ezt ő felsége hatalmas török-

császárnál is megnyerte volna, és nagy költségével ez választásról levelet is szerzett volna.“ Azután jelenti a fejdelem, hogy véghagyományát megirta, kinevezett négy testamentomos urat — köztök volt Békes Gáspár is, kinek ez idétt már legnagyobb befolyása volt az udvarnál — s megeskette a rendeket, hogy „elszakadás nélkül az ország javát megmaradását keresik,“ véghagyományát tiszteletben fogják tartani s ezek is magok részökről négy testamentomost választottak a fejdelem által kijelöltek mellé.

Ezalatt Verancsics és társai megkezdették a békealkudozást a portán. János Zsigmond utasitá követét Erdélyi Sebestyént, hogy azt magára nézve igyekezzék kedvezővé alakitni s legalább Tokaj, Munkács, Szathmár és Bánya birtoklását szerezze meg. Az egyezkedések némely vitás pontok felett hét havig tartottak s a fejdelemnek lehetett reménye, hogy azok meg fognak hiusulni, sőt 1568. jan. 6-án tartott tordai ülésben, hihetőleg a mult évihez hasonló véletlen támadástól tartva, hadfölkelést is rendeltek el. De ez nem következett be, s midőn, hogy a fejdelem követei Orbai Miklós és Balogh Ferencz az adóval márcz. 10-én a portára megérkeztek, hirt vettek, hogy a béke febr. 17-én Drinápolyban megköttetett s parancsot vittek haza, hogy azt urok is megtartani köteles, annyival inkább, mert ő is be van foglalva (a moldvai és havasalföldi vajdákkal), mindenik fél megtartván azt, mi birtokában van. A két követ által hazavitt fermán Erdély szabad fejdelemválasztási jogát is megerősitette.

János udvarában ez idétt legbefolyásosabb tanácsos Békés Gáspár volt. Mint jelentéktelen családból származott ifju egész szerencséjét Petrovics Péternek köszönheté, ki mellett apródkodott s ki őt halálakor a királyasszony és fia kegyeibe ajánlá. Még ifjan nagyságossá lett s midőn Mayláthot Fogarasból kibeszélte, e várat pedig Theke felével 1667-ben adományul nyeré, az ország leggazdagabb dynastái közé tartozott. Befolyásával

együtt nagyravágyása is nőttön nőtt, s mert látnivaló volt, hogy a fejdelem soká nem élhet, szemeit a megürülendő trónra vetette. Annak elnyerésére legbiztosabb ut volt, ha a külügyi dolgok vezetését kezéhez keriti. Mert jól tudá, hogy a bécsi vagy konstántinápolyi udvarok valamelyikének megnyerése nélkül bárki sem boldogulhat.

Mióta Maximilián a királyi propositiókat német fogalmazásban terjeszté a pozsoni országgyülés elé, nagy volt Magyarországon az elégedetlenség. A drinápolyi béke fékezte ugyan az indulatok viharát, de némelyek, köztük Forgács Ferencz püspök s történetiró nyiltan átmentek Jánoshoz, mások pedig titkos összeköttetésbe léptek vele s főként Békessel. Ez utóbbiak közt legtöbb tekintélye Bocskai Györgynek s sógorainak Dobó Istvánnak és Balassa Jánosnak volt, kik tervet készitettek a német katonaság kiüzésére s az országnak II. János alatt egyesitésére. Békes terveik tudója és előmozditója, személyesen ment Gyulay Mihálylyal a portára az utat itt egyengetni. Erre nézve czélszerűnek látszott a franczia uralkodó családdal fűzni szorosabb viszonyt, a mi már eddigelé is három izben lőn megkisértve: Martines követsége alkalmával 1556-ban, midőn Izabella tolta el a dolgot. 1560-ban, midőn a nagyvezér Valois Margitot (utóbb IV. Henrik nejét, a II. Henrik leányát) akarta megszerezni, s legutóbb is a d'Aube-bal történt találkozáskor szóba jött. Békes előterjesztései közül az, melylyel Tokajt s a többi várakat kérte, elvettetett, az, melylyel a magyarországi elégületleneknek kért támogatást, Maximiliánnak tudomására lőn juttatva, de az, melylyel Margit herczegnő kezének megnyerésére a porta közbenjárását kérte, kész fülekre talált. De Ibrahim csausz Parisból kivánt eredmény nélkül tért haza, s midőn négy hó mulva Balogh Ferencz egy ujabb követség alkalmával, nyomatékkal emlitvén fel, hogy urának a lengyel trónra is van kilátása, megint szóba hozta a dolgot, uj tolmács, Mahmud bég, küldetett Párisba. Ez

is eredménytelenül járt. Maximiliánnak a magyarországi törekvések más uton is tudomására jutottak. Néhány hive az elégületlenek leveleit kezébe adta Rueber kassai kapitánynak, e hivatalban a Schwendi utódának, s a dolog könnyen elnyomatott. Bocskai Erdélybe menekült, mások elitéltettek. Magára Békésre nézve is volt a dolognak kellemetlen hatása: gyanuba jött a portán, mintha Erdély és a császár közt háborut akarna előidézni, s bár itt követségei alkalmával annyira megnyerte Szokoli Mohammed nagyvezért, hogy ez a temesvári basát és szolnoki szándzsákbéget a fejdelemnek okozott károkért megintette, intést kapott a nagyvezértől, hogy „tetteit rövid időn számon fogják kérni. És erre — mond Forgács — Békés ugy megijedt, hogy a portától tüstént elfordult."

1569-ben Erdélyben egy pár népmozgalom némi izgatottságot idézett elé. A szabadságok elvesztét nehezen türő székelyek fegyverrel álltak ellent a fejdelmi adományozásoknak, de könnyü szerrel megfékeztettek. A Részekben egy közrendű ámitó Karácson György óriási erejével, jövendöléseivel a tudatlan nép közt némi tekintélyre tett szert s egy pár ezer embert zászlója alá gyűjtött. De a következő évben a hódoltságban szenvedett kudarczai megtörék tekintélyét s maga is lefejeztetett Debreczenben. A fejdelem birtokait e mozgalom kevéssé érdekelte, ő 1569 végén, Csáki Mihályt hagyva helytartójául, Váradra ment, hogy ott jelen legyen az oct. 20-iki zsinaton, melynek moderatoraúl Békés Gáspár lőn kinevezve, s mely az 1568 óta mindinkább terjedő unitária vallásnak volt lendületet adandó, s csakugyan főként e zsinat óta a fejdelem az uj elveket „fatealni kezdé, a többieket pedig megvetni. A király mellé állának sokan a nagyságos urakban is."

Békés maga is e hitelveket vallotta. E nem mindennapi tulajdonokkal biró férfiu, kitől a gyors és éles bepillantást ellenségei sem tagadják meg, a magyarországi mozgalmak meghiusulása óta megváltoztatta

törekvései irányát. János 1568 elején — még a törökbéke nem volt megkötve — tanácsot kérdett a lengyel királytól, ha nem volna-e czélszerű alkalmas feltételek alatt egyezkedni a bécsi udvarral? Azóta a terv pihent. 1570 jan. 1-én a Medgyesen összeült rendek sürgetőleg kérték, hogy válaszszon magához illendő fejdelemasszonyt „mert a várakozásban, ugy tetszik nekünk, hogy már elég volna.“ Békésnek már ekkor megfordult agyában a gondolat, hogy urának Maximilián rokonai közül szerezzen nőt, s ezzel együtt köztök állandó békét hozzon létre. De a medgyesi gyülés nagy része jobban pártolta a franczia szövetséget s most a fejdelem a három nemzetből harmincz előkelőt értekezletre magához hivott. Ez értekezleten Békés nézete győzött s ő fényes kisérettel s a lengyel király küldöttével Prágába indult Maximiliánhoz, kit aztán elkisért Speyerbe is. Békésre és urára nézve a küldetésnek nagy fontosságu következménye volt: megnyerte magának a császár hajlamát s hosszas alkudozás után, aug. 16-án megkötötte vele a speyeri szerződést. „János Zsigmond lemond a királyi czimről, helyette a fenséges fejdelmit nyeri. Erdély övé örökjogon, azonkivül haláláig mindazon várak, városok, faluk, melyek Szathmáron és Erdődön belül vannak tartozzanak Erdélyhez, de Debreczent a császár, szultán és fejdelem birják közösen. Maximilián unokahugai közűl nőt szerez Jánosnak. Ha a fejdelem birtokától elmozdittatnék, nyeri Oppelnt és Ratibort. Ha magtalanul hal el, Erdély szabad választása fennmarad.

Békés még vissza sem jött, mire Szelim már tudomást vett a fejdelem czélzatairól. „Mit akarnak — kérdé a szultán csausza az egy Csáky jelenlétében — követeid Németországon? Dolgodat jobban eligazitják ottan a nagyur biztosai. Ha nősülni akarsz, keress más udvarnál, fogunk mi neked találni, csak szolj.“ A fejdelem válasza kitérő volt. Hálás szivvel fogadja a szultán jótéteményeit, s tudatja vele, hogy követeit csak a béke némely megsértett pontjai felett való alkudozás végett küldötte fel.“

A csausz némileg megnyugtatva távozott s Békes sept. 12-én megérkezett az egyezkedési pontokkal. A fejdelem összehitta a harmincz főurat, s az egyezkedést Csáky elibök terjeszté. Vonogatva nem szivesen fogadták, s bár az aláirást nem tagadták meg, némelyek — mint Báthori István és Forgács Ferencz — csak feltételesen teljesiték azt. De végre mégis készen voltak vele. Dec. közepén kiállittatott Békesnek a megbizó levél s ez e hó 26-án utnak indult és 1571. január utolsó napjaiban Prágába érkezett. A császár ez ideig sokat fáradozott, hogy Jánosnak nőt szerezzen. Elébb Albert bajor herczeg leányát Máriát akarta megszerezni, de a herczeg idegen volt e frigytől, mert a fejdelem származását nem tartá eléggé tisztességesnek, mert tőle mint eretnektől irtózott s mert „teste egy nagy betegség," s Mária herczegnőt anyai nagybátyjával Károly főherczeggel eljegyzé. Mire Békés Prágába ért, a herczegnő már nem volt szabad s most a császár clevei Sybillát — a követ ugy hallá, hogy ez koros, rút s a németen kivül más nyelvet nem tud — ajánlá. A német szövetségnek ez levén mulhatatlan feltétele, Békes végre beleegyezett, s most hozzá láttak a szerződési okmányok elkészitéséhez: Maximilián 1571. jan. 31-én hitlevéllel biztositá Erdély rendeit, hogy azokon, kik János hivei, nem fog boszut állani, márcz. 10-én pedig kiadta kötelezvényét, hogy ha János Zsigmond vagy örökösei e mostani szerződés következtében elvesztenék Erdélyt, Oppeln és Ratiborral fogja őket kárpótolni. S a szerződésekkel elindult Prágából.

Békes tudósitása, hogy Mária helyett Sybillával kell beérnie, János Zsigmondot leverte. Betegsége egy idő óta sulyosodni kezdett, gyenge testének sokszor erős rohamokkal kellett küzdenie. De mind ez nem gátolta meg, hogy főként a vallásügyi kérdések elintézésében egész buzgalommal részt ne vegyen. 1571. jan. 6-án országgyülést tartott Székely-Vásárhelyt. Főczélja e gyülésnek az unitária vallás beczikkelyezése volt, s az élénk vitákban, melyek azt megelőzték, maga János is részt

vett. De végre a gyülés elfogadta: „hogy az Isten igéje mindenütt szabadon prédikáltassék, az confessioért senki meg ne bántassék, se praedicator, se hallgatók.“ Ezzel az erdélyi negyedik bevett vallás az unitária vallás, mely az Istent lényben és személyben egynek vallja, törvényesen be volt czikkelyezve. Gyülés után — jan. 14-én volt vége — a fejdelem vadászatra rándult szomszéd váraiba, de Vécsett roszul lett s 54 napon át erős görcsökkel kinlódott. Végre jobban levén, Gyula-Fehérvárra vitette magát s megtette végrendeletét, mely szerént a Zápolya-kincs nagyrészét, a többi közt 40,000 font természezüstöt, a lengyel királyra hagyta, de sokat rendelt Maximiliánnak s a szultánnak is. Drága keresztjét, mely Korvin Jánosról maradt a családra, az országnak hagyományozá. Végrehajtókká Békest, Hagymásit és Csákyt nevezte ki. Pár nap mulva görcsei ujra elérték s 14 napi kinos szenvedés után márcz. 13-ika éjjelén meghalt. A testamentomos urak apr. 1-ére gyülést hirdettek, mely a temetésről s az ország biztosságáról intézkedjék.

Az utolsó Zápolya felett a történetirók többnyire egyoldaluan itélnek. Forgács mocskolódásait ismétlik kisebb nagyobb változattal, itt is, mint sok más kérdésnél, kevés kritikával vizsgálván az erdélyi dolgokat. Kétségtelen, hogy betegsége gyönge testüvé tette — de hisz maga Forgács is kiemeli, hogy a hadjáratokban tevékeny részt vett, vezette az ostromokat s vitézül harczolt. Tanácsurai erős befolyást gyakoroltak rá — de melyik volt ezek közül hitvány ember? A gazdag tudományu Csáky? vagy a szép tehetségü Békes? vagy Hagymási, vagy a két somlyai Báthori, Erdélynek ekkor és utóbb diszei? vagy a két idegen Blandrata és Nizovszky? de hisz semmi adat sincs, hogy akár egyikök is meghasonlott volna az államtanácscsal, melynek tagjai voltak. Szemére vetik határozatlanságát a külügyi dolgokban s talán legtöbb joggal. De ne feledjük, hogy a franczia, bécsi és török udvarokkal folytatott

levelezéseinek legkisebb részét ismerjük, s e részben minden itélet elhamarkodott. Egy olasz udvaroncza Gromo, testőrségének parancsnoka, jó lovasnak, ügyes lövőnek, elég jó tánczosnak, kitünő hárfásnak festi. Szerinte tudott magyarul, olaszul, németül, lengyelül, oláhúl latinul s valamit görögül és törökül. Kitünően vallásos kedélyü, vidám, nyájas s a fecsérlésig adakozó és annyira erényes, hogy országa szeplőtlennek tartja. Ha elhiszszük is, hogy szerette az erős, jégbenhütött bort s ételében nem tartott mértéket, ha belátjuk is, hogy nem tartozott azon uralkodók közé, kik erős szellemmel mindent magok intéznek, megküzdenek az akadályokkal s legyőzik azokat: ne feledjük, hogy nagy veszélyben erős elhatározásra is képes volt s mindenek felett adjuk meg, hogy Erdély három nagy dolgot köszönhet neki: kivivta Erdélynek a független államéletet fejdelemválasztási joggal, a szabad vallásgyakorlatot a négy bevett vallásnak s végre megszüntette a székelyek intézményeiben azt, mi az országkormányzásban s a közigazgatás körül oly sok és terhes akadályt gördített folyton folyólag a királyok, vajdák, fejdelmek elé, kiváltságaiknak azon pontjait, melyek eddigelé annyi támadásnak voltak okai.

XII.

Azon okok közt, miért Albert leánya kezét Jánostól megtagadta, felhozni, hogy az ország „nem nagyon mivelt,“ avult előitélet volt akkor is, mely az ország nem ismeréséből származott, táplálékot pedig azon körülményből meritett, hogy Erdély a barbár pártfogása alatt áll. Vadonnak, török provinciának képzelék ezt s valóban minden helyes ok nélkül. Való igaz, hogy az ismereteket, tudományokat csak befogadta s nem emelte feljebb, de valljon nem volt-e ennyi is elég szomoru körülményei között? Ime egy század sem telt el a könyvnyomtatás feltalálása után, s Erdélynek élénk iro-

dalma támad, nyomdák állittatnak fel egymásután Szebenben, Brassóban, Kolosvárt, Fehérvárt s még oly jelentéktelen helyen is, mint Abrudbánya. Brassóban 1545-ben papirgyár állittatik fel, nehány alsó iskolából középtanoda lesz, a tanügyet országgyülés karolja fel, már 1556-ban a kolosvári s vásárhelyi zárdákat tanodákká alakitja, s utóbb másokat is, 1565-ben rendelkezik a fehérvári schola megépitéséről, annak „tudós személyekkel ellátásáról, kik görögöt, deákot tanitsanak," maga Izabella a vásárhelyit donatióval látja el a deákok táplálására, oskolamesterek fizetésére, fia János Zsigmond hasonló adományozásokkal gondoskodik, sőt tervbe veszi Szászsebesen egyetem felállitását is, melynek igazgatójává Ramus Pétert, ez idők egyik legismertebb nevű tudósát szemelte ki, mit ez nem fogadván el, helyére Gyulai Pál hivatott meg. Ez idétt már élénk irodalmi mozgalom foglalkodtatta az elméket mely mellett azonban a festészet, szobrászat, épitészet s a magasabb ipar is nyertek lendületet. Schulz György festőnek műveit megdicséri János egy kiváltságlevelében, melyben a hazai festőket az ő munkái utánzásától eltiltja s a külföldi művek behozatalát korlátozza. Atyjának, anyjának udvarában kitünő zenészek találtak pártfogolást, sőt I. János egy tehetséges ifjut tanittatott hegedűlésre. Egy nagy-enyedi iparos Együd oly órát készitett, hogy ez Konstántinápolyban a szultán birtokába kerülvén, ott közbámulás tárgya volt. A fehérvári fejdelmi palota tele volt szobrokkal, faragványokkal, falain pedig frescoképek diszlettek. S ezek felett az ipar főként a szászok közt virágzó, a kereskedés élénk és elterjedt volt annyira, hogy ez országnak lakosai jóllétéért, vagyonosságáért, gazdag bányáiért „kincses Erdélyország" volt a neve. Ha Ferdinánd panaszkodott, hogy jövedelme nincs ez országból s csak rákölt, jusson eszünkbe, hogy Castaldo a Dacia captat (emlékpénze feliratát) ugy magyarázta, hogy Daciát ő foglalta el s ezt ugyancsak kizsákmányolta, hogy utódja Dobó kapzsi

ember volt s Bornemiszával együtt ugyancsak megtöltötte tárházát, hogy utóbb Erdély adója portánként 99 denárt tett (Magyarország adója 1569-ben 2 ft 40 denárra emelkedett), melyből telt ki a török adó, katonatartás, tisztviselők fizetése, a többi költségek a fejdelmi udvartartással, beleszámitván természetesen bányák, só, harminczad, ötvened s tized jövedelmeit és a szászok subsidiumát s Mártonnapi fizetését.

A protestántismusnak, mint láttuk, bölcsője Erdélyben Nagy-Szeben volt, hol I. János küzdelmei, ellenállások és fenyegetések daczára is terjedt s végre Rámási plebános által befejeztetett. De e helyi mozgalomnál fontosabb, nevezetesebb s a szász nemzet életére behatóbb volt az, mely Brassóban vette kezdetét a tudós és mivelt Honternek és körének fellépésével, daczára, hogy Erdély püspöke Statileo és később a barát, elnyomására sokat elkövettek.

Honter családi nevén Grasz János, fia egy brassai szücsnek (sz. 1498), bevégezvén tanulmányait, kora szokása szerént külföldi utra indult. Lengyelországon és Krakón át Németországba ment, bejárta Baselt, itt Reuchlinnal ismerkedett meg, Wittembergben pedig Luthert hallgatta. A reformátor szavait s Reuchlin tanitását mélyen lelkébe véste és soha perczig sem tagadta meg azokat. Annak csendes és szelid kedélye, ennek példája hatottak rá. Első munkája (Grammatica a lengyel ifjuság számára 1532) már megjelent, midőn 1533-ban Margit-napkor szülővárosába megérkezett s megkezdé sokoldalu működését. Nyomdát állitott fel, melyen kiadta s terjeszté Luther irományait s mely hatalmasb propagandájává lett az uj vallásnak szónoklatainál is. Anyja házánál iskolát nyitott s előbb itt, később a templomban nyilvánosan tanitott. Brassó birája s előkelő hivatalnokai példájára, apostolkodása mind több követőt szerze az uj hitnek, a levelek, melyeket koronként Luthertől, Reuchlintól kapott, nevelék tekintélyét, mig végre 1542-ben „Brassóban evangyélmi misét tar-

tottak“ s az egész Barczaság áttért, 1544-ben pedig a szászok egyetemes gyülése elhatározá, hogy a nemzet egy és ugyanazon szertartással éljen.

E közban Honter kiadta Cosmographiáját (1534, későbbi években bővitve), melynek első könyve latin hexameterekben irt csillagászat, másodika földleirás; bocsátott közre latin nyelvtant, több szemelvényt különböző irókból, a polgári jogok összegét szász székek használatára (1544), Agendát a lelkészek számára, s 1542-ben a brassai s barczasági egyházak reformatióját. E munka, az ugynevezett Libellus Reformationis, melyet Melanchton és később maga a szerző is több izben kiadott, nagy zajt ütött vonatkozásaiért. Nemcsak a wittembergi reformator magasztalta, hanem a szászok is elfogadták hitvallásuk zsinórmértékeül s hivatalnokaikat reá megeskették. Most már a világi hatalom is szemeit a brassai események felé fordità, s a barát, ki az uj tannak nem volt barátja, de János példáját követve nem nagyon háborgatá, 1543-ban Hontert a kolosvári országgyülésen feleletre vonatta. Honter nem jelent meg, helyette mások mentek el. A barátnak kedve lett volna őket megégettetni, de Batthyáni Orbán, Csáki Mihály s Adrián esperes kieszközlék, hogy hitvita tartásával beérte. A brassaiak ezen sem tágitottak s most a fehérvári palotába idéztettek. De Honter itt sem jelent meg, helyette Glatz Mátyás ment el, magával vivén a Honter által készitett Apologia Reformationist (1543.) S midőn minden unszolás, hogy térjenek vissza a régi hithez, eredménytelen maradt, a barát megint máglyát kezdett emlegetni. Öt a terjedelmes Apologia nem ingatta meg, de Petrovics és tanácsosai ellenére kivitték, hogy a követség bántatlanul haza ment. Ettől fogva a szász helységekben gyorsan és biztosan terjedt a reformatió. 1544-ben a reformált szász helységek felszóliták a még nem reformáltakat, hogy a megtisztitott vallást vegyék fel, s velök egyenlő szertartásokat kövessenek.

Ezen 1544-ik évre esik a brassai gymnasium alapi-

tása Honter által, mely három év mulva egy uj épületben megnyittatott, s mely sok időn át, mint a szászok példánygymnasiuma virágzott. Ugyanazon év Honter működésének szélesb tért nyitott. A brassai pap Jöckel Jeremiás (kevéssel azelőtt nősült) belátva, hogy e mozgalmas idő másforma erőt kiván az egyház élére, leköszönt s helyét Honter foglalta el. S most, bár a barát a brassai mozgalmak meggátlása végett személyesen oda utazott, a reformatió terjedésén még sükeresebben működhetett. 1545-ben a medgyesi zsinaton elhatározák, hogy az egyház élére superintendest állitanak, de e végzésöket még nem hajták végre. A szebeni nemzeti gyülés pedig egy bizottságot küldött ki, mely az egyházi rend és szertartások ügyében munkálatot nyujtson be. Kétségkivül nagy része volt benne Honternek s az 1547-iki közgyülésen beadatott, s a szász egyházak reformatiója Erdélyben czim alatt latin és német nyelven Brassóban megjelent. Kötelező erejűvé 1550-ben lett.

Honter már ekkor nem élt. A megelőző évben halt meg, teljesen nem fejezve be ugyan reformatori munkáját, de azt diadalra juttatva. Ő munkás férfiu s sokoldalu tudós vala. Költő, philosoph és természettudós, ezeken kivül a fametszésben is jártas. Az országban az előbbkelő tudósokkal (pl. Verancsicscsal) levelezésben állt. De mindenek fölött példája és becsületessége által hatott, s bár senki sem is érte őt utól a körben, melyet teremtett, mégis oly tekintélyben állt ez mindenfelé, hogy e részben Brassó elsőségét egyik sem vonta kétségbe. E körnek legnevezetesebb tagja, Wagner Bálint, korában hires görög, philosoph és philolog, első tanára a brassai gymnasiumnak s 1549 óta odavaló pap. Ugylátszik, hogy a Honterféle nyomdát is ő vette át (meghalt 1557). Irt görög nyelvtant, szemelvényeket görög s latin irókból, egy görög Cathechesist (1550), egy munkát a halál képeiről fametszvényekkel s kiadta többi közt az egyházi énekeket és zsoltárokat. Mert a refor-

matió következtében az egyházi éneklés egész szász földön német nyelven folyt, s nyoma van mindjárt eleinte (1526-ban) Szebenben Hächt házában német misét szolgáltattak.

Ez első irodalmi működésben, a reformatió terjesztésére szánt iratok felett is tulnyomó az iskolai elem. Természetesen. Az akkor ébredező iskolai élet szükségeit kelle kielégitni. A sajtó többi terméke nagyrészint a wittembergi egyházi irodalom utánnyomása kizárólag egyházi czélokból. A két kiválóbb eredeti termék a Libellus Reformationis s a szász Jogösszeg Hontertől, a vallásos és polgári életre gyakoroltak döntő befolyást, s azok sem teremtő erő művei. Az első reformatoroknak irodalmi érdemét sokkal fölülmulja a szónoki, melyet szilárdságuk s kitartásukból meritettek. Az eredmény, melyet előidéztek, tanuskodik mellettök. De még nem vala minden megnyerve, még egy nagy és kemény tusát kelle kiállaniok, mely Szebent tulsulyra juttatá.

Az 1545-iki medgyesi zsinat elhatározá a papok élére superintendenst állitni. Sokáig nem vehették azt foganatba, mert a barát nem akart lemondani a reményről, hogy az elszakadtakat végre mégis egyesitni fogja. Megöletése után 1553. febr. 6-án a szebeni zsinat odavaló pap Wiener Pált első szász superintendenssé választá, Brassó és Wagner boszuságára. Szeben ily módon, miután királybirája egyszersmind szász ispán is, az egyházi és politikai kormányzás székhelyévé lett. Wiener 1554-ben áldozatává lett a több mint 18 havon át dühöngő ragálynak, mely egész helységeket tett néptelenekké. Bár a nemzeti gyülés elrendelé uj superintendensnek választását, azt oly időben, midőn a politikai kormányzásra a fehérvári püspöknek Bornemiszának döntő befolyása volt, nem lehetett végrehajtani. Csak kikisértetése után hajthatták végre a választást, s 1556. jun. 29-én Hebler Mátyás lett superintendenssé, kit egy évvel utóbb e hivatalában a királyasszony is megerősitett (1558).

Eleinte Erdélyben egyedül a Luther tana volt elterjedve, Kolosvár, Torda, Enyed, a magyar városok és székelyek nagy része ezt vették fel s a tudósok fehérvári köre is szivesen vette azt. A térités a nép és főurak közt nem csak szónoklat által terjedt, eleinte disputatiok, colloquiumok, utóbb zsinatok tartattak, hol urvacsora, mise, dogmák és szertartások felett vegyesen vitatkoztak. Az üldözés politikai okokból sem volt foganatba vehető, s I. János király különben sem vala türelmetlen. 1528-ban Segesvárt létében Szántai István mester elvádoltatván előtte, colloquiumot tartatott ez és barátai s a Váradról elhozott papok közt. Kálmáncsehi Sánta Márton fehérvári kanonok s Adrian doctor neveztettek ki arbiterekké, kik magok is a vita folyama alatt meg lőnek hitükben ingatva. A barát és Statileo Szántai megégetését sürgették, de a király megeléglé, hogy uti költséggel ellátva elhagyja birtokait. De a hitében megingatott Kálmáncsehi csakhamar elhagyá Fehérvárt s Magyarországba ment, hol elragadó szónoklata s fáradhatatlan munkássága épen oly nagy hasznára volt, mint később Erdélyben jellemszilárdsága. De ő Kálvin értelmét hirdette, melynek fölvételére birta Debreczent, hol a képeknek az egyházból kiküszöbölését eszközlé, s melynek elterjedésére Erdélyben is sükerrel buzgólkodott. Mindamellett ő és a kalvinismus másik nagynevü reformatora, a valószinűleg dévai születésű Dévai Biró Mátyás munkásságuk nagy részét Magyarországban fejték ki. Kalvin tanának terjesztésére Erdélyben többet tett Heltai.

Heltai Gáspár születésének sem helye sem éve nem tudatik. Wittembergben végzé tanulmányait, honnan 1545-ben haza tért. Kolosvárt a szászok papjává választatott, — a magyarokénak 1552-ből Gyulai István emlittetik. — Hogy működésének szélesb tért nyithasson, nyomdát állitott fel, mely mellé tért vissza mindannyiszor, midőn a szószékben végzé kötelességét. Első kiadásai közé tartozott 1550-ben Martinuzzi rendeletére a „Ritus ex-

plorandae veritatis in dirimendis controversiis“ czimü hires nagyváradi korirat (ujra kiadta Bél), azt követték „a catechismus minor, azaz a keresztyén tudománynak röviden való summája,“ 1550., hat fametszettel, az ó testamentomnak tolnai névtelen által forditott egyes részei. De csakhamar Csáky Mihály korlátnok pártfogása alatt s paptársa Gyulai, továbbá Ozorai s Vizaknai társaságában hozzáfogott a szentirás forditásához, melyből az ó szövetséget (1551—52) négy kötetben, bevezetéssel, oldaljegyzetekkel s magyarázatokkal ellátva kiadta. Alapul a zsidó szöveget vették, a Vulgata s más forditások szemmel tartása mellett. Az uj szövetséget csak tiz évvel később s más társakkal egyesülve bocsátá közre. Heltainak első kisérleteit a biblia kiadására a barát meggátlandó, a kolosváriakkal tetemes birságot fizettetett s nevezetes jutalmakat tüzött ki a reformatorok fejeire. Szerencsére a törvényhozás nem értett vele egyet, bár a barát jelenléte vagy befolyása szerént hozott is gátló törvényeket (pl. 1548-ban, hogy a praedicatoroknak egy helyből a másikba menni nem szabad) s tiltá a további ujitásokat, de épen ezzel a meglevőket bevégzett tényeknek tekintette s a kölcsönös botránkoztatást 1544 óta több izben megtiltá.

Hihető, hogy Ferdinánd uralma alatt a barát is erélyesebben lépett volna fel a protestansok ellen. De bekövetkezett halála s az azt követő zavarok a nagyobbszerű üldözéseket lehetlenné tették. Még a kalandor Stankar is eléggé szabadon hirdette tanait. Bebarangolván Lengyelországot s Magyarországból, miután Stöckel által megczáfoltatott, kiüldöztetvén, 1553-ban Kolosvárra költözött. Párthiveket itt nem találván, egyik városból a másikba, egyik főurtól a másikhoz bujdosott, de sehol sem boldogult. Tanait ellenszenvvel fogadták, s ezért sehol sem állapodhatott meg az elveihez s hitéhez makacs szilárdsággal ragaszkodó férfiu, mignem az 1556-iki események következtében utolsó menhelyéről Székely-Vásárhelyről is kénytelen volt elbujdosni. Ezalatt

Kálvin tana Magyarországon gyökeret vervén s Erdélyben is terjedni kezdvén, heves és makacs vita fejlődött ki, mely a protestans Erdélyt két táborra osztá.

Az 1552-iki szebeni zsinat nyilván kárhoztatta Kálvin követőit, kiknek tábora kezdetben lassan haladt, de utóbb midőn Kálmáncsehi Debreczenből távozni kényszerűlt s előbb Petrovicshoz Temesvárra és utóbb ezzel Kolosvárra ment, a magyarok közt terjedni kezdett. Eleinte élén kivüle egyetlen nagyobb tehetség sem állott. Annyival hatalmasabb volt az ellenzék: Heltai, kinek szelid s a polemiatól irtózó lelkülete oly sokban megegyezik a Melanchtonéval, a kolosvári születésü Madár (Alesius) Dénes, ki tanulmányait külföldön végzé s ékesszólásáért már ekkor tekintélyes pap volt, s mindenek felett a heves, türelmetlen, de lángeszű Dávid Ferencz. Ez embernek nagy szerep jutott az erdélyi vallásos versengésekben. Fia egy kolosvári csizmadiának. Tanulmányait Wittembergben végzé, onnan szülő városába jött s eleinte iskolatanitói hivatalt viselt. Legelőször a Stankarral folytatott vitákban tünt ki, ki ellen két munkát irt (1553 és 55). Kálmáncsehi Kolosvárra érkezése és nyilvános fellépése széles tért adott neki tehetségei kifejtésére, kinek megczáfolását a lutheranusok rábizták. A vita hosszan tartott, de kiegyezést nem hozott létre, nyilvános colloquiumot pedig Kálmáncsehi nem akart tartani. Dávid összeállitá s kiadta a felelgetéseket 1556. jul. 16-án: „a kolosvári papok felelete Kalmanchainak az urvacsora ügyében“ (latin nyelven) s párfeleivel tiltakozott Szegedi Lajos krasznai pap azon nézetei ellen, melyeket ez egy egyházi beszédben nyilvánitott egy 1556. jul. 26-án az egyház ajtaira kiragasztott felhivásban. E tárgyban Hebler Mátyás szebeni pap is feszólalt Elleboronával, mely „a Petrovics pártfogása alatt álló Kálmáncsehi és társai“ megczáfolására iratott. A lutheranusok diadalát Heblernek superintendenssé választása s az 1557. jun. 1én Tordán tartott országgyülés azon határozata, „hogy kiki kényszerités

nélkül a régi vagy uj vallást követheti.“ Minthogy pedig a diadalt igy sem tartották teljesnek, Kolosvárra jun. 13-án zsinat hivatott össze, melyen Kálmáncsehi betegsége miatt nem jelent meg. Szegedi kerülte a vitát s a mely Kálvin tanait határozottan elkárhoztatta. E zsinaton elkészitett hitelveiket (Consensus Doctrinae) 1558-ban kiadták, aláirva Bolti alsó-pannoniai, Hebler szász, Dávid magyar lutheranus superintendensek, Alesius Dénes fenesi pap, Glatz Mátyás, Heltai s a többiek számszerént 23 egyházi férfiu által. S most — miközben Stankar megtámadta a lutheranusokat, ezek nevében pedig Dávid elkészitette Apologiáját, — 1558. márcz. 17-én tartott tordai gyülés elkárhoztatta a kálvinistákat. Egy ujabb máj. 1-én tartott zsinat, melyen Melanchtonnak ez évi január 16-án irt békitő levelét olvasák fel s a hol Kálmáncsehinek Dáviddal éles vitája volt, ez utóbbinak diadalával s a kálvinisták megveretésével végződött, Actáit előbeszéddel s Melanchton levelével Dávid adta ki.

A klávinisták megveretése, a lutheranusok diadala teljes volt. Még sem. Ugy akará Isten, hogy a legyőzöttek győzzenek. A nagy elkeseredéssel folytatott küzdelem nyomokat hagyott nála s az napon, melyen a törvényhozás itélete ellenfeleit elnémitá, ő már ingadozott. Attérését azzal kezdte, hogy lemondott a superintendensségről s azt Alesiusnak adta át. Ismeretsége s vitája Melius vagy Ihász debreczeni pappal megtermé gyümölcsét: Heltaival együtt nyiltan a kálvinistákhoz állott át. Nagy volt a lutheranusok boszusága, kik 1559. aug. 18-ára Medgyesre zsinatot hivták össze. Elnökölt Hebler, felelt Alesius, ellenvetést tettek Heltai és Dávid. A világi rend figyelmeztette a zsinatot, hogy „más tudományt ne vegyen be, mert mi szász egyházainkban nem türjük meg.“ Hiában próbálta meg Dávid egyeztetni az eltérő nézeteket egyik fél sem engedett s az elszakadás megtörtént. És most Dávid és Melius nyolczad magokkal Váradon aug. 18-án egyházi gyülést

tartottak, melyen Kálvin tanát az urvacsorája kérdésében — mert minden vita és eltérő nézet e körül forgott — formulázták és kiadták.

Izabella ez idétt meghalt s utóda Luther nézeteihez hajlott. A két egymástól eltérő protestans felekezetet, melyek közül az első már a törvény oltalma alatt állott, a másik csak türetett, nyilvános vita utján akarta kiegyeztetni. Kettőt tartottak Hebler elnöklete alatt, melyeken az ellenvetők Heltai és Dávid voltak (Medgyesen 1560. jan. 10., u. o. 61. február 6.), de czélhoz egyik sem vezetett. Sőt ez utóbbi a magyar papoknak azon hitczikkeit, melyekre nézve a kolosvári 1560-ban tartott ülésekben megegyeztek, négy külföldi egyetemnek, Stöckelnek és több külföldi tudósoknak megküldte. A követek 1562-ben a szász választó, az egyetemek s tudósok leveleivel visszatértek. Ezeknek sem azon magasztalása melylyel a fejdelmet elhalmozák, sem azon kárhoztatása, melylyel a kolosvári czikkeket illeték, nem birták a kálvinistákat nézeteik megváltoztatására, kiknek tábora koronként számos főurral s a magyar és székely néppel szaporodott s kik ellen Hebler a szász egyházak hitvallásáról 1561-ben kiadott munkájával hiában küzdött. A szászok közt a vallás egységét nemzeti gyülésök intézkedései fenntartották. Az 1563-iki tordai országgyülés kimondá, hogy kiki azt a vallást kövesse (a cath. és luth. közül), a melyik neki tetszik, saját hitét követő papot tarthasson, de a ki őket megháboritja, hivassék a fejdelem elé.

Ez idétt a Lengyelországból kiüldözött Blandrata, korábban Izabella udvari orvosa, most másod izben Erdélybe jött és János házi orvosává lett. E körülmény tetemes változást idézett elő. A nemcsak orvosi hanem vallásos dolgokkal foglalkozó olasz megnyerte ura kegyeit, Alesius helyett Dávid lőn udvari pappá s ez vele együtt a reformáltakra nézve kedvezőbben hangolá az udvart. Az enyedi zsinaton tett kiegyezési kisérlet meghiusult, a magyar és szász egyházak elváltak egymástól, az elsők Alesiust superintendensökké választották s

végre az 1564-iki törvényhozás törvényesen bevett vallássá tette.

A reformatorok működéseit — mint láttuk — a sajtó is támogatta, s e téren épen oly hatással működtek mint a szónokin. Főként Heltai termékenységét bámulhatja, ki, mint egy más fejezetben meg fogjuk látni, sok irodalmi ágat ölelt fel, s mindeneken nevezetes munkákat hagyott hátra. Birunk tőle egy munkát „a részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról“ (1552), egy mást „Katechismus a mennyei tudománynak summája“ (1553), viszont „vigasztaló könyvecske, miképen kelljen embernek készülni keresztyéni és boldog kimuláshoz (1553); adott ki magyar Agendát (1560), ajánlva János Zsigmondnak, német kátét (1551), egy latin hitvallást a megváltóról, mely Stankar ellen volt intézve, s annak megczáfolására irva, mintha ő, az ő — Stankar — nézeteit osztaná.

A kálvinismus diadalát ugyanazon jelenség követte, mi korábban a lutheranismusét: uj és még szabadelvűbb mozgalomnak lett bölcsőjévé. Blandrata már Legyelországban a Faustus Socinus nézeteihez hajlott, de Erdélyben nyiltan bevallani nem merte. A diadalra juttatott Kálvinismus szemeiben ennek volt emeltyűje, s midőn Madár Dénest az udvari papságtól elejté és Dávidot a választott király közelébe juttatá, egy lépést tett czélja felé. E két ember kiegészité egymást. Az orvos kevesett értett a hittan mélyebb philosophiai részéhez, Dávid éles dialecticája, nagy tudománya, gyors esze s éles polemiája kipótolá, a mi nála hiányzott. Az is világosnak látszik, hogy a hittani elmélkedések azt mindinkább sodorták a rationalismus felé, mely kételkedő lelkével jobban megegyezett. A két ember bizalmas baráttá lett.

Az Isten lényi és személyi egységének vizsgálata Dávid agyában az utolsó küzdelmek alatt megfordult, de még nem szakasztott a kálvinismussal. Másfelé is forrongott az eszme, s midőn egy izben Dávid Kolos-

várt Károlyi Péter mesterrel (igy hivták a tanárokat is) e tárgy felett vitába ereszkedett, ez a vitát hitfeleivel tudatta. Minthogy Dávid olykoron szónoklataiban is árult el unitarius hajlamokat, társaival, barátaival heves vitákba elegyedett. Hasonló vetélkedések nem egy főurat, nem egy tudományos főt téritettek át s pár évvel az enyedi colloquium után az uj tudománynak is voltak követői. A szakadást most is zsinattartások előzték meg: hasztalan próbák a kiegyezésre. Első volt 1566. febr. 24-én Fehérvárt — már az udvar sem volt idegen tőle — egy későbbi, Tordán márcz. 15-én, viszont egy más Fehérvárt apr. 24—27. s egy negyedik Vásárhelyt máj. 19-én az egységi és háromsági tanok felett, gyorsan egymásután, arra számitva, hogy az elmék forrongásban tartassanak s hogy a nézetek mindenfelé terjedjenek. E zsinatok szenvedélyesek voltak s az uj tan még sok ellenállással találkozott itten, sőt az utolsó helyen, mondhatni, elvettetett. A Tordán ez év vége felé tartott országgyülés elhatározá a bálványozás kitörlését s az Isten igéjének szabadon (t. i. a bevett vallások értelmében) hirdetését. Sőt a következő években a magyarországi reformáltak is hitczikkeket irtak ellene.

Mit Dávid és Blandrata ily módon nem érhettek el, a diadalt más uton próbálták megszerezni. Megnyerték a fejdelmet s ez számokra 1567-ben Gyula-Fehérvárt nyomdát állitott fel, melyre nyomdásznak a bécsi Hofhaltert hozatta le Debreczenből, ugyanazt, ki Melius bibliáját is kiadta. S most a sajtó is nagymértékben igénybe lőn véve, s Dávid, Blandrata és hitfeleik egymásután még ez évben öt munkát adtak ki, mindenikben az egység és háromság tanait tárgyalván, s részint Meliust és a magyarországi zsinatok végzéseit czáfol ván. „Rövid Magyarázat, miképen az antichristus az igaz Istenről való tudományt meghomályositotta,“ — „Rövid utmutatás az Istennek igéjének igaz értelmére“ mindkettő Dávidtól. Dávid ezekben nyilvánitott hitvallása szolgált zsinórmértékül. A harmadik a szenthá-

romságról Blandratától, a negyedik a keresztyén vallás hitczikkelyeiről szól, az ötödik felelelet tartalmaz Meliusnak Dávid Ferencztől s paptársaitól. A hatodik az apostoli Credo magyarázata volt Basiliustól. „Hallottál volna — igy ir Borsos krónikájában — egész Erdélyben minden helyen a köznéptől sok esztelen disputátiót és pántolódást, estve reggel, éjjel, nappal, falun városon, étel-ital között.“ S valóban ez átalános és országos érdekeltség, a fejdelem kegye s e tömeges irodalmi munkásság óhajtott gyümölcsöket terme. A rendek már 1567-ben unit. hitelvek szerént esküsznek az országgyülésen, 1568-ban január 6-án Tordán elhatározzák, hogy a praedicatorok minden helyen szabadon hirdessék az evangyéliumot saját értelmök szerént, s kiki szabadon olyan praedicatort tarthasson, a kinek tanitása neki tetszik. S e törvénynyel meg volt engedve az unitárius vallásnak szabad terjesztése.

A reformáltak és lutheranusok egyik gyökeres hitczikkök megtámadását nem türhették sokáig békén. De minden ez ellen intézett törekvésökkel sem tudtak többet elérni, mint hogy a fejdelem Fehérvárra a háromság kérdésének megvitatására zsinatot hirdetett, melyen, irá, ő maga is jelen fog lenni. A vita 1568. márcz. 8-án vette kezdetét s tartott tiz napon át. Mindenik fél jól felkészülve jelent meg képviselve legtudományosabb és legjelesebb embereik által: Dávid, Blandrata, Gyulay Pál fehérvári iskolaigazgató, Basilius, Hunyadi Demeter egységhivők, s ezek védői Szegedi, Császmai, Sztárai és Karádi; továbbá Melius, Czeglédi, Sándor András, Turi Pál, Károlyi Péter, Klein Lőrincz, háromságot vallók s ezek védői Hebler, Károlyi Sebestyén, Heltai, Szigethi Miklós; s ezeken kivül két-két jegyző mindenik féltől. Ott volt a fejdelem is jobbján Csákival, Békéssel s udvari népével. A vitát leirta és kiadta mindenik fél, s a diadalt mindenik magának tulajdonitotta. A vitatkozás sok szenvedélylyel, türelmetlenséggel folyt, annyira, hogy a békés természetü Heltai már harmadik

napján visszavonult. Juhász logicája egész erejével ostromolta az egységhivőket, Dávid polemiája minden csillámait felhasználta ellenök. Kilenczedik nap a háromság-védők meggyőződve, hogy a küzdelem meddő marad, vissza akartak vonulni, de a fejdelem nem engedé. Tizedik napon a zaklatott Blandrata bevallá járatlanságát a hittanban s most bezáratott a colloquium. Mindenik fél diadalát hirdette, határozott előnyben pedig az egységhivők voltak. A fejdelem rendeletet adott ki, hogy mindkét fél őrizkedjék a káromló és gunyoló iratoktól, ezen belől teljes vitatkozási szabadságot engedett.

A parancsot egyik fél sem tartá meg, legkevesbbé az unitariusok. A röpiratoknak egész özöne jelent meg névvel, névtelenül, jobbadán Dávid aegise alatt, erős polemiával irva s gyakran goromba kifejezésekkel telve. Magát a vitát leirták s kiadták, Melius és Heltai mint háromságvallók, de midőn ez utóbbi egy évvel később egységhivővé lett, ujra kiadta (1570) tetemes módositásokkal, Dávid és társai mint egységhivők. Egymást követték Basilius (Balázs) Istvántól — talán még a vita alatt — „Egy nehány kérdések az keresztyén igaz hitről," Császmai felelt s tordai születésü Sándor András munkájára „melyben (ez, t. Sándor) az Antikrisztus három Istenének dögleletes tudományát magyarázza;" Dávid: „A szentirásnak fundamentumából vött magyarázat az Jézus Krisztusról és az ő Istenségéről" (ajánlva Pokai Jakab fejdelmi hopmesternek), terjedelmes munka, mely főként Károlyi Pétert czáfolja; továbbá „Könyvecske az igaz keresztyéni kegyességről és az pápa Antikrisztusnak megmosásáról." Ezen kivül tőle és társaitól névvel és névtelenül apróbb röpiratok. Legjelentékenyebb volt vitája Meliussal, ki maga is irt könyvet ellene. Egyben az 1567-iki debreczeni zsinatnak háromságról szóló tudományát bonczolta, feleletül a Melius által kiadott munkára, egy másikban Melius tana hamisságát bizonyitá, egy harmadikban ennek a leendő Váradi zsinatra propositióit czáfolá. Ez élénk mozgalom

magára vonta a külföld figyelmét is. Major György wittembergi tanár (1569) czáfolta Dávidot és Blandratát, mire ezek egyesülten feleltek. De Major tovább ment: magán levéllel is felszólitá Csáky korlátnokot (kinek munkáját is ajánlá), hogy az „eretnekség“ terjedését lehetőleg gátolja.

A mit a mult gyülés megoldatlanul hagyott, a háromság kérdését uj vitatkozással próbálták eldönteni, mely 1569. oct 20-án Váradon tartatott meg. Most is mindkét felekezet legjelesb emberei vettek részt, csakhogy most Heltai az unitariusokkal tartott s maga a fejdelem is részt vett a vitatkozásban, jelesül a harmadik napon. E tény nem kevéssé aggasztá a háromsághivőket s ez aggodalom indokolá azon kiméletlen kifejezéseket „kinek ura a pöröse, annak Isten az orvosa“ melylyel egyenesen a fejdelem személyére czéloztak. Főként Helopaeus és Melius fogták fel a védelmet, de meggyőződéseiktől nem állottak el s a kiegyezés most sem jött létre. S ettől fogva az unitárismus még jobban terjedt: egy magában Váradon 3000 ember tért át. Kolosvár már azelőtt bevette s most még jobban megerősödött, a fejdelem a régi pert mely a város szász és magyar lakosai közt folyt s ujabban a piaczi nagy templom felett megujult (1568), arra döntvén el, hogy a köz- és egyházi javak közösek legyenek, egyenlő számmal folyjanak be a tisztválasztásba, a templomot évenként felváltva használják s főpapot felváltva válaszszanak. De a többi szász város Kolosvárt az uj hitre térésért a szász egyetemek sorából kitörölték.

A zsinat történeteit kiadta Dávid, ki épen oly buzgalommal folytatta irodalmi működését. Kiadta hetven praedicatióját, fényes bizonyitványát elragadó szónoklatának, melylyel, mint a monda tartja, egyetlen nap térité meg Kolosvárt; — a váradi zsinat történeteit; a következő évben egy levelet a lengyel egyházakhoz Krisztusnak ezeréves uralmáról a földön; polemiát folytatott Meliussal s 1571-ben adott ki egy munkát „az ő

magától való felséges Istenről s ő igaz fiáról“ mely főként a catholicusok ellen volt intézve. A már táborukba áttért Heltai közzé tette 1569-ben a „Hispaniai Vadászság“-ot, melynek elején hitvallását adja elé, azután az inquisitiót tárgyalja s a reformatio nehány vértanujáról ir. Ez idétt a szentirás azon helyeiről, melyen a háromság dogmája épül, Basilius készitett egy munkát, mely kéziratban maradt. Tárgyalta és kiadta e tárgyat s talán épen e munka alapján Enyedi György kolosvári iskolatanitó s utóbb superintendens is, egy sokat utazott s gazdag ismeretekkel biró férfi. De midőn nagyfigyelmet ébresztett munkája eltiltatott s nyilvánosan megégettetett, kinyomatták külföldön is, mely aztán még a következő században is czáfoltatott.

Az unitárismus diadala Erdélyben a váradi zsinat óta teljes volt. Csak egy hiányza még, hogy bevétessék negyedik országos vallásnak. S János Zsigmond az 1571-iki országgyülésen kevéssel halála előtt ezt is végrehajtá. Kezdetét vette őalatta a görög nem egyesültek áttéritése a protestáns vallásra, s annyira haladt, hogy alatta s az első Báthoriak alatt is a protestans oláhoknak saját superintendensök volt.

FÜGGELÉK.

Nos Requisitores literarum et literalium instrumentorum in sacristia seu conservatorio Capituli Albensis Transilvaniis repositarum et locatorum ac quarumlibet judiciariarum, deliberationum legitimorumque mandatorum Principalium Executores, Damus pro memoria per praesentes. Quod nos litteras suae Principalis Celsitudinis Requisitorias in persona Generosi Casparis Diosi de Colosvar, Causarum Fiscalium suo Celsitudinis in Transilvania Directoris *) pro parte Fisci ejusdem Principalis Cels. confectas ac emanatas, nobisque praeceptorie sonantes et directas, honore et reve-

*) Ez az egy szó a levél szélére van javitva jegyezve.

rentia, morigeraque cum observantia, quibus decuit, recepimus in hac verba. Michael Apafi Dei gratia Princeps Transsilvaniae, Partium regni Hungariae Dominus et Siculorum comes etc. Fidelibus literarum et literarium instrumentorum in sacristia sive conservatorio Capituli Albensis Transilvaniae repositarum et locatorum, ac aliarum quarumlibet judiciariarum deliberationum, legitimorumque mandatorum nostrorum Principalium executoribus, Nobis dilectis salutem et gratiam nostram. Exponitur nobis in persona generosi Casparis Diosi de Colosvar causarum nostrarum in Transilvania Directoris, Qualiter ipse paribus literarum Athnamae inter potentissimum quondam Imperatorem Turcarum Szultán Szuliman ac Johannem Regem secundum initi, necnon Transactionalium seu contractualium inter Celsissimum quondam Principem Georgium Rákóczi seniorem ac Prudentes et Circumspectos magistrum civium regium sedis Judices caeterosque Juratos Cives et Senatores Civitatis Cibiniensis celebratae (igy) super assignatione clavium portae Disznodiensis et nobilibus hospitiorum concessione confectarum ad praesens pro jurium Fisci tuitione plurimum indigeret, essentque necessaria, quae in Capitulo Albensis Transsilvaniae essent reposita et locata. Proinde vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, ut acceptis praesentibus, statim vos paria praescriptarum literarum in praedicto capitulo vestro Albensi diligenter requirere et reinvenire, requisitarumque et reinventarum tenores in transsumpto literarum vestrarum sub sigilloque vestro capitulari, fide vestra mediante, dicto exponenti *), jurium fisci tuitione,

*) Ez athnaménak az erdélyi muz. egylet kéziratai közt két példánya van, egy ez itt közlött, s egy XVII-ik századi más fordítás. Mindkettőt Szabó Károly barátom sajátkezüleg irta le s én közlöm a variansokat. Mondani is felesleges, hogy ez nem két külön athnam s ez utóbbinak datuma sincs. Megjegyzem a közlött példányról, hogy csaknem kétségtelen, hogy a káptalani őrök ezt XVI-ik századi s bizonyosan egykorú példányról, hihetőleg hivatalos fordításról másolták le. De a keletben hiba van: 937 fabiel (olv. rabiel, azaz rabievvel) 3 = 1530. oct. 26. A mint ez ujabbkori kéz kiigazitá, 973 rabiel 3, az is hibás, mert ez = 1565.

futuram ad cautelam necessario, extradare et emanari facere debeatis et teneamini, caventes tamen ne fraus et dolus hac in parte eveniat aliqualis. Secus non facturi. Datum in castro nostro Radnoth die vigesima secunda Augusti, anno Domini Millesimo Sexcentesimo Sexagesimo Quinto. Quibus receptis nos hujusmodi mandatis suae principalis celsitudinis in omnibus, ut par est, debito cum placentiae studio obedire ac satisfacere cupientes, universa repositoria Capituli hujus Albensis Transsilvaniae investigantes et expendentes post diligentem nihilominus requisitionem reinvenimus literas quasdam Reversales inter Potentissimum quondam Turcarum imperatorem Szultán Szulimánnum sub firmissimo suo juramento et serenissimum quondam Dominum Joannem regem etc. confectas ac emanatas, Hungaricoque sermone inscriptas, Quarum quidem literarum verbalis continentia talis est:

Az János király, és szultán Szulimán császár keözeöt való frigynek, és hütnek mássa. Anno 1566).*

Ajándékoknak és kegyelemnek adója, amaz igen nagy teremtő Isten, az ki nagy és hatalmas és az ki az isteni gondviselésnek engedelméből mind az két paradicsomnak ura, szultán és az alkotmánynak és minden országinknak parancsoló gubernatora és az más birodalomnak feje, és az seregeknek gubernatora, az ki mi prophétánk Mahometh, mely mi

---

sept. 29, azaz azon idő, midőn Jánosra a portán legjobban nehezteltek. De a felirat az okmány keltét legjobban kivilágositja s hihetőleg kétségtelenné is teszi, t. i. az évet az 1566-ot. Honnan lehet a fatalis 937 rabiel 3 keletet kimagyarázni? Ez, mint látszik, cancellariai tévedés volt a János Zsigmondnak adott példányon s valami hasonló (tán 935) helyett iratott az I. Jánosnak adott példányra. Mindenesetre nevezetes, hogy minden eddig ismert példányon az a szám áll. A dolgot világosan csak akkor lesz lehető tisztába hozni, ha az eredeti példányok előkerülnek. Még egy baj van a János nevével. János Zsigmondot a portai levelek elébb és utóbb mindig Istvánnak nevezik — Jánosnak csak ez egy okmányon áll. De miután ez okmánynak eleje máslat, s a második kiállitásánál az első használtatott — meg lesz fejtve a látszólagos ellenmondás is — A második példányon nincs kelet sem elől sem a végén.

prophétánkon légyen mindenkoron az isteni kegyelemnek szerelme és boldogitása. Melynek ő kegyelme által és az ő társaságában levő négy titkos bölcsek által, tudniillik: Ebrebékir, Umér, Oszmán és Ali, kikben az kegyelmes Isten az ő véghetetlen kegyelme által légyen mindenkoron vig és contentus és az mindenható Istennek és minden szenteknek és boldog lelkeknek, őtet dicsiröknek, kiknek engedelméből és kegyelméből Én Szultán Szulimán Sah, császároknak császára, Istennek kegyelméből dicsősséges nagy és meggyőzhetlen constantinapoli imperator, királyoknak királya, koronáknak megadója, Istennek árnyéka, ez földön uralkodó, nagy alsó tengernek ura, nagy és kicsin Africának és Európának, Siriának, Arabiának, Indiának, Cananeának és Galileának, Foeniciának, Alexandriának és Aegyptusnak és az nagy Kaisonnak*), szerecsen országnak, Mediának, Lidiának, Indiabeli Lametáknak, az veres tengernek és az Jerusalemi országnak, Samariának és az Tiberias tengernek, Damascusnak, Halepnek és az nagy Antiochiának, Mesopotamiának, Chaldeának, az nagy Babilloniának, nagyobbik és kissebbik Armeniának, Parthiának, Persiának, Hiberniának**), — Georgiánusoknak és Caspiumi tergernek, Trapezuntumnak, Tamasiának, Chapadocziának, Caesareának, Pamphiliának, Ciliciának és Tharsisnak, Cannaniának, Amasiának, Paphlagoniának, Lidiának, Frigiának, Bethaniának és az nagy Nicena városnak, Nikomediának, nagy Calcedoniának és mind az egész nagy Anatholiának, Görögországnak, Traciának és a nagy Rómának, Macedoniának, Thessaliának, Peloponesusnak, Chorintumnak, Chersonesusnak, Albaniának, Bosznának, Bolgárországnak, Oláhországnak, Moldovának, Scithiának és Tatárországnak és egyébb sok véghetetlen tartományoknak fegyverrel és hadi erővel az mi meggyőzhetlen mennyei szablyánkkal keresetteknek, az mi előttünk való Imperatoroktól, Szultán Mahomet Sahtól és az ő fiától Szultán Szulimán Sahtól nyugoda-

*) A másik példányon : *Kaironak.*
**) A másik példányon : *Sejtáknak.*

lomra, kiknek véghetlen felség és mennyei boldogitás legyen az ő lelkeivel egyetemben mindörökké *).

Szulimán császár hitlevelének formája, mint esküdt meg János királynak.

**) Én felyül megmondatott Szultán Szulimán Sah, Törököknek győzhetetlen Fejedelme, Esküszöm az magasságbeli Istennek mindenhatóságára, szentségére, fényességére, az Istenségnek jóvoltára, az égnek erősségére, az napra, holdra, csillagokra, az földre, és az földnek szinére, és az nagy szentséges Mahumetre, össünknek össire, össömre, atyámra és az én anyámnak tejére, az én kenyeremre és szablyámra, életemre és lelkemre, és minden körülmetéltetett Buszurmányokra, üdvösségekre, hogy tégedet híres atyámfiát Magyar és feljül megirott országoknak királyát Jánost, Erdély országával együtt, semminemű szükségedben soha el nem hadlak, ha szinén minden birodalmom és országim és hatalmasságim tőlem elvétetnének is, és semmivé tétetnek is, és csak egyedül maradnék is, avagy ha csak egy avagy kettővel, vagy hárommal legfeljebb négyszemélyekkel és csak ezekkel is kötelessen tartozzam téged s Erdélyországát, hozzá tartozó részeivel megtalálnom és megkeresvén néked ezt mondanom: Im hol jelen vagyok, ha mit én velem akarsz, kész vagyok mindenben tenéked kedveznem és kedveskednem és ha az én igéretemnek eleget nem tennék, utánnam levők is hasonloul nem cselekednék, tehát az nagy Istennek és az ő igazságának haragja szálljon az én fejemre, és engemet mindenestől elveszessen és valaminémű tagomat az magasságbeli Isten illeti, mindeneket büntetésre forditson és az földnek erőssége jártomat ne szenvedje, hanem az föld

*) Érthetőbb a másik példányon, hol „Tatár ország" után ekkép áll: „Tatár országnak és több országoknak, kiket a mi mennyei fegyverünkkel és hadi erőnkkel kerestünk, Szultán Mehemet Sah és az ő fia Szultán Szulimán által vettünk. A kikkel isteni méltóság, kegyelem és mennyei megboldogitás légyen mind örökké.

**) Itt az 1-ső Jánosnak adott példány ekkép kezdődik: Neked felséges Jánosnak Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvát-, Morvaországok stb. királyának én a mondott stb.

kétfelé válljék és engemet mindenestől lelkestől elnyeljen és megemésszen*). Te is országoddal együtt igéreted szerént, az megigért adót esztendőnként beszolgáltatod, utánnad valók is fényes tárházunkba beszolgáltatják, Szabadságtokban pedig örökké megtartlak oltalmazlak, fejedelmet, országod kit akar választani, szabadságában levén s minket is megtalálván annak ékesitésére jó szerszámos lovamat, botomat, zászlómat, kardomat tollas süveggel együtt, fejedelemség megerősitésére kiküldök**).

Datum in Imperiali Porta Constantinopolitana, die 3 de Fabiel. Anno Prophetae nostrae (igy 937***). Nos itaque sic requisitarum, reinventarumque literarum copiam, sive paria, non abrasarum, non cancellatarum, nec in aliqua sui parte suspectarum, sed omni prorsus vitio ac suspicione carentium, sine diminutione, augmento vel varietate aliquali, de verbo ad verbum praesentibus inserentes, sub sigillo capituli hujus usitato et authentico jurium fisci suae celsitudinis, uberiorem futuram ad cautelam necessariam, fideliter et conscienciose extradandum duximus pariter et concedendam communi justitia et aequitate suadente, legeque regni permittente.

Datum pridie dicte collationis B. Joannis Baptistae. Anno Domini Millesimo, Sexcentesimo Sexagesimo Quinto.

(L. S.) Correcta per eosdem Requisitores in dictione marginali: Directoris.

Eredeti, pecsétes káptalani átirat az **erd. muzeum kézirattárában** *(Josephi Com. Kemény Codex Ratificationum Transsilvanum ferientium 2. szám.)*

*) Itt megszünik az I. Jánosnak adott példány.

**) A vége a második példánynak szabatosabb forditású. Ekkép hangzik: Titeket pedig ez ti szabadságtokban mind megtartalak s mind megoltalmazlak mindörökké. A fejedelemnek választása, hogy a kit akar szabadosan választhassa, legyen mindenkor a te országodnak hatalmában, és szabad akaratjában, és ha ez dologban mi megtaláltatunk tőletek, mindjárt szépen felöltöztetett lovat, királyi botot, zászlót, kardot, és czimeres tollas süveget küldünk, az fejedelemségnek ékességére és megerősitésére.

***) A levél szélére újabbkori kéz jegyzése: *973.*

NEGYEDIK KÖNYV.

I.

Az utolsó Zápolya halálát főurak és államtanács néhány napig titokban tartották. De mely nap — april 1-eje volt — gyülést hirdettek, s Bécsbe, Konstantinápolyba, a budai és temesvári beglerbégeknek megirák urok halálát, Békest pedig az alkudozások félbenszakasztására utasiták, tisztába jöttek az ut iránt, melyet követniök kell. Bizonynyal főkérdés volt ekkor: csatlakozzanak-e Magyarországhoz, vagy viszonyukat a portához fenntartsák? Ez utóbbira határozták el magokat, s intézkedéseiket is ehez szabták. Gyülést hirdettek május 17-ére, melyre a megyék és székek tiz-tiz, a szász székek és városok hat-hat követet küldjenek a főispánokon és királybirákon kivül, Tordán pedig Báthori Kristóf másfél ezer emberrel őrködjék az ország nyugalma felett.

Ez idő elegendő volt arra, hogy a két trónkövetelő Báthori István és Békes Gáspár támogathassa ügyét, az utóbbi Maximiliánnál, az első a portán, s midőn némely csapatmozgalmak arra mutattak, hogy Erdélyt magyar királyi sergek fenyegetik, nem késett ez ellen tiltakozni a budai basa, a két állam frigyét, Erdély szabad választási jogát emlegetvén. Ez utóbbiban mindkét fél egyetértett, csakhogy a választást mindenik saját jelöltjére akarta irányozni. A rendek a kitüzött időre megjelentek, s velök tenger nép sereglett össze. A temetés máj. 23-án ment véghez. „Soha sem láttak — irja Miles — egy helyen annyi embert.“ S ez előadást Hagymási Kris-

tóf egésziti ki: „Cancellarius uram kulcscsal kinyitván koporsóját az jelenlevő sok számu uraknak, népeknek és vitézlő sergeknek megmutattatott. Ezeknek utána testamentomos urak bezárák a koporsót, a melyet annak utána szemünk láttára Csáky uram lepecsétele és igy azután nagy pompával temettetett el.“

Hagymási, kire bizta Maximilián ez országbeli dolgainak pártolását, sürgette a korlátnokot, hogy a speyeri egyezkedést terjeszsze a rendek elébe. Csáky tagadólag válaszolt: „próbálja meg te kegyelmed a végzések dolgát, de vigyázzon te kegyelmed magadra: mi az mit ez végzésekről pactumokról tudunk, csak mint az megholt kegyelmes urunk cancelláriusa tudunk, nem is vagyunk ez országnak cancellariusi, mi soha az országnak arról számot nem adatunk, nem is adunk soha, a mit meghalt kegyelmes urunknak tetszett cselekedni, végezni, lássa ezt Békes Gáspár ő kegyelme, a ki ebben járt, most is fut-fárad ott künn, de fejedelmi kontyot azért még nem vágunk fejére, hagyja ott a fogát a hol azt fente vagy fenette. Isten és kegyelmed is láthatja, hogy fejünket senkiért se koczkáztathatjuk, se ország és hatalmas császár haragját fejünkre nem vonhatjuk.“

Mit a korlátnok mondott, a rendek többségének szava volt. Békes pártja elnémult a kényszerűség előtt. A hazát nagyobb veszély fenyegetheté a porta, mint a bécsi udvar részéről, s uralkodóul azt óhajtá a közvélemény, kit születés és személyes érdemek a bécsi udvar kegyeltje fölébe emeltek. Mindamellett a gyülés első napján „lőn nagy zudulás, mely késő estig tartott,“ habár a római császárhoz hajló szászok szólani sem mertek. A zajnak Csáky megjelenése vetett véget, ki a rendek közé lépett, kezében a véghagyománynyal s a szultán levelével, mely a szabad választást megengedi. Mindkettőt felolvasták, de a rendek határozat nélkül oszlottak szét. A nyugalom felett a Tordáról Fehérvárra hivott fegyveres erő őrködött. Másnap megtörtént a választás. , Minden további szó és vita nélkül kikiálták

Báthori István uramot az somlyait, főur öreg nemzetet. Báthori uram pedig fonogató szóval megköszöné választását az gyülésnek, és tüstént oda hagyá a gyülést, az ez országbeli régi szokás szerént.“ A rendek folytatták tanácskozásukat e hó végeig.

A rendek választása valóban szerencsés volt. Nyilván állott mindenki előtt, hogy Maximilián igyekezni fog felhasználni az alkalmat Erdélyt birtokaiba kebelezni, s hogy e czélját Békes által kergetendi; de abban sem kételkedett senki, hogy ez a török részéről visszatorlást s az országra háborut és nyomort árasztand. Aztán az állam önállóságát, függetlenségét sem akarák koczkáztatni. A török jelentéktelen adóért nem háborgatja nemzeti intézvényeiket, a mit pedig Castaldo és utódai hat év alatt miveltek, annak ízét még az napig sem feledhették. Az uj fejdelemre két feladat megoldása várt: consolidálni a fejdelemséget Erdélyben s kiengesztelni Maximiliánt. Ezt mindenki tudta s mert épen mindenki jövője állott a koczkán, nem a félelem az 1500 harczostól, nem a csengő szónoklatok varázsa idézte elő egyetértésöket, hanem az a garantia, melyet Báthorinak elő élete nyujtott.

De ez egyetértésre sem Maximilián sem Békes nem számoltak. Az első csakhogy pártfogoltja ügyét támogassa, forma szerént kinevezte és felesketé vajdává Békest, azután egymásra irta hiveihez a leveleket, s az ügyet melegen ajánlá Forgács Ferencznek (márcz. 29 én). Maga Békes pedig, bár visszatérő utában Bécsben megállapodott, a törökök közt is toborzott bégeket, kik ügyét előmozditsák; „mert, irá nekik (máj. 27), a mit én velem mieltek, magatokkal mielitek atyámfiai.“ De Báthori megválasztatása után nem látszott tanácsosnak erőszakolni a dolgot, s nagy sokára Békes azon elhatározással utazott el Bécsből, hogy terveit más uton próbálja valósitni. Mire Erdélybe ért, a választott fejdelem trónját már elfoglalta.

Báthori megválasztatása után rögtön hivatá Hagy-

másit s biztositá, hogy a császárnál igazolandja magát. „Hiszünk is neki — irá ez, — mert jámbor Istenfélő nemzetség.“ S ugy tett. Megválasztatását mind Maximiliánnak mind a portára — az évi adó beküldése mellett — tudtul adá. A szultán megerősitését bizalommal várta s ez aug. 15-én Mehemet aga által be is következett, s hogy a császárét is megnyerje, ezzel titkos alkudozást kezdett. Egyezőleg a speyeri egyezkedéssel, Báthori Maximilián vasalljának vallá magát s letette a köteles hűségi esküt. Minthogy pedig ő a Részeket is birta, ezekre nézve tőle helytartói vagy más czimet kért. De bár e körülmény szinleg megnyugtatá is a bécsi udvart, valóban fegyvernyugvásnál egyebet nem eredményezett. A fejdelem önállóságra törekedett s Békesnek feladata volt ezt meghiusitni. A fejdelemség elnyerésére czélzó törekvéseiben eleve is a császár támogatásáról biztosittatott.

Hazaérkezte után boszusan, megerősitett fogarasi várába zárkozott. Földváry Istvánt a császárhoz küldé: Báthorit csak fegyveres erő kiáltatá ki, mert neki is nagy pártja s nem kevesebb szavazata volt. Ezért kéri a császárt, hogy mint hajdan Kendi mellé Dobót, őt is nevezze ki vajdatársnak. Kivánata hihetőleg a viszonyok miatt nem teljesült, s most magában az országban igyekezett pártot teremteni. Nemcsak megtagadta a hűség-eskü letételét, hanem Csákyt, a korábbi korlátnokot, s Hagymásyt a császári biztost is megnyerte. Fogaras mellett másik támpontjok volt Huszt vára, melyet ők hárman a János Zsigmond által nekik hagyományozott összeg nevében foglaltak le, s melyet nem a fejdelem hanem a császár nevében birtak. Huszt ügye a portán is feltünést okozott s Báthori követeitől némi boszusággal kérdék ottan, hogy miért nem vette urok kezéhez?

Ily körülmények közt Báthori főgondját ama két vár visszaszerzésére fordità. 1571. nov. 9-én országgyülést tartott, mely elrendelé, hogy Huszt ügyében Csáky-

nál, Hagymásynál, Békesnél kérdést tegyenek, hogy az elajándékozott vagy eladott fiskalitások — ilyen volt Fogaras — birtokosai bepereltessenek, hogy küludvarokkal levelezést senki se folytasson, hogy ha jövőre valamely főur elmarad az országgyülésekről, meg lesz büntetendő. E végzések egyenesen Békes személye ellen voltak ugyan intézve, de azért megtérésre még mindig nyitva hagyták az utat. Erre benne kevés hajlam mutatkozott, reménye levén, hogy Maximiliántól nyert kineveztetését érvényre fogja juttathatni, s épen ezért Báthori irányában teljes függetlenséget akarván fenntartani, Fogaras földétől megtagadta az adót. Ugyanakkor társaival Hagymásival és Csákyval kérdést tett a császárnál: ha a speyeri egyezkedést kihirdessék-e a magyarországi gyülésen s ha a vajda kivánná, átadják-e neki? De az idő erre nem volt alkalmas. Báthori eszélyesen került mindent, mi Maximiliánnak föllépésre adhatna okot s másfelől a kormány gyeplőjét is keményen tartotta. „Keress a kihirdetésre alkalmasb időt. Az egyezkedés maradjon kezeid közt, valamint Huszt vára is.“ Ez volt a császár kitérő válasza. De Csáky még ez év elején meghalván*), Békes egy kitünő és higgadt támaszától fosztatott meg.

A meg nem hódolás, a folytonos levelezés Maximiliánnal, mutatta Báthorinak, hogy mit forral Békes. Fogaras már több izben volt forradalom fészke, s mint erőd könnyen védhető volt. Másfelől a székelyek és szászok szomszédságában feküvén, e két lázongásra hajló elemmel folytonos összeköttetést tarthatott. E vár még öt év előtt a Mayláthék fészke volt s az utolsó birtokosnak Gábornak nővére Margit — Iffjuné, azelőtt Báthori Andrásné — törvényes ürügy alatt visszakövetelte. A fejdelem Kendy Sándor és Blandrata György

*) Maledicta sit ejus memoria internum — irja egy szász pap — mert ezeket „aurigas bombardicos“-sá tette. 1561 óta t. i. a szász papok ágyus lovakat tartoztak kiállitani.

által felszólittatá őt, hogy az eredeti vételárban — 30,000 arany — adja ki. Békes épen nem volt hajlandó erre, boszusan hivatkozott a császár biráskodására, hogy a vajda vádló és biró is egy személyben ne legyen. A császár válaszában 1572. nov. 12-én mérsékletet ajánlott. „Békes ur engedjen az időnek, s ahhoz alkalmazkodjék, élvén szinléssel a hol szinlenie lehetséges“. Ugy tett, még az országgyülésekre is küldött képviselőket.

Báthorinak főgondja volt viszonyát a portán jó karban tartani. 1572. elején megjött az athname is, mely a fejdelemséget ugy adta neki, mint azt János Zsigmond birá. Pünkösd után nehány nappal az országgyülés elrendelé, hogy az elmaradt portai adó szolgáltassék be a szokott s csaknem magát az adót meghaladó ajándékokkal. Követül Kendi Sándor neveztetett ki, s e még fiatal de higgadt és eszélyes államférfi, ügyesen megoldá feladatának főrészét — tudomást szerzett róla, hogy Békesnek összeköttetését a bécsi udvarral a porta nem szivesen látja. S hogy ugyanakkor e törekvéseknek a Maximilian udvarában véget vethessen, Tamás deákot Bécsbe küldé utasitással, hogy a vajdának valamelyik herczegnő kezét igyekezzék megszerezni.

A következő 1573-ik év Békes czélzatairól fellebbenté a fátyolt. E férfiu mind nyiltabban kezdett toborzani a főurak közt, s némelyeket már meg is nyert, bár mások, mint Apafi György, visszautasiták ajánlatait. De tervei a fejedelem előtt nem maradtak titokban. Értesült, miképen csábitgatta maga részére a székelyeket a János Zsigmond által elvett kivánságok visszaigérésével, hogyan kereste a porta kegyét, hová biztos emberét utnak inditotta, kit azonban utközben elfogtak, hogyan szorgalmazott engedélyt a császárnál, hogy birtokaiban toborzhasson. S itteni törekvéseit leginkább koronázta süker, mert a bécsi udvart Báthoritól ennek függetlenségi törekvései mindinkább eltávoliták. Békes

ügynöke Földváry István deák számitó ügyes férfiu volt, ki urát mint a visszacsatolási kötelékek megszilárditóját tüntette fel, s a fejedelem állandó megbizottjának s ideiglenes követeinek Bánffi László- és Forgács Pálnak törekvéseit ellensulyozá. „A vajda matrimoniuma — irá gunynyal — soha vissza nem megyen, bizonynyal irom nagyságodnak, mert Somlyón a királyi nemet el nem tarthatja; ezért méltó rajta könyörülni". Ezen kivül azon adományoknak, melyekkel Békes hiveket toborzott, a korábbi jogállapot nyomán Bécsben szerzett megerősitést. Kendi Jánosnak patrimoniuma Vécscsel együtt megadatott, s az egész a korlátnok Liszthinek fizetendő 300 aranyba került. Andrási Péternek, ki a székelyek közt befolyásos ember volt, s másoknak megnyerése végett, Vereskő Békésnek adományoztatott bizonyos összegben, melyet ez „az ő felsége hűségére kötelezendőknek, kinek-kinek az ő mivolta szerint" oszsza szét. Szerzett uj adományokat (Pekri Gábornak, Radak Lászlónak, Berendi Györgynek s másoknak) s ezek beiktatását illetőleg parancsot eszközölt, hogy a vajda meg ne merje háborgatni „és magát csak szolgai határban tartsa, mert meg vagyon az neki határozva, mennyire keljen nyujtózni". Fogarast illetőleg Békesnek uj adományt szerzett, s ha a függő pert illetőleg a vajda a felebbezésnek nem adna helyt, inté: „nagyságod az executiót elő ne bocsássa, totis viribus és minden módon resistáljon".

Báthory korán értesité a portát e törekvésről. Hadfölkelést a jun. 24-ki tordai gyülés rendelt el; ezenfelül engedélyt kelle nyernie, hogy ellene felléphessen. S kapott is. „Ez árultatásért, kit Békes cselekedett, irá a nagyvezér: az erdélyi uraknak levelet küldöttem, hogy teveled egyesek legyenek és az árulót várából el ne szalaszszák". Drágománja pedig titkosan értesité: „ a mi tövisek vagynak a nagyságod birodalmában és jószágában, kik nagyságodnak ártalmára és bántására volnának, azokat nagyságod irtsa ki". És ugy tőn, vévén

a szultán biztositását, hogy a budai és temesvári beglerbégnek megparancsoltatott, hogy ha a német haddal támadná meg őt, megsegéljék.

Békes terve volt, azon országgyülésen, mely szent Lukács napjára (oct. 18.) hirdettetett, s melylyel kapcsolatban, szokás szerint octavális terminus is fogott tartatni, felhozni Fogaras ügyét. A császár ekkorra szándékozott ismert nevü jogtudort Erdélybe küldeni, s hogy e részben czélzatainak mennél nagyobb sulyt adjon, utasitá Ruchert a felsőmagyarországi kapitányt, hogy Békest fegyveres erővel is megsegélje.

De Báthori, Békes egy emberét elfogván, mindent eléggé korán megtudott. Titokban megtett minden előkészületet, s Bánffi Györgyöt lovassággal, Sára Jánost és Vadas Mihályt gyalogsággal elinditá, kik Fogarast oct. 4-én, mielőtt azt Békes észrevette volna, körülvették. Hivei tanácsára elhatározá szökés által menekülni. Fiát és kincseit hivére, Gyulai Pálra bizta, hogy a diadalmasnak adja át, s csak a legértékesebbeket véve magához, mialatt katonái a vár egyik oldalán, mintha ki akarnának rohanni, harczi zajt ütöttek, lova lábára a patkót visszafelé verette, s hogy zajt ne üssön, bőrrel vonatta be, elhagyá Fogarast. Mivel pedig Báthori fegyveresei az utakat elállották, kénytelen volt hét napon s hét éjjen át erdők s hegyek közt bolygani, mignem szerencsésen Maximilián birtokaiba érkezett. A vár 19 napi ostrom után, egyezkedés alapján átadatott Báthorinak.

A rendek már oct. 15-én össze voltak gyülve Medgyesen. Számosan jöttek fel a Békes-pártiak közül, kik vezéröket szerették volna megmenteni, s a gyülés zajos volt. Mindamellett Békes el lőn marasztva, jószágai elkoboztattaks a fejdelem megbüntetésére teljhatalmat nyert, de pártja ezuttal meg lőn kimélve — csak egyszerüen megintetett, s azon határozat ujittatott, „hogy ha valaki idegen országba — értsd a két császár birtokát — levelet küldene, vagy onnan kapván, feltöret-

lenül nem juttatná a fejdelem kezében, marasztaltassék nótán". A porta helyeselte Báthori eljárását, Maximilián pedig két követe által fenyegetőzve követelte vissza Békes elvett jószágait. „Soha sem adom – felelé a fejdelem — sem engedem, hogy itt csak egy talpalatnyi földet is birjon afféle ember, sem hogy itt lakása legyen, ki velem és az országgal egyet nem ért".

Midőn Békes e válaszról értesült, elkeseredett lélekkel mondá: „nem rövidült meg az urnak karja"! s elhatározá tovább haladni a megkezdett uton. Már ekkor híre szárnyalt, hogy serget toborz Maximilián birtokaiban. „Nem tudjuk mibe praktikáljon és mire ellened igyekezik" figyelmeztette a szultán a fejdelmet, e sereg-mozgalmakról vett hireit közölvén vele; ki épen ez által indittatva, a kolosvári partialis gyülésen 1574. jan. 1-én az ország, véderő felülését — a jövendő szükség esetére — elrendelé.

Ha volt alapja ez idétt már a sereggyüjtési hireknek, ez bizonynyal egyedül Békestől, a mindenéből kiforgatott, földönfutóvá lett Békestől származott. Maximilián ha tűrte is, de minden felelősséget el akart magától háritani, midőn a portával háboruba elegyedni nem volt kedve. Hijában fejtegette amaz ez előtt birtokczimeit, hijában irta, hogy „nem a rendek, hanem urok forgatta ki őt mindenéből, azon vajda, kit mindnyájan választottak, ki hittel kötelezte magát, hogy senkit sem fog a császár hivei közül bántani" — a dolog per utján többé nem volt eldönthető. A mit kieszközlött, annyi volt, hogy folyamodhatik a portára, s hogy a császár ottani törekvéseit pártolni fogja. S most Békes feladatává tette, tettleges segélyt vagy legalább elnézést eszközölni a divántól. A dolog nem volt könnyű, mert a szultán több izben kivánta kiadatását. Először a budai basát akarta megnyerni, ki mint a nagyvezér rokona tetemes befolyással birt, s kihez legügyesebb ügynökét Földváry István deákot küldte. A beglerbeg szinleg pártolta ügyét. 1574. tavaszán Musztafa bég

és Amhat bég — ugyanazok, kikkel 1571-ben is czimboráskodott, megfordultak nála Bécsben, s igy alkalom lőn adva magával a portával is alkudozásba elegyedni. De a basa mig egyfelől Sebes és Lugos átengedésével biztatgatta, leveleit Báthorinak küldte s biztositá ezt, hogy nincs egyéb czélja, mint a pártütőt Konstantinápolyba menetelre birni.

Ez alatt Békes ügynökeit Antalfi Imrét és Tinodi Sándort máj. 8-ára beinditá a portára, ellátva levelekkel a szultánhoz, nagyvezérhez, melyekben elszámlálá, hogy ő csak kényszerűségből ment Bécsbe, mert az ut a török birodalom felé el volt zárva, felemlegette régi szolgálatait, mentegette magát a vajda vádjai ellen, s ellenkezőleg ezt vádolá hitetlenséggel. Végül kéri, hogy Antalfinak, a mit mondandó lesz, adjon hitelt a porta, ki aztán ura nevében igéretet tett, hogy ez az évi adót meg fogja kétszerezni. Békes ügyét Maximilián is felkarolta. Mentegette magát a portán, hogy azt nem szolgáltathatja ki s pártfogolást kért számára. Ugyanaz történt, mi Budán. A porta szinleg felkarolta Békes ügyét, csakhogy ezt a portára csalhassa, de Báthorit törekvéseiről kéz alatt tudósitá. Ügynök Grujó Péter pontosan értesité a fejdelmet mindenről, mert a nagyvezér mindent közlött vele. Irá, hogy a beglerbégek parancsot kaptak vigyázatra s hogy a nagyvezér figyelmezteti az erdélyieket, hogy nehogy ugy járjanak, mint korábban midőn hasonló törekvésekért a Bánságot elveszték. S Báthori a porta iránt viseltető hűségét sietett azzal is kimutatni, hogy ennek meghagyásából, 2000 emberből álló székely hadat Moldvába küldött (1574. tavaszszal) mely ott Ivonia vajdát, a hasonlag beütött török erővel vajdaságától megfosztá, s helyét Péterrel, a havasalföldi vajda Sándor testvérével töltötte be.

Antalfi nem is sejtette, hogy mind azon igéret és biztatás, mit a portán nyer, csak szin és árulás, oly komolyan folyt vele az alkudozás. Nyiltán — mondák

neki — nem pártolhatják, mert nem bizhatnak benne. Mutassa meg hűségét s jöjön be — de az Erdélybe ütésre irásos felhatalmazást ne várjon. „Az, felelé Antalfi, lehetetlen“, de azért reményeiről még sem mondott le.

Szelim e közben meghalt, s a trónt 1574. dec. 21-én III. Murád foglalá el. Báthori gazdag ajándékokkal Kendi Sándort a portára inditá, felajánlá szolgálatait és a császártól athnamet kért, mely őt székében megerősitse. De Antalfi sem maradt tétlen s e változást ura javára fel akarta használni. És most mind a nagyvezér, mind a budai basa sürgetőbben figyelmeztették a Konstantinápolyba menetelre. A pártvezér belátta a kelepczét, s mert emelkedésében a sulyt Maximilián barátságába helyezé, nem látta tanácsosnak egyenesen a porta karjaiba vetni magát. „Az, irá 1575. febr. 14-én — semmiképen nem lehetne, hanemha vesznije akarok. Ha ő nagyságának ugyanaz akarata, hogy én elvesszek, küldjön ide, ölessen meg itt, ha ő nagyságának halálomban lészen nagyobb haszna“. Panaszkodik, hogy a német udvarnál nincs becsülete, pedig ott is a hatalmas császárnak szolgál, hogy ez a vajdára hallgat, habár a vajda a szultán ellen „praktikál“. Higyjék el, hogy ő egy év alatt többet ad, mint a vajda egész életében.

A porta folyton folytatta ámitásait Békes irányában. „Abban áll — mondá Antalfi Ungnádnak a Maximilián követének — e róka-pasa (t. i. a nagyvezér) álnoksága, hogy noha akarta s ráparancsolta uramra Erdély megrohanását, mégis irást nem akart neki adni, hogy azon esetre, ha felsül, a pasától ne lehessen számot kérni“. De nem ez volt a valódi indok. Mert Kendi 1575. april közepén megkapta ura számára az első athnamet, mely neki székét s a beglerbegek segélyét biztositá, mert ez mindenről értesittetett s mert a valódi czél Békes kézhezkeritése volt. Ez volt az indok, hogy Békes ügynökei Báthori kérelmére (nagy összeg pénzt igért értök) sem adatta ki, sőt midőn Kendit apr. vége felé

beinditák Erdélybe, hogy ott az évi adónak fölemelését eszközölje ki, Antalfi intést kapott. S ennek alapján irá ez apr. 23-ról: „Az alatt mig Kendi bemegy s a rendek az adóról tanácskoznak, üssön be nagyságod Erdélybe, de külsegitség nélkül, s tudassa azt a nagyvezérrel, mert ez, ha nagyságod ide sem jön s be sem üt, azt fogja hinni, hogy meg van csalva".

Békes erre már készen volt. Tiz nappal e levél kelte után a beütés módját rendelte el párthiveinél. „Im az ur Isten — irá 1575. máj. 3. — elhozta azt az időt kit vártunk. Ez uram summája minden dolognak — folytatá, elmondván, hogyan nyert engedélyt, — hogy honnan félelmünk volt, az ur Istennek legyen hála, onnan mostan semmi félelmünk nincsen. Azért uram, ti kegyelmetek értse egymást igen titkon és végezzen egy bizonyos napot és helyt, hová én mehessek ti kegyelmetekhez igen titkon". Békesnek terve volt a fejdelmet reménytelen megrohanással verni le. Öcscse Gábor és Székely Antal korábban bemennek Erdélyben, azokkal menjen Radák a székelyek közé, egyezzék meg Andrássy Péterrel, a kitüzött nap iránt értekezzék Csáky Pállal, Telegdyvel, Bornemiszával, Kendi Gáborral, Károlyi Lászlóval, magát azonban kimélje. Keltsék fel közösen Maros- és Aranyosszéket, Lázárt avassák a titokba, hogy ez az udvarnépet nyerje meg. A német császár titkon segiti őket, a porta szándékát megtudhatják a csausztól. De főként a nem jól őrzött várakat keritsék hatalmukba. S tizenegy nappal később tudatá Radákkal, hogy a császár parancsából alá megy Kassára s válaszokra ott várakozik, „mert igy igen késedelmesnek itéli ő felsége. Azért bizott uram, barátom, én menten megyek alá és ott várom a kegyelmetek válaszát, oly helyen, hogy senki sem tudja egyéb Ruber (t. i. Rueber kassai kapitány) uramnál, hogy én hol leszek". S valóban Kassára ment Békes, hol Rueber parancsnok, mint két év előtt segélyezésére rendeletet kapott. Különösen erdélyi

pártjára számitott, de a magyarországi főurak közül is számosan csatlakoztak hozzá: Prépostvári Bálint kállai kapitány, Perényi György, Csapó Kristóf, Pongrácz Fridrik a szathmári sereg vezére, Lónyai Ferencz s többen az ős és gazdag családok ivadékai közül.

Mind erről korán értesült Báthori. Kendi leleplezé Békes terveit visszaérkezvén a portáról, de a szomoru hirt is hozá, hogy az adót 5000 aranynyal kellend megnevelni. S a mi adat még hiányzott a pártütésről, azt kiegészité a Kassáról épen hazaérkező Bornemisza Gáspár jelentése az ottani készülődésekről, s a budai basa tudósitása jun. 30-ról, hogy „a német párt napról napra gyülekezik és szaporodik". Egyszersmind figyelmeztette a fejdelmet, hogy ne késsék a segélykezéssel, ő ugyan értesült Békes törekvéseiről s készen is áll, mert a szultán nem fogja jó neven venni, ha Erdélynek csak egy köve is elesik.

Mint e levél is mutatja, a fejdelem nem nagyon törekedett török segély után. Saját erejével akarta leverni az egész mozgalmat, hogy e részben a portának lekötelezettjévé ne váljék. Egyedül a temesvári pasától kért Daczó János által némi segélycsapatokat. S aztán Békes azon időben már az ország határán belől volt, s Báthori is benn megtette a szükséges intézkedéseket. Mialatt ugyanis amaz Szathmár alá érkezett, a fejdelem is kibocsátá hadfelhivását, „mert a haza ellensége Maximilián seregeivel közelgett". Ugyanekkor kincstárnokát Gyerőfi Jánost testvéréhez Kristófhoz a nagyváradi kapitányhoz küldé, hogy seregeivel készen álljon.

Békes ezalatt mind beljebb nyomult. Pártját folytonos adományokkal növelte, Gyulafi Lászlót az ország generálisát felszólitá, hogy dandáraival csatlakozzék s utát a Meszesen át Dézsnek vette. E hely, mint Hagymási Kristóf birtoka, meg lőn kimélve. Táborával Kozárvárnál állapodott meg. Innen Szamosujvár s a harmadik napon Apahida alá érkezett, onnan jun. 28-kán

Tordára ment, hová Csáki Pált s az erdélyi lázadókat várta.

Ez napon szállt Báthori is táborba. Hagymási Kristóf, korábban Békes-párti, 200 lovassal hozzá sietett. Gyulafi az erdélyi hadakkal, a Bánfi testvérek 200 lovas nemes, az aranyosszéki székelység Karansebesből és Lugosról 200 gyalog s 300 lovas s másnap Helwig Augustin ezer szászszal táborába jöttek. A többi székelység is igért segélyt, ha a fejdelem régi kiváltságaikat visszaadja. De Báthori nem alkudozott s ezek Békeshez inditák dandáraikat. Kornis Gáspár huszti kapitány is Báthorihoz indult, de az ifju Balassa Bálint, az ismert nevű költő, csapatjaira bukkanván, serge el lőn szélesztve, maga pedig sebet kapott. Azonban az ifju Balassát Hagymási Kristóf csapata fogta el s vitte Bátorihoz.*)

Alig érkezett Báthori dandáraival Gyulafehérvárra Tőszi alá, midőn hirül vitték kémei, hogy Békes Tordáról elindult Vásárhely felé, egyesülendő a székelyekkel, s ez utában jul. 5-én Nyarádtóig haladt, hová Andrásy Péter is megérkezett több mint kétezer székelylyel; dulva, rabolva a környéket. Báthori rögtön határozott: hogy a nagyobb számu csatlakozást meggátolja, ő is erre sietett. Kocsárdnál csatlakozott a várt segélyhadakkal: Gyerőfi Jánossal, ki a temesvári török hadakat, Géczi Jánossal, ki a nagyváradi s környékbeli dandárokat s a havaselvi vajdával, ki kétszáz harczost vezetett hozzá. Most a Maros innenső partjára nyomult és Békes is épen erre vette utát. Jul. 7-én találkozott a két tábor Radnóth alatt, oly közel egymáshoz, hogy csak a folyó által voltak elválasztva. Apróbb csatározások után (melyekben az utóbb fejedelemmé lett Székely Mózes, mint Báthori hive, tün-

*) Balassát, kinek atyjára haragudtak a hódoltsági törökök, több izben kérte ki a szultán a Báthoriaktól, de mind annyiszor siker nélkül.

tette ki magát), a fejdelem nehéz ütegekből kezdett lövetni, minden más eredmény nélkül, mint hogy Békes Radnóthra vonult vissza. Báthori most Dátosra — fél mérföldnyi távolságra — ment s az átkelést a Maroson Békes vigyázatlansága miatt hihetetlen könnyüséggel végrehajtá.

Ez apróbb csatározások nehány napot vettek igénybe. Az átkelés után a fejdelem biztos számitással hadi rendbe állitá seregeit. Ütegei parancsnoka a flórenczi Cinna Rafael volt, de mivel főgondját ezek elrendezésére fordità, maga is igazitá ágyuit s olykoron czélzott is. Ezek mellé válogatva sürüen lovasokat s gyalogokat helyezett, a széleket pedig szekerekkel s más erődítvényekkel biztositá. Békes, szinlett hátrálással a Maros mentében visszafelé huzódott, hogy a fejdelem seregét a zsákmány reménye elszakaszsza ütégeitől. A czél nem sikerült, mert Báthori, a dandárvezéreket eltiltá a támadástól, s estefeléig egész tömegben nyomult előre. Másnap jul. 16-án vasárnapon Báthori támadásra készült, de Békes a csatára alkalmatlan helyről visszavonult, ugyancsak a Maros mentében Kerdő-Szent-Pál alá, egy mocsáros és tavas vidékre, mely az ágyuk elrendezésére alkalmatlan volt ugyan, de a visszavonulásra, közelében gát és malmok lévén, kedvező hely volt.

Báthori, Székely Mózest némi lovassággal s testőreivel, a válogatott kék darabontokkal előre küldi támadásra, de e had visszanyomatott. Most Gyulafi László erős rohammal támadta meg az ellenséges tábor közepét s azt vissza is nyomta. A két szárny még állott s ezek egyikét Békes maga vezényelte. Ez ellen Báthori személyesen vezette a rohamot s vissza is nyomta. A szaladás közben rendetlenség állt be, a megvert had a gát felé szaladt, sokan a mocsárba vesztek. A még egyetlen ép szárny fedezte ugyan egy ideig a visszavonulást, de csakhamar ez is szétveretett.

Bátori a csataszinhelyén megkezdte a büntetést. Hat kiválóbb egyént a csatatéren felakasztatott. Maga

Békes Bethlen-várába s innen alig félórai pihenés után több erdélyi s magyarországi főurral Szathmárba menekült. Vele voltak a két Kendi, a két Radák, Andrásy Péter, Apor Miklós, Csáki Pál, Bornemisza, Károlyi s sokan mások. De a főurak közül fogságba is sokan estek.

Tizenöt nappal a diadal után a rendek Kolosvártt összeültek. Báthori e forradalom történetét főemberei által s irásban bőségesen előadta. Hálát adván a rendek Istennek a dolog szerencsés kimeneteleért s köszönték, hogy a fejdelem e dolgot „a törvény processa szerint akarja eligazitani". A felségsértési pert az octavalis terminus látta el, itéletet az országgyülés hozott. Ez rendkivül szigoru volt, s Wesselényi Ferencz itélőmester aug. 6-án könyek közt olvasta fel. Harmadnap mulva aug. 8-án reggel 8 órakor Kolosvártt 9 főur lefejeztetett. Ugyanitt 34 székelynek fülét és orrát vágták le, s 34-et Szamosfalván felakasztottak. Sok lázadó fogságba került, s ezek és a menekültek jószágvesztésre itéltettek. Idők multával sokan kegyelmet nyertek s maga Békes is ki maga mondá Maximiliánnak, hogy azért szenvedi a jószágvesztést, mert ez a hűségeskü alól fel nem oldá — megtért és Báthorinak hű és hasznos emberévé lett.

Báthori trónja meg volt szilárditva. Az ellenpárt földig alázva, leverve, semmivé téve. S még következményeiben is fontos volt a diadal: a hűbéri viszony Maximilián irányában, melynek eddig sem volt értelme, megsemmisült, s Erdély önállósága — természetesen török, de csak véduraság alatt — bevégzett ténynyé vált. Maximilián sietett egy jul. 30-án irt levelével megnyugtatni a fejdelmet, hogy „mind e háborgások akarata ellen történtek" s a szultán is kinyilatkoztatta, hogy Békesnek a portáról „nem volt parancsolata, zászlót ő neki nem adott", s ennek ügynökeit Antalfit és Tinodit kiszolgáltatta. Egy másik levelében azonban, aug. havában, az 5000 arany adópótlékot sürgette,

miután Békes 30,000 ezer aranyat igért, mely ez uttal s egy ideig még később is megadatott ugyan, de az adó végleges felemelését nem eredményezé, s a szultán az év végén egy ujabb athnameval kinyilatkoztatta, hogy ugy birja Erdélyt, mint István (értsd János Zsigmond) birta s ha meghalna, az ország fiai vagy rokonai közül választhasson fejdelmet, „ki arra méltó volna". Ez év — 1575. — őszén még egyszer hire járt, hogy „Rueber, Békes kedvéért Erdélyre szándékoznék", de a fejdelem kérdésére ki lőn nyilatkoztatva, hogy a készület „ő felsége birodalmabeli végeknek nagyobb erősségekre néz".

A lengyel rendek — Valois Henrik királyuk titkos távozása után — 1575. máj. 26.án a királyi trónt megürültnek nyilvániták. Báthori figyelmét most arra fordità, hogy királylyá választását kieszközölje. De veszélyes versenytársa volt Maximilián, ki a koronát maga vagy valamelyik fia számára kereste. Első ügynöke Szborovszki Sámuel, a második Blandrata György, kik a viszonyok és emberek teljes ismeretével birtak, magok is tapasztalt államférfiak voltak, s kik közül az utóbbi tetemes pénzösszeget vitt magával. A porta ajánlata is kedvezőleg ütött ki, a fejdelem felemeltetésében magára nézve kedvező összeköttetést látván. A szükséges előkészületek megtétele után harmadizben Berzeviczi Márton alkorlátnokot s Kendi Sándort küldötte be, és késznek nyilatkozott a meghalt király hugát az ötvenéves Anna herczegnőt nőül venni. Dec. 12-én a gneseni érsek s a főurak nevezetes része az országtanácscsal Maximiliánra adta szavazatát, de két nap mulva, Szborovszki Péter krakói főkapitány a nemességgel együtt megforditotta a dolgot s Báthorit kiáltotta ki lengyel királylyá.

Báthori azon hittel, hogy ha megválasztatása végbez is menend, az Maximiliánnal ujabb összeütközést fog maga után vonni, dec. 6-án Beszterczén országgyülést tartott, melyen határozatba ment, hogy tar-

tassék a tél daczára seregszemle, a határszél helyeztessék jó karba, s minden véletlen támadás meggátlására Kolosvártt alakittassék őrség. S valóban a választásról értesült Maximilián felszólitá Báthorit, hogy mondjon le igényeiről a lengyel koronához s cseréül fogadja el Szathmárt és Nagy-Bányát. Báthori válasza tagadólag hangzott. „Maga becsületének, választói bizalmának tartozik vele, hogy a királyságot elfogadja, s ha kell, mindenki ellenében erőhatalommal is megvédje".

Ez idétt már tudomása volt megválasztatásáról. Az ünnepélyesen meghivó lengyel követség 1576. jan. utolsó napjaiban jelent meg előtte. Medgyesen 1576. jan. 28-án tartott országgyülésen bejelenté lemondását a rendeknek. Bár személyétől sajnálattal váltak meg, „mert sok okok kényszeritenek, hogy a te nagyságod közöttünk való létét, megmaradását kivánnók felette igen" de ebben is a nemzet dicsőségét szemlélték. Egyelőre, mig királyságát nem foglalja el, nem mondott le, s a czimet és bizonyos befolyást a dolgok vezetésére azután is fenntartott. Épen ily szempontból, bár fejdelmi hatalommal s az ország jogai megtartásának kötelezettségével megerősiték azon intézkedését, hogy „helyében, in sua absentia" hagyta az ország élén testvérét Báthori Kristófot. Egy uttal hadfölkelésről is intézkedett, hogy szükség esetével fegyveres erővel is támogathassák, ha megtámadtatnak.

Tavasz kezdetével fényes kisérettel elutazott uj királyságába. A lengyel határszélen Solikov Demeter a fő papság nevében kérdést tett nála vallása iránt, (megválasztására befolyt, hogy türelmes embernek ismerték — mint tudva van, ez idétt sok dissidens volt a lengyel nemesség közt), mert nem tartották katholikusnak. Mart. 23-án Krakóban ujra megválasztották, máj. 1-én megkoronázták, s máj. 2-án megtartá menyegzőjét Anna herczegnővel.

II.

Báthori István 1576. elején kevéssel azután, hogy a lengyel követséget fogadta, tudatta a portán megválasztatását s kérte, hogy a fejdelmi jelvények Kristófnak csak azután küldessenek, ha ő a királyságba tényleg belépett. S megérkezését és pártjának naponkinti növekedését rögtön tudatta testvérével, ki erre vonatkozó hireit apr. 23-án Kolosvártt a rendek elé terjeszté. Minthogy pedig „a németek semmit az ő dolgokban hátra nem hagynak, mind az imperiumokban gyülések és itt alatt mustrájok vagyon“ megujitva a mult évi végzést, Kolosvárnak a három nemzetből alakitott őrségét oly karba helyezék, hogy minden pillanatban, bárhová is kész lehessen menni, s a három nemzet is hadfölkelésre készen álljon. Maga a szultán is tudatta az ország rendeivel, hogy a hódoltsági beglerbégek készen állanak a lehető támadások visszaverésére s ha történnék csakugyan támadás, ők is a rendek keljenek fel, annak vezérlete alatt, kire István a vajdaságot hagyta, értsd, ki neki helytartója a vajdaságban. Mert ez időről a szultáni fermanok egyedül csak a rendekhez vannak intézve. S midőn végre István megkoronáztatása véghezment, Kristóf sietett ezt feljelenteni a portára, utasitván ügynökét Nagy Mátét, hogy megerősitését szorgalmazza s igyekezzék azon gyanut, ha felmerülne is, eloszlatni, mintha ő „Lengyelországtól függene“ kijelentvén, hogy „ő nem hallgat máshová, mint a hatalmas császárhoz“. S most már a szultán sem tagadta meg az athnamet. 1576. juliusban a szultán főlovászmestere szokott fényes kiséretével, csauszszal, dragomannal, agával s mindnyájának külön udvarával, spáhik, lovászok, siposok, dobosok, számszerint 21 főrangu és 257 alsóbb rangu török, meghozák az athnamet, mely a hűséget és az ország jogai fentartását kötötte ki. Nehány nap mulva jul. 24-én a fej-

delem válasza is elkészült s ez évi adóval — 15,000 arany — s az ajándékokkal Balogh Ferencz által beküldetett.

Kristóf még az athname beérkezte előtt hirt vett, hogy a császár september havában haddal készül a lengyel király ellen, s ugyanakkor Erdély ellen is akar támadást intézni. Sietett ez ujságot tudatni a szultánnal és oratoriumával, utasitván ez utóbbit, hogy a portai segélyt igyekezzék korán kirendeltetni. A támadásból ez uttal a császár bekövetkezett halála miatt nem lett ugyan semmi, de azért apróbb támadások nem hiányzottak s egy ilyent Kristóf felhasznált Huszt várának visszafoglalására. Ennek két része német kézen volt, a harmadik részben Hagymási vala a kapitány. A német parancsnok „alattomban árulókat szerzett a várba", de Hagymási észrevevén, meghiusitá a czélt, s most Báthori Kristóf támadást intézett a két rész ellen s azt bevette. Daczára ennek a béke nem bomlott fel, s a porta fegyverszünetét Maximilián utódával Rudolffal is megujitotta.

Rudolf trónra léptével a lengyel királyság feletti viszály is be volt fejezve, s Erdély Kristóf kormánya alatt békét élvezett. Minden magasabb tulajdonok nélkül ugyan, de kellő mérséklettel és bölcseséggel haladt a testvére által kijelölt uton, támogatva ettől a fontosabb kérdésekben. A magyar király háborgatásaitól nem kelle tartania, s a portán becsületben részesült. Békes bukása után az ellenzék semmivé volt téve erőhatalom által, Békes csatlakozása annak maradványát tette semmivé. S igy künn és benn zavartalan nyugalom, mely fölött Kristóf gonddal őrködött. „Adja nagyságod — irák a rendek Tordán 1577. apr. 27-én tartott ülésükben — előnkbe a szomszéd ellenségek szüntelen való nyughatatlanságokat, kik noha mostan látjuk aparte semmit nem tentálnak, a miképen ennekelőtte is gyakorta, occasiojuk lévén, kimutatták veszedelmünkre való tanácsokat, a te nagyságod jó intését

és gondviselését háládatossággal megakarjuk szolgálni". E béke módot adott Kristófnak hatalma megszilárditására, melyre egyik legbiztosabb utnak tekintette, ha e legfontosabb hivatalokat kipróbált hiveivel tölti be. Igy lett Géczi Jánosból váradi kapitány, igy Süveg vagy Huet Albertből a szászok királybirája, igy Kovasóczy Farkasból — ki nemrég szakadt Magyarországból Erdélybe — korlátnok.

E belső béke mellett Kristófot a körülmények két izben keverték külháboruba. Péter moldvai vajdát 1577. tavaszán Podkova megbuktatta. Péter a szultán kegyeltje volt — visszahelyezésére nemcsak török csapatok mentek, hanem a török akaratából erdélyi hadak is Báthori Istvánnak (a fejdelem testvérének Andrásnak volt fia) vezérlete alatt, mit aztán egy hó alatt végre is hajtottak. Másodizben 1579-ben István királyt segitette meg ötezer emberrel az oroszok elleni dicsőséges hadjáratában — melyben Békes Gáspár (el is esett), Székely Mózes, Wesselényi Ferencz, Borbély György stb. részt vettek.

Erdélyt épen ez időben ujolag vallásos viták foglalták el. Az 1571. vallás-egyenlőség törvénye még nem fejezte be a dolgot. A somlyai Báthoriak katholikusok voltak, az maga István is. Azonban ő maga türelmes annyira, hogy hitsorsosai közömbösséggel vádolták, mert a csaknem egészen protestans Erdélyben nyilvánosan nem hallgatott misét, hanem a lelki épülés kedvéért, vadászat szine alatt valamelyik szomszéd faluba távozott, hol világi öltönybe bujtatott lelkész várt rá. De ez nála csak ildom volt, nem akarván a közvéleményt megsérteni, a törvényen tul menő ujitásoknak határozott ellensége volt. Már az 1572-iki tordai gyülés azon alapon, hogy néhol az unitáriusok nyilván hirdették, hogy a Jézushoz nem kell könyörögni, feleletre vonta Dávidot, ha ez ujabban felmerült ujitók nem mást tartanak-e mint a törvényesen bevett vallások hitczikkei? S ha igen, azok meg-

büntetését elrendelé, törvény, melyet a későbbi országgyülések is megujitottak. Ennél több háborgatás a türelmes István alatt épen nem történt, sőt ez az utolsó gyülésben 1576. febr. 8-án Medgyesen Dávidot superintendensségében megerősité s megadá az egységhivőknek a püspökválasztás jogát.

Szomorubb napok vártak rá Kristóf alatt. A legelső országos ülés, melyet ez tartott, megtiltá az egységhivőknek, hogy másutt mint Kolosvártt, vagy Tordán zsinatot tarthassanak, rendelet, mely főként a Dávid apostolkodását korlátolá. Ehez járult egy nyilvános családi botrány, mely lett légyen bár igaz vagy csak ellenei által költött, a körülményt e rendkivüli tehetségü ember ellen fordità. 1572-ben másodizben házasságra lépett Barát Katalinnal, egy kolosvári szép és vagyonos de indulatos és szenvedélyeit fékezni nem tudó nővel. Házasságuk boldogtalan volt, s Katalin férjét házasságtöréssel vádlá. Ellenségeire nézve legjobbkor jött e vád, 1576-ban a fejdelem zsinatot gyüjtött össze, mely őket el is választá. Dávidot nem fosztá meg hivatalától, ezt hallgatóira bizta, „ha pedig mond a végzés, nem akarnák, rothadjanak együtt.“

Ez időben már Dávid és Blandrata közt megszünt a barátság. Ez utóbbi hű szolgája vala a cath. Báthoriaknak s épen azért szakitnia kelle az ujitásaiban előretörő püspökkel. Ugy látszik, magános ügyek az idegenséget gyülöletté növelték, s most a két régi barát egymás ellen sorompóba lépett. A vita vallásos tárgy körül forgott: kell az imádságban Jézushoz folyamodni? A nem kellt, országgyülési határozatok daczára Dávid hivei közt eléggé nyilván hirdette anélkül, hogy a változott viszonyokat tekintetbe vette volna, s elég határozottsággal védelmezte az olasz ellen — de csak kézirásban, mert a sajtó többé nem állott ugy, mint régen, rendelkezése alatt. Blandrata most Socinus Faustust Lengyelországból saját költségén elhozatta (1577.) s vitatkozás örve alatt, de való-

ban felvigyázás kedvéért mint kémet mellé rendelé, hogy gazdája ujitásairól őt pontosan tudósitsa. S ugy tett.

Az 1578. apr. 27-én Kolosvártt tartott országgyülés „a hallatlan és káromló“ vallásujitások ügyében elrendelé, hogy a fejdelem hivassa magához az ujitót, s mind a két religión való (t. i. magyar) superintendensek s egyenlő számu főurak által vizsgálatot tartasson, s a ki ujitónak tapasztaltatik, hivatalától mozdittassék el, sőt ha eretnekségében továbbra is megmaradna, büntettessék meg. Még e határozat sem ábránditotta ki Dávidot s midőn Blandrata felhivta, hogy a vitás tétel — Jézushoz folyamodás imádsággal — felett készitsenek dolgozatokat s azt a lengyelországi testvérekhez küldjék ki, elkészité a kivánt munkálatot. Ez okozta vesztét. „April 26-án — irá Blandrata Socinusnak — Tordán országgyülés lesz, mely tárgyalni fogja a Dávid ügyét, s rövid napok mulva egyetemes zsinat, mely megalapitandja a hitvallást, mely sem a törvénynyel, sem Isten igéjével nem ellenkezik“. Az országgyülés lefolyásáról nincsenek adataim, de a zsinat Dávidra nézve végzetteljesen megtartatott, rá nézve ez nem zsinat, hanem törvényszék volt. Midőn Dávid megidéztetett, betegen feküdt. A kolosvári tanács rendeletet kapott elfogására, de a nép oly élénken nyilatkozott papja mellett, hogy azt csak ismételt parancs után lehetett végrehajtani. Egy ideig Kolosvártt saját házában őrizték, azután veje Kopronczai *) Lukács kiséretében Fehérvárra vitték a zsinat elibe. A kimerült beteg alig tuda a fejdelmi palota nagy termébe felvánczorogni, hol vádlói Blandrata és Socinus voltak. Kendi Sándor felolvasta a vádat, melyre Dávid elborult lélekkel jegyzé meg, hogy csak nem rég vádlói is egyetértettek vele. A vita megkezdődött s több napon át folyt, egy maga Dávid betegen, gyengén, kimerülten annyi ellen. Sem az, hogy a lengyel egyházra

*) Gyulafi szerint Trauzner. Básta alatt catholisált.

hivatkozott, sem az, hogy némely kisebb fontosságu tételén kész volt módositani, nem használt, mert a fő, a lényeges mellett állhatatosan megmaradt. Harmadnap mulva az 1578-iki articulus alapján örökös fogságra itéltetett. De fogsága Déva várában rövid volt, még ez év nov. 15-én őrültségben meghalt elhagyottan, nyomorban. Ez kezdete volt az unitarismus hanyatlásának, kik nem sokára Fehérvártt nyomdájukat, iskolájukat, egyházukat elveszték. (Blandratát 9 év mulva egy rokona kincseiért mint 84 éves aggot meggyilkolá.)

Az unitarismu hanyatlásával egy időben fészkelték be magokat a jezsuiták Erdélybe. A lengyel király — ki időközben Nagy-Bányát cserében Szathmárért visszaszerezte s családi birtokká tette — merész terveket forgatott fejében. Egy Mágocsy Gáspárhoz irt titkos leveléből látjuk, hogy e terv nem kisebb volt, mint a magyar korona megszerzése. Ezért halogatta a békekötést a német császárral, „mert fejébe nem fért, mint lehetne az a magyar nemzet nyomorusága nélkül“ s csak alkalomra várt. Az alkalom soha sem jött el, de e tervet számitásából soha sem hagyta ki, s bizonyosan ez volt a fő ok, hogy a pápával igyekezett jó viszonyba lépni. Possevin Antal, korának egyik leghiresebb jezsuitája 1579-ben megfordult udvarában, s ennek tanácsára még ez évben, az országgyülés megkérdezése nélkül 12 jezsuitát küldött Erdélybe, kiknek a kolosmonostori apátság két faluval átadatott. Az ország bevégzett ténynyel állott szemben s a Kolosvártt 1581. máj. 1-én tartott gyülés legalább korlátolását vette czélba, kimondván, hogy szabad „ő nagyságának — t. i. Kristófnak — lelkiismereti és confessiója szerint, Monostorra, Kolosvárra és Fehérvárra“ jezsuitákat hozni, de ő nagysága e három helylyel megelégedvén, máshová „ez országba se erővel, se fenyitékkel, ne plántáljon“. Tizenkét nappal e végzés kelte után Possevin ujabb ösztönzésére, hogy az ur szőlőjében haszonnal működjenek, István király megalapitá a jezsuiták

kolosvári gazdagon dotált akademiáját. S ez atyák nyomdát is állitottak fel e helyen. De politicai szereplése miatt a társaság csakhamar magára zuditá a közvéleményt.

Az 1581-iki országgyülés megválasztá Kristóf utódát is. Az öreg urat saját betegségén kivül egy a portán nem rég fölmerült fondorlat is ösztönzé. Egy magyarországi nem nagy miveltségü, de vitéz és tekintélyes ur Markházy Pál, azon gyanutól terhelve, hogy a hódoltsági bégekkel egyetért, Erdélybe szökött. István és Kristóf megkedvelték, s nemsokára Nisovszky özvegyével, a havasalföldi vajda leányával házasságra lépvén, roppant vagyonra tett szert. De a bárdolatlan ember nem tudott nejével békében élni, s a fejdelem elnöklete alatt tartott zsinat elválasztá őket. Markházi tele boszuval török földre szökött, s a porta kegyét csakhamar megnyervén, a szultántól tetemes jószágokat nyert. 1580-ban hire futamodván a portán, hogy Kristóf meghalt, a pasák, tán mert ellenökre volt, „hogy a lengyel király birja vala Erdélyt alattomba" biztatni kezdék Markházit, hogy járjon a fejdelemség után Ez ember volt az első fejdelmi jelölt, milyeneket utóbb a porta koronkint hizlalt, s ki a tanácsot megfogadta. A halálhir valótlannak bizonyulván be, a jelöltségből semmi sem lett, de a megrémitett István és Kristóf gazdag adományokkal kezdék sürgetni a portát, hogy Markházit ölesse meg. Hijában inté Kristófot egy ügynöke, hogy mindez czéltalan dolog, jobb ha nevét sem emlitik a pasáknál, s ugy tesznek mintha „ingyen se volna", a sürgetés tovább folyt s a szigoru erkölcsü Szinán nagyvezér alatt Markházi tekintélye emelkedőben volt.

Kristófot mindez aggasztá. Ehhez járult 1581. elején nejének Bocskay Erzsébetnek halála és saját gyengélkedése. Ily körülmények közt családa hivei elhatározák, hogy a trónkövetkezést a fejdelem ágának megszerzik. Két egykoru történeti emlék — Gálfi

önéletirása, és Gyulafi — s egy nagynevü történetiró — Bethlen Farkas — szerint, a terv magától Gálfitól származott, hogy Kristóf fia Zsigmond még atyja életében választassék fejdelemmé. Szerintök kezdetben még Kristóf is ellenzé s annyival inkább István király, kitől e tárgyban külön követség által kértek tanácsot. „Jajt kiált az Isten, felelé ez, az országnak, melynek gyermekfejedelme vagyon". Gálfi most a főurakhoz fordult ajánlataival s ezek nagy része nem is volt idegen. Őszinte volt-e a Kristóf vonakodása, s Gálfi nem tőle kapta-e az intést? a történet e kérdésekre aligha fog valaha határozottan felelhetni, annyi bizonyos, hogy a fejdelemasszony halála után a családfők gondolkodása megváltozott.

Az 1581. maj. 1-ére Kristóf Kolosvárra országgyülést hirdetett. Megtört erővel, betegen érkezett e városba, lehetett látni, hogy napjai meg vannak számlálva. A trónkövetkezés megállapitására vonatkozó inditvány élénk vitát támasztott. Még sokan emlékeztek a János Zsigmond gyermekkori uralma alatt kiállott viszontagságokra, s ezek a választás elhalasztását sürgették. Apafi Gergely, Izabella alatt tanácsur, s Kendi Ferencz, határozottan ellenszóltak. „Ne adja Isten, hogy fejdelmök életében fejdelmet válaszszanak magoknak, hanem sokáig éltesse Isten ő nagyságát. A mikor a lenne, kit Isten eltávoztasson, hogy ő nagysága megszünnék élni e világon, akkor gondja leszen az országnak, kit emeljenek fel arra a méltóságra". Báthori Istvánt értették, a fejdelem testvérének Andrásnak fiát, egy népszerü főurat.

Gálfinak azonban sikerült Kendi Ferenczet is megnyerni s most a kérdés szavazatra bocsáttatott. Apafi Gergely még most is ellentmondott s balsejtelmek közt megjósolta Gálfinak és Kendi Sándornak, hogy „náloknál soha senki nem fogja inkább megbánni". Véleménye nem talált viszhangra, adományok, igéretek, a fejdelem és király iránti tekintet elnémiták az

ellenzéket s a Kristóf fia Zsigmond megválasztatott oly feltétellel, hogy midőn az uralkodást átveszi, az ország jogainak fenntartására kötelezze magát.

A gyülés alatt a fejdelem betegsége növekedett, s annak végeztével Fehérvárra szállittatá magát. Papját jezsuita Leleszit hivatta, s az előtt végrendeletet készitett. Még azon május hó 27-én 51 éves korában meghalt. Csak két év mulva temettetett el nagy fejdelmi pompával. Végszavaival a 8 éves gyermek nevelését főként Gálfi Jánosnak kötötte szivére, s a kormányzás gondjaival a tizenkét tanácsurat, különösen Csáky Dénest a gyermeknek anyjáról rokonát, Bocskai Istvánt ennek nagybátyját, Kovasóczit és Kendi Sándort mint testamentumos urakat bizta meg.

III.

Kristóf utolsó intézkedése ellen István királynak semmi kifogása sem volt, s a kormányzást a tizenkét tanácsur nyomon átvette. De ezek nem birtak teljes fejdelmi hatalommal, azt István magának tartotta fenn, az államokmányok azonban Zsigmond neve alatt keltek. Ő határozta meg az elveket, ő jelölte ki az irányt, ő döntött a fontos és kényesebb természetü ügyekben, vonatkoztak légyen bár az országnak bel- vagy külföldi viszonyaira. Kristóf halála és Zsigmond megválasztása a portán egyszerre jelentetett be, s a már tekintélyessé lett István király, daczára, hogy a portán kezdetben komolyan gondolkodtak Márkházinak fejedelemmé tételén, kivitte, hogy a diván kezdetleges szándéka szerint nem használta fel az alkalmat az évi adó felemelésére s az athname Zsigmondnak megadatott. Sőt midőn a következő 1582-ik évben Szinán nagyvezér megbukott, az uj nagyvezér Sziawusch általa megnyeretve, elrendelé Márkházinak kiadatását. Márkházi az izlámra térvén, elkerülte ugyan a kiadatást,

de nem a fogságot. Konstantinápolyban börtönbe záratott.

István királyt testvére halála után még egy ideig a muszkákkal való háboru foglalta el. Dicsőséges diadalok után legyőzte, békére kényszerité őket, mit az 1582-ik apr. 29-én összegyült erdélyi rendekkel is tudatott. Azonban Jankul moldvai vajdának, egy erdélyi születésü szásznak beütései Lengyelországba István királyt visszatorlásokra birák s magát Erdélyt is fenyegették. Ez okból az 1582. sept. 16-iki fehérvári országgyülés, „mivel hogy az jövendőt és reánk következő szükséget senki sem tudja“, elrendelé az országos honvéderőnek készentartását. Még veszélyesb alakot öltött a mozgalom a következő évben, midőn a kozákok és moldvaiak közti surlódások a porta haragját felkölték, midőn a szultán az erdélyi haderőnek is táborba szállását elrendelé. De Erdély részvétele a küzdelemben elmaradt s Jánosnak sikerült, (1584.) a vajdát megbuktatni.

A moldvai viszály daczára, a király ez időben sokat foglalkozott az erdélyi ügyekkel. A jezsuiták kolosvári egyetemének a szász papi tizedből 1000 aranyat rendelt, s a szászoknak kárpótlásul az Endre-féle diplomát megerősité. Nagyobb fontosságu volt, hogy 1583. maj. 15-én, a szászok helyhatósági törvényét, melyet egy szász követség Huet Alberttel élén terjesztett elébe, megerősitette, s véglegesen biztositá e nemzetnek kiváltságos állását. Ez idétt magának az országnak kormányzásában is lényeges módositást eszközölt. István 1583. márcz. 6-án kelt s Zsibrik György által leküldött leiratában a közügyek vezetését Kendi Sándorra, Kovasóczy Farkasra és Zsombory Lászlóra bízta. Mindnyájok szavazata egyenlő jogerővel bir, de a határozatokat Kendi Sándor mondja ki. Gyüléseiket Fehérvárt tartják a fejdelmi palotában s azon a tanácsurak is jelen lehetnek, de csak véleményadási joggal birnak s nem szavazhatnak. Ugyane leirat

Sigér Jánost, Gálfi udvarmesterré nevezte ki, ez utóbbit a fejdelem feletti felügyelettel is megbizván. A várparancsnokokat a király nevezi ki. A háromtagu választmány működését még azon hó 24-én hirdetett gyülés után megkezdé. E kormányforma sem volt jól választva s az összeült rendek is nehezen voltak rábirhatók, hogy elfogadják. „Sokaknak vagy keveseknek kormányzata, nagy nehézségekbe ütközik s elüt az erdélyi szokásoktól", mondá utóbb maga István, s elhihetjük Gálfinak, hogy „nem ugy viselték magokat, mint az böles Lengyel király rendelte vala, elhivék magokat, csak az magok hasznát keresvén". A korlátnok Kovasóczi egy röpiratban kelt ki ellene (1584.) s ugyanakkor a rendek is Apafi István, Kornis Farkas, Literati István és Schüler Lukács követeik által sürgeték a lengyel királynál, hogy a kormányzóság egy ember kezébe adassék. A király nem volt idegen, s a rendek kivánságához képest felterjesztésök alapján Géczy János nagyváradi kapitányt 1585. maj. 1-én Erdély kormányzójává nevezte ki. Helyette váradi kapitánynyá Sibrik György lett.

István király a korábban is tekintélyes Báthori család hatalmát óriásilag megnevelé. Testvérek egyik fiát Boldizsárt Fogarasföld urává tette, egy másiknak Andrásnak bibornoki süveget szerzett. Zsigmond nővérét Griseldist egyik leghatalmasabb lengyel főurral Zamoizki korlátnokkal házasitá össze. Terve volt Zsigmondnak — bár midőn arczképét meglátta, elborult s balsejtelemmel mondá, hogy semmi sincs benne a Báthori-vonásokból — a lengyel koronát is megszerezni. Igyekezete az országgyülés vonakodásán hajótörést szenvedett, s ennek 1586. dec. 13-án bekövetkezett halála után, habár a porta is mindent elkövetett a Báthoriak érdekében (Zsigmond a nagyvezérnek 40 ezer, minden basának tizezer aranyat igért), többé szó sem volt. A lengyelek egy része Maximilián osztrák, a nagyobb rész Zsigmond svéd herczeget választá meg.

A Báthoriak a nagyobb részszel tartottak, mely Maximiliánt fogolylyá tette, s igy javadalmaikat Lengyelországban megmentették, s a hadjáratra a lengyelek mellé erdélyiek is segitséget küldöttek Báthori Boldizsár, Király Albert és Bornemisza János alatt.

István király halála magára Erdélyre is nagy csapás volt. Bölcs mérséklete, határozott erélye, mig élt, minden párt-küzdelmet elnyomott, minden szenvedélyt féken tartott. Halála után az öreg Géczy nem tudá fékezni a főurak viszályait, nem elnyomni a már növekedő Zsigmond fejdelem nagyravágyását. Ez ifju nevelése egészen a jezsuiták kezében volt, s ezeknek befolyása rá csakhamar döntővé lett. Főként nevelője Leleszi, s pater Szántó tanácsaira hallgatott, kik — mint egy évkönyvük mondja, — megtisztitották az udvart az eretnekségtől. E befolyás alatt időnként ujabb csapat jezsuiták jöttek az országba, kiknek az országgyülési határozatok ellenére terjedelmes jószágok adományoztattak. Az udvar megtelt olaszokkal, „zenészeket, énekeseket tartottak — t. i. a jezsuiták, irja Ollárd — roppant költséggel szini előadásokat rendeztek, s mindent elővettek, a mivel az ifju fejdelem lelkét elfoglalták".

A különben is háborgó kedélyeket nem kevéssé zavarta meg, hogy az öreg Géczy készül lemondani, s mint a hir beszélte, Gálfi javára, kit mindnyájan hizelgő és eszélytelen udvaroncznak ismertek. Fölmerült a gyanu, hogy a jezsuiták működésével német befolyás van kapcsolatban, s hogy minden balkövetkezmény elháríttassék, a főurak föltették magokban, hogy e rendnek kitiltását keresztülviszik. E czélból 1588. oct. 29-én Enyeden részgyülést tartottak, s itt e tárgy már nyilvánosan megvitattatott. A dolog fontosságáért azonban határozatot nem hoztak s dec. 8-ára Medgyesre uj országgyülés lőn hirdetve. A jezsuiták, hogy a vihart megelőzzék, nov. 4-én a fejedelmi tanácsban s a fejedelem jelenlétében egy erős hangon irt nyilatkozatot

olvastak fel, melyben hivatkozva Erdély vallásszabadsági törvényeire kijelenték, hogy nem hajlandók az uralkodót ily ifju korában magára hagyni.

Az országgyülés dec. 8-án Medgyesen megnyilt. Egyike volt a legzajosabb üléseknek s nagyfontosságu következményeiben is. Az előkészületek befejezése után, a gyülés 4-ik napján vita tárgyává a jezsuiták ügye tétetett, s midőn a leérkezett fejdelmi propositiókban erről szó sem volt, a rendek tovább folytatták vitájukat s egy folyamodványt készitettek a fejdelemhez a jezsuiták kitiltása ügyében. Nehéz és heves vita kezdődött, egymást váltották az izenetek a gyülés és fejdelem közt. Végre ez utóbbi engedett s beleegyezett a jezsuiták teljes kitiltásában, mert csak igy volt reménye, hogy a rendektől nagykorusitását kinyerheti. De igy is nehezen boldogult — az öreg Géczy figyelmeztette a rendeket, fontolják meg, ha nem volna-e időelőtti a kormányzást ő nagysága kezeibe bocsátani? Kétnapi vita után elhatározák, hogy az igazgatást átadják Zsigmondnak, tanácsosi minőségben mellé rendelvén Báthori Boldizsárt, Gálfi Jánost és Kovasóczy Farkast. Géczyt első tanácsos urrá tették s az ország generálkapitánya czimével ruházták fel. A gyülés végzéseit a fejdelem dec. 23-án megerősitette, s azután a fejdelemségbe ünnepélyesen és nagy pompával beigtattatott. A jezsuiták elhagyták csakugyan Erdélyt és a részeket, de Zsigmond azzal kezdé uralkodását, hogy a medgyesi gyülés nehány végzését önkényüleg megváltoztatá. A dolgokkal elégületlen Géczy, ki Zsigmondnak telt pénztárt adott át, boszusággal mondá a rendeknek: „kezébe adátok a gyeplőt, de bizony megbánjátok“. De ő ezt nem érte meg. 1589. elején Fehérvárt meghalt. Zsigmond Bodóni Istvánt a szent székre küldötte, hogy ott terjeszsze elő a jezsuiták kiirtásának kényszerüségét.

IV.

A vajda unoka testvérei közül egy, András, bibornok, Lengyelországban tartózkodott, egy, István a Részekben a Báthoriak terjedelmes jószágain élt, a harmadik, Boldizsár, Fehérvárt választá lakhelyül. A három testvér nem hasonlitott egymáshoz. András szelid, csendes kedélyü férfiu, kegyes és vallásos meggyőződésből. István higgadt, komoly, vitéz, s bár Zsigmond megválasztatásakor egy pártnak jelöltje volt, minden nagyravágyás nélkül. Boldizsár fennhéjázó, kevély, indulatos, fajtalan, de éles eszü és nagyravágyó. Az országnak, a fejdelemnek és önmagának szerencsétlenségére, egyedül ő hajhászta a politikai befolyást az államügyekre. Zsigmonddal ő barátságban sokáig nem lehetett.

Zsigmondot a természet ritka tulajdonokkal ruházta fel. Ritka szép férfiu volt, tüzes szemekkel, sasorral, parancsoló tekintettel. Természettől bátor és eszes. De könnyelmű, ingatag, mulatságot kedvelő s egészen alávetve azon befolyásnak, melyet valaki fölötte nyert. Ehhez járult a gondos de czélt tévesztett nevelés. Mig a nyelvekben és tudományokban annyi ismerettel halmozák el, mennyi korát felülmulta, szivében minden jó indulatot elnyomtak. Mint 8 éves gyermeknek tudtára adták már, hogy uralkodó, mert az államokmányokat vele iratták alá. Hogy a vértől ne irtozzék, végig nezették vele a kivégzéseket. Az első uralomvágyóvá, az utóbbi fásulttá tette.

Midőn István király a jezsuitákat Erdélybe telepité, a pápának tett kedvezést. A nagy államférfi nem gondolta meg, hogy ugyanakkor, ugyanazon politikának ellenségeit juttatta be az udvarba, melynek biztositásáért ő annyi vért áldozott s melyet ő oly feltétlenül szükségesnek tartott. S még nagyobb tévedés volt a jövendő fejdelem nevelését kezökbe adni. Ő maga nyitott

kaput azoknak, kik a török védszövetségnek s a protestantismusnak biztosan működő ellenségei voltak, pedig jól tudá, hogy Erdély államélete e két sarkkövön alapszik. Ő maga adott alkalmat, hogy utóda ellenséges eszmékkel saturáltassék azok iránt, mikért ő oly kitartóan küzdött s miket csakugyan stabiliált is. Ime hová vezetnek nagy embereknek apró botlásai.

Irva hagyta az azon idők dolgaiba avatott Gyulafi, hogy István Boldizsárt Lengyelországban akarta letelepiteni, s politikai okból: mert nem hivé, hogy ez a fejdelemmel egyetértést tarthasson. Magok a rendek is tartottak tőle s midőn a lengyelek Erdélytől Maximilián főherczeg ellen segitséget kértek, siettek épen ez okból Boldizsárt kiküldeni. Nem soká maradt künn s Géczy halála után ország kapitányává neveztetett ki. Az idétt István a váradi kapitányságot nyerte el. De a jó egyetértés az unokatestvérek közt nem sokáig tartott. Zsigmondot sértette Boldizsár fennhéjázása, ki roppant vagyonnal rendelkezvén, ha fényesebb udvart nem is, de több haczért (darabontot, testőrt) tartott, mint a fejdelem, több lovagot fogadott be mint ez. Más oka a viszálynak politikai egyenetlenség volt. Boldizsár a török párttal tartott, s a védszövetséget Erdélyre nézve nem volt hajlandó felbontani. Zsigmond e frigy iránt ellenszenvvel viseltetett. A jezsuiták mint gyermeket előkészitték erre, s mint fejdelmet még jobban sarkalák, elébe terjesztvén, hogy szövetkezés által a német udvarral nagyobb tisztességre, fejdelmi nőre tehet szert. Mert az atyák bár elhagyák Erdélyt, befolyásukat Zsigmondra fenntarták, a fejdelem gyóntatója közülök levén, sőt koronkint nehányan vissza is tértek.

A feszültség a rokonok közt egy ideig elfojtva maradt, sőt az udvar vig és zajos vala. Gyakran rendeztettek lovagjátékok a délczeg ifjuság örömére s fényüző ünnepélyek, melyeket a fejdelem olasz zenészei és olasz szinészei élénkitettek. A lakomák egymást érték a

tanácsurak boszuságára, kik nem szivesen látták e módfeletti vesztegetést, s nemtetszésöket Kendi Sándor által tudtára is adták Zsigmondnak. De ez mit sem használt s nem sokára egy véletlen eset a feszültséget nyilttá tette. Egy lovagjáték alkalmával Zsigmond egyik udvaroncza Jósika István versenyre hivta fel Boldizsárt. A gőgös ur elképpedt a kegyencz vakmerőségén, elfogadta a kihivást s mint kitünő lovas győzött is. De Jósikát utólérvén, szidalmakkal s tettleges bántalmakkal illette. A fejdelem e tett által felboszantva, elhagyta a versenytért. Más apróbb összeütközések nevelték az idegenséget, melybe nem sokára uj elemei vegyültek a küzdelemnek.

Zsigmond udvarában 1591-ben egy jezsuita, Cariglia Alfonz, nagy tekintetben állott. Ő pápai nuntius volt, de valóban az osztrák udvartól titkos missioval megbizva. A prágai udvar viszonya a konstantinápolyihoz egy idő óta naponkint lazult. A dunántuli hódoltságban a szlavóniai végeken folyton folyt a küzdelem a főurak és basák közt, de e csatározások sok időn át nem szolgáltak ürügyül a béke felbontására, s csak egyes nyilatkozatok, mentegetések megtételére nyujtottak alkalmat és épen nem gátolák meg, hogy 1590-ben Perrin a császár oratora a békét nyolcz évre meg ne ujitsa. Az uj fegyverszünet is olyan volt mint a régi: Haszan bosnya pasa s egy pár dunántuli szándzsák azontul is kisebb nagyobb csapatokkal folytatták a rablójáratokat.

Prágában az állapotot kiállhatatlannak tartották: de azon segitni csak egy módon lehetett volna: hadjárattal kényszeritni a portát a békefeltételek megtartására. Erre azonban kevés kedv mutatkozott s még 1591-ben a szokatlannál is fényesebb követség vitte meg az adót és ajándékokat. A nyilt háborunál biztosabbnak s veszélytelenebbnek tetszett átállásra birni a porta vasalljait és szövetségeseit. Legbiztosabb ut volt erre rokoni köteléket füzni a lengyel királylyal, confoe-

deratioba lépni Erdélylyel s általa a két dunai tartománynyal. A jezsuita nevelők e változásra készíték elő Zsigmond kedélyét s pater Cariglia a gyontató ennek végrehajtásán fáradozott a fehérvári udvarban.

A három udvar közt ez idétt szokatlanul élénk érintkezés volt. Mióta a lengyel korlátnok neje Griseldis (1590. márcz.) meghalt, a fejdelem követei egymást érték nála testvére hozományának ügyében. E követek néha a királyi udvarban is megjelentek, ösztönzést és bátoritást hozva az ottani jezsuitáktól az erdélyi pártfelekhez, s mindig előbb-előbb vive a német udvarral szövetkezés tervét. De mindez annak utát Prága és Fehérvár közt egyengette, hogy az akadályok magában Erdélyben még azután fognak kezdődni, azt a fejdelem és minden beavatott egyaránt látta. S épen ezért az alkudozást maga a kormánytanács előtt is — melyben a török pártnak volt tulsulya — gondosan titkolák. De mindent még sem titkolhattak el, s az aggódó főurak, a mint a terv létezését sejteni kezdék, annak megbuktatására mindent elkövettek. Országgyülési tanácskozás tárgyává tették (1591. nov. 1-én) a jezsuiták befolyásának növekedését, a fejdelem vesztegetéseit, a szász papi tizednek elfecsérlését, az olasz zenészeket, bohóczokat, komédiásokat, milyenekből egy egész falkát hozott magával ujabban is Jósika István s kik egy egész őrseregnél többe kerülnek. Mind ennek orvoslását elvégezék a rendek, jelesül, hogy a szász papi tizedet vegye vissza a fejdelem, hogy ő a jezsuiták ellen hozott medgyesi határozatokat tartsa meg, azonban e részben annyi kedvezést mégis engedtek neki, hogy Fehérvárt és Monostoron (de csak e két helyen) „lelkiismeretének nyugodalmára“ tetszése szerént tarthasson lelki tanitókat, (az-az jezsuita gyóntatókat).

Az országgyülés magatartása, a tanácsurak intései, a mód, melylyel őt az örömöktől, élvektől el akarák vonni, nem tetszettek a fejdelemnek. Annyival inkább boszantá Boldizsár népszerűsége, s még ingerültebbé lett, midőn

udvaronczai ennek fényes háztartását, gőgjét, virtuositását emlegették. Heves vérmérséke egész türelmetlenségével hivta össze a tanácsurakat s terjeszté eléjök, hogy „közte és nagybátyja közt válaszszanak.“ Ilyesmire senki sem gondolt, s a fejdelmi tanács elvégezé: próbálják meg kibékitni a fejdelmi rokonokat, ha nem lehet, inkább veszszen Boldizsár, de ők a hűségi esküt nem fogják megtörni. A határozatot Gálfi János és Gyulai Pál adják Zsigmondnak tudtára, megesketvén ezt, hogy a végrehajtásig hallgatni fog. Ugy lőn — de a fejdelem meghökkent. A titkot — ugy beszéli Somogyi — kitudta tőle egy jezsuita s felfedezé Boldizsárnak, kit e hir meghökkentett és ingerültté tett. E két érzés befolyása alatt ő kibékült a fejdelemmel, s kérdőre fogott nehány tanácsurat. Gyulai és Gálfi sietve hagyák el Fehérvárt, s a dolog ez uttal abban maradt.

Épen ez időben Zsigmond kezdett lépéseket tenni, hogy a császárral bizalmasabb viszonyba lépjen, mely alapját volt képezendő egy későbbi szövetkezésnek, s a szathmári pontok megnyitásának: Zsigmond Rudolfot ismeri el hűbérurának, s nőül ezért osztrák herczegasszonyt, herczegséget nyer*). Fontos volt a császárra nézve már az előleges lépés is, mert bár a „vajvoda noster“ czim a fejdelemhez küldött levelekben alkalmaztatott is esetről esetre mindig, de az a német párt szentpáli kudarcza óta semmi gyakorlati eredménynyel sem birt. S egészen e törekedés szellemében és oly czéllal, hogy annak a fejdelmi tanácsban erős támasza legyen, történt, hogy a török párti higgadt és vitéz Báthori István a nagyváradi kapitányságból elmozdittatott, s hogy a fejdelemségnek ez első és kiváló fontosságu hivatala a határozottan német párti Bocskai Istvánra Zsigmond anyai nagybátyjára ruháztatott (jun. 20-án).

*) Az Erdélyi Muz.-Egylet birtokában másolatban levő diploma szerént már 1592. jan. 28-án szövetkezett volna Zsigmond Rudolffal. De az nem áll. E diploma nem egyéb mint melylyel Zsigmond 1595. jun. 28-án a birodalmi herczegséget elnyeri.

E törekedés nem maradt titokban. „Bevádolták urunkat a portán, mondja Gyulafi, hogy máshova pártolkodott, és Németországba szélylyel jártat.“ Mindamellett biztos adatai nem voltak a portának, Siawush a nagyvezér nem volt ellensége a Báthoriaknak, az erdélyi állandó követ pedig hamar megsejté a dolgot, megnyerte a muftit s bár a diván már egy Erdély ellen inditandó támadásról beszélt, az lecsendesité az ingerült hangulatot. Zsigmond pedig sietett hűségét megbizonyitni azzal, hogy Sibrik Gáspár vezérlete alatt segédserget küldött Moldvába, oly utasitással, hogy ez az ottani török hadakkal csatlakozva, Áront helyezze viszsza a vajdaságba. Sibrik alvezéreivel Székely Mózessel és Tholdi Istvánnal végrehajtá feladatát (oct. 28.) s e tény által Zsigmond megingott tekintélye a portán annyira helyreállt, hogy épen ekkor a havasalföldi vajdaság betöltésére is határozott befolyást nyert. Az itteni vajda Sándor t. i. meghasonlott egyik bojárával Mihály krajovai bánnal, s ezt elfogatta. De a czigány hóhér, ki által fejét akarta a vajda a bánnak vetetni, megismervén Mihályt „elrettene tőle, s minthogy részeg is volt, elhajitja a mezitelen szablyát és fut.“ Mihálynak bojártársai kegyelmet szereztek, ő azonban félvén a vajda haragjától Erdélybe szaladt, itt megnyerte Báthori Boldizsárt, a fejdelmet s ezek ajánló leveleivel ellátva Konstántinápolyba ment. Zsigmond közbenjárására tetemes kölcsönöket nyert s ennek oratora és Barton az angol követ (ez idétt ez volt a legbefolyásosabb diplomata itt) kivitték, hogy Sándor letétetett s az oláh vajdaság Mihálynak adatott, azon Mihálynak, ki utóbb Erdély ügyeire oly végzetes befolyást gyakorolt.

Az oláh és moldvai vajdaváltozások fontosságát Erdélyben még igen kevesen látták be, s legkevesbbé a török párt, melyhez, mióta a Kendi Sándor leányát nőül vette (1592. febr. 22.), Báthori Boldizsár is szorosabban kezdett csatlakozni. A fejdelem gyanuja, hogy nagybátyja trónjára tör, koronként s főként miután ez

a nász végeztével András bibornokot Lengyelországig kisérte, megújult, de mindig csillapult. Gyulaival s Gálfival is kibékült Boldizsár szinleg, őszintén soha sem bocsátott meg nekik. 1592 őszén hirt vesz Gyulai, hogy a főur megint neheztel, „kinek sem okát sem módját nem értem“ irá egy barátjának, de ez uttal hiában próbálta kiengesztelni. A gyülölet megujulását a két ur szabadszájusága idézte elő, s midőn december havában hire szaladt, hogy ezek összeesküve másokkal Báthori Boldizsár és István meggyilkolására ujra lépéseket tettek, Báthori Boldizsár engedélyt nyert a fejdelemtől kivégeztetésökre. Ellátva a fejdelem által aláirt halálos itélettel, Gyulait abasági kastélyában konczoltatta fel. Gálfi menekült, de Belényesen egy nyomorult, Csukás Péter, kit ő emelt fel a porból, elárulta. Fogva Husztra vitetett. Mit sem használt a főurak közbevetése, nem saját könyörgő levele, melyben kérte a fejdelmet, hogy „ne hervaszsza vérével fejdelmi méltóságának ékességét, kegyes voltát.“ Zsigmond egy gyenge órában ujra elrendelé megöletését a férfiunak kinek székét köszönheté, s kinek egyetlen hibája volt, hogy az udvaronczi hizelgésekben nem tudott mértéket tartani. A parancs Bodoninak Gálfi ellenségének kézirása volt, s az öreg hiában kérte a huszti várnagyot, hogy még kevés haladékot engedjen neki. Bátran ment a halálba, esküvel erősitve ártatlanságát (1593. febr. 2-án, vagy márcz. 15-én). Némelyek, kiket gyanu terhelt, hogy Gálfival együtt tartottak, menekültek, a beszterczei biró pedig öngyilkossá lett

Ama kettős gyilkosságot a kormány élén álló török párt nem tudta, s tán nem is akarta egész őszintén meggátlani. Hatalma érzetében aggály nélkül tekintett a jövőbe s Kendi Sándor febr. 24-én második leányának menyegzőjét ünneplé, kit Kovasóczy Farkas korlátnok vett nőül. Figyelmöket azonban a konstantinápolyi események nagy mértékben magokra vonák: itt a janicsárok közt egy a „német király“ (ugy hivták Rudolfot)

ellen inditandó hadjárat lett a jelszóvá, s egy hirtelen támasztott mozgalom Siawush nagyvezért, a békepárt fejét megbuktatá s helyére ennek elődje a harczias Szinán pasa emeltetett. Erdély rendei a porta első hivatalnokát siettek (apr. 6-án) külön követséggel, melynek Ravazdi György és Boldog János voltak tagjai, s ajándékaikkal üdvözölni. De e perczben, küszöbén a hosszu török háborunak, Zsigmond szive rejtekében már elhatározá a töröktől elszakadást, s hogy e czéljának részleteit tisztába hozzá, álöltözetben, Boldizsártól, Bodoni Istvántól s Ferencz doctortól kisérve máj. elején Lengyelországba ment, hogy részt vegyen a menyegzőben, melyet a lengyel király máj. 30-án Anna osztrák herczegnővel ünnepelt. Midőn jun. 13-án visszatért fővárosába, a hadjárat koczkája már el volt vetve. Azon hir, hogy a bosnya helytartó Sziszeknél borzasztó megveretést szenvedett, Konstántinápolyban lázas ingerültséget szült. A diván háborut határozott, a császár követe börtönbe vettetett, s Erdélybe Mehemet csausz (a renegat Veresmarty Gergely) küldetett, hogy Zsigmondnak a török hadakhoz leendő csatlakozását elrendelje.

A renegatot s csausz-társait — köztük volt az Ibrahimmá lett Márkházi is — a fejdelmi tanács jul. 30-án fogadta. A török küldöttek szóbeli előadása s az adandó segély és élelmi szer ügyében felmutatott ferman tulzott követeléseket foglaltak magokban. A tanácsurak ily körülmények közt nem siettek az engedelmességgel, ellenkezőleg a konstántinápolyi követeket kedvezőbb feltételek eszközlésére utasiták. Ravazdi aug. 19-ére visszatért a portáról s ez időben uj csauszok jöttek folytatni a Zsigmond csatlakozása iránt megkezdett alkudozásokat, melyeknek, hogy a nagyvezér nagyobb nyomatékot adjon, Ibrahimot lippai szándzsákká nevezte ki. A dolgot a moldvai ügyek még bonyolultabbá tették. Ez országban Áron vajda támogatására némi erdélyi hadak tartózkodtak s a nagyvezér most nem csak ezek nagy részének visszahivását, hanem az Erdélybe mene-

külť bojároknak kiadatását is követelte. Zsigmond ez utóbbit megtagadta, s közepette az e felett folytatott alkudozásoknak érkezett a hir, hogy Szinán akkora haddal, mekkorát Szolimán óta nem látott a keresztyén világ, megindult s jöttek a sürgető fermánok és egymást érték a csauszok az erdélyi fejdelem és hadak fölkelése ügyében (1593. aug. vége).

Most már valóban minden élére lőn állitva. Zsigmond Imrefi Jánost Teuffenbachhoz küldé, tudatni vele a nagyvezér elindulását, de egyszersmind sept. 1-ére Fehérvárra országgyülést hirdetett. A fejdelem mint heves és meggondolatlan ifju most már szakitni akart a törökkel s mert biztatásai voltak a szentszéktől, s mert aug. havában Fülöp spanyol királynak (tudva van, hogy ennek tanácsa döntő volt a prágai udvar előtt) hozzá küldött követe nem csak az aranygyapjat igérte meg neki és unokatestvéreinek, hanem a keresztyén fejdelmeknek a török ellen leendő egyesüléséről is sokat beszélt, főurait a német hadakhoz leendő csatlakozásra akarta birni. De Kendy Sándor és a török párt hivei az elvekhez, melyeknek Erdély fennállását köszönheté, makacsul ragaszkodtak, és egyiköket sem tántoriták meg sem Zsigmond adományai és biztatásai, sem a spanyol udvar igéretei. Maga Kendy, előtolva a tanácsurak által, nyiltan szólt Zsigmonddal: „nagyságod megbocsásson, ugymond, azt hallottam én, egyféle állat sem tanul meg úszni, mig a viz a farkát fel nem éri," s az elszakadást a véleményadásra felszólitott lengyel korlátnok sem tanácsolta. Mit sem használt. A fejdelem ingerültté lett, kerülte Sándor urat, s a sept. 1-én megnyilt országgyülésen a propositiókba tette, hogy üljenek fel az erdélyi hadak és csatlakozzanak a keresztyén hadakhoz. De a mennyivel sürgetőbb volt a fejdelem, annyival higgadtabban szóltak a dologhoz Kendy és társai. Meg kell engesztelni a nagyvezért — határozák — kinek hadai közelgetnek, pénzzel vagy bármi uton, s e czélból tetemes adót — maga Zsigmond sem volt

kivéve — rótak ki. Ereszsze el a fejdelem udvarából az olaszokat, ne vadászsza a spanyolok barátságát. S végül hadfölkelést rendeltek, mely a török sereggel együtt működjék, de mindenek fölött a haza biztossága felett gondosan őrködjék.

Gyülés végeztével megküldék az adót Konstántinápolyba, a nagyvezérhez Sennyei Pongráczot tizezer tallérral s ajándékokkal utnak inditák (sept. 13-án), az angol királynéhoz s más udvarokhoz (sept. 11.) Kakas Istvánt követté nevezék ki, hogy a portát ezek befolyása által is engesztelékenységre birják. De a fejdelem Carigliat Teuffenbachhoz küldé titkos izenettel, hogy világositsa fel, hogy ő csak szinre s kénytelenségből indit hadat. S valóban ennek felültetésével nem nagyon sietett — de el sem mellőzheté. Ő maga Kolosvár alá ment táborba, Várad körül pedig Báthori István gyüjtött serget, s Zsigmond akkor tudatta Szinánnal — ki sept. 27-én átkelt a Dunán — hogy kész a csatlakozásra. E hir és Sennyei követsége megengesztelé a nagyvezért, ki némi szerencsével kezdett a hadjárathoz; azonban zúgolódó hadát csakhamar téli szállásra bocsátá s nov. 5-én Zsigmondnak is engedélyt adott a hazamenetelre. A háborut még csak a magyarországi basák folytatták s ezek közül a budainak táborozása jelentékeny kudarczczal, a pákozdi nov. 3-iki megveretéssel végződött. A magyar hadaknak többi diadalai s többi szándzsákoknak egymást ért csatavesztései következtében, mind a temesvári basa, mind a nagyvezér egymásra sürgették Zsigmondot, hogy jöjön sergeivel, s a késlekedőt tatár hadakkal is fenyegették. De ő arra hivatkozva, hogy maga a nagyvezér adott neki engedélyt téli szállásra bocsátni hadait, lehetlennek állitá a sergek ujra összehivását, s felülése végre is elmaradt.

A beállott tél előtérbe tolta a diplomatiai alkudozásokat. Cariglia megjárta Kassát s azon örvendetes hirt hozta, hogy Zsigmond mentségeit Rudolf kapitánya kimeritőknek találta. Alig tért vissza Fejérvárra, midőn

Kis Mátyás, Teuffenbachnak és Rudolf császárnak hitlevelével ellátva Fehérvárra érkezett. E férfiunak feladata volt mennél kevesebb zajt csinálni, követi minőségét lehetőleg titkolni, hogy sem az ellenséges indulatú erdélyi főurak, sem az udvarnál levő csauszok gyanuja fel ne költessék. E czélból megérkezése után Carigliát kereste fel, s alkalmas időben ezzel mutatta be magát a fejdelemnek. Előadta a császár megbizását, melynek lényege az volt, hogy csatolja Rudolf sergeihez az erdélyi hadakat s küzdjenek együtt a török ellen. Ez volt Zsigmondnak is az ohajtása, de épen ez időben teljesithetetlen. Február 2-ika óta a rendek együtt ültek s tanácskozásaiknak legfőbb tárgya Kis Mátyás előterjesztésének épen ellenkezője, a törököknek adandó segély volt. S minthogy ez a gyülésen határozattá is lett, Zsigmond válasza nem lehetett más, mint, „hogy ő most mit sem végezhet s a szövetség feltételeiről sem szólhat s nem is izenhet egyebet, mint a mit egy korábbi követe Paczót által izent.“ Hogy pedig e követséget tanácsurai elébe ne legyen kénytelen terjeszteni, kik közt az egyetlen Geszti Ferencz volt németpárti, a császár credentionalisát (febr. 11-én) bontatlanul visszaadta. Pár nap mulva febr. 15-én az országgyülés is eloszlott.

Kis még Fehérvárt mulatott, midőn egy pápai internuntius, Cumuleus Sándor, is ide érkezett. Ennek feladata volt, a császárral kötendő szövetkezés eszméjét támogatni Fehérvárt s e frigybe a két dunai vajdát is bevonni. A török hadjárat megindultával a pápa felkarolta az összes európai udvarok hadjáratának ügyét, s a török államon bizonynyal nem lehetett nagyobb sebet ejteni mint ha a három, annak suzerainitása alatt álló ország, fölkelésre biratik. Sok függött e részben Erdélytől, melynek vezérszerep volt szánva, s melynek megnyerésére a pápa Báthori András bibornokot is Lengyelországba küldé. A bibornok Erdély ügyeiben eddigelé ritkán vett részt, de most sok erélyt fejtett ki a pápai bizomány körül, mely különben is összhangzó volt főpapi

állásával. A dolog kivihetőnek tetszett s igen alkalmasnak, a Báthori család hatalmának emelésére. Épen ez által tudta Báthori Boldizsárt is tervének megnyerni — de épen e pont körül nem jött létre egyetértés egyfelől a fejdelem s másfelől közte és testvérei közt. Az egyezkedések eredménye volt, hogy márczius elején Cariglia Prágába és Rómába küldetett, de két utasitással: Zsigmondéval s az unokatestvérekével. Az első kivánta magának és rokonainak a spanyol királytól az aranygyapjat, s a császártól, hogy őt magát német birodalmi herczeggé s Erdély örökös fejdelmévé nevezze ki — ez utóbbit a bibornok Erdély érdekeivel összeférhetlennek tartotta, máskülönben nemcsak az aranygyapjat, hanem a német birodalmi herczegséget is magának és testvéreinek ő is óhajtá. S most Cumuleus a pápai nuntius is elindult Moldvába, Sombori Sándor pedig mint fejdelmi követ a Regensburgi birodalmi gyülésre. S most már Zsigmond kettőzött erélylyel fogott hozzá a szövetség létrehozásához: Horváth Mihályt és Turi Ferenczet Mihály havasalföldi vajdához küldé, szorosabb csatlakozásra, s a töröktől elszakadásra ajánlatokat tevén neki, a ráczokhoz és bulgárokhoz pedig leveleket irt, melyekkel őket lázadásra hivta fel. Mind e dolgokból egy s más kiszivárgott a közönség közé, mi egy Fehérvárra küldött csauszt annyira megrémitett, hogy ez ut közből visszaszaladt Konstantinápolyba. Pedig itt a hangulat már is ingerült volt, s a készülődések is nagyban folytak, annyira, hogy mint az angol követ Barton irá, s mint a fejdelem követe Csegődi márcz. 10-éről jelenté, az ázsiai basák behivattak s Magyarországra tatárok rendeltettek ki.

A külső szövetkezési tervezetekről nem sokára kedvező hirek érkeztek. Legelébb (márcz. 18-án) Kakas István érkezett haza Angliából, jelentve urának, hogy a nagy királyné szivesen fogadta s magával hozta a levél másolatát, melylyel ez Bartont a fejdelem ügyeinek pártolására utasitá. És Barton eljárt a parancs szerént

s bár, mint Zsigmondnak irá, Szinán e tárgyban irt leveleit határozott ellenszenvvel fogadta, még is reménye van, „hogy a régi békét tisztességes feltételek mellett helyre fogja állithatni.“ Azután három nappal az oláh vajda csatlakozási hajlamáról értesült. Majd a ráczok követeit fogadta, kik e nemzetet hajlandónak nyilatkoztaták a törökök elleni fölkelésre s őt már is deszpotjoknak czimezék. Zsigmond reménye feléledt. Mihálytól támogatva, Áron moldvai vajdát csatlakozásra szólitá fel, s a ráczoknak lobogót küldött és segélyt igért, mely egy Temesvár ellen intézendő ostromból fogott volna állani. „Igy a ráczokat felinditván bolondul — mondja Gyulafi — a törökre támadtanak s kezdetben szerencsével harczoltak.“ Becskereket s a szomszéd erődöket elfoglalák, a török bégeket megfutamtatták, s a temesvári basát négy izben megverék. „De Zsigmond a tanácsurak ellentartásáért segitséget nem küldhete nekik“ s ötöd izben a temesvári basa megveré őket és „csaknem mind fogytig eltörültettek.“

A háboru Magyarországon tavasz kezdetén megnyilt s a törökökre nézve szerencsétlenül folyt. S minthogy e közben Cariglia Prágába érkezett s sükerre kilátással vezette az alkudozásokat, Rudolf apr. 24-én kelt parancsával utasitá Teuffenbachot, hogy „az erdélyi vajdának, ha a töröktől megtámadtatnék, szükség szerént segélyt nyujtson.“ E perczben még diadalmasok voltak a ráczok, Zsigmond pedig elérkezettnek hitte az időt, hogy a töröktől elszakadás ügyét ujra országgyülési vitatkozás tárgyává tegye. Azon hittel, hogy a felmutatandó eredmények lefegyverzik az ellenzéket, máj. 12-ére Tordára összehivta a rendeket. A gyülés hosszu volt és zajos, s eléggé szokatlanul egészen a hó utolsó napjáig tartott. Egy töredék megvakitva a ráczok diadalai, a magyarországi fegyverek szerencséje által, kész volt fegyvert fogni, de Kendy Sándor és az államtanács győztek. Határozattá lett: tartsa fel a fejdelem szövetségét a portával, sőt ha az valamiben meglazult volna,

állitsa helyre teljesen. Továbbá elrendelék az erdélyi hadaknak Szinántól már sürgetett felkelését s Báthori Boldizsárt az ország kapitányává választották.

Zsigmondot e határozat végetlenül keserité. Vágyait, reményeit, életfeladatát látta semmivé téve. A keleti kérdés: az ozmanok visszanyomása a megnyilt háboru óta ujra európai kérdéssé lett s ő ebben nagy szerepet akart játszani. Minden érzés, mit hiuság, nagyravágyás, magas állás, a tehetséges és szerepelni akaró ifjuban fölkelthet forrt, égett agyvelejében. A török birodalomnak jobb karja állott felkelés pontján, s e jobb karnak ő leendett kardja. Avagy nem intézett-e el mindent személyesen? nem bizonyos-e az eredmény midőn, a Tisza és Pruth közt lakó és leigázott népek szövetkeznek a hatalmas Németbirodalom császárjával? Álmai Stambulba vitték egy diadalmas sereg élén. S hajtott-e végre ennél szebb feladatot keresztyén fejdelem? suttogák azok, kik nagyravágyását pihenni nem hagyák. S mind ezt néhány vén ember tegye semmivé csupa makacsságból! Mit nyom ezeknek fontolgatása reménye, mit a Báthoriaknak hagyományos politikája az ellen, mit ő oly bizonyosnak tartott? Pedig mind az, mit ő valónak hitt, nem volt egyéb ábrándnál s a rideg valóság az öregek részén állt. Ezek sokat láttak és tapasztaltak. Szabadulni a török suzerainitástól ők is szerettek volna — de ennek idejét nem tartották elérkezettnek. Minő biztositékot nyujtanak a pillanatnyi diadalok? Hasonló kisérlet a Bánságba került, véres háborut idézett elő, s csaknem az ország bukását vonta maga után. Minő áldozatokat vonna most maga után? Igaz, a török birodalomnak pillanatnyi s kétségtelenül nagy zavarokat okozhatni — de a végsükerig még sok van hátra. Az ozman birodalom segélyforrásai kiapadhatatlanok, sergei veszteségeit könnyen pótolja, s hadának szervezete végetlenül alkalmasabb támadó háborura, mint a német s magyar hadaké. Háboruja irtó és boszuló, s végre is az ország békéjét, nyugalmát, önállóságát miért

koczkára tenni, midőn a diadal kevéssé valószinü, s az eredmény bizonytalan.

Ez esetlegek megfontolásával Zsigmond keveset törődött. Nyugtalan vére csak két szélsőséget ismert, a lázas tevékenységet s a csüggeteg elfásulást. Az utóbbinak órája még nem következett be, s midőn a tordai gyülés után egy pápai követ Amalthaeus apát, s egy császári megbizott Ungnád Dávid udvarába érkeztek, tanácsurait összehivta. Ezek biztató beszéde nem győzte meg a főurakat s a nem rég vett hirben, hogy Szinán megindult, elég okot láttak a támadás megtagadására. Alig távoztak el ezek, midőn egy rácz követség, mely segélyt sürgetett s Székely Mózest vezérül kéré, uj próbára birá. Junius havában részgyülést hivott össze Fehérvárra. Eddigi tapasztalatai megmutaták, hogy békés tanácskozás nem fog czélhoz vezetni. Nem akart ujra meg ujra bukni, s ez okból nem a templomba, hanem a palotába gyüjté a rendeket. Ez időre kék darabontjai is fel voltak parancsolva, kik elállották az utakat s ellepék a palota udvarát. A fejdelem komolyan gondolkodott az ellenálló tanácsurak felkonczolásáról, de az udvari kapitány nem vállalkozott azok meggyilkolására, s Kendi és társai, minthogy a tanácskozás szabadsága meg volt sértve, elhagyák a tanácstermet. A közvélemény forrongása meggyőzte Zsigmondot lépése helytelenségéről s a gyülést összehivta. Ugy akart hatni, hogy a rendek előtt maga saját személyében tette, eltérve az eddigi szokástól, előterjesztését. A kérdés már eléggé ki volt meritve s a vitában csak annyi volt az uj, hogy Boldizsár is — ki még mindig várta az aranygyapjat — támogatta a fejdelmet. De a rendek nem hitték, hogy ily fontos kérdésben határozhasson a gyülés, s jun. 11-én Forró János által megküldék válaszukat Zsigmondnak: terjeszsze a dolgot, mely a haza közsorsát érdekli, országgyülés elé*).

*) Két névtelen tudósitó (Archiv des Vereins für Sieb. Lan-

A már már csüggedő fejdelem tevékenységét egy uj körülmény felélesztè. Cariglia visszatért a császár levelével, mely elég biztatást foglalt magában, s igéretével, hogy az aranygyapjat számára ki fogja eszközölni. De csak az ő számára: s ez a boszus Boldizsárt a török párt karjaiba veté. Zsigmond annyival buzgóbban hozzá látott tervéhez, s hogy módja se legyen visszalépni, megesküdött Carigliának, hogy inkább nevét, fejdelemségét veszitse el, mintsem visszalépjen. A részgyülés határozata értelmében Fehérvárra jul. 1-ére országgyülést hirdetett, ugyanazon időre Szász-Sebesre az ország összes haderejét is összehivta. De csakhamar megváltoztatta szándékát, belátván, hogy ez a török párt kezében ellene fegyverré is lehet, s uj parancscsal a főurakat és rendeket Fehérvárra, a hadakat a Fehérvártól távolabb eső Tordára parancsolá. Ugy lett — de a fejdelem szörnyüködve tapasztalá, hogy pártja az utolsó idő óta is apadt. Azok, kik Fehérvártt tanácskoztak, épen ugy, mint a juniusi részgyülés, határozásra elégtelennek hitték magokat, kérték a fejdelmet, hogy terjeszsze a kérdést a Tordán összegyült nemesség elé, kötelezvén, hogy addig is a mit tanácsuraival (de hisz épen ezek képezték az ellenzéket) végez, ők annak hódolni fognak. Beleegyezett.

Ez alatt a fegyveres erő egy része Szászsebesre gyült. Ezek, valamint a Fehérvártt levő főurak s nemesek, átmentek Tordára a táborba. A török kérdés a fejdelem megérkezése előtt tárgyalás tárgyává tétetett. Irányt e gyülésnek, épen ugy, mint az ezelőttieknek, Kendi Sándor adott, s ennek egy kimeritő beszéde

---

deskunde N. F. I, 128, a Brüsseli okmányok III, 69). Azonban német pártiak azt irják, hogy a gyülésen elhatározák a töröktől elszakadást. Décsy (Toldy kiadása 121. l.), ki különben Zsigmond dolgait szépiti, Bethlen, (ki e tárgy közül vegyesen használja Décsit, Szamosközit, Somogyit) Décsi és Szamosközi nyomán, III. k. 271. l. s a jól értesült Fuchs (Chronicon I. k. 110. l.) ellenkezőleg azt irják, hogy a végleges határozat elhalasztatott.

után az elszakadásról szó sem volt. De a tanácsurak megunták ezen havonként megujuló zaklatást, s hogy annak valahára véget vessenek, elhatároztatták a gyüléssel: „minthogy a fejdelem már elérte 24. évét, ujitsa meg a Medgyesen letett alkotmány-esküt", azon esküt t. i., melylyel a portának hűséget fogadott. Zsigmond betegség ürügye alatt megtagadta a gyülésbe menetelt, de mielőtt a teendő lépéseket elhatározta volna, közbejött események a már is elmérgesedett kérdést uj stadiumba léptették.

A portán Zsigmond szándékait világosan még nem tudák, de gyanakodtak rá. A gyanu némi alapot nyert, midőn állandó residensei egyikét Torma Kristófot öregség ürügye alatt visszahivta, a másik Ovári pedig nem sokkal utóbb elszökött. Szinán már ekkor megindult gyülevész ugyan, de tetemes sereggel, a tatárok pedig közeledtek az ország széleihez. Az ezeknek adott utasitás eleinte Erdély irányában nem volt ellenséges indulatu, de a Zsigmond ellen felébredt gyanu következtében Ghasigirai tatár khán parancsot kapott a divántól, Erdély pusztitására. Áron moldvai vajdának eszélyessége elháritá a veszélyt, s az ettől megvesztegetett követ a khán előtt a moldvai szorosokat járhatatlanoknak irta le. Ghasigirai hordája tehát Mármaros felé vette utát, de a határt átlépvén, rabolva, pusztitva nyomult elő. Kornis Zsigmond huszti kapitánynak ellenállási kisérlete meghiusult, s ő most hódolással és ajándékokkal engesztelte meg a khánt. De midőn a khán lefelé fordult s hordája már Zilahig ért, és erről a tordai gyülés hirt vett — a rémület itt átalánossá lőn. A fejdelemhez követeket küldtek a rendek, hogy vagy jőjön, vagy legalább serget küldjön, melylyel a valószinüleg beütő hordát visszanyomják. Zsigmond Ghasigiraitól is kapván fenyegető levelet, maga is megrémült s egyfelől ajándékokat küldött a khánnak, másfelől kék darabontjait a tordai táborba inditá.

A mint ujabb hirek jöttek a tatárpusztitásról, za-

josabbá lett a tordai gyülés. Ugy hitték, bogy a veszélyt csak ugy kerülhetik ki, ha őszintén csatlakoznak a törökhöz. A tordai gyülés Ifju János által (a Báthori-fiak mostohaatyja volt) lejövetelét sürgeté, hogy a hibát, mit elkövetett, hozza helyre személyesen. De hisz ez a Rudolffal kezdett alkudozás felbontása lett volna, s ő erre épen nem volt hajlandó. Csüggetegség, határozatlanság fogta el. Testőreit s összes haderejét az ellenzék kezébe ereszté át, ott volt egymaga fővárosában védtelenül, kitéve ellenségei támadásának. „Ugy inditotta — mond Gyulafi — Báthori Boldizsárral azt a tractatust a fejdelemség átadásáról". E szerint ő a kormányt ideiglenesen unokaöcscse kezébe tette le, de ettől, saját jövedelme felett, 1200 tallér évpénzt nyer, de megtartja a fejdelmi czimet, s az országot elhagyja végkép. Kincseit összeszedvén, még az napon Marosujvárra ment, s innen a Mezőségnek vette utát. A tordai gyülés távozása hirén meg nem ütközött, „inkább hálát adtak Istennek, hogy ily módon ennyi veszedelmes igyekezetétől megmenekedének". De ohajták, hogy az elválás mennél tisztességesebb legyen, s Kovasóczit utána küldék — már ekkor Egerbegyen volt — „hogy várja meg, hogy szép ajánló levéllel bocsássák ki". Majd Kővártt — felelé Zsigmond — be fogja az ajánló levelet várni, s gyorsan tovább utazott. Maga bántalom nélkül Kővárra érkezett, de Cariglia utközben elfogatott. Pár nap mulva azonban szabadon bocsátották. Ezalatt a gyülés Tordáról Kolosvárra ment át, s a legszükségesebb intézkedéseket megtette. Bornemisza Jánost s Lónyai Albertet a Szilágyságba küldé a tatárok feltartóztatására, Szilvási Boldizsárt a székelyek felültetésére, Bocskait pedig meghivta a gyülésbe. Báthori Boldizsár, kit a Zsigmonddal kötött szerződés az ideiglenes kormány élére állitott, Kolosvártt a fejdelmi palotába költözött. De a gyülés ez egyezkedésről mit sem akart tudni, s az ideiglenes kormány élére a tizenkét tanácsurat állitá, mely mindenek fölött a török

megengesztelését tüzte ki czélul. Maga Kendi Sándor ajánlkozott a portára menetelre.

Zsigmond tettét hivei nem helyeselték, s midőn a veszély nagyja, melytől leginkább tartott, elmult, és az egypár kisebb csatában megvert tatárok, elfordultak Erdélytől, maga is bánni kezdé azt. Hozzá érkeztek Bocskai, ki a Részekben levő hadak felett rendelkezett s a mozgalom elnyomására tanácsaival szolgált Váradról, Kornis Gáspár Husztról, Geszti Ferencz Dévárról, s még nehányan Erdély főurai közül, kisebb nagyobb csapatokat hozva magokkal. Ezalatt Kereszturi kővári várparancsnok is összegyüjté a körülbelül levő fegyveres népet, s midőn ekkép jelentékeny had volt együtt, Kornis Gáspárt Kolosvárra küldék a fejdelem levelével, melyben ez a rendekkel tudatta, hogy maga személy szerint jön Kolosvárra vezetni a tanácskozásokat.

Kornis megbizatásában eszélyesen járt el. Kolosvárra a megyék és szászok hadain kivül székely csapatok is érkeztek, s Kornisnak első gondja volt ezeket megnyerni s azután a városban is Zsigmondnak párthiveket szerezni. Eljárta a nemesek közül azokat, kik a fejdelemnek korábban hivei voltak, a székelyek és szászok irányadóit s egyetlen nap alatt pártot tudott szerezni. Ennek lehete köszönni, hogy midőn másnap a vajda levele felolvastatott, a megdöbbenés daczára, melyet az okozott, követeket nevezett ki, a gyülés, kik a fejdelmet behozzák. A tanácsuraknak különben sem volt szándékjok elveszteni Zsigmondot, „mert ha azt akarták volna, megcselekedhették volna könnyen“, de most valóban nem tudták, mit tegyenek. Fussanak? maradjanak? elveiket áldozzák-e fel? csatlakozzanak a fejdelemhez? utoljára is legjobbnak tetszett, ha bevárjár s kik egy perczre elszaladtak is visszatértek. Pedig rájok nézve ez volt a legroszabb.

A fejdelem, követve a váradi őrségtől, aug. 8-án fényes bevonulást tartott Kolosvárra. Mintha mi sem történt volna, oly előzékenyen bánt a régi ellenzékkel,

s aggodalomra, rettegésre senkinek sem adott okot. A régi országgyülést eloszlatá, s aug. 17-ére ujat irt ki.

A mi hir ezalatt érkezett, hogy a diván őt el akarja mozditani s Márkházynak már adott is athnamet, bár aligha volt egyéb kószahirnél, elszakadása feltételében megerősité. Azonban a portáról uj ferman érkezett, mely az erdélyi hadaknak Szinannal csatlakozását sürgeté, s mely ez ingadozó állapot fenntarthatatlanságát nyilvánvalóvá tette. A töröktől elszakadás kérdését ujra az aug. 17-én megnyilt országgyülés elé terjeszté — de most több kilátással a sükerre. A Kolosvártt levő hadban feltétlenül bizhatott, s azt is tudá, hogy a megrettentett ellenzék nem lesz képes nyomatékkal ellenállani. Ugy is volt. Kendi Sándor és társai még egyszer szót emeltek, még egyszer figyelmeztették a rendeket e lépés veszélyeire, de mindennek nem lett más következménye, mint hogy Zsigmond bőszültebbé lett, s minthogy meggyőződött, hogy czélt egyedül csak bukásukkal ér, az utóbbi események óta pedig trónját is féltette tőlök, elhatározá bukásukat. Mondják, hogy tervét a monostori kertben Bocskaival, Kereszturival, Gesztivel főzte ki, s habár aug. 27-én az országgyülés a töröktől elszakadást nagy többséggel ki is mondá, feltételétől mégsem állott el. Érzékenyebben volt sértve, hogysem megbocsáthatott volna, szükségesebbnek tartá a politikai gyilkosságot, hogysem képes lett volna kegyelmezni.

Aug. 28-án — vasárnap volt — hivatja tanács- és főurait, hogy kövessék őt Monostorra, hová templomba megy. Összegyültek. Jósika ezalatt bezáratta a kolosvári bíróval a város kapuit, Lázár István gyalog-, Sibrik Gáspár lovaskapitány pedig öt- ötszáz embert állitottak fel, hogy ha népmozgalom támadna, elnyomhassák. A tanácsurak már ekkor a fejdelmi palota disztermében voltak, Zsigmond közéjök megy s pár perczny beszélgetés után, némi irományokat hagyva nálok, visszavonult. Ekkor Király Albert, Csukat Péter, Fe-

kete János fegyveres kisérettel a tanácsterembe nyomultak s ez utóbbi felolvasá azok neveit, kiknek elfogásával megbizattak. Ezek — névszerint Báthori Boldizsár, Kendi Sándor és Ferencz, Ifju János, Kolosvári Farkas tanácsurak, Kendi Gábor, Forró János, Bornemisza János, Gerendi János, Lónyai Albert, Cseszeliczki Boldizsár, Szalánczi György, Szentegyedi Deák Gergely közügyigazgató főurak — de az ellenállás hasztalanságáról meggyőződve, megadták magokat. Rögtön elzárattak, eleinte együtt, később különböző helyekre szétosztva: Boldizsárral s utóbb a többi főurakkal is rendeletet irattak tiszttartóikhoz, hogy ezek váraikba fejdelmi őrséget bocsássanak be. Nehányan pedig kinzás alá vetettek. A megrettent országgyülés követei által könyörgött az elfogottakért, de bár Zsigmond minden jót igért, hasztalan. Ez ember dühe nem ismert határt. Midőn Boldizsár neje hozzá ment könyörögni férjeért, atyjáért, katonáival tépette le ruháit s azután kidobatta meztelenül, „hadd öltöztesse férje fejdelmi ruhába", mondá utálatos cynismussal. Harmadnap mulva aug. 30-án reggel a kolosvári piaczon, szemben a fejdelmi palotával vérpadot emeltek, s az utakat Lázár és Sibrik csapatokkal állották el. A fejdelem ablakában állott, midőn egymás után kivezették a foglyokat. Első Kendi Sándor volt, a kit kihoztak: „én többé nem foglak látni társaim"! mondá ezeknek, s viszont midőn a vérpadra lépett: „Isten, kezedbe ajánlom lelkemet"! Nyomában Ifju jött, kihez a bakó háromszor vágott, utána Kendi Gábor, utána Forró János, utána Deák Gergely. Az ártatlanul legyilkoltak vérét heves zápor mosta el. Sept. 1-én bezáratott az országgyülés, s másnap négyen a foglyok közül elszállittattak: Báthori Boldizsár és Kovasóczy Szamosujvárra, Kendi Ferencz és Bornemisza Gyaluba. Az itteni várnagyok kapott utasitásaik szerint mindnégyet kivégeztették. Gerendi és Lónyai számüzettek, Szalánczi és Szilvási személyökre nézve kegyelmet nyertek. De

mindnyájának vagyona lefoglaltatott s ebből hihetetlen összeg arany- és ezüstkészlet gyült be a kincstárba. „Most már — mondá Zsigmond, van pénz a török háborura"! S ennek Erdélyben többé senki sem állott utában.

Ily módon a sebző, égető kérdés nem megoldva, hanem kettévágva lett. Erdély hagyományos politikája felforgattatott. A diplomatia kezéből ki lőn az ország sorsa ragadva, s az a kard élére lőn állitva. Azok, kik a sanyaruság iskolájában nevekedve megismerték a koczkáztatás veszélyeit, s ovatosságuk által 30 éves békét idéztek elő, mindnyájan elvesztek vagy elhallgattak. Helyökre léptek a harczias elem, melyet a törökök addigi veszteségei vérmes reményekkel töltöttek el, a Részek képviselői Bocskaival, ki alig ha ringatta magát azon nagy csalódásban, hogy Erdély önállósága a török ellenében is fenn tartható, s a szászok, kiknek vezetői a magyar elem irányában csak akkor nem üztek perfid politikát, midőn ezt tenni az eszélyesség tiltá. A mi oly könnyünek, természetesnek látszott, a mit oly üdvös következményünek hittek, hogy két külön magyar tartomány legyen a német császár védszárnyai alá helyezve, képtelenségnek bizonyult be. Ki Kendi Sándor helyett a dolgok élén állt, Bocskai tudta, s utóbb Zsigmond is meggyőződött, hogy a töröktől elszakadásnál nincs megállás s a szövetkezés a magyar királylyal utoljára is a beolvasztást vonja maga után, mi pedig csak akkor juthatna érvényre, ha a török ereje semmivé lesz.

V.

Épen ez időben vett a háboru Magyarországon a törökre nézve jobb fordulatot. A magyar-német sereg fővezére Mátyás főherczeg, s maga a had is szép és tekintélyes erő vala — de roszul fegyelmezett. Ehhez

járult, hogy terv nélkül, ingadozva, folytatták a háborut, nyilvános bizonyságául, hogy nagyobb katonai tehetség vagy nincs, vagy nem tud érvényre jutni a vezérek közt. Tata, Szentmárton elestek juliusban, Győr sept. végén s nehány nap mulva Pápa. S e közben a Zsigmond által felköltött ráczok véres küzdelmek után leveretvén, anelkül, hogy tőle „deszpotjok"-tól segélyt nyerhettek volna, a törökök üldözése és irtása elől a jenei görögszertartásu püspöktől vezetve, csapatostul jöttek Erdélybe és itten letelepittettek — a fejdelem a török elleni szövetkezés létrehozásán kétszeres erélylyel kezdett munkálni. Mialatt a Fehérvárt oct. 16-án megnyilt országgyülésen a rendek felhatalmazák, hogy a keresztyén fejdelmekkel lépjen szövetségbe s tetemes adót szavaztak meg, követei már megkezdték az alkudozást Bukurestben a két oláh vajdával, s azt nov. 5-én létre is hozák. A nyilt támadást Zsigmond, Mihály és Áron egyszerre kedte meg. Amaz Geszti Ferenczet a lugosi bánságba küldé, ki aztán egy tatár csapatot megfutamtatott ugyan, de Facsét „egy rosz kastély" alatt kudarczot vallott s egy ütközet után, melyben Székely Mózses lábában sebet kapott, kénytelen volt sergét visszahúzni. Annyival szerencsésebb volt Mihály, Békes István és Horváth Mihály, erdélyi csapatokat vitt hozzá s ő minden török hitelezőit meghivta, hogy „most ki fogja őket elégitni". Az adósság lerovásának kényelmes módja volt ez — ő nov. 13-án minyáját egyszerre kardra hányatta. Azután az Oláhországban szerteszét levő törökök konczoltattak fel. Ugyanez időben hasonló módon bánt el Áron is a Moldvában levő törökökkel, s most mindketten (ez utóbbi a tatárok ellen) megkezdték a támadó háborut. A három vazall elszakadásának hire nagy megdöbbenést okozott a divánban. Megbüntetésökre rögtön tettek is intézkedéseket, de nem járhattak el kellő nyomatékkal a jancsárok zugolodása miatt, kik tetemes zsoldhátralékjokat követelték. S hogy a mozleminek alvó lelkesedése felrázassék, elha-

tározá, hogy Damaskusból a szent lobogót az európai sereghez hozatja.

Mialatt a két oláh vajda (1594. nov. közepétől 1595. febr. végéig) apróbb csatákban egyes diadalokat aratott, Mihály a tatárokat, kik Magyarországból országán át akartak haza menni, szétverte, s Erdélyt egy aljas de tehetséges ellenségétől Márkházitól a halál megszabaditotta (1594. végén). Zsigmond az előleges egyezkedések alapján követséget küldött a császárhoz, melynek feje Bocskai, tagjai Csáky Gergely, Cariglia, Siger János, Frálhai János és Süveg Albert szász gróf voltak. 1595. elején megnyiltak az alkudozások. Rudolf biztosai Kutasy János kanczellár, Szuhay István, mindketten püspökök, Erdődy Tamás, Pálffy Miklós, Forgács Simon és Jóo János s közbenjárók a spanyol és pápai követek voltak. A dolog lényegére nézve megvolt az egyetértés s némely jelentéktelen pontok felett folytak csak az alkudozások. Végre jan. 25-én minden ki lőn egyenlitve s három nap mulva aláiratott a szerződés: a szövetkező felek közösen folytatják a török háborut s békét is közösen kötnek, de ebben a töröktől elszakadt moldvai és havasalföldi vajdák is befoglaltatnak; Zsigmond és utódai Erdélyt és a Részeket a magyar korona felsősége alatt mint önálló országot birják hűbéri kötelezettség nélkül, de a magyar királynak esküvel fogadván hűséget; az ország Zsigmond vagy férfi-utódai magtalan kihalása esetére visszaszáll a magyar koronára s ez esetben vajdák által fog kormányoztatni, a leány-utódok pedig fejenkint száz-százezer forintot nyernek; Zsigmond czime: fenséges fejdelem, s Rudolf igyekezni fog, hogy megkapja az aranygyapjat, s egyet elnyerjen a néhai Károly főherczeg leányai közül, ezen kivül német birodalmi herczegi czimet nyer; egyezkedtek a töröktől visszafoglalandó birtokok felett is; s végül meghatározák, hogy ha Zsigmond elvesztené országait, a király által kárpótoltatni fog (a kárpótlás tárgyaiul

egy pótokmány sept. 30-án Oppelnt és Ratibort jelölte ki). A magyarországi rendek megerősitették a szerződést, Bocskai pedig az erdélyi követséggel leánynézőbe Grátzba utazott, hova febr. 7-én érkezett meg. Az anyaherczegné a választást magának tartá fenn s ő Mária Kristiernát jelölte ki, kivel Bocskai mint a Zsigmond képviselője márcz. 5-én megkötötte a szerződést a női és menyasszonyi hozomány felett, mely szerint a főherczegnő 55,000 forintot vitt magával, Zsigmond 170,000 frtot s zálogul Fogaras várát kötötte le, 2000 arany évenkénti tűpénzt igért a szükségesek felett, s melynek értelmében Mária Kristierna az ausztriai örökségben a férfiörökösök előtti örökösödés jogáról lemondott, s még ugyanaz nap meg is esküdött.

Tavasz kezdetén Zsigmond megkezdette a török háborut s Borbély Györgyöt Facsed ellen küldé, ki aztán ez erősséget csakhamar megvette. Borbély diadalának hirével egy időben kapta követei jelentését is, s midőn ezek is megérkeztek, apr. 16-ára Gyulafehérvárra országgyülést hitt össze. Zsigmond a Rudolffal kötött szerződést, az egyesülést a magyarországi rendekkel, eljegyeztetését Mária Kristiernával a rendek elé terjeszté, kik mind azt elfogadták, megerősiték; azután elhatározák a török háborut, e czélra adót szavaztak meg; eltörölték a jezsuiták ellen hozott medgyesi 1588. törvényczikket, megengedvén azoknak, hogy Kolosvárra, Monostorra és Fehérvárra bejöhessenek (már évek óta benn voltak mint gyóntatók) s végül a jus ligatumot „a kötélben vagy rabságban tartott igazságot“ alkották, mely szerint a fejdelem által elitéltek becsteleneknek s javaik elkobzottaknak nyilvánittattak. Eszerint a multévi áldozatok s kivülök Báthori István, ki Lengyelországba menekült, Gávay Miklós, Thamasfalvi Dénes, kik hihetőleg hasonlag elillantak, és Báthori Endre, ki undorral nyilatkozott a vérengzésről, felségsértőkké, hazaárulókká s jószágvesztettekké bélyegeztettek. Az napon, melyen Zsigmond a gyülés

végzéseit megerősité, máj. 2-án megváltoztatta czimét: „Erdély, Moldva és és Havasalföld fejdelmének, római szent birodalmi herczegnek, a magyarországi Részek urának s a székelyek grófjának“ irta magát.

Konstantinápolyban a trónváltozással járó zavarok (jan. 16. óta III. Mohammed volt a szultán) a porta lépéseire gátlólag hatottak. Neveztek ugyan ki Mihály helyett oláh vajdát s ennek beigtatására serget küldtek, de Mihály e hadat szétverte. A törökök Moldva ellen is küldtek hadat és uj vajdát, azonban e csapat rendeltetése helyéig sem érhetett, hasonlag Mihály által veretvén szét. Mind Moldvában, mind Oláhországban voltak erdélyi hadak s Zsigmond nagyravágyása mindkét helyt visszás viszonyokat idézett elő. Beavatkozása csakhamar nyomasztóvá lett, s nem csinált titkot belőle, hogy a frigyet hűbérurasággá akarja változtatni. A törökökkel nagyon elfoglalt Mihály mit sem tehetett, de Áron nem volt hajlandó a jármat felvenni. Kornis Gáspár és Daczó Ferencz az erdélyi hadak parancsnokai elfogták őt s máj. 2-án Erdélybe küldték, Zsigmond pedig Rezván Istvánt nevezte ki moldvai vajdává, ki a hűség esküjét mindjárt le is tette. E tett intő például szolgált Mihálynak. Többet vétett a török ellen, hogy sem ennek bocsánatát remélhette volna, s mert más választása nem volt, egy szerződéssel, melyet követei Fehérvártt máj 20-án irtak alá, magát Zsigmond fejdelem hűbéresének nyilvánitá. Boszuját, megaláztatása érzetét elnyomta, mert e perczben még nem érkezett meg a visszatorlás órája, s Zsigmond védelmét nem nélkülözheté.

Zsigmond udvarában a nyár nevezetes részét a menyegzői örömek vették igénybe. A menyasszonynyal anyja is megindult, s a fejdelem álruhában egyik olaszával Genga Simonnal Szathmárra ment, hogy megérkezése előtt lássa, s aztán visszatért anélkül, hogy megismertette volna magát. Aug. 1-ső napján Tövisnél fogadta ünnepélyesen s aug. 6-án a nász roppant

fénynyel megtartatott. De a házasság nem volt boldog. Némely évkönyviró Zsigmond megbabonáztatásáról beszél, mert ha látta, gyülölte, ha nem, akkor epedett utána. Tehetlenség volt-e ez ellenszenv, mint maga vádlá magát utóbb, vagy természetes gyülölet? ki fogja eldönteni, annyi bizonyos, hogy a nász után Zsigmond nejével alig tölthetett pár napot.

Tavasz óta folytatta a háborut Borbély a Bánságban s nehány erődöt már elfoglalt. Fegyverei még szerencsésebbek volt a kősszel s Lippa, Jenő, Világosvár s egy sereg apróbb erőd és egy a temesvári basán aratott diadal voltak hadjáratának eredményei, s azonkivül a lugosi és karánsebesi bánságnak külön adózása is megszüntettetett. Épen ily szerencsével harczolt Magyarországon a német-magyar sereg s Esztergom és Visegrád vissza lőnek foglalva. A nagyvezér — ez év kezdetén Ferhád volt — csak későn indulhatott el, de utközből visszahivatott, s a sereg élére megint Szinán lőn állitva. A had most nem Magyarország felé tartott, az elpártolt vazallok megbüntetését nyervén parancsul, Oláhország ellen indult. Szinán aug. végén Gyurgyevonál átkelt a Dunán, s a szövetkezetteknek most szerződésök értelmében közös kötelessége volt ellene sikra szállani. Rudolf másfélezer embert némi pénzt s lőfegyvereket küldött Erdélybe, hol Zsigmond kiadta a fölkelési parancsot s a székelyek közt véres kardot hordoztatott szét. Ezek összegyültek ugyan a feketehalmi táborba azonban vonakodtak addig elindulni, mig Zsigmond a jobbágygyá letteket föl nem szabaditja a jobbágyság alól. Hosszasan folyt az alkudozás, az összegyült székelység már-már lázongani is kezdett, midőn végre bizonyos feltételek mellett, melyeket „nyavalyások mint paraszt nép meg nem értett jól“ teljesité kivánságait s jobbágyaikat sept. 15-én felszabaditá.

Ezalatt Szinán diadallal nyomolt előre, megverte Mihályt, kit Király Albert segédserge roszul gyámolitott; Bukurestet, Tergovistot, Brailát elfoglalta s Erdély

határaihoz közeledett. Zsigmondot a kibékitett székelyek 20,000 emberrel segitették s ezekkel és a többi erdélyi s német segédhadakkal Törcsvárnál Oláhországba nyomult (sept. végén). Az oláhokkal Rukkánál oct. elején egyesült had 60,000-re nevekedett, mely Bocskai fővezérlete alá rendelve, visszavette Tergovistot, Bukurestet (oct. derekán). Szinán vad rendetlenséggel szaladt Gyurgyevo alá, s maga átkelt a Dunán. De innen maradt serge egy döntő ütközetben megveretett Zsigmond által, s nagy veszteséggel menekült át a Dunán. A társzekerek tetemes része, számos ágyu s maga az erős Gyurgyevo is háromnapi ostrom után rohammal vétetvén be, a fejdelem kezébe estek, ki aztán a várat s hidat leromboltatá s felégetteté. E hadban István moldvai vajda is részt vett csapataival — s mig ő odajárt, a lengyelek Zamoiski vezérlete alatt, egyetértve a törökökkel, hogy Erdély meglepő emelkedését meggátolják, Mogila Jeremiást ültették a vajdai székbe. Gyurgyevo megvétele után István saját hadaival s Zsigmondtól nyert csapatokkal Moldvába ment, de megveretett elfogatott s hiveivel nyársba huzatott. Székely Mózes is fogságba esett ekkor, de utóbb a lengyelek szabadon bocsátották minden váltságdij nélkül.

Zsigmond diadalmas hadával nov. elején ért Brassóba, s innen Fehérvárra ment. A székelyek tényleg visszanyerték szabadságaikat, de főuraik ezt nehezen szivelték, s Zsigmondnál panaszkodtak miatta. A fejdelem dec. 13-ára országgyülést hirdetett, melyen Zsigmond menthetetlen perfidiával oldotta meg a csomót. Nem mert a fejdelmi szó szentségére hivatkozni, a kötés épentartását nem volt bátorsága kivánni. A dolgot törvénytudók elébe terjeszté — hol a primoroknak előadott okaikkal könnyü volt leverni a nép együgyü tanulatlan követeit. Az itt kimondott itélet, hogy a sept. 15-iki adomány, mint nem önkényt adott és kicsikart, érvénytelen, az országgyülés s utóbb a fejdelem által megerősittetett. Az itélet kihirdetésekor a befolyásosabb

székelyeket elfogták, hogy lázadást ne támaszthassanak. Mit sem használt, mert a következő 1596. év kezdetén — mialatt Zsigmond Jósikától s más főuraktól kisérve Prágába utazott, helytartóvá nejét és Bocskait nevezvén ki — a székelyek lehetlennek tartva e hitetlenséget s uraik árulását gyanitva az egészben, szolgaságba hurczoltatásuknak ellenállottak. Sereg küldetett rájok s némely helyen összecsapások is történtek. S most a főbbek, befolyásosabbak elfogattak, kivégeztettek, vagy megcsonkittattak.

Zsigmond Prágában, hová 1596. febr. 7-én érkezett, Rudolfra és udvarára kedvező befolyást gyakorolt. Semmit sem árult el hibáiból s ügyessége és képzettsége mindenkit meglepett. A törökök ellen nyerendő segély iránt — pénz és sereg — kedvező válaszszal indult haza márczius elején. Itthon már ekkor kiütött a török háboru, Borbély egyre küzdött a temesvári bégekkel, s látható vala, hogy a háboru még a mult évinél is nagyobb mérvben fog folyni. Szinán, kit mult évi kudarczáért elmozditottak, visszanyerte ugyan a nagyvezérséget, de april elején meghalt, s a szultán elhatározá, hogy személyesen fog a magyarországi hadsereg élére állani. S e czélból mindenfelé roppant készületek tétettek. De a mult évi hadjárat meggyőzte a portát, hogy Erdély mint ellenség veszélyes, mint barát jó szolgálatokat tehet s visszaszerzésére kisérletek tétettek. Egy régi csausz, Zsigmondnak ismerője, 1595. apr. 1-én inté, hogy „meggondolja kivel von ujjat“ s ajánlkozott, hogy kibékiti a portával, „csak főemberét küldje hozzá*).“ 1596. télén ujra csauszok jöttek a fehérvári udvarba, igérve, hogy a szultán elengedi a pénzadót, csak ajándékot követel, a két Oláhországot Zsigmond alá rendeli, azonban mondja fel ez a Rudolffal kötött szövetséget. A fejdelem ez ajánlatokat elfogadhatatlanoknak találta, a vett ajánlatokat Rudolf tudomására juttatá s az 1596.

*) Oklevél az erdélyi muzeumegylet birtokában: kézirat.

apr. 21-én tartott fehérvári országgyülésen kijelenté, hogy személyesen fog a bánsági sereg élére állani. A gyülés hálával fogadta e szándékát s adót és hadat szavazott meg.

Ez év kezdete óta uj basa volt Temesvárott, ki elődjének kudarczait kétszerezett erővel igyekezett letörölni. Tavaszszal Lippát támadta meg s fogta ostrom alá, melyet Borbély György védelmezett. Midőn pedig a basa hirt vett, hogy a fejdelem tetemes hadakkal közeledik a vár fölmentésére, sietve felhagyott az ostrommal s Temesvárra vonult. Zsigmond csakugyan megérkezett a sereggel s most ő kezdte Temesvárt ostromolni. De a hirre, hogy a vár fölmentésére tetemes török had közeledik, felhagyott az ostrommal s visszavezette sergeit. Visszatértének más oka is volt: nyár derekán a szultán személyesen megindult, s Rudolffal kötött egyezkedése értelmében neki magának is a német-magyar hadakhoz kelle csatlakozni.

A keresztyén hadak vezére Maximilián volt, ki addig, mig a szultán roppant serge fel nem jött, némi szerencsével harczolt. Egert a fellázadt zagyva-őrség feladta (oct. 13-án). Most Maximilián, kivel Zsigmond oct. 18-án Vámosnál egyesült, a szultán ellen ment. Eleinte szerencsével harczoltak, sőt Mező-Keresztesnél is ugylátszott, hogy a diadal a keresztyéneké lesz. De a zsákmánylásban elmerült had oct. 26-án a visszafordult törökök által semmivé tétetett, s Zsigmond busan elcsüggedve indult haza a csatatérről, melyet 20,000 halott teteme boritott.

Zsigmond jellemében három sarkalatos hiba volt: makacsság, csüggetegség, könnyelműség — három oly hiba, mely őt képtelenné tette, hogy a körülményekkel alkudjék. Még 1596. karácson táján Fehérvárt nagy fénynyel és szivességgel fogadta Mihály vajdát, kivel a követendő hadjáratról értekezett, de már 1597 elején ujra utban volt Prágába a legkalandosabb tervekkel agyában. A mi vele, körülötte történt, mindazt türhetetlennek tar-

totta. Kedélye házassága óta teljesen meghasonlott. A szép, deli, szellemdus fejdelemasszony valójában nem volt neje. Önmaga tehetetlennek vallá magát s a házasság örömeit nem élvezé. Ez leverte, elcsüggeszté. Csak rendkivüli emotiok birták felvillanyozni, s a nyári táborozások, midőn nem volt nejével, még tudtak neki elszóródást szerezni. De midőn eljött a tél s a fehérvári palotában megnyiltak a vigalmak, Zsigmondnak futnia kellett. Ilyenkor a papi élet példányként tűnt fel előtte s a fejdelmi szék tulajdonosa irigyelte azt, ki czellájában naphosszant imádkozik. Minden hely, hol távol lehet nejétől s nem látja ennek vélt szemrehányásait, jó volt. Hihető, hogy Cariglia és környezete is táplálta szándékát, s ő már 1596-iki első prágai útában czélozgatott rá, hogy lemond a fejdelemségről, de az udvar tanácsa szándékának megmásitására birá. 1597 elején Prágába érkezvén, ujra szóba hozta lemondását, elválását nejétől s átlépését az egyházi pályára. A kormány lényegében helyeselte ugyan a tervet, hisz Erdély bekeblezése s az oláh vajdaságok feletti hűbéruraság megszerzése volt a végczél, de azt még időelőttinek látta. Oly bonyodalomtól félt, mely nem fogja engedni, hogy a helyzet urává legyen és Zsigmondot segélyigéréssel s az aranygyapju ünnepélyes átadásával maradásra birta.

A fejdelem utja eredményével nem volt megelégedve. Haza érve, Fehérvárt egy török csausz várt rá, ki a Belgrád alatt levő hadak vezérétől levelet hozott. A szerdár 1597. febr. 13-áról intette őt, hogy térjen vissza a császár iránti hűségre, csak biztos emberét küldje hozzá, ő kegyelmet fog számára eszközölni. Boszuságában erre most hajlandónak mutatkozott, annyival inkább, mert ez év elején Mihály vajda is elfogadta a porta beigtató jelvényeit, mert erre az angol követ is biztatta őt, mert a szultán megujitá mult évi igéreteit, s e szándékát meg is irta Rudofnak apr. 16-áról. Tizenegy nap mulva országgyülést tartott, melyen prágai utáról számolt, s a törökkel kezdendő alkudozásról je-

lentést tett. Pár nap mulva Márton deák, egy a török nyelvben jártas férfiu, utban volt Konstántinápolyba, kit aztán ott jól fogadtak. Mentségei, hogy Zsigmond kényszeritve volt az elállásra, mert Szinán üldözé, mert Márkházyt helyére már ki is nevezte, kész fülekre találtak. Márton deák magával hozá a szultán levelét, melyben ez őt ujra kegyelmébe fogadja s egyszersmind tudatja vele, hogy a beglerbégek birtokai kimélésére vannak utasitva. Ez idétt jött meg Rudolf válasza is az apr. 16-iki levélre. A császár gondolhatólag kárhoztatta a törökkel kezdett alkudozást s kitartásra intette őt. De ama levélnek más eredménye is volt: a császár többé nem vonakodott átvenni a fejdelemséget.

Zsigmond életének uj válpontjához érkezett. Mióta ez évi máj. 1-én helyreállitá a fehérvári püspökséget, azt terjedelmes jószágokkal látta el, s püspökké kinevezte Náprági Demetert, udvarában egygyel több azok száma kik az ujra fölelevenedendő török frigy ellenségei voltak. Félbeszakasztá a portával kezdett alkudozásokat, Carigliát Bécsbe küldé, hogy Erdély átadása iránt szerződést kössön, s hogy a Magyarországon ez évben szerencsével folytatott török háborut támogassa, korlátnokát és egyik legkiválóbb kegyenczét, Jósika Istvánt Temesvár ostromára inditá, honnan azonban ez minden eredmény nélkül tért haza. Annyival óhajtottabb eredményt hozott Cariglia, kinél türelmetlenül sürgette nemcsak az egyezmény létrehozását, hanem hogy utódja, valamelyik osztrák herczeg vagy egy kormányzó, még e télen kineveztessék. Cariglia Prágában dec. 23-án kötötte meg a szerződést, melynél fogva Zsigmond Erdélyt átadá Rudolfnak s e helyett Oppelnt és Ratibort nyeré évenként fizetendő 50,000 frttal és a mely nejének jegyajándékát, Erdélynek pedig területi épsége tiszteletben tartását biztositá. S Rudolf csakugyan 1598. jan. 20-án Szuhay István váczi püspököt, Nádasdy Ferenczet és Pezzen Bertalant Erdély átvételére kinevezte, utasitván őket, hogy Erdély a Huet Albert, szászok

grófjának tanácsait vegyék igénybe, — de közülök Nádasdy megbetegedvén, helyére jan. 31-én Istvánfi Miklóst jelölte ki a császár, ez napról adván ki nekik meghatalmazó levelét. Rudolf Erdély élére Maximilián főherczeget akarta állitani — ennek lejöttéig pedig a főkormányzásnak Mária Kristierna kezében kelle maradnia.

Cariglia visszaérkezése után a megkötött szerződésről bizonytalan hirek kerengettek. Kornis, Bocskay, sőt még Jósika is várták, hogy valamelyikök fog „kormányzó"-vá kineveztetni, de a csalatkozás főként Jósikát, Zsigmond nagyravágyó de nem nagytehetségű korlátnokát, tölté el boszusággal. Sokan ugy hivék, hogy a mult évi temesvári hadjárat azért volt eredménytelen, mert ez már akkor egyetértett a törökkel, a fejdelemség elnyerésének utát akarván egyengetni. Lehet — — de az kétségbevonhatlan, hogy Erdély átadásának most is igen sok ellenzői voltak s a korlátnok ugy hivé, hogy ezekre lehet számolnia, ha az átadás meghiusitására lépéseket tesz. Csakhogy az eszközök megválasztása körül volt eszélytelen. Levelet intézett a biztosokhoz, hogy késsenek a lejövetellel, mert itt erős ellenzékkel fognak találkozni s Maximilián főherczeg még kiadatástól is félhet. Valóban késtek a biztosok, a februárra összehivott országgyülés eredménytelenül oszlott el. Sőt maga Rudolf is, hihetőleg a biztosokkal vett értesités alapján, tartott véletlen lázadástól s márcz. 10-éről parancsot adott ki a felső-magyarországi rendeknek, hogy készen álljanak biztosai védelmére, s a szerződés végrehajtása körül azokat, ha kivántatnék, fegyveres erővel is támogassák. Ekkor végre a biztosok Erdélybe leindultak.

Zsigmond márcz. 23-ára ujra országgyülést hirdetett. Már 10 nap óta voltak együtt a rendek s tünődve és szorongva várták a történendőket, midőn apr. 2-án megérkeztek a világi biztosok. Másnap hét kocsival a váczi püspök is behajtatott Fehérvárra s az nap bi-

zalmas tanácskozásokkal telt el. A felvilágositás, mit Zsigmond a biztosoktól Jósikára nézve nyert, épen nem volt kedvező, nem az sem, mit ő adott korlátnokáról Istvánffiéknak. A dologból könnyü volt felségsértést csinálni s ez a rendek megrettentésére igen alkalmas vala. Apr. 4-ére a rendeket a fejdelmi palotába hivta össze — s midőn ezek együtt voltak, ijedve vették észre, hogy az udvar telve van kék darabontokkal, kiket, mint négy év előtt, ekkor is Lázár István vezet. Nehány percz mulva Lázár egypár haczérral a terembe lépett, hogy a fejdelem parancsa szerint azt, kire Bocskai mutatni fog, lánczokba verje — s az Jósika volt. A kegyencz, ki minden árulási kisérlete mellett is inkább áldozat volt, börtönbe vettetett s utóbb a biztosok által Szathmárra vitetvén, lefejeztetett. A fejdelmi propositiokat még az nap a rendekhez küldte Zsigmond, kik aztán azokat tanácskozás tárgyaivá tették. De az előzmények után ők nem tehettek mást, mint hogy szentesitsék azt, mit Zsigmond elvégzett.

Zsigmond első „akarata javallá a római császárral való consensust és concordiát", a többi sereg- és adómegszavazásra vonatkozott. Lényeges és fő az első volt, azért, mert ez a kormányforma megváltoztatásának kérdését foglalta magában. Maga a propositio kitétele eléggé szivós, hogy Erdély önállósága is beleférjen s a rendek fő czélja volt, ebből megmenteni a mit lehet. Magában ezt a császári kormány nem is akarta megtámadni, e pont körül példás egyetértés uralkodott Fehérvár és Prága közt. Itt nem volt czél Magyarország erejét akár csak a Részekkel, annyival kevesbbé Erdélylyel megnevelni, s amott a területi épség fenntartása mellett még lehetőnek tartották az önállóság visszaszerzését. Épen ezért tudomásul vették a rendek, hogy „a császárral való régi unio uj consensussal" növeltetett, s ők is magok részéről, ha ő felsége „igéreteiből s fogadásából" mit sem hágy el, fejök fennállásáig hűséget

s engedelmességet igérnek. Ennyi az articulus, mely a fejdelem egyezkedését nem tekinti egyébnek az országra nézve, mint a császárral kötött frigy szorosbitásának, s mely az alkotmány s területi épség fenntartását a kormányzó esküje által biztositá magának. Ez időben még nem jöttek divatba a fejdelmi propositiók, ezek helyét az uralkodó és rendek esküje pótolta. Ennek gondos elkészitése volt a gyülés másik főfeladata, melyet már a biztosokkal kelle tárgyalni, s midőn végre az egyetértés létre jött, biztosok és rendek letették apr. 8-án az esküt. Az előbbiek megesküdtek, hogy ha Erdély a Zsigmond halála vagy lemondása által Rudolf kezébe kerül, ő és minden törvényes utódai ugyanezen tanácsokkal fognak élni, Erdély jogait, kiváltságait megtartják és főhivatalokra magyarokat alkalmaznak. A rendek Rudolfnak és törvényes utódainak hűséget esküdtek s kötelezték magokat, hogy általa rendelendő kormányformát, akár teljhatalmu fejdelem, akár kormányzó személyében megalapit, azt fejök fennállásáig megállják. Harmadnapra rá apr. 10-én bekövetkezett Zsigmond lemondása, feloldoztatása esküje alól s bucsuvétele hoszszas és ékes szónoklatok kiséretében s ugyanekkor az országgyülés bezáratott. Zsigmond ezután izgatott kedélyében szétherdálta a fejedelmi palota ereklyéit, tűzbehányta a levéltárt, a kincstárt előre küldte, s maga is Görgénybe vonult és onnan apr. 15-én Oppelnbe indult. Hangulatát zavarta s láthatólag kedvetlenité az, hogy az utolsó napokban unokatestvére András követet és levelet küldött hozzá, melyben ez Erdély átengedéséért kedvező ajánlatokat tesz neki s egyszersmind saját családja iránti tartozásaira figyelmezteté őt, mint melynek felemelkedését készül lerombolni. Ugy volt. E vád uj szemrehányás azokhoz, melyek lelkét már is nyomák.

Maximilián „felvevén a magyar nadrágot“ ez időben már Kassán mulatott, a kormányzást bejöttéig — melyet a lengyelországi fogsága által bátortalanná lett

férfiu huzott halasztott — a Kővárból, tartózkodási helyéről Fehérvárra hivott Mária Kristiernának kellett egyetértve a királyi biztosokkal vezetni. E biztosoknak egyik igen fontos feladata volt, az oláh vajdákat, vagy legalább a hatalmas Mihályt a császár részére nyerni. Zsigmond még elutazása előtt Sarmasági által tudatta vele lemondását, s a császár iránt hűségre szólitá fel. A meglepett Mihály nyomon követeket küldött Fehérvárra, kik az itteni viszonyokról tájékozó adatokat vigyenek neki, s midőn még egy ujabb követség jött tőle, a biztosok — Pezzen kivételével, ki Brutus historiájával megrakodva, hazament — magok mentek Oláhországba, s hosszas alkudozás után frigyet kötöttek: „Mihály Havasalföldét a magyar korona hűbérének ismeri el s mint ennek vazallja, örökös joggal birja. A császár 5000 ember tartására ad segélyt, s ő köteles ennek parancsa szerént harczolni a török ellen.“ S a biztosok nyomon rá jun. 12-én 17,500 forintot mint segélypénzt kifizettek neki. Épen ez idétt egy másik, Zsigmond által kezdett alkudozást is tovább fűztek, ki Bernátfit küldte a porta által megsértett Ghazigiráj tatár khánhoz szövetségkötés eszközlésére. Bernátfi jó választ hozott a khántól s nem sokára követek is jöttek tőle. A változott viszonyok daczára folyt az alkudozás, sőt a biztosok által a khánhoz küldött követek némi egyezkedést is hoztak létre — mely szerént Ghazigiráj kötelezte magát, hogy a szultán hadait elégtelenül és csak szinlegesen fogja segitni. Kétes, bizonytalan igéret, melyet aug. havában Erdélybe küldött követei sem tudtak valósággá tenni.

Mindez kedvező eredménynek látszott. Hozzá járult, hogy a török háboru is nagy szerencsével folyt. Schwarzenberg és Pálfy visszavették Győrt, Tatát, Veszprémet, Palotát, az erdélyi hadak pedig megvették Csanádot, melyet a temesvári pasa ostrom alá fogott s utóbb Lugost is, midőn ugyane pasa a csanádi kudarcz után e váracs ellen ment. Magában Erdélyben

a biztosok mindent kerültek, mi a kedélyeket fellázithatta volna, s hogy Maximilián bejöttéig is az interregnumnak nyoma se legyen, az államokmányokat a gyászba borult Mária Kristierna mint fejdelem irta alá. De bármint palástolák a dolgot, ez valójában csak interregnum volt, s ezt magok is érezvén, koronként mind sürgetőbben kérték a főherczeget, hogy siessen az országba. S most Maximilián mindent lecsendesitve látván, hajlandó is lett volna — de pénzt Rudolftól nem nyerhetett, enélkül pedig semmi áron sem akart jőni. Jövetelét pedig a biztosok és Erdély főurai annál szükségesebbnek tarták, mert a nyár derekán hire jött, hogy a szerdár Szaturdzsi Mehemed roppant seregösszevonásokat tesz. S most az erdélyi hadak Szászvárosra táborba hivattak.

E perczben egy senki által sem várt esemény nagy változásokat idézett elő. Zsigmond — habár a császár apr. 20-áról folyamodott is a pápához, hogy őt nejétől elválaszsza s bibornoki süveggel jutalmazza — Oppeln sivar bérczei közt roszul érezte magát. Ha az ideges, munkához és mulatsághoz szokott ifjun a tétlenség, a zajtalanság unalma erőt vett, hazájára, Erdélyre gondolt s uj birtoka annál sivarabbnak, kiállhatatlanabbnak tetszett. Bocskaihoz irott levele tele volt panasszszal s honvágygyal, s mialatt e levél hivei közt uj vágyakat keltett fel, aug. elején vadászat szine alatt elhagyá Oppelnt s Lengyelországon át álöltönyben Erdélybe jött. Épen ez idétt akarta neje is elhagyni Erdélyt s befejezvén uti készületét, aug. 18-án Kolosvárra érkezett. Harmadnap éjjelén Zsigmond egyetlen hivétől kisérve megérkezett s a város birájához szállt. Megérkeztének hire meglepte, felviditá nejét, kinek ez másnap, épen midőn a templomban volt, lett tudtára adva. Nejével kibékült, a városi tanács pedig az eseményt követei által a biztosokkal tudatta. Ugyanakkor Zsigmond irt Bocskainak a szászvárosi táborba, hogy egyengesse az utat a fejdelemség visszanyerésére, és

Maximiliánnak aug. 22. és 27-ről, melyekben hazajövetének indokait sorolja fel, s a főherczeget megnyugtatni igyekszik, hogy régi viszonyát Rudolfhoz fenn akarja tartani.

Zsigmond visszaérkezése mindenfelé nagy mozgalmat keltett. A biztosok intézkedéseket tettek, hogy legalább a szászokat a császár hűségében megtartsák, a főherczeg parancsot küldött (aug. 27-ről) az erdélyiekhez, hogy Zsigmondot be ne fogadják s ellene épen ugy készüljenek, mint a török-tatár ellen, mialatt a Bocskai által megnyert szászvárosi tábor pedig — s ez döntötte el a dolgot — meghódolt neki s üdvözlő követséget küldött Kolosvárra. E tény után nem volt egyéb hátra, mint hogy a visszahelyezést országgyülés hajtsa végre. E czélból a rendek Tordára aug. 29-ére meghivattak, s a választás még ez napon megtörtént. Fejdelmi conditiókat — mely egyjelentésű a magyar koronázási hitlevéllel — itt alkottak először s Zsigmond el is fogadta azokat. Ezek kötelezék a fejdelmet: hogy az ország jogait s kiváltságait megtartja, a multakért bünbocsánatot ad, jezsuitákat csak Kolosvárt és Monostoron tart, s a hova erővel bevitte a kath. vallást, onnan „tollalja is“, az országgyülés tanácskozását és az ország szabad fejdelemválasztási jogát nem korlátozza. S nyomon rá letette az esküt. Még az nap követeket küldött Maximiliánhoz, kik vele igyekezzenek kiegyezni s Mihály vajdához, kik ettől a közelgő török had ellen segélyt kérjenek. A biztosokat is nem sokára visszabocsátá.

Zsigmondnak egész Erdély meghódolt, Várad kivételével. E város és őrsége tulnyomó részben protestans volt, s e körülmény két év előtt összeütközésbe hozta a fejdelemmel, midőn ez a catholica vallást kezdé köztök jezsuiták által terjeszteni, s midőn a váradiak tiltakoztak az ilynemű igyekezetek ellen. Zsigmond fenyegetését, hogy nem fog tőlök „egy szál istrángot sajnálni“ nem feledhették s most kétszeri követküldé-

sének sem lett az az eredménye, hogy neki hódoljanak. Három megyével Rudolf mellett nyilatkoztak. Nyáry Pál 2500 emberrel e várba vetette magát, nem hogy Zsigmondtól megvédje, kinek támadásától ugy sem tartottak, hanem hogy a közelgő törökhad ostromának ellenállani képesitve legyen. A szerdár Szaturdzsi készületeit csak a nyár vége felé fejezte be, s ekkor roppant hadával Zsigmond birtokai ellen ment. Utában elfoglalta Csanádot, Aradot, Nagy-Lakot, s utát Várad felé vette, melyet még mindig az erdélyi fejdelem birtokában levőnek tartott. Ezt mindenki jól tudá, s a fejdelem a fenyegető veszély elháritására egymásután két követséget — először Óvárit, azután Sennyei Pongráczot — küldé a szerdárhoz. Hasztalan. Szaturdzsi a békealkudozásokat Konstántinápolyba utasitá, maga pedig sept. 29-ére Várad alá érkezett. A fenyegető veszély ellenében a felült erdélyi sereg védelmi állást foglalt el, s hogy a beütéstől az ország belsejét megkimélje, Dévárról, hova gyült, Sebesváraljára vonult. De a szerdár e hadjárata meghiusult. Több izben megveretve, hét heti ostrom után, a megtámadott Buda védelmére inditotta sergeit. De csak Szolnokig juthatott, honnan sergeit téli szállásra vitte s Erdély ez uttal megszabadult.

Egy rövid országgyülés után, mely hadi adót szavazott meg, Zsigmond is elbocsátá sergeit. Visszatért Fehérvárra azon szándékkal, hogy a tél folyama alatt a császárral meglazult viszonyát helyre fogja állitni. Ingadozásának Nemesise teljes mértékben utólérte. Félt, remegett a jövőtől. Mit fog ő tenni, ki Erdély átadása által a törököt fölbőszité, s visszatérése által Rudolffal a kötött szerződését ketté tépte? Ez utóbbinak megengesztelése könnyebbnek tetszett s miután küldendő követei számára menedéklevelet szerzett, Bocskait és Náprádi püspököt Prágába küldé. E férfiaknak kettős utasitása volt: egy, melyet az 1599. jan. elején tartott országgyülés is helyeselt; igyekezzenek Rudolfot

megengesztelni, elismertetését kieszközölni nála, s őt hatályos segélyadásra birni; és egy más titkos: az esetben, ha az előbbi feltételek nem fogadtatnak el, alkudozzanak Erdély átadása felett ujabb alapon jobb feltételek mellett, ujabb uradalmakért. Febr. 2-án értek Prágába.

De épen ez idétt Báthori Endre bibornokot is Erdélybe hivatta. Boldizsár megöletése, meghasonlása unokatestvéreivel lelkét nyomá. Első gondolata volt, hogy kibéküljön ezekkel, ez tán meg fogja öntudatát nyugtathatni. De midőn a bibornok Erdélybe ért, midőn Szebenben első találkozása volt vele, egymásnak békejobbot nyujtottak, a multak elfeledését igérték, tán épen e percz hatása alatt megfogamzott lelkében a gondolat, hogy fejdelmi székét Endrének adja át. Az utasitás, melylyel a bibornok mult évben Zsigmondhoz küldött követét ellátta, nem csak fényes igéreteket foglalt magában, hanem a fejdelem lemondását családi ügynek is tekinté. S nem háborgatá-e ez a gondolat is, hogy rokonait nem csak kiirtá Erdélyből, nem csak elzárta előttük a következhetés utát, hanem most ujra másodszor is lépést tett a tordai conditio ellenére eladni országát? De a mi forrt lelkében, gondosan titkolá. Valamint a Bocskaiék utasitásának egyik felét senki sem sejté, épen ugy nem közlé senkivel, a mit tenni készül. Medgyesre márcz. 21-ére összehivta a rendeket.

E gyülés bekövetkező fontosságát senki sem sejté. Eleinte adóról és seregszervezetről folyt a tanácskozás. Azután eltörlék az 1595-iki fehérvári végzéseket a két Báthori notáztatásáról, mely miatt a fejdelemnek, mint ő maga mondá „lelkében és conscientiájában nagy felháborodása lett“, azon feltétel alatt, hogy Endre a maga és testvére nevében letegye az esküt. Egy pár napig még közigazgatási dolgokról folyt a tanácskozás, mialatt Zsigmond, Endrének tudtára adta, hogy lemond s hogy őt jelölte ki utódává. Ugy hivé, hogy az

ő személye utában áll az ország lecsendesitésének, mit a bibornok még végrehajthat, s ennek minden igyekezetét, hogy szándéka megmásitására birja őt, makacssága meghiusitá. Most a gyülésbe küldé propositióját, hogy ő lemond Endre részére s ennek megválasztását ajánlatba tevé. A meglepett rendek követséget küldtek hozzá, hogy őt feltétele megmásitására birják. Hasztalan. Lemondásához makacsul ragaszkodott, s igy lett, hogy márcz. 29 én fejdelemmé választák Báthori Endrét, letétették vele az esküt az ország alkotmányára s magok is hűséget esküdtek. Zsigmond tetemes uradalmakat s évenként fizetendő 24,000 frtot kötött ki magának, még egy ideig az országban maradt, s azután Lengyelországba bujdosott „mint Kain — mondja Illésházy — a sok ártatlan vér kiontásáért bujdosik vala.“ A következő hónapban elvált nejétől, a kinek jószágait az uj fejdelem vette haszonbérbe, s ki nyomon rá elhagyá Erdélyt, szenvedéseinek e szánandó szinhelyét.

(Vége az I. kötetnek.)

Javitandók az első kötetben.

7	lapon	*felülről*	4	sorban	pirtó *helyett olv.* piritó
48	„	*alulról*	15	„	Fernhaber *helyett olv.* Firnhaber
64	„	„	9	„	Toroszkónál *helyett olv.* Toroczkónál
85	„	*felülről*	1	„	a *helyett olv.* Bonifácz
167	„	„	13	„	élelml *helyett olv.* élelmi
185	„	*alulról*	15	„	olygarcha *helyett olv.* oligarcha
237	„	„	4	„	Szebenből *helyett olv.* Szebentől
239	„	*felülről*	15	„	és azon ürügy alatt, hogy a Jánospártiak két elökelöt, Morgondait és Tobiasit megöltek legyilkoltatta *helyett olv.* és ezekkel ő azon ürügy alatt, hogy Jánospártiak, két elökelöt Morgondait és Tobiásit legyilkoltatott
276	„	*alulról*	18	„	Patóczi *helyett olv.* Patócsi
300	„	„	8	„	aláh *helyett olv.* oláh
312	„	„	6	„	hallni *helyett olv.* halni
314	„	„	20	„	elfogadni határozottan *helyett olv.* elfogadni ez határozottan
330	„	*felülről*	16	„	dolgot. Szebenben febr. 9-én *helyett olv.* dolgot, Szebenben febr. 9-én;
332	„	„	16	„	hadak ideje *helyett olv.* hadak ostromlottak, ideje
333	„	*alulról*	11	„	Kolosvárt *helyett olv.* Kolosvártt.
334	„	*felülről*	7	„	magokat Magyarországon, *helyett olv.* magokat, Magyarországon
„	„	*alulról*	1	„	A *helyett olv.* a
339	„	*felülről*	3	„	leányát *helyett olv.* a király leányát
343	„	„	18	„	Agneseni *helyett olv.* A gneseni
344	„	„	16	„	Laczky *helyett olv.* Lascy
345	„	*alulról*	8	„	Szilvácsy *helyett olv.* Szilvásy
„	„	„	22	„	pedig gunynyal *helyett olv.* pedig mint gunynyal
347	„	„	15	„	királynek *helyett olv.* királynak
349	„	*felülről*	11	„	Blandra *helyett olv.* Blandrata
376	„	*alulról*	18	„	klávinisták *helyett olv.* kálvinisták

383 lapon *alulról* 4 *sorban* suo *helyett olv.* suae
„ „ „ 6 „ litteras *helyett olv.* literas
„ „ „ 8, 9 „ judiciariarum, deliberationum *helyett olv.* judiciariarum deliberationum,
„ „ „ 9, 10 „ Transilvaniis *h. olv.* Transilvaniae
384 „ „ 1 „ ez *helyett olv.* ezt
„ „ „ 6 „ athnam *helyett olv.* athname
„ „ „ 11 „ exponenti *után olv.* (a pro kimaradt)
„ „ „ 23 „ regium sedis *h. olv.* regium et sedis
„ *Jegyzet. A jegyzet erről a lapról átviendő a második lapra, hol is az athname czímének kezdetéhez számitandó.*
388 lapon *alulról* 11 *sorban* Transsilvanum *h. olv.* Transilvania
„ „ „ 12 „ Ratificationum *helyett olv.* Pacificationum
„ „ „ 20 „ conscienciose *h. olv.* conscientiose
392 „ *felülről* 15 „ adatunk *helyett olv.* adhatunk
395 „ *alulról* 3 „ internum *helyett olv.* in aeternum
396 „ „ 7 „ kivánságok *helyett olv.* kiváltságok
398 „ *felülről* 10 „ Ruchert *helyett olv.* Rueb. rt
„ „ „ 14 „ Sára *helyett olv.* Sása
401 „ *alulról* 2 „ ügynökei *helyett olv.* ügynökeit
404 „ *felülről* 17, 18 „ Gyulafehérvárra Tőszi *helyett olv.* Gyulafehérvárról Tővis
405 „ *alulról* 17 „ Kerdő *helyett olv.* Kerelő
418 „ „ 3 „ Fehérvárt *helyett olv.* Fehérvártt
419 „ *felülről* 1 „ Sigér Jánost Gálfi *helyett olv.* Sigér Jánost kinestartóvá, Gálfit
424 „ *alulról* 5 „ szokatlannál *helyett olv.* szokottnál
426 „ *felülről* 20 „ megnyitásának *helyett olv.* megújitásának
428 „ „ 13 „ abasági *helyett olv.* abafáji
„ „ „ 14 „ Csukás *helyett olv.* Csukat
432 „ *alulról* 11 „ Fehérvárt *helyett olv.* Fehérvártt
446 „ *felülről* 11 „ Frálhai *helyett olv.* Fráthai
448 „ „ 10 „ volt a kösszel *h. olv.* voltak öszszel

A második kötetben.

343-ik lapon *alulról a jegyzetben* manefectumot *helyett olv.* manifestumot.